

Shree Kundkund-Kahan Parmarthik Trust

: 302, 'Krishna-Kunj', Plot No.30, Navyug CHS Ltd., V. L. Mehta Marg, Vile Parle(w), Mumbai-400056
Phone No. : (022) 2613 0820. Website: www.vitragvani.com Email: vitragva@vsnl.com

“Dravya Drashti Prakash” has been published by us & the PDF version of the same has been put on our website www.vitragvani.com

We have taken due care, while preparing the same. However, if you find any typographical error, you may kindly inform us on info@Vitragvani.com

**By “Shree Kundkund-Kahan Parmarthik Trust”
(Shri Shantilal Ratilal Shah-Parivar, Mumbai)**

ॐ

परमात्मने नमः ।

❀ द्रव्यदृष्टि प्रकाश ❀

प्रकाशक :
श्री वीतराग सत् साहित्य प्रसारक ट्रस्ट
भावनगर

प्रकाशक - प्राप्ति स्थान :

वीतराग सत्साहित्य प्रसारक ट्रस्ट

पट०, जुनी माणोकवाडी, पू. गुरुदेवश्री कान्ठ स्वामी मार्ग

भावनगर-३६४००१

फोन : (०२७८) २५१५००५, २४२३२०७

पीमन्ठुभाई गंगर (मुंबई) : (०२२) २६१६१५८१

डोवरभाई डेमाणी (कलकत्ता) : (०३३) २४७५२६८७

अमी अग्रवाल (अमदावाद) : R-२५४५०४८२, ८३७७१४८८६३

प्रथमावृत्ति :

द्वितीयावृत्ति :

तृतीयावृत्ति :

चतुर्थावृत्ति :

पृष्ठ संख्या : ४८ + २४० = २८८

पडतर किंमत : /-

वेयाण किंमत : /-

वेसर टाईप सेटिंग :

पूजा धम्प्रेसनस

प्लोट नं. १८२४-बी,

६, शांतिनाथ बंगलोळ

शशीप्रभु मार्ग, रुपाणी सर्कल

भावनगर-३६४००१

फोन: (०२७८) २२०३४७०

मुद्रक :

भगवती ओइसेट

१५, सी- बंसीधर मिल कम्पाउन्ड

भारडोलपुरा,

अमदावाद-३८०००४

फोन : ८८२५३२६२०२

પ્રકાશકીય

આ નાનો છતાં અધ્યાત્મરસપૂર્ણ ગ્રંથ અધ્યાત્મરસિક જીવો સમક્ષ પ્રથમ વારજ ગુજરાતી ભાષામાં અનુવાદિત કરીને પ્રસિદ્ધ કરતાં અમોને આનંદ થાય છે.

સ્વ. શ્રી. સોગાનીજીએ અવારનવાર મુમુક્ષુઓ સાથે આધ્યાત્મિક ચર્ચાઓ કરેલી તે ચર્ચાઓ યાદ કરીને પાછળથી લખી લેવાયેલી. તેનું સંપાદન કરીને, આ ગ્રંથ રૂપે સંકલન કરીને સંપાદન કરવામાં આવેલ છે. તેઓશ્રીની દષ્ટિપ્રધાન કથનશૈલીની વિશિષ્ટતા ગ્રંથના પરીચયથી સહજ જણાય તેમ છે. સમ્યકદર્શનના વિષયભૂત શુદ્ધાત્મ તત્ત્વ તે તેમની ચર્ચાનો મુખ્ય વિષય છે. જે તેમની મૌલિક શૈલીમાં તેમણે પ્રગટ કર્યો છે. અધ્યાત્મના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોનું રહસ્ય આ ગ્રંથમાં હોવાથી અધ્યાત્મ રસિક મુમુક્ષુઓને આત્મલાભમાં નિમિત્તભૂત થાય તે આ ગ્રંથ પ્રકાશનનો હેતુ છે. આ ગ્રંથમાં કેટલા વિષયોનો ક્યાં ક્યાં સમાવેશ છે. તે વિષય અનુક્રમ ઉપરથી જાણી શકાશે.

સ્વ. શ્રી. સોગાનીજીનો આધ્યાત્મિક નૂતન જન્મ થવામાં પરમ પુજ્ય ગુરુદેવશ્રી કાનજી સ્વામીનો અનુપમ ઉપકાર છે. જે તેમણે પોતાની વિશિષ્ટ શૈલી દ્વારા અનેકવાર દર્શાવેલ છે. તેથી પરમકૃપાળુ ગુરુદેવશ્રી જ આ ગ્રંથનાં મૂળમાં છે. કે જેઓ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં દિગંબર જૈન ધર્મનો મહાન ઉદ્યોત કરી રહ્યા છે.

આ અનુવાદ ભાઈશ્રી રમણલાલ માણેકલાલ શાહે કાળજીપૂર્વક તપાસી આપેલ છે. જે બદલ તેમનો આભાર માનીએ છીએ.

શ્રી રાધેશ્યામ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસના માલિક શ્રી રજનીકાંત પટેલે આ

ગ્રંથનું સુંદર મુદ્રણકાર્ય શીઘ્ર કરી આપવા બદલ તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે. આ ગ્રંથની પડતર કિંમતમાં ૨૫ ટકા ટ્રસ્ટ તરફથી ઘટાડેલ, તે ઘટાડેલ કિંમતમાં ૨૦ ટકા વધુ કિંમત ઘટાડવા બદલ શ્રી દિગંબર જૈન સ્વાધ્યાય મંદિર ટ્રસ્ટ, સોનગઢનો આભાર માનવામાં આવે છે. તદ્દુપરાંત કિંમત ઘટાડવા માટે જે જે દાતાઓની રકમો આવેલ છે તેની આભાર નોંધ અન્યત્ર આપેલ છે.

અંતમાં આ ગ્રંથમાં જૈન દર્શનનું જે અમૂલ્ય રહસ્ય ભર્યું છે તેના નિમિત્તે મુમુક્ષુઓ આત્મકલ્યાણને સાધે તેવી ભાવના છે.

ભાવનગર.

તા.

ફાગણ સુદ ૧૫

વિ. સં. ૨૦૫૨

ટ્રસ્ટીગણ,

શ્રી વીતરાગ સત્ સાહિત્ય પ્રસારક ટ્રસ્ટ

વિષયસૂચિ

૧. દૃષ્ટિનું પરિણામન અને દૃષ્ટિનો વિષય :-

૨, ૭, ૮, ૯, ૧૧, ૧૨, ૧૩, ૧૯, ૨૩, ૨૬, ૨૯, ૩૦, ૩૨, ૪૦, ૫૦, ૫૩, ૫૪, ૭૧, ૭૫, ૭૬, ૭૮, ૯૫, ૧૧૫, ૧૫૯, ૧૬૧, ૧૮૦, ૧૯૧, ૧૯૭, ૧૯૯, ૨૦૩, ૨૦૬, ૨૦૭, ૨૨૮, ૨૩૦, ૨૩૭, ૨૪૦, ૨૪૭, ૨૫૧, ૨૫૫, ૨૬૯, ૨૭૭, ૨૮૧, ૨૮૨, ૨૮૬, ૨૮૯, ૨૯૪, ૨૯૫, ૨૯૬, ૩૦૬, ૩૧૩, ૩૬૦, ૩૬૮, ૩૭૦, ૩૭૩, ૩૭૫, ૪૦૬, ૪૦૭, ૪૨૯, ૪૩૭, ૪૪૨, ૪૬૭, ૪૭૦, ૪૮૦, ૪૮૧, ૫૧૧, ૫૧૨, ૫૨૨, ૫૪૧, ૫૫૨, ૫૬૧, ૫૬૨, ૫૬૬, ૫૬૯, ૫૭૮, ૫૮૩, ૫૮૫, ૫૮૯, ૫૯૧, ૫૯૪, ૬૦૬, ૬૦૮, ૬૧૭, ૬૨૫, ૬૨૭, ૬૨૯, ૬૩૭.

૨. આત્મા કઈ રીતે પ્રાપ્ત થાય :-

૨૫, ૭૦, ૯૦, ૨૫૦, ૫૦૬, ૫૬૮, ૫૮૧.

૩. માર્ગદર્શન :-

૬૮, ૭૨, ૮૧, ૮૪, ૮૬, ૧૦૨, ૧૦૪, ૧૨૫, ૧૨૭, ૧૩૩, ૧૩૮, ૧૬૦, ૧૬૩, ૧૭૭, ૧૭૮, ૧૮૫, ૨૦૧, ૨૧૦, ૨૧૮, ૨૨૧, ૨૨૭, ૨૨૯, ૨૩૨, ૨૩૬, ૨૪૧, ૨૪૮, ૨૫૪, ૨૫૬, ૨૫૭, ૨૬૫, ૨૬૭, ૨૬૮, ૨૭૨, ૨૯૨, ૩૦૨, ૩૨૭, ૩૩૦, ૩૫૭, ૩૫૮, ૩૭૭, ૩૮૬, ૩૯૪, ૪૧૩, ૪૧૬, ૪૨૬, ૪૨૮, ૪૩૦, ૪૩૧, ૪૩૮, ૪૩૯, ૪૫૪, ૪૫૮, ૪૬૪, ૪૬૬, ૪૭૩, ૪૮૯, ૪૯૧, ૪૯૫, ૫૦૨, ૫૦૩, ૫૧૭,

૫૨૧, ૫૨૬, ૫૩૦, ૫૩૨, ૫૩૩, ૫૩૫, ૫૫૧, ૫૫૯, ૫૬૪, ૫૭૧, ૫૮૦, ૫૯૭, ૫૯૯, ૬૦૩.

૪. પ્રયોજન (પર્યાય અપેક્ષાએ કર્તવ્ય) :-

૧૪, ૧૯૨, ૨૭૩, ૨૮૩, ૩૦૯, ૩૧૮, ૩૪૦, ૩૫૧, ૫૨૯, ૫૫૮, ૫૯૨, ૫૯૫.

૫. પાત્રતાના લક્ષણ :-

૨૦, ૧૧૩, ૧૮૩, ૪૨૧, ૪૨૭, ૪૭૬.

૬. મુમુક્ષુની ભૂમિકા :-

૨૪, ૪૯, ૬૪, ૯૨, ૧૧૮, ૩૨૮, ૫૦૧.

૭. આત્માની રુચિ :-

૮૫, ૮૭, ૧૧૭, ૨૩૯, ૩૧૧, ૩૩૧, ૪૧૦, ૪૧૮, ૪૪૭, ૪૫૬, ૪૯૭, ૪૯૮.

૮. પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ :-

૨૨, ૩૦૮, ૩૨૪, ૩૬૨, ૩૮૦, ૫૦૫, ૫૪૯, ૫૮૨, ૬૩૮.

૯. ધ્યાન ધ્યેય :-

૯૩, ૩૨૯, ૫૩૪, ૬૨૧.

૧૦. ભક્તિ :-

૩૯૨, ૪૪૬, ૪૫૫, ૪૮૩, ૪૯૯.

૧૧. આત્મિક સુખ :-

૨૧,૩૩,૯૧, ૧૮૬, ૨૭૪, ૩૦૫, ૩૪૪, ૩૭૧, ૩૭૯, ૪૧૭, ૪૪૫, ૪૫૩, ૬૦૪.

૧૨. સમ્યક્જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ :-

૩૫, ૫૫, ૫૬, ૧૬૬, ૧૮૮, ૧૯૩, ૧૯૮, ૨૦૫, ૨૧૧, ૨૧૩, ૨૫૨, ૨૫૯, ૨૮૪, ૩૦૪, ૩૩૬, ૩૩૮, ૩૪૧, ૩૪૨, ૩૫૫, ૩૯૧, ૪૪૯, ૪૫૦, ૪૬૨, ૪૬૮, ૫૭૦, ૬૦૧, ૬૧૪, ૬૧૯, ૬૨૪.

૧૩. પ્રમાણનો વિષય :-

૩, ૪, ૫, ૪૩, ૧૮૭, ૫૨૦, ૫૨૪, ૬૦૭.

૧૪. નિશ્ચય વ્યવહાર :-

૧૭, ૨૮, ૧૦૭, ૧૪૯, ૨૩૩, ૪૦૪, ૪૬૩, ૫૧૮, ૫૯૮, ૬૧૮, ૬૨૦, ૬૩૬.

૧૫. જ્ઞાતા દષ્ટાપણું (ભેદજ્ઞાન) :-

૩૪, ૩૬, ૧૧૧, ૧૫૨, ૧૮૪, ૩૩૨, ૪૫૯, ૫૭૯, ૫૯૩.

૧૬. જ્ઞાની-અજ્ઞાનીનો ભેદ :-

૫૭, ૨૦૪, ૩૦૭, ૪૨૩, ૪૨૪, ૫૧૯.

૧૭. બહિર્મુખ પરિણામમાં દુઃખ :-

૫૧, ૧૨૨, ૧૩૪, ૧૪૧, ૧૪૨, ૧૯૫, ૨૨૦, ૨૯૭, ૩૧૨, ૩૩૭, ૩૪૬, ૩૪૭, ૩૭૮, ૩૮૧, ૩૯૩, ૩૯૯, ૪૧૨, ૪૩૬, ૪૫૨, ૪૯૨.

૧૮. મિથ્યા અભિપ્રાયનું સ્વરૂપ :-

૫૮, ૬૯, ૭૭, ૮૭, ૧૦૫, ૧૧૦, ૧૧૬, ૧૩૧, ૧૫૦, ૨૭૬, ૨૭૯, ૨૯૯, ૩૨૬, ૪૦૫, ૪૭૯, ૪૯૩, ૫૦૭, ૫૨૭, ૫૪૫, ૫૪૮, ૫૫૭, ૫૬૫, ૬૦૨, ૬૨૩.

૧૯. પરલક્ષી ક્ષયોપશમજ્ઞાન-અટકવાનું સ્થાન :-

૧૮૯, ૩૦૩, ૪૪૮, ૪૮૮, ૫૪૨, ૫૭૬.

૨૦. દ્રવ્યલિંગીની ભૂલ :-

૬૦, ૮૩, ૧૨૧, ૨૬૩, ૬૨૬, ૬૩૦.

૨૧. પરસન્મુખતાનો નિષેધ :-

૧૫, ૧૬, ૪૬, ૪૭, ૪૮, ૬૧, ૬૨, ૧૦૧, ૧૦૬, ૧૦૯, ૧૨૪, ૧૩૦, ૧૪૦, ૧૪૭, ૧૪૮, ૧૫૩, ૧૫૪, ૧૫૫, ૧૫૬, ૧૬૨, ૧૬૪, ૧૬૫, ૧૮૧, ૨૦૨, ૨૧૪, ૨૨૨, ૨૨૪, ૨૨૫, ૨૪૩, ૨૪૬, ૨૫૮, ૨૬૨, ૨૮૫, ૨૯૧, ૩૧૬, ૩૧૯, ૩૪૮, ૩૪૯, ૩૫૯, ૩૬૬, ૩૮૮, ૩૮૯, ૩૯૭, ૪૦૩, ૪૦૮, ૪૧૧, ૪૪૧, ૪૬૫, ૪૮૨, ૪૮૬, ૫૨૩, ૫૨૫, ૫૩૮, ૫૩૯, ૫૫૬, ૫૬૩, ૫૭૪, ૬૨૨.

૨૨. પર્યાયથી નિરપેક્ષતા :-

૭૪, ૮૦, ૮૮, ૯૬, ૧૫૭, ૧૭૯, ૩૨૫, ૩૩૫, ૩૬૫, ૩૬૭, ૩૭૨, ૪૦૨, ૪૦૯, ૪૨૫, ૪૪૩, ૪૭૭, ૪૭૮, ૪૯૪, ૪૯૬, ૫૧૬, ૫૫૩, ૫૮૬, ૫૮૮, ૫૯૬, ૬૩૯.

૨૩. પર્યાયના કર્તાપણાનો નિષેધ :-

૬૫, ૧૭૧, ૧૭૫, ૨૧૯, ૨૨૩, ૨૩૪, ૨૪૨, ૨૪૪, ૨૯૮, ૩૨૨, ૩૩૩, ૩૯૫, ૪૧૫, ૪૧૯, ૪૩૨, ૪૪૪, ૫૧૪, ૫૨૮, ૫૭૫, ૫૮૪, ૫૮૭, ૫૯૦, ૬૦૫, ૬૦૯, ૬૧૧, ૬૪૨.

૨૪. સિદ્ધાંતિક નિરૂપણ :-

૧, ૬, ૧૮, ૨૭, ૩૧, ૩૭, ૩૮, ૩૯, ૪૧, ૪૨, ૪૪, ૪૫, ૫૨, ૬૩, ૭૩, ૭૯, ૮૨, ૮૯, ૯૪, ૯૮, ૯૯, ૧૦૦, ૧૦૮, ૧૧૪, ૧૨૦, ૧૨૬, ૧૨૮, ૧૨૯, ૧૪૩, ૧૪૪, ૧૪૫, ૧૫૧, ૧૫૮, ૧૬૭, ૧૬૮, ૧૬૯, ૧૭૨, ૧૭૪, ૧૭૬, ૧૮૨, ૧૯૦, ૧૯૪, ૧૯૬, ૨૦૦, ૨૦૮, ૨૦૯, ૨૧૨, ૨૧૫, ૨૧૬, ૨૧૭, ૨૨૬, ૨૩૧, ૨૩૫, ૨૩૮, ૨૪૫, ૨૪૯, ૨૬૧, ૨૬૪, ૨૭૫, ૨૭૮, ૨૮૦, ૨૮૭,

૨૮૮, ૨૯૦, ૨૯૩, ૩૦૧, ૩૧૦, ૩૧૫, ૩૨૦, ૩૨૧, ૩૨૩, ૩૩૯,
૩૪૫, ૩૫૦, ૩૫૨, ૩૫૩, ૩૬૧, ૩૬૩, ૩૬૪, ૩૭૪, ૩૭૬, ૩૮૨,
૩૮૭, ૩૯૦, ૩૯૬, ૩૯૮, ૪૦૦, ૪૧૪, ૪૨૦, ૪૨૨, ૪૩૪, ૪૪૦,
૪૫૧, ૪૫૭, ૪૬૦, ૪૬૯, ૪૭૧, ૪૭૨, ૫૦૦, ૫૦૪, ૫૦૮, ૫૧૦,
૫૩૬, ૫૩૭, ૫૪૦, ૫૪૩, ૫૫૪, ૫૫૫, ૫૬૭, ૫૭૨, ૫૭૩,
૬૦૦, ૬૧૦, ૬૧૨, ૬૧૫, ૬૧૬, ૬૩૩.

૨૫. મૃત્યુ પહેલા તૈયાર રહો :-

૩૦૦, ૩૧૭, ૪૬૧, ૪૭૪, ૪૭૫, ૬૧૭.

અનુક્રમણિકા

અધ્યાત્મિક જીવન પરિચય	પૃ.
પ્રથમ ખંડ	
આધ્યાત્મિક પત્ર	પૃ. ૧ થી
દ્વિતીય ખંડ	
પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચન	પૃ.
તૃતીય ખંડ	
તત્ત્વચર્ચા	પૃ.

પૂજ્ય શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીજીનો આધ્યાત્મિક જીવન પરિચય

રાજસ્થાનની પુનીત-પુણ્ય વસુંધરા અનેક ધર્માત્માઓની જન્મ તેમજ કર્મભૂમિ છે. અહીંનું ઐતિહાસિક નગર અજમેર પોતાની પ્રાકૃતિક છટાની સાથે-સાથે વિવિધ કલા-સંસ્કૃતિયોના કેન્દ્રરૂપે સુપ્રસિદ્ધ છે. અહીં પ્રાચીનકાળથી જ મૂળ દિગમ્બર ધર્માવલમ્બીઓ પણ મોટી સંખ્યામાં નિવાસ કરતા આવ્યા છે. અહીં તે લોકોએ પોતાની ધર્મારાધનાના નિમિત્તરૂપે પોતાના આરાધ્ય દેવોનાં કેટલાંય ગગનચુંબી શિખરબદ્ધ જિનમંદિરોનું નિર્માણ કરાવ્યું છે, જે વસ્તુશિલ્પ અને કલાત્મક સૌંદર્યની દૃષ્ટિએ ભારત વિખ્યાત છે. આપણા પ્રસ્તુત ચરિતનાયક, નિકટ મોક્ષગામી-ધર્માત્મા શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાની (જેમના માટે પ્રસ્તુત આલેખમાં 'શ્રી સોગાનીજી' શબ્દ પ્રયુક્ત કરવામાં આવ્યો છે.) ની પણ આ જ જન્મભૂમિ છે.

જો કે સોગાની પરિવારની અનેક પેઢીઓની જન્મભૂમિ અજમેર જ રહી છે. તેમ છતાં એ કહેવું મુશ્કેલ છે કે ભૂતકાળમાં તેમના પૂર્વજો ક્યારે અને ક્યાંથી આવીને અહીં વસ્યા.

શ્રી સોગાનીજીના પિતા શ્રી નેમીચંદ્રજી ધર્મનિષ્ઠ, સરલ સ્વભાવી તેમજ સંતોષીવૃત્તિના વ્યક્તિ હતા. તેમના અન્ય ત્રણ સહોદર હતા. તેમણે આજીવિકાના સાધન હેતુ ગોટાકિનારીની હસ્તકળા અપનાવી. પરિવારની મધ્યમ આર્થિક સ્થિતિ હતી. શ્રી નેમીચંદ્રજીની પ્રથમ પત્ની શ્રીમતિ સૂરજબાઈનું બાલ્યાવસ્થામાં જ નિધન થઈ જતાં તેમના બીજા લગ્ન ગગરાના ગામના કાસલીવાલ પરિવારની કન્યા કિશનીબાઈની સાથે કરવામાં આવ્યાં. તેમણે ચાર પુત્ર અને એક પુત્રીને જન્મ આપ્યો. જેમાં શ્રી નિહાલચંદ્રજી બીજા નંબરના પુત્ર હતાં.

શ્રી સોગાનીજીની જીવનયાત્રા :

સન્ ૧૮૧૨માં, વૈશાખ સુદ - ૧૧, વિક્રમ સંવત ૧૮૬૮ના દિને વિધિની કોઈ ધન્ય પળે બાળક 'નિહાલ' ને જન્મ દઈ તેમના માતૃશ્રીની કૂખ પણ નિહાલ થઈ ગઈ. બાળકનું મનોહર રૂપ અને નિશ્ચલ મુદ્રા બધાંને સહજ જ મોહિત કરી દેતી. બાળકની બાળ સુલભ 'ચન્દ્ર' કળાઓ અને ચેષ્ટાઓ પણ બધાંના મનને લોભાવતી રહેતી. ભાવિ મહાત્માના પાદસ્પર્શિત રજકણો પણ જાણે ગૌરવાન્વિત થઈ, ધન્ય બની ગયા !

શ્રી સોગાનીજી જન્મથી જ અસાધારણ પ્રતિભાના ધણી, વિચક્ષણ અને મેઘાવી હતાં. જેના ફળસ્વરૂપે તેઓશ્રીએ અતિ અલ્પ પ્રયાસથી જ યથાયોગ્ય લૌકિક શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી લીધી. તેઓશ્રી સહજ ચેતના, જિજ્ઞાસુવૃત્તિ, નિર્ભાઈક કાર્યનિષ્ઠ તેમજ પરિશ્રમશીલ હોવાની સાથે-સાથે ધૂનના પણ ધણી હતા. કોઈ પણ કાર્યને પ્રારંભ કર્યા પછી તેને પૂરું કર્યા પહેલાં એમને ચેન ક્યાંથી પડે ?

આજ અરસામાં પારિવારિક ઉત્તરદાયિત્વએ એમને પરિવારના ઉપજીવનના નિર્વાહ હેતુ સહયોગી બનાવી લીધાં. તેથી તેમણે અજમેરમાં જ એક દુકાન પર નોકરી કરવાનું સ્વીકારી લીધું. તેમની પ્રમાણિકતા, કાર્ય-કુશળતા, વ્યવહાર-કુશળતા, કર્તવ્યનિષ્ઠતા વગેરે સદ્ગુણોથી પ્રભાવિત થઈ દુકાનના માલિકે પરિસ્થિતિવશાત્ આગળ જતાં પોતાની દુકાનની માલીકી જ શ્રી સોગાનીજીને સોંપી દીધી.

એમ તો બાલ્યાવસ્થાથી જ તેમની પ્રકૃતિ વિલક્ષણ હતી. કાર્યનિષ્પન્ન થતાં જ તેઓ ગંભીર થઈ, એકાંતમાં બેસી કંઈક વિચારોમાં ખોવાય જતા હતા. તેમની અંદર સુધી નજર પહોંચે એવી તેજ આંખો, સમાધિસ્થ જેવા અધર-સમ્પુટ તેમની જિજ્ઞાસુવૃત્તિને રેખાંકિત કરતાં રહેતા. તેમની આવી વૃત્તિ ઘરના વડીલોને આશ્ચર્ય અને ચિંતા ઉપજાવતી હતી.

❀ ગૃહસ્થાશ્રમ :

શ્રી સોગાનીજીના સન્ ૧૯૩૪માં બાવીસ વર્ષની ઉંમરે અજમેરના જ બાકલીવાલ પરિવારની કન્યા અનોપકુંવરની સાથે લગ્ન થયા. કાળક્રમે તેમના દાંપત્યજીવનથી પાંચ પુત્રો અને ત્રણ પુત્રીઓએ જન્મ લીધો. જેમાંથી પ્રથમ પુત્રનો ૪-૫ વર્ષની નાની ઉંમરમાં તથા બે પુત્રીઓ (શ્રીમતી આશાલતા અને કુમુદલતા નું તેમના લગ્નબાદ) નિધન થયું. વર્તમાનમાં સૌથી મોટા પુત્ર શ્રી રમેશચંદ્ર તથા તેમના ત્રણ નાના ભાઈઓ કમલ શ્રી નરેશચંદ્ર, શ્રી અશોકકુમાર અને અનિલકુમાર હયાત છે. અને તે બધાં પોતાના પૂજ્ય પિતાશ્રી દ્વારા નિર્દિષ્ટ પથ પર આવવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યાં છે.

❀ મંથન કાળ :

જો કે શ્રી સોગાનીજી માટે વધતી જતી ગૃહસ્થજીવન સંબંધિત આવશ્યકતાઓની સંપૂર્તિ તે દુકાનની આવકમાંથી કરવી અતિ મુશ્કેલ હતી; તેમ છતાં તેઓશ્રીને તદ્દવિષયક કોઈ વિશેષ માનસિક મૂંઝવણ નહોતી રહેતી.

પરંતુ તેમના કોઈ પૂર્વ સંસ્કારવશ બાલ્યાવસ્થાથી જ સ્ફુરિત વૈચારિક દ્વંદ્વ જે અવિછિન્નધારાથી પ્રવાહિત હતું, તે દિવસે-દિવસે વૃદ્ધિગત થતું ગયું. તે તેને ન તો દુકાન ઉપર કે ન તો ઘરે ચેન લેવા દેતું હતું. જીવ-જગત, જીવન-મૃત્યુ, સત્યાસત્યની જટિલ સમસ્યાઓ સાથે ઝઝુમતું તેમનું ઘાયલ મન વારંવાર પ્રશ્નાતુર થઈ જતું. શું છે સત્ય ? હું કોણ છું ? ક્યાં છે અખંડ શાંતિ ? ક્યાં છે આ બધાં જવલંત પ્રશ્નનોનું સમાધાન ?

એ રીતે એક તરફ પારિવારિક દાયિત્વનું વધતો જતો બોજ અને બીજી તરફ ઉપર પ્રકારની વૈચારિક મનની સ્થિતિ ! બેતરફી માનસિક પરિસ્થિતિનું આ દ્વંદ્વ પ્રબળથી પ્રબળત્તર થતું ગયું.

સુમસામ અર્ધરાત્રિ, કે જ્યારે સંસાર આખોય સ્વપ્નામાં ખોવાયેલો હોય, ત્યારે તેઓ જાગૃત થઈ ઘરની અગાસી પર ચક્કર મારતા હતા. ધૂંધળા ઉદાસ આકાશમાં તેઓ કોઈ પ્રકાશમાન ધ્રુવ તારાની ખોજ કરતાં રહેતા. મન થતું, કે પગમાં પાંખ બાંધી ઉડીને ચાલ્યો જાવ આ ઘૂંટણ અને નિરાશાજન્ય અતૃપ્ત ભાવનાની સીમાથી પેલે પાર કે જ્યાં અનવરત શાંતિનું અખંડ સામ્રાજ્ય સ્થાપિત છે. પોતાની જ સૃષ્ટિના તાણાં-વાણાંથી ગુંથેલી જંજાળમાંથી મુક્ત થવા માટે તેમના પ્રાણ તરફડતા રહેતા. કોઈ દુરાગત પોકાર એમના કાનમાં ગુંજતી રહેતી. અનાગતનું કોઈ આમંત્રણ તેઓશ્રીને પોતા તરફ ખેંચતું રહેતું. નિરંતર વધતી જતી બેચેની અને વિહ્વળતાને જોઈને તેમની ધર્મપત્ની પણ કરુણાથી આકુળ-વ્યાકુળ થઈ તડપી ઉઠતી. પરંતુ તાદૃશ સ્થિતિ વિના, આવી ગુપ્ત વેદનાનું કારણ જાણવું શું સંભવ હતું ?

ભીષણ અતૃપ્તિ અને પ્યાસ, ક્યારેય ન પૂર્ણ થનારું શૂન્ય, ક્યારેય ન બુઝાવાવાળી આગના ઘેરાવામાં ઘેરાતા ગયા, આત્મવેદનાના રહસ્યપૂર્ણ સમુદ્રમાં તેઓ ડૂબતા ગયા. તેમને પ્રત્યેક સાંસારિક કાર્યો વિષતુલ્ય લાગવા લાગ્યા.

સત્યના સાક્ષાત્કારની અભીપ્સામાં શ્રી સોગાનીજીના જીવનનું રૂપાંતર થતું ગયું. હર્યા-ભર્યા સંસાર વચ્ચે તે એકાકી અને એકાંતિક થતાં ગયા. શાંતિની પ્રાપ્તિ માટે તેઓ અનેક પ્રયત્નો કરતા રહ્યાં. ત્યાં સુધી કે ભાડાના મકાનમાં રહેવા છતાં અગાસી ઉપર, તેઓશ્રીએ પોતાની આર્થિક સ્થિતિ અનુકૂળ ન હોવા છતાં, પોતાના ખર્ચે એક ઓરડી પણ બનાવી લીધી. જ્યાં તેમનો એકાંતવાસ શક્ય બન્યો. આ જ ઓરડી તેમની શોધ અને સાધનાનું કેન્દ્ર બની ગઈ. શરીરથી લૌકિક ધર્મનું પાલન કરતાં-કરતાં પણ તેમની અસ્તિત્વગત ઉપસ્થિતિ ભાવનાના રહસ્યલોકમાં રહેવા લાગી.

❀ સત્યાત્રતા :

સાધુ-સંતોનો સમાગમ; જિનદેવ દર્શન; જૈન ગ્રંથોનું મંથન કરવું, શ્રી સોગાનીજીની દિનચર્યાનું અનિવાર્ય અંગ બનતું ગયું. તેઓશ્રી અવાર-નવાર અન્ય ધર્મગ્રંથોનું પણ તુલનાત્મક અધ્યયન કરતા હતા. તેઓશ્રીની સ્વાધ્યાયરુચિ એટલી વધી ગઈ હતી કે તેઓ દુકાન ઉપર પણ થોડો પણ અવકાશ મળતાં જ અથવા ગ્રાહકોને નોકરોના હવાલે કરી, શાસ્ત્ર સ્વાધ્યાયમાં ખોવાય જતા હતા. ચિંતન-મનન-મંથનની ધૂંધળી ગલીઓમાં ભટકતા-ભટકતા તેઓ પ્રકાશને ગોતતા રહ્યાં. પોતાની અભીષ્ટ સિદ્ધિ હેતુ તેઓશ્રીએ પોતાના જ હાથે ઘણાં જતનપૂર્વક તૈયાર કરેલી સામગ્રીથી, લાંબા સમય સુધી, દત્તચિત્તથી ચાર-ચાર, પાંચ-પાંચ કલાક ઊભા રહી દૈનિક પૂજાઓ કરી, ખડગાસન ધ્યાન ક્રિયાનો અભ્યાસ કર્યો, એકાંતમાં હઠ યોગીઓના હઠવાદને સાધ્યો, એ ત્યાં સુધી કે એકવાર તો ગૃહસ્થબંધનથી દૂર થવા માટે ઘર છોડી દોઢ-બે મહિના સુધી શહેરની જ ધર્મશાળામાં એક વિદ્વાન પંડિતને સાથે રાખી, રાત-રાત જાગી અનેક જૈનગ્રંથોનું ગહન પારાયણ કર્યું; કલાકો સુધી ચિંતન-મનન-ધ્યાન આદિ ક્રિયાઓમાં રત રહેતા. તેમ છતાં જે પરમ સત્યની પ્રાપ્તિ માટે તેમનું રોમ-રોમ વ્યાકુળ અને બેચેન હતું, તેનો સાક્ષાત્કાર ન થયો તે ન જ થયો. અણમોલ મનુષ્યભવનો એક અંશ તો આ ભટકણમાં જ નીકળી ગયો. આત્મવિરહથી તેમનું આર્ત મન વારંવાર પોકારી ઉઠતું કે જો સત્યનો સાક્ષાત્કાર ન થાય તો પછી મારા આ નશ્વર શરીરનું આ અસાર સંસારથી ઊઠી જવું જ શ્રેયસ્કર છે.

❀ દિશા-બોધ :

પરંતુ ‘જહાં ચાહ હૈ વહાં રાહ હૈ’ તો પછી આત્માર્થી જ તેનાથી વંચિત શા માટે ? પુરુષાર્થથી જ્યારે બધાંને ઈચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે તો પછી ‘સત્ય જ જોઈએ, બીજું કાંઈ નહીં’ એવા દૃઢ

નિશ્ચયવાનથી સત્ય આખરે કેટલાં દિવસ દૂર રહે ? એવો કોલ-કરાર જ્ઞાનીધર્માત્માઓએ પણ કર્યો જ છે કે, ‘ચૈતન્યને ચૈતન્યમાંથી પરિણમેલી ભાવના એટલે કે રાગ-દ્વેષમાંથી નહિ ઊગેલી ભાવના - એવી યથાર્થ ભાવના હોય તો તે ભાવના ફળ્યે જ છૂટકો.’

દૈવયોગથી જેવી રીતે શ્રી મહાવીરસ્વામીના જીવને તેના સિંહના ભવમાં સત્ત્વઉદ્બોધન હેતુ ચારણઋદ્ધિવંત મુનિરાજ આકાશથી પૃથ્વી ઉપર ઉતર્યા હતા, તેવી જ રીતે સન્ ૧૮૪૬માં કોઈ મહાન મંગળ ઘડીએ શ્રી સોગાનીજીને કોઈ સાધર્મીએ, સોનગઢમાં બિરાજમાન દિગંબર જૈન ધર્મના આધ્યાત્મિક સંત શ્રી કાનજીસ્વામીના પ્રવચનો પ્રકાશિત કરતું માસિક ‘આત્મધર્મ’ વાંચવા માટે આપ્યું. પ્રવચનપ્રસાદી સ્વરૂપ સારગર્ભિત વાક્ય ‘ષ્ટ્ર આવશ્યક નથી, પરંતુ એક જ આવશ્યક છે’ એ તેના અંતરંગને હચમચાવી દીધું, તેમને ઊંડી ચોંટ લાગી. આ જ વાક્યામૃતના ભાવભાસનથી જાણે કે અનંતકાળથી અનંત કર્તૃત્વના બોજ નીચે દબાયેલ, આકુળ-વ્યાકુળ તેમનો આત્મા સહજ મુક્ત થઈ ગયો અને તેમને આત્મા ભારમુક્ત સમાન હલકો ભાસવા લાગ્યો. અંતરમાં રોમે-રોમમાં ઝણઝણાટી થઈ અને એક સ્વરલહરી ઊઠી, ‘અરે ! મિલ ગયા ! જિસ સત્યકી ખોજ થી ઉસકા વિધિપ્રકાશક મિલ ગયા !’ તત્ક્ષણે જ તેમને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી તથા તેમના મંગલકારી વચનો પ્રત્યે શ્રદ્ધા તેમજ અંતર પ્રીતિ સ્ફુરિત થઈ અને અહોભાવ છલકી ઉઠ્યો, મન ભક્તિવિભોર થઈ ગયું, અને તેઓશ્રીએ ‘આત્મધર્મ’માં અંકિત શ્રીગુરુના ભવ્ય ચિત્રને શ્રદ્ધા-સુમન રૂપે નીચેનો અર્ધ અર્પિત કર્યો :

‘ઉદકચંદનતંદુલપુષ્પકૈશ્વરુસુદીપસુધૂપફલાઘકિ,

ધવલમંગલગાનરવાકુલે જિનગ્રહે જિનનાથમંહયજૈ.’

અધ્યાત્મયોગી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની વાણીથી મુખરિત રસથી ઓતપ્રોત ‘આત્મધર્મ’ નો પ્રત્યેક શબ્દ દિવ્યજ્ઞાનનો સ્ફોટ, પ્રત્યેક પૃષ્ઠ સહજાનંદ

પ્રત્યે લઈ જનાર પથ-પ્રકાશ ! જેમ-જેમ તેઓ એના પૃષ્ઠ પલટતા ગયા, તેમના વાચ્યના અવગાહનથી, અનાદિરૂઢ અને સર્વ દોષોનું જનક મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનની શક્તિ ક્ષીણ થવા લાગી. જ્ઞાનગ્રંથીઓ યથોચિત ખુલવા લાગી. આત્માના અનંત લોકની યાત્રાની દિશા તેમને સ્પષ્ટ થવા લાગી.

જો કે તેમના બુદ્ધિજન્ય સ્થૂળ વિપર્યાસ તો નિરસ્ત થઈ ગયા, તેમ છતાં વિકટ સમસ્યા એ ઊભી થઈ કે તે પરમ સત્ય સુધી પહોંચવું કેવી રીતે ? તદર્થ ઘણાં પ્રયાસો કર્યા, પરંતુ સમસ્યાનું નિવારણ ન થઈ શક્યું. પોતાથી કોઈ સમાધાન - વિધિ સૂઝતી નહોતી, તો હવે કરવું શું ? - એવી એક નવી વિચિત્ર મૂંઝવણ ઊભી થઈ ગઈ. એકાએક સહજરૂપે જ ગુરુદેવશ્રીના ફોટાનો મનમાં આવિર્ભાવ થયો અને ત્યારે જ માર્ગપ્રકાશકના ચરણસાન્નિધ્ય અને દર્શન માટે તેમનું મન તડપી ઊઠ્યું, બસ ! હવે એન કેમ પડે ? તે સંતની પવિત્ર ચરણરજને પોતાના મસ્તકે ધારણ કરવાની તેમની લાલસા પ્રતિક્ષણ તીવ્રથી તીવ્રતમ થતી ગઈ.

❀ સદ્ગુરુનો પ્રત્યક્ષ યોગ :

આખરે તે ચિરપ્રતિક્ષીત સુમંગળ ઘડી આવી પહોંચી. શ્રી સોગાનીજી સન્ ૧૯૪૬માં પ્રથમવાર પોતાના આરાધ્ય શ્રીગુરુના પાવન ચરણોમાં પૂર્ણતઃ નતમસ્તક થવા સ્વર્ગનગરી (-સોનગઢ) જઈ ચડ્યાં.

શ્રી સોગાનીજીએ પોતાના આરાધ્ય સાક્ષાત્ ચૈતન્યમૂર્તિની પવિત્ર ચરણરજને મસ્તકે ચડાવવા જેવું પોતાનું શીશ નમાવ્યું કે એમને એવો ભાસ થયો, જાણે તેના અનાદિરૂઢ મિથ્યાત્વની જડ ઢીલી પડવા લાગી હોય અને તેઓ પોતાના શ્રીગુરુની દિવ્ય મુખમુદ્રાને ભાવવિભોર થઈ, મંત્રમુગ્ધની જેમ એકીટશે નીરખતા થકાં તેઓશ્રીની પારદર્શી ચિન્મય મુદ્રાનું નિદિધ્યાસન કરતા રહ્યા, તો લાગ્યું જાણે શ્રીગુરુના તેજસ્વી મુખમંડળના પ્રકાશથી પોતાના ઉદયગત્ મિથ્યાત્વનું પણ બાષ્પીભવન

થવા લાગ્યું હોય ! આવી જાત્યાંતર સ્થિતિએ શ્રી સોગાનીજીના અંતરમંથનની દિશા સ્વકેન્દ્રી થવા અર્થે અંતર અવકાશ કરી દીધો, જેથી કરી તેમના જ્ઞાને સ્વરૂપ-નિશ્ચય યોગ્ય ક્ષમતા ધારણ કરી; ત્યાં આત્મરસથી ઓતપ્રોત વક્તા શ્રીગુરુની દિવ્યવાણી છૂટી અને તેમને પ્રત્યક્ષ સત્શ્રવણનો પ્રથમ (અપૂર્વ) યોગ સંપ્રાપ્ત થયો.

❀ સ્વરૂપ નિશ્ચય :

જેમ ચાતક પક્ષી સ્વાતિ-બિંદુ માટે ‘પિયુ... પિયુ..’ નું રટણ કર્યે જાય છે, તેમ જ શ્રી સોગાનીજીને ચિરકાળથી ‘સત્ય...સત્ય’ નું અંતર રટણ લાગેલું હતું અને જેમ ચાતકની તરસ માત્ર સ્વાતિ-બિંદુથી જ તૃપ્ત થાય છે. તે જ રીતે તેમના અંતરમાં ધધકતી - સત્યના અભાવજન્ય અશાંતિરૂપ - અગ્નિને શ્રીગુરુની પીયૂષ વાણીના શીતળ છટકાવથી જ શીતળતા મળવી સંભવ હતી. વળી જેમ સ્વાતિબિંદુ સીપનાં સંપૂટમાં મોતી બની જાય છે, તેવી જ રીતે મહાન મંગળમયી ક્ષણે શ્રીગુરુના શ્રીમુખેથી નિર્ઝરિત બોધામૃત ‘જ્ઞાન અને રાગ જુદાં છે’ ના ભાવને તેમણે ચિત્તમાં અવધારણ કર્યા જે અલૌકિક ચૈતન્ય ચિંતામણીરૂપે પ્રગટ થયો.

જો કે શ્રી સોગાનીજીને ગુજરાતી ભાષાનું જ્ઞાન નહોતું, તેમ છતાં તેમને પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની ગુજરાતી ભાષાથી કોઈ મુશ્કેલી ન પડી. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ પણ એમ જ છે કે પ્રયોગ-પ્રધાની જીવને કોઈ ભાષા બાધક થતી નથી.

શ્રી સોગાનીજી માટે તો પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની ધર્મસભા જ જાણે કે પ્રયોગશાળામાં પરિવર્તિત થઈ ગઈ. અને તેમણે ત્યાં જ પોતાનો પ્રયોગ શરૂ કરી દીધો. તદર્થ તેમણે ‘જ્ઞાન અને રાગ જુદાં છે’ ના વાચ્યનો દોર સંભાળી અને તેના સહારે તેઓ વાચ્યના અંતરતળ સુધી ઉતર્યા અને ઊંડા ઉતરતા જ ગયાં; તેમણે ત્યારે ચાલતા રાગ તત્ત્વનું સૂક્ષ્મ પરીક્ષણ કર્યું, તો તેમને એ વિભાવાંશ, મલિન, સ્વભાવ-વિરુદ્ધ, દુઃખરૂપ

અને આકુળતામય ભાવ ભાસિત થયો અને ત્યાં જ સાથે ચાલતા જ્ઞાન તત્ત્વનું અન્વેષણ કરતાં તેમને તે સ્વભાવાંશ, સ્વસ્થ, સ્વભાવભૂત, સુખરૂપ અને નિરાકુળતામય ભાસિત થયો - એ રીતે એમણે ઉક્ત બન્ને ભાવોને યથાર્થરૂપે ઓળખ્યા અને વેદનપૂર્વક તે બન્નેની મૂળ જાતિને યથાર્થપણે સુનિશ્ચિત કરી. પછી તેઓશ્રી પ્રગટ જ્ઞાન-અંશમાં મોજૂદ નિત્ય ઉદિત જ્ઞાનસામાન્ય ઉપરથી જ્ઞાનસ્વભાવમાં સન્નિહિત અનંત-અનંત ગુણસમુદ્ર તરફ આગળ ધપ્યાં તો ત્યાં તેમને આશ્ચર્યકારી અનંત વિભૂતિઓથી વિભૂષિત ચૈતન્ય મણિ-રત્નોથી છલકાતા પોતાના સ્વભાવની ઝલક ભાસિત થઈ - એ રીતે પોતાના જ આવા સત્યસ્વરૂપના નિશ્ચયથી તેઓશ્રીને 'સિદ્ધ સ્વભાવી, અનંત સુખ ધારક હું જ આવો મહાન પદાર્થ !!' - એવો ભાવ ભાસિત થયો.

❀ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ-સ્વાનુભૂતિ :

શ્રી સોગાનીજીને પોતાના પરમોપકારી સજીવનજ્ઞાનમૂર્તિ શ્રીગુરુની ભવાંતકારી મંગલ પ્રવચનપ્રસાદીરૂપ દેશનાથી પ્રતિભાસિત નિજ પરમતત્ત્વનો અનહદ આશ્ચર્યકારી અપૂર્વ મહિમા પ્રદિપ્ત થઈ ઉઠ્યો ! કે જેથી તેમને પોતાના પરમ ચૈતન્ય તત્ત્વનું અભૂતપૂર્વ રસ તેમજ ઘોલન શરૂ થઈ ગયું. અનાદિથી સુષુપ્ત પુરુષાર્થ સંચેતનયુક્ત થયો અને તેમનું ચૈતન્ય વીર્ય સ્ફુરિત થઈ ઉઠ્યું. તદ્અનુસાર તેમની નિર્વિકલ્પ તત્ત્વની ધૂન અતિ વેગપૂર્વક ચાલવા લાગી. ક્યારે દિવસ પૂરો થયો, ક્યારે રાત્રિએ પોતાની કાળી ચાદર ફેલાવી, કાંઈ ભાન ન રહ્યું, તેમને સર્વ ઉદય સંયોગ-પ્રસંગ વિસ્મૃત થઈ ગયા; બસ ! લગાતાર એક જ ધૂન ચાલતી હતી.

જ્યારે જગતવાસીઓ શાંત અર્ધરાત્રીના ઊંઘમાં ખોવાયેલા હતા ત્યારે તેઓ 'સમિતિ' ના એક ઓરડાના ખૂણામાં બેઠા-બેઠાં પોતાને ઉત્પન્ન થયેલ ચૈતન્ય-રસના પ્રવાહમાં નિમગ્ન હતા. તેઓશ્રીનો સ્વરૂપોન્મુખી સહજ પુરુષાર્થ પૂરજોશમાં ગતિશીલ હતો - આવી અપૂર્વ જાત્યાંતર અંતર

સ્થિતિવશ તેમના સર્વ અંતર બાહ્ય પ્રતિબંધક કારણો પણ આપોઆપ અસ્ત થઈ ગયા. એ જ વખતે તત્ક્ષણ વૃદ્ધિશીલ પુરુષાર્થ-પ્રવાહ અપૂર્વ વેગથી વર્ધમાન થઈ અંતર્મુખ થઈ ગયો અને તે જ ક્ષણે શ્રી સોગાનીજીના આત્માએ પોતાના સ્વસંવેદનમાં રહીને, પોતાના પ્રત્યક્ષ પરમાત્માના દર્શન કર્યા અને તેમને પોતાના અતીન્દ્રિય સ્વરૂપની સ્વાનુભૂતિ થઈ. અને તત્કાળ જ તેમના આત્માના પ્રદેશ-પ્રદેશમાં અતીન્દ્રિય સ્વરૂપાનંદની ભરતી આવી ગઈ. અનાદિથી અતૃપ્ત પરિણતિ સ્વરૂપાનંદ પાનથી તૃપ્ત-તૃપ્ત થઈ ગઈ.

જિનવાણીનો નિર્મળ અમૃત પ્રવાહ તેમની અનાદિની અતૃપ્ત ભાવનાની ચટ્ટાન તોડી છલકાય ગયો. વિકલ્પ-સમુદ્રની ગર્જનાઓ જાણે અચાનક જ શાંત થઈ થંભી ગઈ. તેઓશ્રી એવી ભાવસમાધિમાં સ્થિર થયા કે જ્યાં ન તો સંકલ્પ હતો ન વિકલ્પ; ન તો પ્રવૃત્તિ હતી ન નિવૃત્તિ; ન હું હતો ન તૂ. રહી ગયો માત્ર અનહદ શાશ્વત શાંતિનું સામ્રાજ્ય.

શ્રીગુરુ-મિલનના પ્રથમ દિવસે જ શાંત-નિર્જન રાત્રિના અપાર અંધકારમાં ઉદિત જ્ઞાનના પ્રકાશમાં આ અનુપમ પુરુષાર્થીને આ રીતે નિર્વિકલ્પદશા સંપ્રાપ્ત થઈ. પોતાના પરમોપકારી શ્રીગુરુની નિષ્કારણ કૃપા - પ્રસાદી પામીને શ્રી સોગાનીજીનો આત્મા ન્યાલ થઈ ગયો.

અપૂર્વ, અનુપમ અમૃત-રસના પાનથી ઉત્પન્ન મસ્તીએ તેમને જાણે મદહોશ જેવાં કરી દીધાં. નિરંતર એ જ ભાવનાનો સંવેદ રહેવા લાગ્યો કે હું ભાવિ સર્વ કાળ પર્યંત આ જ જ્ઞાનાનંદથી મસ્તીમાં ડૂબેલો રહું અને બસ, નિરંતર આનંદામૃત પાન કરતો રહું.

જ્યાં સુધી તેઓશ્રી સોનગઢ રહ્યા દિવસે પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સ્વાનુભવરસમય પુરુષાર્થ-પ્રેરક વાણીનો અમૃત-બોધ લેતાં અને રાત્રેના પોતાના ઓરડામાં બેસી નિજાત્મરસ-પાનનો ઉદમ કર્યા કરતાં, ચેતનાના

ઊર્ધ્વ શિખરો પ્રતિ તેમનું આરોહણ થતું ગયું અને સતત સ્વરૂપરસ-ઘોલન ચાલતું રહેતું. તેઓશ્રી આત્માની જ ધૂનમાં રમ્યા કરતાં અને નિરંતર આધ્યાત્મિક તંદ્રા બની રહેતી.

આ રીતે એક-એક પણ સરકતી ગઈ અને જાણે ૧૦-૧૨ દિવસ કેવી રીતે નીકળી ગયા, તેમને ખબર જ ન રહી. તત્કાલીન રાજનૈતિક ઉથલ-પાથલ જન્ય હિંસાત્મક તોફાનોની ભયજનક પરિસ્થિતિ વચ્ચે પણ તેઓ શ્રીગુરુના દર્શનાર્થે એટલા બધાં ભાવાવેગમાં હતાં કે તેમણે પરિવારજનોને પોતાના સોનગઢ જવા સંબંધિત સૂચના પણ આપી ન હતી. ઘરવાળા એમ જ સમજતા રહ્યાં કે ધંધાના કામકાજ અર્થે ક્યાંક ગયા છે અને બે-ચાર દિવસમાં પાછા આવી જશે. પરંતુ અઠવાડિયા-દસ દિવસ સુધી પણ તેમના કોઈ સમાચાર ન મળ્યાં ત્યારે તેઓ ચિંતાતુર થઈ ગયા. ઘણી શોધ-ખોળ કરતાં જ્યારે તેમની સોનગઢ ગયા હોવાની પ્રબળ સંભાવનાનો આભાસ મળ્યો ત્યારે તેમના ચિંતાતુર પરિવારે એક તાર સોનગઢ પણ કર્યો. એ તારના સંદેશાએ શ્રી સોગાનીજીની આધ્યાત્મિક તંદ્રામાં વિક્ષેપ ઊભો કર્યો. અને તેઓશ્રીને મજબૂરીથી પોતાના ભવમોચક શ્રીગુરુના સાક્ષાત્ ચરણસાન્નિધ્યને છોડીને અજમેર જવાની ફરજ પડી.

❀ સહજ ઉદાસીનતા :

શ્રી સોગાનીજીને જ્ઞાનદશા પહેલાં પણ સંસારાસક્તિ નહોતી. તેઓશ્રીને સાંસારિક પ્રસંગોમાં ક્યાંય કોઈ રસ, ઝુકાવ કે રુચિ રહેતી નહોતી. તેમના સંતાનો કઈ-કઈ સ્કુલોમાં અને ક્યા-ક્યા ધોરણમાં ભણે છે ? તેમના લાલન-પાલન, શિક્ષા-દીક્ષા અને વિકાસની શું વ્યવસ્થા છે ? ઘર-ગૃહસ્થીની આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ હેતુ શું વ્યવસ્થા છે ? - વગેરે અનેક પ્રશ્નો તથા મૂંઝવણો કે જે સામાન્ય મનુષ્યના અંતર મનને પ્રાયઃ વ્યથિત કરીને અકળાવે છે, તેવા પ્રશ્નોએ તેમની અંતર્મુખ મનોદશાને

ક્યારેય હાલક-ડોલક કે વિચલિત કરી નથી.

સોનગઢથી પાછા આવ્યા બાદ તો તેઓશ્રીના પરિણામોમાં એક વિશેષ પ્રકારની ઉદાસીનતા ઘેરાતી ગઈ અને નિર્લિપ્ત ભાવથી પરમાનંદથી ખુમારી નિરંતર રહેવા લાગી. સર્વ પૂર્વ પ્રારબ્ધ ઉદય જન્ય સાંસારિક ઉપાધિઓ અને ઝંઝટો પ્રત્યે અસ્થિરતાવશ જતો તેમનો ઉપયોગ પણ, તેમને વર્તતી સહજ સ્વરૂપ પરિણતિને, ભારરૂપ પ્રતીત થતો હતો અને તેમાં ભઠ્ઠીમાં બળવા જેવી પીડાનો અનુભવ થતો હતો. તથાપિ સર્વ ઉદયગત વિભાવભાવોને, નિરુપાયતાવશ અવિષમ પરિણામે વેદતા જવા એ જ એમની નિયત અવસ્થા હતી. તત્ત્વતઃ સહજતા, સહજ સમતા તથા સહજ ઉદાસીનતા સર્વ જ્ઞાનીપુરુષોનું સનાતન સદાચારણ હોય છે.

❀ કલકત્તા પ્રવાસ :

નિવૃત્તિ લઈ, શ્રીગુરુના ચરણસાન્નિધ્યમાં રહી ઐકાંતિક સ્વરૂપ-સાધના પ્રત્યેયી શ્રી સોગાનીજીને અસીમ આકર્ષણ તથા ભાવના રહેતી; છતાં પણ તેમને પ્રારબ્ધના સંક્રંજામાં બંધાઈને, લાચારીપૂર્વક સન્ ૧૯૫૦માં અજમેર છોડવું પડ્યું અને પોતાની ભાવનાને અત્યંત પ્રતિકૂળ ક્ષેત્ર - અસત્સંગ-પ્રસંગના બાહુલ્યથી ઘેરાયેલું તેમજ કોલાહલયુક્ત, માયામયી મહાનગર 'કલકત્તા' માં એક પ્રસિદ્ધ કપડાની મિલની એજન્સીના કાર્યભારવશ જવું પડ્યું. સન્ ૧૯૫૮માં તેમનો પૂરો પરિવાર પણ કલકત્તા આવી વસ્યો. અને ઉક્ત વસ્ત્ર વ્યવસાયની પ્રવૃત્તિમાં જ તેમનું બાહ્ય શેષ જીવન પણ કલકત્તામાં જ વ્યતીત થયું.

આ દરમિયાન તેઓશ્રીએ સત્સંગની ભાવનાથી સન્ ૧૯૫૩થી કલકત્તા સ્થિત બડેમંદિરજીમાં શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયની પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી હતી. તથા અંતિમ વર્ષ (સન્ ૧૯૬૪) માં પણ તેઓશ્રીએ લગભગ ૪૦ દિવસ સુધી સામૂહિક શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય કર્યો હતો.

સન્ ૧૯૫૬માં પોતાના જીવન ઉદ્ધારક પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી

કાનજીસ્વામીની તીર્થયાત્રાના પ્રસંગે કલકત્તા પધારવા પહેલાં જ્યારે તેમના ભવ્ય સ્વાગત અર્થે કલકત્તામાં મુમુક્ષુમંડળની સ્થાપના થઈ ત્યારે તેના પ્રથમ અધ્યક્ષ તરીકે શ્રી સોગાનીજીને નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હતા.

❀ અંતર વૈરાગ્ય :

જ્યારે શ્રી સોગાનીજી શરૂઆતમાં કલકત્તા આવ્યા ત્યારે આ ભાગા-દોડી અને દાવ-પેચની નગરીની ૬૦-૭૦ લાખની વસ્તીમાં તેઓશ્રી પાસે ન તો રહેવા માટે સ્થાયી જગ્યા હતી અને ન તો ખાવા-પીવા માટેની કોઈ યોગ્ય વ્યવસ્થા; તેમ છતાં, આવી પ્રતિકૂળતામાં પણ તેઓશ્રીને લાગતું હતું કે જાણે આ અથાહ માનવ સમુદાયમાં ‘હું એકલો જ સુખી છું.’ અરે ! ખરેખર તેઓશ્રી સુખી હતા. આત્માનંદનું રસાસ્વાદન કરનાર પોતાને સુખી જ નહીં, સૌથી સુખી અનુભવ કરે છે.

તેઓશ્રીને સંસાર અરુચિકર હતો, છતાં આ સંસારના કાદવમાં તેમને ફસાવું પડ્યું. પૂર્વ નિબંધિત પ્રારબ્ધવશાત્ આવી પડેલાં આ સાંસારિક કાદવમાં પોતાના જડ શરીરનું યોગદાન દેતા-દેતા પણ તેમનો આત્મા નિરંતર પોતાના ઘોલનમાં રહેતો. જ્યારે-જ્યારે ઉદયગત્ બાહ્ય સંસાર તેઓશ્રીને પોતા તરફ ખેંચતો, ગૃહસ્થીની જંજાળ પોતા તરફ આકર્ષિત કરતી ત્યારે તેઓ એ જ કહેતાં હતાં કે ‘અરે ! મારા તરફથી કોઈ આશા ન રાખો, પંગુ સમજીને બે વખતનું ભોજન શરીર ટકી રહે માટે આપી દો.’

શ્રી સોગાનીજીની બુદ્ધિમત્તા, કાર્યકુશળતા તેમજ નીતિ-સંપન્નતાને કારણે તેમના પાસે અવાર-નવાર નવા વ્યવસાયના અનેક પ્રસ્તાવો આવતાં હતાં, પરંતુ ઉપાધિને સીમિત રાખવાની ભાવનાવશ તેઓશ્રી એવા પ્રસ્તાવોને ટાળી દેતા હતાં; જો કે એમને પરિવારની આવશ્યકતાઓનો વધતો જતો ભાર ખ્યાલમાં હતો.

જો કે પૂર્વ અજ્ઞાનદશામાં નિબંધિત કર્મોને કારણે તેમનો સાંસારિક

પ્રવૃત્તિઓથી બાહ્ય સંબંધ તો ન તૂટી શક્યો, બળવાન ઉપાધિયોગ અંત સુધી બની રહ્યો; તેઓશ્રી સર્વ ઉપાધિઓ વચ્ચે નિર્લિપ્ત રહેતાં થકાં પણ પ્રવૃત્તિનો ભાર ઉઠાવતાં રહ્યાં, તથાપિ તેઓશ્રીની આત્મ-સમાધિધારા જીવન પર્યંત અબાધિત ચાલુ રહી. જ્ઞાનધારા અને કર્મધારા નિરંતર પ્રવાહિત રહી. સહજ પુરુષાર્થ વૃદ્ધિગત થતો ગયો. જીવન પર્યંત સહજ ઉદાસીનતા અને અંતર વૈરાગ્ય તેમનાં પરિણામોમાં ઉગ્રતાથી ચાલુ રહ્યાં. એક બાજુ તેમની પ્રવર્તિત ઉગ્ર અધ્યાત્મદશા અને બીજી બાજુ પ્રબળ ઉપાધિયોગનો પરિચય તેમનાં જ પત્રો દ્વારા મળે છે. જ્ઞાનીની આવી ચિત્ર-વિચિત્ર અને અટપટી દશાઓના અનેક પડખાઓને પ્રદર્શિત કરતા શ્રી સોગાનીજીના પત્રોના કેટલાક અંશોનું અહીં ઉદ્ધરણ કરેલ છે.

❀ ‘હું ત્રૈકાલિક સહજ જ્ઞાનસ્વભાવી ધ્રુવ પદાર્થ છું અને પ્રતીક્ષણ જ્ઞાનરૂપ પરિણામન થવાનો મારો સહજ સ્વભાવ છે. જડ આશ્રિત પરિણામો જડના છે.’ પૂજ્ય ગુરુદેવના આ સિદ્ધાંતની ઘૂંટે ક્ષણિક પરિણામ તરફના વલણના રસને ફિક્કો બનાવી દીધો છે અને સહજ રીતે સ્વ સિવાયનાં બીજા કોઈ કાર્યમાં રસ નથી આવતો.’

(પત્રાંક ૧, અજમેર / ૨૨-૩-૧૯૪૯)

❀ ‘અહીંનો સમાગમ અસત્સંગનો છે. ઉદય નીરસ છે. ત્યાંનો યોગ નજીકના ભવિષ્યમાં થવાનાં ચિહ્ન જણાતાં નથી. આથી અત્યંત ઉદાસીનતા છે અને વ્યવહારમાં તો બેભાન જેવી દશા થઈ જાય છે.’

(પત્રાંક - ૭, કલકત્તા / ૧૮-૫-૧૯૫૩)

❀ ‘સ્વસંગ, ગુરુસંગ તેમ જ મુમુક્ષુસંગ સિવાય બીજાસંગ નહીં ઇચ્છવા છતાં પણ, અરે પ્રારબ્ધ ! વિષ સમાન સંગમાં રહેવું પડે છે એનો ખેદ છે.’

(પત્રાંક - ૯, કલકત્તા / ૫-૭-૧૯૫૩)

❀ ‘મોક્ષમાર્ગોને કુટુંબીજનો વચ્ચે સુખ મળતું જ હોય એ કલ્પના ખોટી છે.

‘જાલસો જગ નિવાસ, ભાલસો ભુવનવાસ,

કાલસો કુટુંબ કાજ, લોકલાજ લારસી.’ (- શ્રી બનારસીદાસ)

તેનો તો નિરંતર આત્મરમણતા જોઈએ. ‘અરે જેને ધાર્મિકજનોનો સંગ પણ રુચતો નથી, તેને કુટુંબસંગ તો કેવી રીતે રુચી શકે !’

(પત્રાંક - ૧૭, કલકત્તા / ૨૫-૭-૧૯૫૪)

❀ ‘વ્યવહારથી અને ખાસ કરીને અશુભ યોગથી પૂર્ણ નિવૃત્તિની ચાહના હોવા છતાંયે, ગાર્હસ્થ્ય આદિની વ્યાવસાયિક જંજાળનો એવો ઉદય છે કે મન જ્યાં લાગતું નથી ત્યાં લગાવવું પડે છે, જેની સાથે બોલવાની ઈચ્છા થતી નથી તેની સાથે બોલવું પડે છે; એવી યોગ્યતા છે.’

(પત્રાંક - ૨૬, કલકત્તા / ૧૬-૧૨-૧૯૬૧)

❀ સત્સંગ - ભાવના :

શ્રી સોગાનીજીને પોતાના શ્રીગુરુના ચરણોમાં નિવાસની ભાવનાનો પ્રબળ આવેગ વારંવાર અશાંત કરતો રહેતો, તેમ છતાં પૂર્વ પ્રારબ્ધયોગ વિના તેઓશ્રીને સાંસારિક જંજાળોથી વિમુક્ત થવાનો યોગ બનતો ન હતો. જો કે તેઓશ્રી સર્વ પ્રથમ સોનગઢ આવ્યા હતા ત્યારે જ તેમની પ્રબળ ભાવના હતી કે ‘કોઈ મકાનની વ્યવસ્થા કરીને નિરંતર ગુરુદેવના ચરણોમાં લાભ મેળવ્યાં કરું.’ - (જુઓ પત્રાંક - ૧૯) પરંતુ તેવો યોગ તો ન બની શક્યો; બલ્કે ક્યારેક-ક્યારેક તો લાંબા અંતરાલ બાદ જ શ્રીગુરુના દર્શનનો યોગ બનતો હતો.

શ્રી સોગાનીજી સર્વ પ્રથમ સન્ ૧૯૪૬માં સોનગઢ પધાર્યા હતાં. તત્પશ્ચાત તેમનું સોનગઢ આવવાનું ક્રમશઃ સન્ ૧૯૪૮, ૧૯૫૩, ૧૯૫૯, ૧૯૬૦, ૧૯૬૧, ૧૯૬૨, ૧૯૬૩ માં જ બની શક્યું હતું અને તે પણ માત્ર થોડાં-થોડાં દિવસો માટે જ. અભિવાંછિત યોગ ન મળવાથી તેઓશ્રીને નિરંતર ખેદ રહેતો રહ્યો. તેઓશ્રીને પોતાના શ્રીગુરુના

ચરણસાન્નિધ્યમાં ન રહી શકવાની કેટલી વેદના રહતી હતી, તેની ઝલક તેઓશ્રીના પત્રોમાં મળે છે. ઉદાહરણ તરીકે :-

❀ ‘પૂજ્ય ગુરુદેવનું સ્મરણ આ સમયે પણ આવી રહ્યું છે અને આંખમાંથી ગરમ આંસુ વહી રહ્યાં છે કે તેમના સંગમાં રહેવાનું થતું નથી.’

(પત્રાંક - ૪, કલકત્તા / ૨૧-૬-૧૯૫૨)

❀ ‘અહીં તો એવો પુણ્યયોગ જ નથી કે ત્યાંનો લાભ જલદી-જલદી મળ્યાં કરે. નિવૃત્તિ માટે જેટલો વધારે તલપું છું તેટલો જ અધિક દૂર થતો રહું છું - એવો યોગ અત્યારે બની રહ્યો છે. કેટલીયે વાર ધ્રુસકે ને ધ્રુસકે રડવા જેવું થઈ જાય છે. ભાગ્યે જ એવો કોઈ દિવસ જાય છે કે ત્યાંનું સ્મરણ વારંવાર થતું ન હોય.’

(પત્રાંક - ૮, કલકત્તા / ૨૮-૬-૧૯૫૩)

❀ ‘અરે વિકલ્પ ! જો તને તારું આયુ પ્રિય હોય તો બીજા બધાંને ગૌણ કરીને ગુરુદેવના સમાગમમાં લઈ ચાલ, નહીંતર તેમણે આપેલું વીતરાગ અસ્ત્ર જલદીથી જ તારો અંત કરી નાખશે.’

(પત્રાંક - ૯, કલકત્તા / ૫-૭-૧૯૫૩)

❀ ‘રહી રહીને વિકલ્પ થતો રહે છે કે ઓછામાં ઓછા એક-બે વર્ષ નિરંતર અલૌકિક સત્પુરુષના સહવાસમાં રહેવાનું બને, પરંતુ હજી એવું પ્રારબ્ધ દેખાતું નથી.’

(પત્રાંક - ૧૪, કલકત્તા / ૧-૨-૧૯૫૪)

❀ ‘પુણ્યયોગ નથી તેથી ત્યાંનો સંયોગ નથી. અરુચિકર વાતાવરણનો યોગ છે, મહા અફસોસ છે !’

(પત્રાંક - ૧૫, કલકત્તા / ૨૫-૬-૧૯૫૪)

❀ ‘હે પ્રભો ! અહીંથી વહેલી તકે નિવૃત્ત થઈને ગુરુચરણોમાં રહેવાનું બને, જેમણે અખંડ ગુરુવાસમાં રહેવાનું શીખવ્યું છે. એ જ વિનંતી.’

(પત્રાંક - ૨૭, કલકત્તા / ૯-૪-૧૯૬૨)

❀ નિવૃત્તિ - ભાવના :

વસ્તુતઃ નિવૃત્તિની ભાવના સર્વ જ્ઞાની પુરુષોને નિરંતર વર્તતી જ હોય છે. શ્રી સોગાનીજી પણ નિવૃત્તિ માટે સતત તડપતાં રહ્યાં, નિવૃત્તિ માટે યોજના ઘડતાં પરંતુ તેવા પુણ્યયોગના અભાવમાં તે ફળીભૂત થતી નહોતી; તથાપિ નિવૃત્તિની ભાવના કેટલી બળવત્તર હતી અને તેની વાર્તા પણ તેમને કેટલી રુચિકર હતી, તેનો પરિચય નિમ્ન ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ મળે છે.

❀ ‘આપે લખ્યું હતું કે, હવે નિવૃત્તિનો કાળ પાક્યો છે એ વાંચીને વીજળીના વેગની જેમ આનંદની લહેર આવી હતી, કારણકે અગાઉ નિવૃત્તિ જ વિકલ્પરૂપે નિશ્ચિત થઈ હતી - એવું પૂરેપૂરું પ્રતીતિમાં આવે છે.’

(પત્રાંક - ૨૯, કલકત્તા / ૩-૯-૧૯૬૨)

❀ એકાંત પ્રિયતા :

શ્રી સોગાનીજીને એકાંતવાસ અતિ રુચિકર હતો. તેઓશ્રી શક્ય હોય ત્યાં સુધી કોઈને હળવા-મળવા કે પરિચયમાં આવવાનું પસંદ કરતાં નહોતા. તેઓ જ્યાં હોય ત્યાં એકાંત ગોતતા રહેતાં. પ્રાયઃ તેમને પોતાના ઓરડામાં બંધ રહેવું જ રુચિકર હતું. ભીડ અને કોલાહલ ભર્યા વાતાવરણમાં તેમને શ્વાસ રુંધાવા જેવું લાગતું.

તેમનો પરિવાર કલકત્તા આવી ગયા પહેલાં જ્યારે ૩-૪ દિવસની રજાઓમાં બજાર વગેરે બંધ રહેતાં બહાર જવાની આવશ્યકતા ન લાગે ત્યારે તેઓશ્રી ઢાબા ઉપરથી ભોજનની થાળી પોતાની રૂમ ઉપર મંગાવી લેતાં અને એક વખતમાં જે કાંઈ જમવાનું થાળીમાં આવતું તેને જ ખાઈને, થાળી રૂમના દરવાજાની બહાર સરકાવી દેતાં. આ રીતે આવા પ્રસંગે તેઓશ્રી પોતાના નિવાસસ્થાનથી ત્રણ-ત્રણ ચાર-ચાર દિવસ સુધી બહાર જ ન નીકળતા.

તેઓશ્રી લાંબા સમય સુધી કલકત્તા રહ્યાં તેમ છતાં પણ ખાસ

પરિચિત માર્ગોને છોડીને બીજા માર્ગોથી અજાણ્યા જ રહ્યાં.

જ્યારે સન્ ૧૯૫૩માં શ્રી બાહુબલી-મહામસ્તકાભિષેક સમારોહ વખતે એકાંતવાસની આ સમસ્યા જટિલ હતી તો તેઓશ્રી મોડી રાત્રે એકલાં જ પહાડ ઉપર ચડી જતાં અને ત્યાં જ આખી રાત પોતાના સ્વરૂપના ધ્યાન-ઘોલનમાં વ્યતીત કરી દેતાં, પછી સવારે જ પહાડ ઉપરથી ઉતરી પોતાની રૂમ ઉપર આવતા.

એકાંતવાસ તરફના ઝુકાવના ફળ સ્વરૂપે બાહ્ય જગત તેમના માટે પોતાની ઉપસ્થિતિ ખોતું જતું હતું.

તત્ત્વચર્યા દરમિયાન એક વખત તેમણે કહ્યું કે ‘મને તો એકાંત માટે સમય ન મળે તો ચેન જ નથી પડતું.’ ‘આખરમાં તો એકાંતમાં (એકલા) જ હર્મ્મશા રહેવાનું છે. તો શરૂઆતથી જ એકાંતનો બે-ચાર-પાંચ કલાક અભ્યાસ હોવો જોઈએ.’

❀ શ્રી સોગાનીજીની દષ્ટિમાં સાંસારિક પ્રસંગ :

સમસ્ત લોક સમુદાય લગ્ન જેવા પ્રસંગને માંગલિક, શુભ અને આનંદ-ઉમંગનો મહત્ત્વપૂર્ણ અવસર માને છે. પરંતુ શ્રી સોગાનીજીએ એક અંતરંગ સાધર્મીને પોતાના પુત્રના લગ્નની નિમંત્રણ પત્રિકા મોકલી તો ખરી, પરંતુ સાથે-સાથે જે વિચારો તેમણે લખ્યાં તેના ઉપરથી તેમની સાંસારિક પ્રસંગોની તુચ્છતા અને સત્ પ્રત્યેનો અનન્ય મહિમા જ પ્રદર્શિત થાય છે. તદ્દર્થ પત્રાંક : ૨૭; કલકત્તા / ૯-૪-૧૯૬૨ નો નીચે ઉદ્ધૃત અંશ દ્રષ્ટવ્ય છે :-

❀ ‘મોટા પુત્રનાં લગ્ન તા. ૧૬-૪ ના દિવસે છે. પુણ્યવાનોને શુભ પ્રસંગનો યોગ છે, તેમને અશુભ પ્રસંગ ઉપર બોલાવવા ઠીક નહીં, છતાં પણ લૌકિક વ્યવહાર-વશ બે કંકોત્રીઓ મોકલી છે.’

❀ નિર્માનતા :

સર્વ લૌકિકજનોને જ્યાં હોય ત્યાં - ઘર, પરિવાર, સમાજમાં સર્વત્ર

પોતાના પ્રભુત્વ-માન-સન્માન-સ્થાન પ્રાપ્તિની અંતરંગ અભિલાષા નિરંતર વર્તતી હોય છે. એ જ સ્થાને સાચા આત્માર્થીને સહજ એવા પ્રસંગોથી દૂર રહેવાની વૃત્તિ રહે છે. પોતાની યોગ્યતા વિશેષ હોય તો પણ તે એને ગોપવવા ઇચ્છે છે. પોતાની પ્રસિદ્ધિનો અભિપ્રાય તેને રહેતો નથી. શ્રી સોગાનીજીની આત્મદશા અદ્ભુત રીતે વર્તતી હતી પરંતુ તેઓશ્રી એને પ્રસિદ્ધ કરવા નહોતા ઇચ્છતા. તેમ છતાં તેમને એક અંતરંગ સાધર્મીએ એક બીજી જ ઢબથી અનુરોધ કર્યો કે : પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના નિમિત્તે તમને આત્મબોધ થયો છે, એ વાત જાણીને તેઓશ્રીને સહજ પ્રસન્નતા થશે, તેથી આપશ્રીની જ્ઞાનદશાની બાબત ગુરુદેવશ્રીને જણાવવાનો વિકલ્પ છે ! ત્યારે તેમણે કહ્યું : ‘કોઈ જાણે ન જાણે, તેથી આત્માને કોઈ જ્ઞાયદો નથી. અનંત સિદ્ધો થઈ ગયા, (પરંતુ) આજકાલ કોઈ તેમના નામો પણ જાણતું નથી ! અસંખ્ય સમ્યક્દષ્ટિ (તિર્યચ) અઢી દ્વીપની બહાર અત્યારે પણ મોજૂદ છે. તેમને કોણ જાણે છે ?’ તેમનો આ પ્રત્યુત્તર તેમને વર્તતા નિમ્ન અભિપ્રાયને અનુરૂપ જ હતો. યથા:

‘ફૂલ બાગમાં હો અથવા જંગલમાં, તેને કોઈ સુંઘે કે ન સુંઘે, તેની કિંમત તો પોતાથી છે. કોઈ સુંઘે તો તેની કિંમત વધી જતી નથી અથવા ન સુંઘે તો તે કરમાઈ જતું નથી. તેમ કોઈ પોતાને જાણે અથવા ન જાણે તેથી થોડું પોતાનું મૂલ્ય છે ! પોતાની કિંમત તો પોતાથી જ છે. કોઈ માન-સન્માન દે, ન દે - બધું ધૂળ જ ધૂળ છે. તેમાં કાંઈ નથી.’

❀ નિસ્પૃહતા :

શ્રી સોગાનીજી જે કાપડ મિલની એજન્સીનો વ્યવસાય કરતાં હતાં તે મિલના માલિકને એકવાર જ્યારે તેમના ધર્મ-પ્રેમ અને યોગ્યતાની ખબર પડતાં તેમણે કુતૂહલવશ તેમને કોઈવાર પોતાના ઘરે આવી ધર્મ સમજાવવા માટે કહ્યું. પરંતુ તેઓશ્રીએ એમનામાં વાસ્તવિક ધર્મ-

જિજ્ઞાસાનો અભાવ તથા કુતૂહલતા જોઈ, સમયના અભાવના બહાને તેમના ઉક્ત પ્રસ્તાવને ટાળી દીધો. શ્રી સોગાનીજીના મનમાં તો (પાછળથી તેમના જ બતાવ્યા અનુસાર) એવો વિચાર આવ્યો હતો કે : આ તો સાંસારિક આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે તેમની પાસે જવાની મજબૂરી છે; નહીંતર આવા કાર્યો માટે આત્માર્થી પાસે સમય પણ ક્યાંથી હોય ? જ્યાં આવી પરિસ્થિતિમાં સામાન્ય લૌકિકજન જેનાથી પોતાના અર્થ પ્રયોજનની સિદ્ધિની અપેક્ષા રહે છે, તે તેને અનુરૂપ વર્તન કરે; ત્યાં જ શ્રી સોગાનીજીનું ઉક્ત પ્રકારનું વર્તન તેમની નિસ્પૃહવૃત્તિને પ્રદર્શિત કરે છે.

❀ તત્ત્વ-પ્રેમ :

તત્ત્વ-પ્રેમી જિજ્ઞાસુઓ પ્રત્યે શ્રી સોગાનીજી એટલા બધાં કરુણાવંત હતાં કે વ્યવસાયિક અને અંગત પ્રવૃત્તિઓની વચ્ચે પણ સમય, સ્થાન વગેરે બધી વાતોને ગૌણ કરી તેમની જિજ્ઞાસાઓનું સમાધાન કરી દેતાં હતાં. ક્યારેક-ક્યારેક તો તેઓશ્રી રસ્તાની એક બાજુ ઊભા-ઊભા જ ઘણી વાર સુધી ધર્મચર્યા કરતાં રહેતા હતાં.

તેમનો એક મુમુક્ષુ સાથે વ્યવસાયિક સંબંધ પણ હતો, તેની સાથે વ્યાપારિક કાર્ય યથાશીઘ્ર પૂરું કરી તેઓશ્રી ધર્મ-ચર્યામાં લાગી જતાં હતાં.

તેઓશ્રી છેલ્લા વર્ષોમાં ધાર્મિક પ્રસંગોના અવસરે મુમુક્ષુઓ દ્વારા ઘેરાયેલા રહેતા, પરંતુ સમય મળતાં જ આકુળ-વ્યાકુળ થયા વગર તેમના પ્રશ્નોનાં ઉત્તર આપતા રહેતા હતાં.

રુચિવંત અંતરંગ પરિચયવાળા સાધર્મીઓ સાથે તો તેઓશ્રી મોડી રાત સુધી ધર્મ-ચર્યામાં વ્યસ્ત જોવાં મળતાં.

વ્યવસાયિક કામથી થાકીને આવવાં છતાં પણ જો કોઈ મુમુક્ષુ તત્ત્વ-જિજ્ઞાસા માટે ઘરે પહોંચી જાય તો તેઓશ્રી તત્કાળ તેની મૂંઝવણ દૂર કરી દેતાં હતાં.

❀ નિશ્ચય-વ્યવહારસંધિ યુક્ત જીવન :

સર્વ જ્ઞાની ધર્માત્માઓની સાધક પરિણતિમાં નિશ્ચય-વ્યવહારની અદ્ભુત સંધિ વર્તતી હોય છે. તત્ત્વતઃ સાધકદશાનું આવું જ યથાર્થ સ્વરૂપ હોય છે. નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ પ્રવર્તિત ધર્મદશાના સંતુલન અને સુસંગત સંધિના આધારે જ ધર્માત્માની દશાનું પ્રમાણીકરણ થાય છે. શ્રી સોગાનીજીનું આ બન્ને દશાઓ વચ્ચે રહેતું સમ્યક્ સંતુલનનું પ્રમાણ તેમના પત્રો છે. યથા :

‘આવા સમયમાં સદ્ગુરુ દ્વારા પ્રાપ્ત અનુભવ વિષમતા વગેરેને સમતાભાવે વેદે અને અપ્રતિબદ્ધ સ્વભાવ સન્મુખ તીવ્ર વેગ વધે એ જ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. મનોરથ શીઘ્ર પૂર્ણ થવાનું આ જ શુભ લક્ષણ છે.’

(પત્રાંક - ૭, કલકત્તા / ૧૮-૫-૧૯૫૩)

‘અહો ગુરુદેવ ! આપે તો આ બન્નેથી અલગ વૃત્તિ દેખાડી દીધી છે - કે જે આ વૃત્તિ હોવા છતાંયે વિચલિત નથી થતી, ખીલાના સહારાથી ડગતી નથી. તેને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનો પ્રતિબંધ નથી. પૂજ્ય ગુરુદેવ કહે છે કે, જે કંઈ લાભ છે તે તો આ વૃત્તિ જ છે, અનંત સુખોના પીંડની સાથે તે રહે છે, પછી ચિંતા શેની ? એ તો સ્વયં સ્વભાવથી જ ચિંતા રહિત છે, નિશ્ચિત વૃત્તિમાં ચિંતિત વૃત્તિનો તો અત્યંત અભાવ છે. હે ભગવાન ! આપની આ વાણી મસ્તકમાં નિત્ય ઘૂમતી રહે એ જ ભાવના છે.’

(પત્રાંક - ૧૫, કલકત્તા / ૨૫-૬-૧૯૫૪)

‘પ્રદેશે પ્રદેશે હું માત્ર ચૈતન્ય-ચૈતન્ય તેમ જ આનંદ ને આનંદથી જ ઓતપ્રોત વસ્તુ હું છું. પર્યાયમાં સ્વરૂપરચના આપ મેળે જ થયા કરે છે. ઇચ્છાને તોડું, સ્વરૂપની વૃદ્ધિ કરું - એવા વિકલ્પોનો સહજ સ્વભાવમાં સહજ રીતે જ અભાવ છે. અરે ! સહજ શુદ્ધ પર્યાયનો પણ જે ત્રિકાલી ધ્રુવ વસ્તુમાં સહજ જ અભાવ છે, એવી નિત્ય વસ્તુ હું છું, ત્રિકાલી પરિપૂર્ણ છું.’

(પત્રાંક - ૧૭, કલકત્તા / ૨૫-૭-૧૯૫૪)

‘પરિણતિ માટે આત્મા જ નિમિત્ત હો અથવા ભગવાન-ભગવાન એવો ગુંજારવ કરતા આપ નિમિત્ત હો, બીજાનો સંગ નહીં - એ જ ભાવના.’

(પત્રાંક - ૨૬, કલકત્તા / ૧૬-૧૨-૧૯૬૧)

‘વિકલ્પોને તો ધગધગતી ભઠ્ઠીના યોગોનું નિમિત્ત છે અને એની વચ્ચે જ રહેવાનું બની રહ્યું છે તોપણ ચૈતન્યમૂર્તિ વિકલ્પોને સ્પર્શ સુદ્ધાં કરતી નથી. અધૂરી દશાના વિકલ્પાંશોમાં શ્રદ્ધામાં જામી ગયેલી આ મૂર્તિનું એકરસપણે આલિંગન ક્યાંથી !’

(પત્રાંક - ૨૮, કલકત્તા / ૩-૯-૧૯૬૨)

‘હું વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું. વર્તમાનમાં જ દેવાદિક પર અથવા એને આશ્રિત રાગથી કિંચિત્ માત્ર લાભનું કારણ નથી. લાભ માનવો એ જ અલાભ છે.’

(પત્રાંક - ૩૦, કલકત્તા / ૮-૧૧-૧૯૬૨)

આ રીતે શ્રી સોગાનીજીના વ્યક્તિત્વમાં એક બાજુ નિશ્ચયપ્રધાનતાની વિસ્મયકારી શૈલી અને બીજી બાજુ ગુરુભક્તિ તથા નિમિત્તનું યથાર્થ મૂલ્યાંકનનું અત્યંત સુંદર તેમજ સ્વાભાવિક સંતુલન તરવરે છે; જે આત્માઓ માટે ખરેખર વિરોધાભાસરૂપ દેખાતાં આવા અભિપ્રાયમાં અંતર્નિહિત પરિણામની અવિનાભાવી તેમજ સહજ યથાર્થ દિશારૂપ પડખાના રહસ્યને સમજવા માટે અત્યંત સાર્થક નિમિત્ત છે. આ રીતે વીતરાગમાર્ગનો પથિક જ ભક્તિ અને ગુરુ-મહિમાના આવરણમાં છુપાયેલા નિજરસને યથાર્થ રીતે સંવેદિત કરે છે.

❀ ગુરુભક્તિ :

જો કે શ્રી સોગાનીજીએ નિરપવાદરૂપે સ્વતત્ત્વની સર્વોચ્ચતા અને એકમાત્ર તેના જ અવલંબનને મુક્તિમાર્ગના રૂપમાં સર્વત્ર ગાયો છે. તેમ છતાં જે શ્રીગુરુના નિમિત્તે તેઓશ્રીએ અનાદિ સંસારના એકછત્રી સરદાર દર્શનમોહને પરાસ્ત કરી, મોક્ષમાર્ગના પ્રથમ સોપાનને પ્રાપ્ત કર્યું; તેમનાં અનહદ ઉપકારના મૂલ્યાંકનવશ સાધકના હૃદયમાં કેવી અસાધારણ

સર્વાર્પણતા, ભક્તિ, મહિમા, વિરહ-વેદના સ્પંદિત અને સંવેદિત થતી રહે છે તેનું વિસ્મિત કરી દે તેવું જીવંત ઉદાહરણ પણ તેમનાં જ પત્રોમાં સુસ્પષ્ટ રીતે મળે છે. યથા :

‘ત્યાંની (-સોનગઢ) ધૂળ માટે પણ બેચેની રહ્યા કરે છે. ગુરુદેવના દષ્ટાંત મુજબ ભભકતી આગની ભઠ્ઠીમાં પડ્યા જેવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ અહીં એક દિવસમાં જ માલૂમ પડ્યાનું લાગ્યું છે. ધન્ય છે ત્યાંના સમગ્ર મુમુક્ષુઓને - જેમને સત્પુરુષનો સંયોગ નિરંતર મળ્યા કરે છે.’

(પત્રાંક - ૬, અજમેર / ૧૮-૪-૧૯૫૩)

‘હે ગુરુદેવ ! આપની વાણીનો સ્પર્શ થતાં જ જાણે વિશ્વની ઉત્તમોત્તમ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. શું હું મુક્ત થનારો છું. અરે ! શાસ્ત્રોમાં જે મુક્તિનો આટલો મહિમા વખાણ્યો છે તેને આપના શબ્દ માત્રે આટલો સરળ બનાવી દીધો !’ (પત્રાંક - ૧૭, કલકત્તા / ૨૫-૭-૧૯૫૪)

‘ભરતખંડનો અલૌકિક કર્તા-કર્મ અધિકાર, આત્મરસથી ઓતપ્રોત વક્તા, સાધક મુમુક્ષુગણ શ્રોતાઓ, જિનાલયની સામૂહિક ભક્તિ, નિરંતર અમૃતવાણીથી સંસ્કારિત એવું તૃપ્ત ભૂમિસ્થાન, સમવસરણનું દશ્ય વગેરે પુણ્યહીનને સંભવતાં નથી, આથી વિયોગ છે.’

(પત્રાંક - ૨૪, કલકત્તા / ૧૯-૧૦-૧૯૬૧)

‘શુભયોગમાં પણ થાકનો અનુભવ કરનારા જીવની લૌકિક યોગની દુઃખ દશા પર હે કરુણાસિંધુ ! કરુણા કરો, દયા કરો - એ જ વિનંતિ.’

(પત્રાંક - ૨૪, કલકત્તા / ૧૯-૧૦-૧૯૬૧)

‘સતત દષ્ટિધારા વરસાવતા, ચૈતન્યના પ્રદેશે પ્રદેશમાં સહજ એવી મહાન દીપોત્સવીની ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિ કરતા શ્રી ગુરુદેવને અત્યંત ભક્તિભાવે નમસ્કાર.’ (પત્રાંક - ૨૫, કલકત્તા / ૧-૧૧-૧૯૬૧)

‘દરિદ્રીને ચક્રવર્તીપણાની કલ્પના હોતી નથી. પામર દશાવાળાને ‘હું ભગવાન છું, હું ભગવાન છું’ એવું રટણ લગાડવું તે, હે પ્રભો !

આપ જેવા અસાધારણ નિમિત્તનું જ કાર્ય છે.’

(પત્રાંક - ૨૬, કલકત્તા / ૧૬-૧૨-૧૯૬૧)

‘તેથી તીર્થંકરથીયે અધિક એવા સત્પુરુષનો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે. જેમની નિત્ય પ્રેરણા ત્યાંથી (સોનગઢના સત્પુરુષથી) વિમુખ કરાવીને પોતાના નિત્ય ભંડારની તરફ લક્ષ્ય કરાવતી રહે છે. અહીંથી જ પૂજ્ય ગુરુદેવના ન્યાયો અનુભવ સિદ્ધ બનીને દઢતા પ્રાપ્ત કરાવે છે.’

(પત્રાંક - ૪૪, કલકત્તા / ૧૦-૯-૧૯૬૩)

❀ અધ્યાત્મ-દશા :

જો કે વિકલ્પાત્મક વૃત્તિઓનું તો સહજ માત્રમાં અનુમાન કરી લેવાય છે પરંતુ નિર્વિકલ્પતાનું માપ તો બહારથી નથી કરી શકાતું, એ તો સ્વયંના અનુભવનો વિષય છે. અને અનુભવ લખાણમાં વ્યક્ત કરવો અશક્ય છે તેમ છતાં પણ શ્રી સોગાનીજીએ પોતાની પ્રવર્તતી અધ્યાત્મદશાને અનુપમ પદ્ધતિથી યત્કિંચિત્ ઈંગિત કરી છે. તેમની અંતર્દશાના પરિચય અર્થે તેમના પત્રો અને અન્ય પ્રસંગોનું સૂક્ષ્મતાથી નિરીક્ષણ કરવામાં આવે તો તેની પ્રતીતિ સહજ જ થઈ જાય છે.

તેઓશ્રીની આત્મપરિણતિ સ્વસ્વરૂપમાં ઉગ્રતાપૂર્વક જામેલી રહેતી, નિરંતર સ્વરૂપરસ પ્રગાઢ થતો જતો અને સ્વરૂપઘોલન તથા એની ધૂન અનવરત ચાલુ રહેતી. તેવાં જ તેમના મન-વચન-કાયાના યોગ પણ એટલાં બધાં ઉપશમિત હતાં કે જેને કારણે તેઓશ્રી જનસમુદાયની વચ્ચે પણ કોઈપણ સૂક્ષ્મ નજરવાળા દ્વારા સહજમાત્રમાં ઓળખાય શકે તેમ હતાં.

ઉદાહરણાર્થ : મુંબઈમાં એક વખત તેઓશ્રી એક મુમુક્ષુને ત્યાં ભોજન કરવા ગયા, ત્યાં બીજાં લોકો પણ આમંત્રિત હતાં; જ્યારે ભોજન બાદ બધાં ચાલ્યા ગયા ત્યારે ત્યાંના વયોવૃદ્ધ રસોયાએ ઉત્સુકતાવશ પૂછ્યું કે, પેલા એક નવા વ્યક્તિ કોણ હતાં ? તે મુમુક્ષુએ આ પ્રશ્નનું કારણ જાણવાની ચેષ્ટા કરી તો રસોયાએ કહ્યું કે ‘મારી જિંદગીમાં મેં

મારા હાથે હજારો લોકોને જમાડ્યાં છે પરંતુ આજે પહેલી વાર એક પ્રતિમાને જમાડી છે.' તે 'પ્રતિમા' શ્રી સોગાનીજી હતાં.

જો કે તેઓશ્રી બહારમાં ખાવા-પીવા-બોલવા-ચાલવા વગેરે ક્રિયાઓમાં દેખાતા હતાં, તેમ છતાં તેમના ગાઢ અંતરંગ પરિચિત વ્યક્તિઓને એવો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવતો હતો કે તેમની આત્મપરિણતિ અંદરમાં અત્યંત આશ્ચર્યકારીરૂપે જામેલી છે.

પોતાના નિવાસસ્થાનમાં પણ તેમને પોતાની શારીરિક જરૂરિયાતોનો ખ્યાલ સુદ્ધાં નહોતો રહેતો. પોતાના કપડાં વગેરે બાબત પણ તેમનો ખ્યાલ રહેતો નહોતો. ઘરમાં શું છે અને શું નથી, તેની જાણકારી તેમને નહોતી રહેતી. જે કાંઈ કમાણીની રકમ આવતી તેને તેઓ પોતાના ધર્મપત્નીને સોંપી દેતા.

તેઓશ્રીને સ્વરૂપધ્યાન-ઘોલનની મુખ્યતા રહેતી હતી અને અન્ય સર્વની ગૌણતા; પછી ભલે તે ભોજન હો કે વ્યવસાય કે પછી અન્ય કંઈપણ. તેઓ પોતાની રૂમમાંથી ક્યારે બહાર નીકળશે કે રૂમમાં ક્યારે ચાલ્યા જશે અથવા ક્યા સમયે વ્યવસાયિક પ્રવૃત્તિહેતુ બજાર જશે, કંઈ જ નિશ્ચિત નહોતું.

તેઓશ્રીને પોતાની પસંદગીની ભોજન-સામગ્રી જેવું કાંઈ ન હતું. શું ખાધું અને કેવું હતું, કાંઈ ભાન રહેતું નહીં. ક્યારેક તો એવું પણ બનતું કે તેઓ ભોજન કરવા રૂમમાંથી આવે અને એક-અડધી રોટલી ખાઈને જ પાછા રૂમમાં ચાલ્યા જતાં અને દરવાજો બંધ કરી દેતા.

પ્રાયઃ લાંબા સમય સુધી ધ્યાનમાં બેઠા પછી થાક લાગતા તેઓ સુઈ જતા હતાં પરંતુ પગની પદ્માસનમુદ્રાને યથાવત્ રાખીને જ - એ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે શારીરિક અનુકૂળતા માટે તેઓશ્રી એ રીતે મુદ્રા બદલી નાખતાં, પરંતુ ઉપયોગની અંતર્મુખતાનો પ્રયાસ યથાપૂર્વ ચાલુ રહેતો હતો.

બધાં સમ્યક્દષ્ટિઓને અનંતાનુબંધી કષાયની ચોકડીનો અભાવ થયો હોય તેમને તદ્દનિમિત્તક નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા અને સ્ત્યાનગૃહ્ણિ - આ ત્રણ પ્રકારની નિદ્રા-પ્રકૃતિઓનો પણ અનુદય રહે છે. શ્રી સોગાનીજીનો નિદ્રાકાળ સહજ જ અતિ અલ્પ થઈ ગયો હતો જે તેમની અંતર્દશા અને ઉગ્ર પુરુષાર્થને લક્ષિત કરે છે. તેમના જ વચનાનુસાર : 'મને તો (સુતી વખતે) પહેલા બે કલાક ઊંઘ ન આવે, પછી થોડી ઊંઘ આવી જાય તો જાગતાં જ એમ લાગે કે શું ઊંઘ આવી ગઈ હતી !! પછી ઊંઘ ઉડી જાય છે અને આ જ (સ્વરૂપ-ઘોલન) ચાલતું રહે છે.'

શ્રી સોગાનીજીએ પોતાની પ્રવર્તતી દશાના સંબંધમાં જે ઉલ્લેખ કર્યા છે, તે પ્રસ્તુત છે :-

❧ 'ગુરુદેવના ગુરુમંત્રનો ઉપયોગ કરતા રહેવાથી એટલે કે અખંડ જ્ઞાનસ્વભાવનો આશ્રય લેતા રહેવાથી જેમ જેમ પુણ્યનો વિકલ્પ સહજ જ તૂટી તો જાય છે તેમ તેમ આત્મામાં સર્વવિશુદ્ધિ સહજ જ વિકસિત થતી જાય છે.' (પત્રાંક - ૨, અજમેર / ૨૯-૯-૧૯૪૯)

❧ 'હું મારામાં મારા ગુરુદેવને નિહાળવાનો સતત પ્રયત્ન કરતો રહું છું અને જ્યારે જ્યારે ગાઢ દર્શન થાય છે ત્યારે ત્યારે અપૂર્વ-અપૂર્વ રસાસ્વાદનો લાભ લેતો રહું છું, માનસિક વિકલ્પરૂપી બોજાથી હળવો થતો રહું છું, સહજ જ્ઞાનઘન સ્વભાવમાં વૃદ્ધિ થતી જાય છે.' (પત્રાંક - ૩, અજમેર / ૩-૭-૧૯૫૦)

❧ 'સહજ પરમ નિવૃત્તિમય કારણપરમાત્માનો આશ્રય પૂજ્ય ગુરુદેવે એવો દર્શાવી દીધો છે કે તેના અવલંબનથી સહજ પરમ અનાકુલતા ઉત્પન્ન થતી રહે છે.'

(પત્રાંક - ૫, કલકત્તા / ૨૯-૧૦-૧૯૫૨)

❧ 'જે આત્મદ્રવ્યમાં પરિણામ માત્રનો અભાવ છે, તેમાં હું જામી

ગયો છું. પરિણમન સહજ જેમ થતું હોય તેમ થવા દો. હે ગુરુદેવ ! આપનાં આ વચનોએ અપૂર્વ નિશ્ચળતા ઉત્પન્ન કરી દીધી છે.’

(પત્રાંક - ૧૮, કલકત્તા / ૨૩-૩-૧૯૫૬)

‘રાગ તૂટવો નિશ્ચિત છે કેમકે શ્રદ્ધાએ રાગ-અરાગ રહિત સ્વભાવનો આશ્રય લીધો છે અને વીર્યની ક્ષણે ક્ષણે એ તરફ જ સહજ ઉન્મુખતા હોવાથી જ્ઞાન-આનંદમયી અરાગી પરિણામ જ વૃદ્ધિગત થશે. - આ નિયમ પ્રત્યક્ષ અનુભવ-ગમ્ય છે.’ (પત્રાંક - ૧૮, કલકત્તા / ૨૩-૩-૧૯૫૬)

‘અહીં તો પૂજ્ય ગુરુદેવે આત્મગઢમાં વાસ કરાવીને પ્રસાદ ચખાડ્યો છે, તેથી ક્ષણિક વિકલ્પો પણ સહજ ભુલાઈ જાય છે. કહું છું કે હે વિકલ્પાંશ ! તારા સંગે અનાદિથી દુઃખોનો અનુભવ કરતો આવ્યો છું. હવે તો પીછો છોડ ! જો થોડો સમય રહેવા જ ઈચ્છતો હો તો સર્વસ્વના આપનારા પરમ ઉપકારી શ્રી ગુરુદેવની ભક્તિ-સેવા ગુણાનુવાદમાં જ તેમની નિકટ જ વર્ત !’ (પત્રાંક - ૪૨, કલકત્તા / ૨૧-૮-૧૯૬૩)

જી ભાવાભિવ્યક્તિ - ક્ષમતા :

નિર્વિકલ્પદશાની ક્ષણોમાં પ્રવર્તિત વિવિધ ગુણોના પર્યાય ભાવોનું જેવું હોય તેવું યથાવત સૂક્ષ્મ વિશ્લેષણ પ્રાયઃ ક્યાંય વાંચવા મળતું નથી. અને વસ્તુસ્થિતિ પણ એવી જ છે કે નિર્વિકલ્પદશાને વિકલ્પગમ્ય કરી તેને લખાણમાં ઉતારવી તે જ્ઞાનીના વિશિષ્ટ સામર્થ્યનું જ ઘોતક હોય છે. નિમ્નાંકિત ઉદ્ધૃત પત્રાંશ શ્રી સોગાનીજીની ઉક્ત ક્ષમતાનું પ્રમાણ છે :

‘અહો ! વિકલ્પ વિનાનો કોરો (એકલો) આનંદ જ આનંદ ! ત્રૈકાલિક કુંગાને પૂરેપૂરો ફુલાવ્યા વિના (વિકસિત કર્યા વિના) હવે એક ક્ષણ પણ ચેન પડતું નથી. ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બેઠો-બેઠો અગાધ જ્ઞાનસમુદ્ર અને તેમાં સહજ કેલિ (ક્રીડા) એવો અનુભવ જાણે ‘હું જ હું છું’ એવા આનંદના ઘૂંટડા લેતો રહું છું. અરેરે વૃત્તિ ! આનંદથી

ચ્યુત થવા લાગી, પરંતુ વાહ રે પુરુષાર્થ ! તેં સાથ આપીને ઉગ્રતાનો સંકલ્પ કર્યો, જાણે અગાધનો તાગ, સદા માટે એક વારમાં જ પૂરો લઈ લઈશ. પ્રદેશ-પ્રદેશ વ્યક્ત કરી દેશે, સહજ આનંદથી એક ક્ષણ પણ હઠવા નહીં દે, પરંતુ અરે યોગ્યતા ! તેં પૂર્ણતાના સંકલ્પને સાથ ન આપતાં અંતે ચ્યુત કરાવી જ દીધો, તો પછી તેનો દંડ પણ ભોગવવો પડશે.’ (પત્રાંક - ૧૪, કલકત્તા / ૧-૨-૧૯૫૪)

જી અનૂઠી કથન પદ્ધતિ :

જો કે ત્રિકાળવર્તી સર્વ જ્ઞાનીઓની તત્ત્વપરૂપણામાં ક્યાંય મતાંતર સંભવિત નથી, કારણકે જ્ઞાની પદાર્થ-દર્શનપૂર્વક સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કરે છે, તેથી બધાંમાં તત્ત્વ અવિરોધપણે અક્ષુણ્ણ રહે છે. સર્વ આચાર્યદેવોના વચનોના મંથનને અંતે એ સુપ્રતીત થાય છે કે સૂત્રો બદલાય છે પરંતુ ક્યાંય સિદ્ધાંતો બદલતાં નથી. તેમ છતાં સર્વ જ્ઞાનીઓની કથન-શૈલીમાં સામ્યપણું દેખાતું નથી કારણકે પ્રત્યેકની શૈલીમાં પોતાની મૌલિકતા હોય છે.

વાસ્તવિક સ્થિતિ તો એવી છે કે ‘ત્રિકાળી અસ્તિત્વમયી સ્વ, તદ્દાશ્રિત પરિણમનશીલ આંશિક શુદ્ધવૃત્તિ અને દેવાદિક પ્રત્યેની આંશિક બાહ્યવૃત્તિ - ત્રણેય અંશોનો એક જ સમયમાં ધર્માને અનુભવ હોય છે.’ - આવા નિર્બાધ જ્ઞાનને લઈને વિશિષ્ટ આત્માને (-સમ્યગ્જ્ઞાનીને) પ્રમાણ કહેવાય છે. તેમ છતાં જ્ઞાની ધર્માત્મા વિવક્ષિત વિવક્ષા હેતુ ક્યારેક દ્રવ્યાર્થિકનય અને ક્યારેક પર્યાયાર્થિકનયની મુખ્યતા-ગૌણતાની કથન-શૈલીમાં વિષયને પ્રતિપાદિત કરે છે; તો પણ સિદ્ધાંત તો ત્રિકાળ અબાધિત જ રહે છે.

શ્રી સોગાનીજીની શૈલી દ્રવ્યદષ્ટિની પ્રધાનતાવાળી રહી છે, જે અનાદિકાળથી પર્યાયમૂઢતાવશ અત્યંત જટિલ અને વિકટ પર્યાયબુદ્ધિરૂપી નાગપાશના મજબૂત બંધનમાં જકડાયેલા જીવને છોડાવવા માટે પરમ

ઉપકારભૂત છે.

જો કે તેઓશ્રીની વાણી અતિ શાંત અને મૃદુ હતી, તેમ છતાં શ્રોતાઓને એવો સંવેગ આવી જતો કે જાણે તીવ્ર પુરુષાર્થથી અત્યારે જ છલાંગ મારી આત્મા આત્મામાં સ્થિર થઈ જાય ! આ રીતે તેઓશ્રીની વાણીમાં કોઈ એવું અદ્ભુત જોર હતું કે જેનો સ્પર્શ થતાં જ પાત્ર જીવનો અનાદિથી સુષુપ્ત આત્મા એકદમ ઊભો થઈ જાય !

શ્રી સોગાનીજીની અન્ય વિશેષતા એ પણ હતી કે ‘જ્ઞાનભંડાર આત્મામાંથી જ્ઞાન ઉઘડતું રહે છે, શાસ્ત્રમાંથી નહીં’ - આ સિદ્ધાંત વાક્યના વાચ્યથી, તેઓ સ્વાનુભૂત જ્ઞાનના પ્રકાશમાં જ બધી જિજ્ઞાસાઓ અને પ્રશ્નોનું સમાધાન આપતા હતાં. આ જ કારણથી પ્રાયઃ તેમના પત્રો કે પ્રશ્નોત્તર-ચર્ચામાં શાસ્ત્ર આધારને બદલે સ્વાનુભૂત જ્ઞાનાધાર મુખ્યરૂપે પ્રતિબિંબિત થાય છે. અને વસ્તુસ્થિતિ પણ એ જ છે કે આગમાદિ બધાં પ્રમાણોમાં અનુભવપ્રમાણને જ સર્વત્ર સર્વોત્કૃષ્ટ માન્ય કરવામાં આવ્યું છે. શ્રી સોગાનીજીની ઉક્ત વિશિષ્ટતાનું ઉદાહરણ પ્રસ્તુત છે :-

એકવાર શ્રી સોગાનીજીની સાથે ચાલતી તત્ત્વચર્ચામાં એક મુમુક્ષુએ એવો પ્રશ્ન કર્યો કે ‘પર્યાયનું ક્ષેત્ર ભિન્ન છે કે અભિન્ન ?’ તેનો ઉત્તર તેઓશ્રીએ એમ આપ્યો કે : ‘દષ્ટિનો વિષયભૂત પદાર્થ, પર્યાયથી - ક્ષેત્રથી પણ ભિન્ન છે.’ - આવા ઉત્તરમાં ઉપાદેયભૂત પરમપારિણામિકભાવની ઉપાદેયતાનો ઠોસ ધ્વનિ સન્નિહિત છે.

ત્યારે જ બીજાં મુમુક્ષુએ પ્રશ્ન કર્યો કે ‘અશુદ્ધ પર્યાયનો ઉત્પાદ ક્યાંથી થયો અને તે પર્યાય વ્યય થઈને ક્યાં ગઈ ?’ તેનો ઉત્તર તેઓશ્રીએ યથાર્થ પદાર્થ - દર્શનથી પરિણમિત સમ્યગ્જ્ઞાનની ભૂમિકાને જોતાં એમ આપ્યો કે : ‘પદાર્થની ત્રણેય કાળની પર્યાયો પાણીના તરંગવત્ પોતામાંથી ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતાનામાં જ વિલીન થાય છે.’

❀ જિનવાણી - પ્રેમ :

શ્રી સોગાનીજી પોતાના આત્મ-અન્વેષણના સમયમાં મોટા ભાગે ધર્મગ્રંથોના અધ્યયનમાં ખોવાયેલા રહેતાં. તદર્થે તેઓ નવી-નવી પુસ્તકો ખરીદતા ગયા, જેથી તેમનો સંગ્રહ વધતો ગયો. તેમના અધ્યયનકક્ષમાં સત્સાહિત્યનો વિપુલ ભંડાર હતો. જો કે તત્ત્વજ્ઞાનના આત્મસાત્ થઈ ગયા બાદ તેમનો વાંચવા પ્રત્યેનો ઝુકાવ ક્ષીણ થતો ગયો હતો, તથાપિ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચનોના પ્રકાશન વગેરે તો તેમની પાસે નિયમિત આવતા રહેતાં. આ પ્રકારે નિરંતર વૃદ્ધિગત થતાં. સત્સાહિત્યને માટે ભાડાનાં નાના એવા ઘરમાં જગ્યા કરી આપવામાં તેમના ધર્મપત્નીને ઘણી અસુવિધા થતી હતી. તેમ છતાં એવા સંયોગોમાં તેઓ અત્યંત ભાવુક થઈને કહેતાં : ‘આ જ તો મારી મૂડી છે. છોકરાઓ માટે વારસામાં આ જ તો છોડીને જઈશ.’ ... ‘આચાર્યોના આવાં શાસ્ત્રોમાંથી તો ટીપે-ટીપે આનંદરસ ઝરે છે.’

પ્રત્યક્ષ સત્શ્રુતયોગમાં તેમના નેત્ર પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના મુખમંડળ ઉપર જ સ્થિર રહેતાં અને તેઓ શ્રીગુરુના શ્રીમુખેથી નિર્ઝરિત તત્ત્વામૃતને સ્થિર ઉપયોગે એટલી બધી એકાગ્રતાથી અવધારતા રહેતાં કે તેમની આજુબાજુ માં કોણ બેઠું છે તેનું તેમને ભાન સુદ્ધાં રહેતું નહોતું.

❀ પ્રચંડ પુરુષાર્થનો અવસર :

સન્ ૧૯૬૧નું વર્ષ શ્રી સોગાનીજી માટે સર્વાધિક દુર્ઘટનાઓ ભર્યું રહ્યું. આજ વર્ષે તેમના પિતાશ્રીનો દેહાંત થઈ ગયો, અને તેના જ થોડાં મહિના પછી તેમના કાકાશ્રી હેમચંદ્રજી, કે જેમનો તેમના ભણવા-ગણવામાં વિશેષ રુચિ અને યોગદાન રહ્યું હતું, તેમનું પણ દેહાવસાન થઈ ગયું, અને આ જ વર્ષમાં તેમને કૂર પ્રારબ્ધનો એક વિશેષ ઝટકો લાગ્યો કે જેમાં તેમને દેહ છૂટી જવાં જેવો પ્રસંગ બની ગયો. પરંતુ ધર્માત્માઓ માટે તો આવા પ્રસંગ મહોત્સવ સ્વરૂપ હોય છે.

શ્રી સોગાનીજી એક દિવસ સાંજે ઘરે પાછા આવી રહ્યાં હતાં. તેમના હાથમાં એક બેગ હતી. તેમાં રૂપિયા હોવાના ભ્રમથી કેટલાંક અસામાજિક તત્ત્વોએ તેમના પેટમાં ૯ ઈંચ લાંબો છરો ભોંકી દીધો. તેઓ ત્યાં જ પડી ગયા. અતિશય રક્તસ્રાવને કારણે તેમની સ્થિતિ ગંભીર અને વિશેષ ચિંતાજનક થઈ ગઈ. હોસ્પિટલમાં ડોક્ટરોને આસાનીથી તેમની નાડી (Pulse) હાથ નહોતી આવતી. તત્કાળ શસ્ત્રક્રિયા કરવી પડી. જો કે શસ્ત્રક્રિયા સફળ રહી ઉપરાંત કુશળ ડોક્ટરોની ઘણા અઠવાડિયા સુધી યથોચિત સાર-સંભાળથી તેમનું સ્વાસ્થ્ય ફરીથી બરાબર થઈ શક્યું પરંતુ તેમના પરિણામમાં કોઈપણ પ્રકારની વિહ્વળતા કે આકુળતાની ગંધ પણ નહોતી દેખાતી. તેઓશ્રીના પરિણામ પૂર્વવત્ જ અત્યંત સહજ, સ્વસ્થ અને શાંત રહ્યાં. જાણે કે તેમને સર્વાંગ સમાધાન વર્તતું હોય અને આત્મપ્રત્યયી સહજ પુરુષાર્થ આવી વિકટ ક્ષણોમાં અત્યંત વૃદ્ધિગત થઈ ગયો હોય, પરિણામ સ્વરૂપ પૂર્વ નિબંધિત શેષ કર્મરાશિએ પોતાનો પરાજય સ્વીકારી, તે બેજોડ પુરુષાર્થીને માટે શીઘ્ર મોક્ષગમનનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરી દીધો.

ઉક્ત ઘટનાએ શ્રી સોગાનીજીને વિશેષપણે આત્મકેન્દ્રી બનાવી દીધાં. હવે તો તેઓશ્રી યથાશીઘ્ર જવાબદારીના બંધનથી મુક્ત થઈ પૂર્ણતઃ મોક્ષસાધનામાં લીન થઈ જવાં માગતાં હતાં. તેઓશ્રીની આવી પૂર્વ ભાવિત ભાવના હવે વિશેષ બળવાન થઈ ગઈ. જૈનધર્મના સત્સ્વરૂપના સંબંધમાં તેમનું અનુભવજ્ઞાન વિશેષવિશેષ ગહન થતું ગયું. સહજાનંદથી બહાર નજર કરવી હવે તેમને માટે અગ્નિદાહ જેવું દુઃખદ થઈ પડ્યું. યાત્રાના છેલ્લા મુકામે આત્મશાંતિની છાયા તેમની આજુબાજુ પ્રગાઠ થવાં લાગી.

પ્રતિક્ષણ વૃદ્ધિગત થતી તેમની આત્મપરિણતિને હવે અનાત્મભાવ અત્યંત બોજારૂપ લાગતાં હતાં. તેઓશ્રી ભૌતિક સંસારની તે સીમા સુધી પહોંચી ગયા હતા કે જ્યાંથી પેલેપાર છલાંગ મારવી સંભવિત થઈ જાય.

અંતર ચેતનાનાં બધાં વિભાગો ખૂલી ગયા હતાં. મોક્ષના મહા દ્વારને ખખડાવવાનું ચાલુ થઈ રહ્યું હતું. દેશ-કાળની સીમાઓ તૂટવા લાગી અને તેઓશ્રી ક્ષણે-ક્ષણે, પ્રત્યેક ક્ષણે નિર્વાણપથ તરફ અગ્રેસર થતાં ગયા. પરંતુ આ બધું તેમના અંતરંગમાં થઈ રહ્યું હતું. બહારની દિનચર્યામાં કોઈ વ્યતિક્રમ નહોતો. પર્યાયનું કાર્ય પર્યાય દ્વારા સંપાદિત થતું જતું હતું.

❀ મુક્તિદાતાના અંતિમ દર્શન :

શ્રી સોગાનીજી જાણે કે પોતાના નશ્વર શરીરથી બંધન મુક્ત થતાં પહેલાં પોતાના મુક્તિનિયંતા, મુક્તિનાથ, નિષ્કારણ કરુણાસાગર પ્રત્યે સાક્ષાત્ શ્રદ્ધા-સુમન સમર્પિત કરવા અને તેઓશ્રીની પવિત્ર ચરણરજને છેલ્લી વાર પોતાના મસ્તકે ચડાવવાના મનોરથપૂર્વક, મે ૧૯૬૪માં ‘દાદર’માં યોજાયેલ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની મંગલકારી ૭૫મી જન્મજયંતીના પ્રસંગે સપરિવાર મુંબઈ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે પોતાના મુક્તિદાતાના અંતિમ દર્શન કર્યા અને શ્રીગુરુના પરમ ઉપકાર પ્રત્યે કોટિ-કોટિ આભાર વ્યક્ત કરતાં-કરતાં ભાવાંજલી સમર્પિત કરી. અને પાછા વળતાં તેઓ પોતાના ધર્મપત્નીને અજમેર છોડી, ૬ જૂન, ૧૯૬૪ના દિવસે કલકત્તા આવી ગયા. તે દિવસે તેઓશ્રી અત્યંત શાંત અને પ્રકૃતિસ્થ દેખાતા હતાં, સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન.

❀ ચિર વિદાય :

બીજે દિવસે ૭ જૂન, ૧૯૬૪ના દિવસે શ્રી સોગાનીજીને વાતાવરણમાં અસ્વાભાવિક ગરમી અને શ્વાસ ઘુંટાઈ રહ્યાનો અનુભવ થયો. તેમણે પોતાનો પલંગ ખેંચીને પંખાની નીચે કરાવી લીધો. તેમને છાતીમાં ધીમો-ધીમો દુખાવો થતો રહ્યો પરંતુ તેમણે એના ઉપર ખાસ ધ્યાન ન દીધું. આખા દિવસનો ઉપવાસ. ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ ગ્રંથ કે જે પાછલા વર્ષોમાં તેમના માટે ધાર્મિક સ્વાધ્યાયમાં આધારભૂત રહ્યો હતો - તેનું પરાયણ. આત્મઘોલન અને શાંતમુદ્રા. સાંજે પાંચ વાગ્યે વેદના વધી તે ખ્યાલ

ગયો, છતાં પણ સ્નાન કર્યું; જાણે સંસારથી પ્રસ્થાનપૂર્વે જડ શરીરની શુદ્ધિ કરી લેવાનો ઉપક્રમ હોય તેમ. સંજોગવશ તે સમયે ઘરમાં માત્ર તેમની સૌથી નાની દીકરી કુમુદલતા જ હતી. પુણ્યાત્માને શરીર તો એક વ્યર્થ બોજા-સમાન જ લાગતું હતું. કાળનું જાણે કે સદૈવ સ્વાગત હતું. વસ્તુતાએ પુણ્યાત્માઓ માટે તો મૃત્યુ એક બહુ મોટો મહોત્સવ - સમાન હોય છે. શાંત શરીર પથારી ઉપર પડ્યું રહ્યું અને તેઓ પોતાના સ્વમાં લીન થઈ ચૂક્યા હતાં. પરમ પુણ્યાત્માને એવો યોગ બન્યો કે અચાનક હૃદયગતિએ અટકી જઈને આત્માર્થીને માટે, શરીરના આ વ્યર્થ બોજાથી મુક્ત કરી, વાસ્તવિક માર્ગ પ્રશસ્ત કરી દીધો. ડોક્ટર આવ્યા, પરંતુ તેમના માટે કરવા જેવું કંઈ રહ્યું નહોતું.

વીજળીવેગે આ ખબર ચારો તરફ ફેલાઈ ગઈ. કોઈએ કલ્પના પણ નહોતી કરી કે આ રીતે અચાનક દીપ નિર્વાણ પામશે. શ્રદ્ધાપૂર્વક તેમના પાર્થિવ શરીરને ચંદન-કપુરયુક્ત ચિતાને સોંપી દેવામાં આવ્યો. રહી ગયું માત્ર પુણ્યાત્માનું યશ: શરીર.

❀ શ્રીગુરુના ઉદ્ગાર :

પૂજ્ય સદ્ગુરુદેવશ્રી કાનજીસ્વામી પાસે જ્યારે શ્રી સોગાનીજીના આકસ્મિક નિધનના ખબર પહોંચ્યા, તો તેમણે વૈરાગ્યપૂર્ણ સહજભાવથી પોતાના ઉદ્ગાર પ્રગટ કરતાં કહ્યું, ‘અરે ! આત્માર્થીએ મનુષ્ય જન્મ સફળ કરી લીધો. સ્વર્ગમાં ગયા છે અને નિકટભવી છે.’

અનેક આત્માર્થીઓના જિજ્ઞાસાપૂર્ણ પ્રશ્નપત્ર શ્રી સોગાનીજી પાસે આવતાં હતાં; એ જ રીતે સોનગઢ તથા મુંબઈના પ્રવાસ દરમિયાન અનેક મુમુક્ષુઓની સાથે તત્ત્વચર્ચા થતી હતી; તે બધાંનું તેઓશ્રી યથોચિત સમાધાન દેતા હતાં. એમાં ખાસ કરીને સન્ ૧૯૬૨-૧૯૬૩માં થયેલી તત્ત્વચર્ચાને અનેક મુમુક્ષુઓએ લખી લીધી હતી. સદ્ભાગ્યે એ (ઉક્ત) સામગ્રી તે મુમુક્ષુઓ પાસે સુરક્ષિત હતી; જેને પુસ્તકાકારરૂપે પ્રકાશિત

કરવાની પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીની સ્વીકૃતિ મળી ગયા બાદ, તે સામગ્રીને સંકલિત-સંપાદિત કરીને ‘દ્રવ્યદષ્ટિપ્રકાશ’ શીર્ષક હેઠળ ગ્રંથારૂઢ કરવામાં આવી. જ્યારે આ ગ્રંથની છપાઈનું કાર્ય પૂરું થઈ ગયું તો તેની પ્રતિ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને આપતી વખતે આ ગ્રંથ હેતુ આશીર્વાદ સ્વરૂપ તેમના સ્વહસ્તાક્ષરોમાં ટિપ્પણી માટે યાચના કરી તો તેઓશ્રીએ ગ્રંથના વિહંગાવલોકન પરથી લખ્યું કે, ‘ભાઈ ન્યાલચંદ સોગાની, આત્માના સંસ્કાર સારા લઈને દેહ છુટ્યો છે.’

પરંતુ આ ગ્રંથના તલસ્પર્શી અધ્યયન પછી શ્રી સોગાનીજીના ‘અક્ષરદેહ’ ઉપરથી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને સ્વર્ગસ્થ આત્માની યથાર્થ, ઉચ્ચ, શુદ્ધ અંતર્દેશાની સુપ્રતીતિ થઈ ગઈ. ત્યારબાદ તો તેઓ પોતાના પ્રવચનોમાં વારંવાર સોગાનીજીની અધ્યાત્મિક ઉપલબ્ધિઓ, તેમનો અસાધારણ પુરુષાર્થ અને માર્મિક શૈલીની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરતા રહ્યાં. ક્યારેક-ક્યારેક તો તેઓશ્રી ભાવવિભોર થઈને ત્યાં સુધી કહેતા કે -

‘શ્રી સોગાની વૈમાનિક દેવમાં ગયા છે, ત્યાંથી નીકળીને મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરી ઝપટ કરશે; અને તેઓ મારા પહેલા મુક્તિમાં જશે. અને જ્યારે હું તીર્થંકરના ભવમાં (ન્યોથા ભવે) મુનિદીક્ષા લેતી વખતે સર્વ સિદ્ધોને નમસ્કાર કરીશ ત્યારે મારા નમસ્કાર તેમને પણ પ્રાપ્ત થશે.’

ધન્ય ધન્ય છે આવા ગુરુ !! ધન્ય છે આવા શિષ્ય !

❀ વસ્તુતઃ શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાનીની જીવનગાથા સાધનાથી સિદ્ધિ સુધીની છલાંગ મારવાનું વૃતાંત છે. કર્મયોગ અને અધ્યાત્મયોગની સંભવિત સાધનાનું આ એક અનુપમ ઉદાહરણ છે. જીવનયાત્રા જો બાહ્ય જગત પ્રત્યથી હોય તો તેને સમજવી અને રેખાંકિત કરવી સહેલી છે પરંતુ તેઓશ્રી તો અંતર જગતના યાત્રી હતાં. તેમની ઉપલબ્ધિઓનું યથાર્થ મૂલ્યાંકન, તે દશાને સંપ્રાપ્ત અથવા તે દશાસંપ્રાપ્તિમાં સંલગ્ન જીવ જ કરી શકે, અન્ય નહીં.

‘દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ’ ગ્રંથમાં સંકલિત અનેકો ગંભીર અધ્યાત્મિક પત્ર અથવા સેંકડો પ્રશ્નોત્તર, જિનધર્મના સંબંધમાં ‘શ્રી સોગાનીજી’ના તલસ્પર્શી વ અનુભવમયી જ્ઞાનના પ્રમાણ છે. એમના શ્રીમુખથી વ સમર્થ લેખનીથી સત્ દર્શન અને મોક્ષમાર્ગના સંબંધમાં પ્રગટ થનારી સચોટ વાણી જ એમની થામણ છે. એમની પ્રજ્ઞાના આ પ્રકાશ-સ્તંભ ભાવી પેઢીને માર્ગદર્શન કરતા રહશે, એવો વિશ્વાસ છે.

સત્પુરુષોનો પ્રત્યક્ષ યોગ જયવંત વર્તો !

- ત્રિકાળ જયવંત વર્તો !

સંકલન તથા સંપાદન :
શ્રી શશીકાંત મ. શેઠ.

પૂજ્ય સોગાનીજીના શ્રીમુખથી વહેલા પૂજ્ય
ગુરુદેવશ્રી પ્રત્યેના હૃદયોદ્ગારો

❀

મહારાજશ્રી, ચિન્મય, ભવ્ય દિવ્યમૂર્તિ, ગરજતી હુઈ દિવ્ય મૂર્તિ, પરમ કૃપાલુ, પરમ પૂજ્ય, પરમ અદ્ભુત, જીવન ઉદ્ધારક, જન્મ-મરણરૂપી રોગસે રહિત કરનેવાલે યોગીરાજ, અનાદિ અનંત આયુકે ધારક ચૈતન્ય, પરમ કૃપાલુ ઉપકારી, સર્વશ્રેષ્ઠ નેતા (મોક્ષમંડલીકે), મુક્તિદૂત, અલૌકિક સત્પુરુષ, પૂજ્ય પરમોપકારી, હે ભગવાન, પરમ પૂજ્ય મહાન યોગી, આત્મરસસે ઓતપ્રોત વક્તા, હે પ્રભો, સાક્ષાત્ ચૈતન્યમૂર્તિ, જ્ઞાનાનંદી ગઢ, વીતરાગ પ્રધાની, જ્ઞાન-આનંદકી ખાન, અપૂર્વ સત્પુરુષ, અલૌકિક પૂજ્ય, સર્વસ્વકે દેનેવાલે, પરમ ઉપકારી, પરમનિર્ભય સિંહસ્વરૂપ, તીર્થંકરસે ભી અધિક સત્પુરુષ, મુક્તિનાથ, પરમ પિતાશ્રી.

ॐ

श्री परमात्मने नमः

द्रव्यदृष्टि-प्रकाश

(प्रथम खंड)

आध्यात्मिक पत्रो

परम अद्भुत, जीवन उद्धारक, जन्म-मरणरूपी रोगथी
रहित करवावाणा, योगीराज श्री 'कडानगुरु'नी तीक्ष्ण
द्रव्यदृष्टिना अज्ञेय प्रकाशक स्व 'श्री निडालयंद्रज
सोगानी' द्वारा साधर्मीओने लभेला
आध्यात्मिक पत्रो

ॐ

❀ દ્રવ્યદષ્ટિ પ્રકાશ ❀

પરમ અદ્ભુત, જીવન ઉદ્ધારક, જન્મ-મરણરૂપી રોગથી
રહિત કરવાળા, યોગિરાજશ્રી કહાનગુરુદેવની
તીક્ષ્ણ દ્રવ્યદષ્ટિના અજોડ પ્રકાશક
સ્વ. “શ્રી નિહાલચંદ્રજી સોગાની”ના
સાધર્મીઓને લખેલા

આધ્યાત્મિક પત્રો

(૧)

અજમેર

૨૨-૩-૪૯

આત્માર્થી... પ્રત્યે નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

આપનું કાર્ડ મળ્યું. પ્રતિષ્ઠા અને વિહાર આદિના સમાચાર જાણ્યા.

જ્યારથી આપનો પત્ર મળ્યો છે ત્યારથી રોજ કંઈક જવાબ લખવો
છે એવો વિકલ્પ રહ્યા કરે છે, પરંતુ કલમ આગળ ચાલતી નથી. કારણ
કે શું લખવું એ વિષય સાહજિક રીતે સ્મરણમાં આવતો નથી.

... ‘હું ત્રૈકાલિક સહજ જ્ઞાનસ્વભાવી ધ્રુવ પદાર્થ છું અને પ્રતિક્ષણ
જ્ઞાનરૂપ પરિણમન થવાનો મારો સહજ સ્વભાવ છે. જડ આશ્રિત

૨

અધ્યાત્મિક પત્રો

પરિણામો જડના છે.’ ‘પૂજ્ય ગુરુદેવ’ના આ સિદ્ધાંતની ઘૂંટે ક્ષણિક
પરિણામ તરફના વલણના રસને ફિક્કો બનાવી દીધો છે અને સહજ
રીતે સ્વ સિવાયનાં બીજાં કોઈ કાર્યમાં રસ નથી આવતો. આથી જવાબ
ન મળવાને કારણે અથવા વિલંબ થવાને કારણે મારા તરફનો ખ્યાલ
ન કરશો.

ઉત્કૃષ્ટ શુભ દષ્ટિની અપેક્ષાએ આપને મહારાજશ્રીનાં વ્યાખ્યાનોની
અનુકૂળતા છે, પરંતુ અહીં તો અશુભ પ્રતિકૂળતાઓ ઘણી છે, તોપણ
‘વિશ્વમાં કોઈ પણ પદાર્થ મને અનુકૂળ નથી તેમ જ પ્રતિકૂળ નથી.’ –
એ સિદ્ધાંતને લક્ષમાં રાખીને હું પ્રતિકૂળતાઓને પણ અનુકૂળ જ સમજું
છું, કારણ કે એવી અવસ્થામાં પરિણામ કેવળ સ્વ સામર્થ્યનો જ આશ્રય
લીધા કરે એ જ એક પ્રયોજન રહે છે, તેમજ પર તરફ વધુ અટકી
રહેતા નથી.

આત્મસ્વાસ્થ્યમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થતી રહે એ જ અભિલાષા છે.
જોકે આત્મા તો અત્યારે પણ પૂર્ણ સ્વસ્થ છે અને અભિલાષા રહિત
છે, પરંતુ અપૂર્ણ પરિણામની અપેક્ષાએ આમ લખ્યું છે.

આપનો

નિહાલચંદ્ર

(૨)

અજમેર

૨૯-૯-૪૯

આત્માર્થી... પ્રત્યે નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

હમણાં જ આપનું કાર્ડ મળ્યું. સંયોગવશ હું દિવાળી પહેલાં ત્યાં
આવી શકું એમ નથી. દિવાળીના બીજા કે ત્રીજા દિવસે ત્યાં આવીશ.

ત્યાં 'સર્વવિશુદ્ધ અધિકાર' ઉપર વ્યાખ્યાન ચાલે છે. એવા સમયે અગાઉ પણ મેં ત્યાં હાજર રહેવા વિચાર્યું હતું, પરંતુ હમણાં પણ હું ત્યાં આવી શકતો નથી - એ પુણ્યની કમી છે. સાથે જ 'ગુરુદેવ'ના ગુરુમંત્રનો ઉપયોગ કરતા રહેવાથી એટલે કે અખંડ જ્ઞાનસ્વભાવનો આશ્રય લેતા રહેવાથી જેમ જેમ પુણ્યનો વિકલ્પ સહજ જ તૂટતો જાય છે તેમ તેમ આત્મામાં સર્વવિશુદ્ધિ સહજ જ વિકસિત થતી જાય છે, તેથી પરમ સંતોષ પણ છે.

કલકત્તા તથા હિસાર વગેરે સ્થળેથી પંડિતગણ અને મુમુક્ષુજનો ત્યાં આવી રહ્યા છે - તે એમનાં પુણ્યનો ઉદય સમજો અને જો તેઓએ ત્યાં યથાર્થ દષ્ટિ કરી લીધી તો તેમના પરમ પુણ્યનો ઉદય સમજો. નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધનું જ્ઞાન બતાવે છે કે જ્યાં તીર્થંકરની તૈયારી હોય છે ત્યાં ગણધરોથી માંડીને કેવલીઓ સુધીની પણ કમી રહેતી નથી, સમૂહનો સમૂહ જ કેવલજ્ઞાનની તૈયારી સન્મુખ આગળ વધતો જ જશે એવી દૃઢ પ્રતીતિ અત્યારે થતી જાય છે.

.....નું વાતાવરણ અત્યારે શુભોપયોગી મિથ્યાદષ્ટિઓથી ભરેલું છે. કોઈ કોઈ વખતે 'ગુરુદેવ'ની નક્કર, નિઃશંક અને નિઃસ્વાર્થ તેમ જ સ્વઆશ્રિત વાણીની અસર ફેલાય છે, વળી પાછી પૂર્વ આગ્રહોને કારણે દબાઈ જાય છે. અંતે પાત્ર હશે તેઓ ઠેકાણે આવી જશે.

પ્રતિમાજી ઉપરથી કીકી-આંખનું ચિહ્ન કાઢી નાખવામાં આવ્યું એ ઘણું સારું થયું. ઉપલક-બાહ્ય દષ્ટિવાળાઓને માટે આ એક બાધક કારણ બનતું હતું.

'પૂજ્ય ગુરુદેવ'ને અત્યંત ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ અને અન્ય મુમુક્ષુ ભાઈઓને યથાયોગ્ય.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર સોગાની

(૩)

અજમેર
૩-૭-૫૦

આત્માર્થી... પ્રત્યે નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

આપનું કાર્ડ મળ્યું. શરૂઆતમાં જ સર્વત્ર ઉપાદેય યથોચિત વિશેષણો વડે સ્તુત્ય એવા ગાઢ આત્મસંવેદનરૂપ આપનો નમસ્કાર વાંચીને તેમ જ આત્મસ્વાસ્થ્યમાં નિરંતર વૃદ્ધિની ભાવના જોઈને ચિત્ત અત્યંત પ્રસન્ન થયું.

'પૂજ્ય શ્રી ગુરુદેવ'ના મુમુક્ષુગણ સાથે રાજકોટના વિહારકાર્યની સુંદર ધર્મપ્રભાવના પૂર્વક પૂર્ણાહુતિ થયેલી જાણીને એ વાતની પ્રતીતિ થાય છે કે, જાણે નેતા સહિત સમગ્ર સંઘનું નિશ્ચય પ્રભાવનારૂપ કાર્ય પણ જલદીથી અને નિર્વિઘ્ન રીતે પરિપૂર્ણ થશે. તેઓશ્રીનું નિશ્ચિત સ્થાન, 'સોનગઢ'માં આગમન - એ વાતનું ઘોતક છે કે, જાણે આપણા બધાની પરિણતિનું ત્રણ લોકરૂપ રાજકોટના વિહારરૂપી ભ્રમણ સમાપ્ત થઈને નિશ્ચિત, અવિનાશી એવા સ્વ-સ્થાન અમૃતમય ચૈતન્યલોક આત્મગઢમાં આગમન થઈ રહ્યું છે, કે જ્યાં સહજ આનંદથી તરંગિત સહજ આત્મરમણરૂપી વિહાર સાદિ-અનંત કાળ સુધી સ્વાભાવિક જ થતો રહેશે.

પૂર્વ ઉદયના યોગે હું આપ જેવા પુણ્યશાળીઓની જેમ શ્રી 'ગુરુદેવ'ની સમીપ રહીને તેમના સમાગમનો અને તેમની અમૃતવાણીનો નિરંતર લાભ નથી લઈ શકતો, એનો મને ઘણો ઘણો ખેદ થાય છે. સાથોસાથ તેમના બોધથી બોધિત એવા મને એ સંતોષ પણ થાય છે કે, નિશ્ચયથી સત્ 'ગુરુદેવ' મારાથી દૂર નથી. જ્યાં હું છું ત્યાં જ મારા ગુરુ છે, આથી હું મારામાં મારા ગુરુદેવને નિહાળવાનો સતત પ્રયત્ન કરતો રહું છું અને જ્યારે જ્યારે ગાઢ દર્શન થાય છે ત્યારે ત્યારે અપૂર્વ - અપૂર્વ રસા સ્વાદનો લાભ લેતો રહું છું, માનસિક વિકલ્પરૂપી બોજાથી

હળવો થતો રહું છું. સોનગઢની ચિન્મય, ભવ્ય, દિવ્ય મૂર્તિને અધિક નજીકથી ગહન દૃષ્ટિએ જોતો રહું છું.

આશા રાખું છું કે, જીવાઈ મહિનાની આખર સુધીમાં લગભગ એક મહિના માટે ત્યાં રહેવા માટે આવી શકીશ. આશા છે કે, ત્યાં બધા કુશળ હશે. આપનો ત્યાંનો પત્ર ક્યારેક ક્યારેક આવતાં એક પ્રકારનો ત્યાંનો સંબંધ જારી રહ્યાનું સૌભાગ્ય મને મળે છે, એ મારા પુણ્યનો યોગ છે એમ હું માનું છું. અહીં યોગ્ય કાર્ય લખશો.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર સોગાની

(૪)

કલકત્તા

૨૧-૬-૫૨

આત્માર્થી... પ્રત્યે નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

આપનું કાર્ડ અજમેર થઈને અહીં આવ્યું, કારણકે આજકાલ હું વિશેષ કરીને અહીં જ રહું છું. યોગ કંઈક એવો જ છે કે આર્થિક સંબંધની અપેક્ષાએ પ્રત્યક્ષ રીતે મારો ધાર્મિક સંગ આ સમયે દૂર જેવો થઈ રહ્યો છે અને હું ઘણા સમયથી સોનગઢ આવી શક્યો નથી. એ કહેવું નિરર્થક છે કે અહીં હોવા છતાં અંતરંગમાં એવો કોઈ દિવસ નહીં હોય કે મને ત્યાંનાં સંસ્મરણો આવતાં ન હોય. ‘પૂજ્ય ગુરુદેવ’નું સ્મરણ આ સમયે પણ આવી રહ્યું છે અને આંખમાંથી ગરમ આંસુ વહી રહ્યાં છે કે તેમના સંગમાં રહેવાનું થતું નથી. તેમની અસંગરુચિનો (અથવા સ્વસંગનો) ઉપદેશ કાનમાં ગૂંજી રહ્યો છે અને તેની રમણતાથી જ અહીંની ઉપાધિઓ ઢીલી સરખી બની રહે છે. એ દિવસની પ્રતીક્ષામાં

છું કે, ક્યારે એ ગર્જતી દિવ્યમૂર્તિનાં ચરણોમાં જલદી હું પોતાને પામું !

આશા રાખું છું કે, આપની પરિણતિ સ્વસ્થ હશે. ‘પૂજ્ય ગુરુદેવ’નાં ચરણોમાં મારા સાદર ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર અને બધા ભાઈઓને ધર્મસ્નેહ.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર સોગાની

(૫)

કલકત્તા

૨૮-૧૦-૫૨

આત્માર્થી... પ્રત્યે નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

...કંઈક એવો યોગ છે કે, હજી સુધી મારું એ તરફ આવવાનું બનતું જ નથી. સહજ પરમ નિવૃત્તિમય કારણપરમાત્માનો આશ્રય ‘પૂજ્ય ગુરુદેવે’ એવો દર્શાવી દીધો છે કે તેના અવલંબનથી સહજ પરમ અનાકુલતા ઉત્પન્ન થતી રહે છે. ક્યાંય આવવા-જવા વગેરેના સમસ્ત વિકલ્પોથી રહિત અનાદિ અનંત એવા સ્વમાં જ સ્થિર છું તો ક્યાં આવવું અને ક્યાં જવું ? આમ છતાં ત્યાં નહીં આવવાનો ખેદ વર્ત્યા કરે છે.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર

(૬)

અજમેર

૧૮-૪-૫૩

આત્માર્થી,

હું અહીં કાલે આવી પહોંચ્યો છું. સ્વકુટુંબીજનોથી પણ અધિક વાત્સલ્યયુક્ત આપનો વ્યવહાર પ્રાપ્ત થવાથી આ વખતની મારી સોનગઢ-યાત્રા અપૂર્વ બની. મહોત્સવના આરંભથી અંત સુધીનાં ત્યાંના સુખદાયી દશ્યો હજી સ્મૃતિપટ પર દોડ્યાં કરે છે.

‘ગુરુદેવ’ની નિકટ રહેવાથી પર્યાયસ્વભાવ ઉગ્રતર રહ્યા કરતો હતો અને સોનગઢનું સ્થળ તેમ જ ત્યાંના મુમુક્ષુઓ પ્રત્યે ઉપેક્ષા રહ્યા કરતી હતી, પરંતુ હવે તો ત્યાંની ધૂળ માટે પણ બેચેની રહ્યા કરે છે. ‘ગુરુદેવ’ના દૃષ્ટાંત મુજબ ભભકતી આગની ભઠ્ઠીમાં પડ્યા જેવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ અહીં એક દિવસમાં જ માલૂમ પડ્યાનું લાગ્યું છે. ધન્ય છે ત્યાંના સમગ્ર મુમુક્ષુઓને – જેમને સત્પુરુષનો સંયોગ નિરંતર મળ્યા કરે છે.

... બધા સહજાનંદની રમણતામાં પ્રચુર મસ્ત રહે એ જ આકાંક્ષા છે.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર

(૭)

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

કલકત્તા

૧૮-૫-૫૩ મંગળવાર

ઉત્કટ ધર્માનુરાગી,

ધર્મસ્નેહીનો પત્ર દૂરથી જોતાં જ ચિત્ત પ્રસન્ન બની ઊઠે છે. આપનું કાર્ડ વાંચ્યું.

‘ધન્ય છે ‘ગુરુદેવ’, તેમનો જન્મદિવસ તેમ જ જયંતીનો પ્રત્યક્ષ લાભ લેનારા પુણ્યશાળીઓનો સમુદાય, જેમનાં દર્શન માત્રથી ઉત્કૃષ્ટ મુમુક્ષુ કૃતકૃત્ય બની જાય છે. એવા ‘ગુરુદેવ’નો જન્મદિવસ વારંવાર ઉજવાતો રહે એ જ ભાવના છે.’

એક યુગથી આપની પૂજ્ય પરમોપકારી ‘ગુરુદેવ’ પ્રતિ નિરંતર ભક્તિ તેમ જ તત્ત્વની તીવ્ર જિજ્ઞાસા ભર્યું હૃદય, હૃદયમાં પૂરેપૂરું અંકિત છે. પ્રારબ્ધે આ વખતના ત્યાંના સહવાસનો એવો સંયોગ કરાવ્યો કે, ત્યાંની ગેરહાજરીમાં ત્યાંના લક્ષને આશ્રિત એવો મનોયોગ પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓમાં પણ મૌનપણે આત્મકથા કરતો રહે. જાણે ભવિષ્યકાળના અપૂર્વ વિકલ્પો માટે એક નવા નિમિત્તનો જન્મ થયો.

અહીંનો સમાગમ અસત્સંગનો છે. ઉદય નીરસ છે. ત્યાંનો યોગ નજીકના ભવિષ્યમાં થવાનાં ચિહ્ન જણાતાં નથી. આથી અત્યંત ઉદાસીનતા છે અને વ્યવહારમાં તો બેભાન જેવી દશા થઈ જાય છે.

આવા સમયમાં સદ્ગુરુ દ્વારા પ્રાપ્ત અનુભવ વિષમતા વગેરેને સમતાભાવે વેદે અને અપ્રતિબદ્ધ સ્વભાવસન્મુખ તીવ્ર વેગ વધે એ જ સૌથી શ્રેષ્ઠ છે. મનોરથ શીઘ્ર પૂર્ણ થવાનું આ જ શુભ લક્ષણ છે.

બંધ રુચિવાળા સર્વ ક્ષેત્ર-કાળ આદિમાં બંધરૂપ જ રહે છે અને અબંધ રુચિવાળા સર્વ ક્ષેત્ર-કાળ આદિમાં અબંધ રૂપ જ રહે છે એ નિયમ છે.

‘દેહાભિમાને ગલિતે, વિજ્ઞાતે પરમાત્મનિ ।

યત્ર યત્ર મનો યાતિ, તત્ર તત્ર સમાધયઃ ॥’

– શ્રીમદ્

(દેહ-ગર્વ ગળી જતાં અને પરમાત્મા જણાઈ જતાં,
જ્યાં જ્યાં મન જાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વ સમાધિઓ.)
તીવ્ર તાપ વરસાદને ઇચ્છે છે અને વાદળાં પાણી રૂપે પરિણમી
જાય છે - એવો (નિમિત્ત-નૈમિત્તિક) ઘનિષ્ટ સંબંધ જગતમાં છે, પરંતુ
એના અસ્થિર સ્વભાવને જાણીને જ્ઞાની તેની ઇચ્છા કરતા નથી. નિમિત્ત-
નૈમિત્તિક સ્વભાવના અભાવ-સ્વરૂપ એવા સહજ નિત્ય નિરિચ્છક
સ્વભાવને જ ઇચ્છે છે અને એ જ યોગ્ય પણ છે.

સહજ જ્ઞાનામૃતરસ ઇચ્છુક
નિહાલચંદ્ર

(૮)

કલકત્તા

૨૮-૬-૫૩

ધર્મપ્રેમી... નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

આપનું એક કાર્ડ લગભગ પંદર દિવસ અગાઉ મળ્યું હતું. હું
કામકાજ હોવાથી રાંચી ગયો હતો, આથી જવાબમાં વિલંબ થયો છે.

આશા રાખું છું કે, પરમ કૃપાળુ 'ગુરુદેવ' સુખ-શાંતિમાં બિરાજતા
હશે અને તમે બધા નિરંતર તેમની અમૃતમયી વાણીનો લાભ લેતા હશો.
અહીં તો એવો પુણ્યયોગ જ નથી કે ત્યાંનો લાભ જલદી જલદી મળ્યા
કરે. નિવૃત્તિ માટે જેટલો વધારે તલપું છું તેટલો જ અધિક દૂર થતો
રહું છું - એવો યોગ અત્યારે બની રહ્યો છે. કેટલીયે વાર ધ્રુસકે ને
ધ્રુસકે રડવા જેવું થઈ જાય છે. ભાગ્યે જ એવો કોઈ દિવસ જાય છે
કે ત્યાંનું સ્મરણ વારંવાર થતું ન હોય. કોઈએ કહ્યું છે કે -

‘મિલત એક દારુણ દુઃખ દેઈ ।

બિહુડત એક પ્રાણ હર લેઈ ॥’

(શત્રુ મળતાં ભયંકર દુઃખ થાય છે,

મિત્રનો વિયોગ થતાં પ્રાણ હરાઈ જાય છે.)

સંયોગોની અપેક્ષાએ અહીં તો એવી એવી સોબતમાં રહેવું પડે
છે કે જ્યાં ભયંકર દુઃખનો અનુભવ થયા કરે.

પરમ કૃપાળુ ‘ગુરુદેવ’ કહે છે કે, એવા દુઃખ-સુખ ભાવોને પૂર્ણતયા
એકાકારરૂપે જીવે ભોગવવા ન જોઈએ. સમ્યક્ એકાંતરૂપ સ્વરૂપદૃષ્ટિના
બળે સહજ જ અંશે અંશે જીવ એનાથી ક્ષણે ક્ષણે ખસતો રહે, ભિન્ન
પડતો રહે અને એવી દૃષ્ટિનો અભ્યાસ નિરંતર વધતો રહે - એ જ
ભાવના છે.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર

(૯)

કલકત્તા

૫-૭-૫૩

ધર્મપ્રેમી... નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

આપનું કાર્ડ મળ્યું. અગાઉનો પત્ર કંઈક ચિંતા-અવસ્થામાં લખાયો
હતો - આ કારણે કદાચ આપને એવો ખ્યાલ આવ્યો હોય એમ લાગે છે.

જે સામાન્ય ધ્રુવ-સ્વભાવમાં ચિંતા કે અચિંતા - એવા બંને પર્યાયોનો
જ અભાવ છે - તેના આશ્રયે બિચારી અલ્પ ચિંતાની સ્થિતિ જ કેટલી !

‘પૂજ્ય ગુરુદેવ’ના અનુભવરસથી નીતરતી વાણી ત્યાં કર્તા-કર્મ
અધિકારની વર્ષા કરી રહી છે - અહા ! આપની આ હાર્દિક ભાવનાનું
હું હૃદયથી સ્વાગત કરું છું કે, તમારા બધાની સાથોસાથ હું પણ એ

વર્ષામાં સ્નાન કરું.’

અરે વિકલ્પ ! જો તને તારું આયુ પ્રિય હોય તો બીજા બધાને ગૌણ કરીને ‘ગુરુદેવ’ના સમાગમમાં લઈ ચાલ, નહિતર તેમણે આપેલું વીતરાગ અસ્ત્ર જલદીથી જ તારો અંત કરી નાખશે.

સ્વસંગ, ગુરુસંગ તેમ જ મુમુક્ષુસંગ સિવાય બીજા સંગ નહીં ઇચ્છવા છતાં પણ, અરે પ્રારબ્ધ ! વિષ સમાન સંગમાં રહેવું પડે છે એનો ખેદ છે.

પૂરેપૂરો પ્રયત્ન છે કે, યોગ મળતાં જ તરત ત્યાં આવું, પરંતુ અત્યારે કોઈ નજીક સમય દેખાતો નથી છતાં પણ પ્રયત્ન પૂરો છે. – બધાંનો યથાયોગ્ય.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચન્દ્ર

(૧૦)

કાલિમ્બોંગ (દાર્જિલિંગ)

૨૪-૮-૫૩

‘એવા મુનિવર જોયા વનમાં, જેને રાગ-દ્વેષ નહીં મનમાં’

આત્માર્થી,

હું એક મહિનો કલકત્તાથી બહાર ગયો હતો, પરંતુ ખેદ છે કે મને સોનગઢ આવવાનું સૌભાગ્ય મળી શક્યું નહીં. શેઠ વચ્છરાજજીની સાથે ‘ગયા’ જવાનું થયું હતું.

શેઠ વચ્છરાજજી અને મોહનલાલભાઈનો તરત સોનગઢ જવાનો વિચાર છે. પરંતુ ખેદ છે કે હું અત્યારે પણ આવી શકતો નથી. દિવાળી લગભગ ત્યાં આવવાનું થઈ શકશે એવી આશા છે. અહીંથી પરમ દિવસે કલકત્તા જઈશ.

ત્યાં પરમ પૂજ્ય ‘શ્રી સદ્ગુરુદેવ’ પરમ સુખ-શાંતિમાં બિરાજતા હશે. તેમને હૃદયથી પ્રણામ કરું છું.

(૧) અપની સુધિ ભૂલ આપ, આપ દુઃખ ઉપાયો ।

જ્યોં શુક નભ-ચાલ બિસરિ, નલિની લટકાયો ॥

(૨) મન વચ તન કરિ શુદ્ધ ભજો ‘જિન’ દાવ ભલા પાયા
અવસર મિલે નહીં ફિર ઐસા, યોં સદ્ગુરુ ગાયા ॥

(૩) ધન ધન સાધર્મિજન મિલનકી ધરી ।

બરસત ભ્રમતાપ હરન, જ્ઞાનધન ઝરી ॥

(૧) ભાન પોતાનું ભૂલી પોતે, સ્વયં દુઃખ ઉપાયર્થુ;

પોપટ જેમ ગગનચાલ વિસરી, નલિનીમાં લટકાયો.

(૨) મન, વચ, તન કરી શુદ્ધ, ભજો ‘જિન’ દાવ ભલેરો પામ્યા;
અવસર મળે ન ફરી એવો, સદ્ગુરુએ એમ ગાયા.

(૩) ધન્ય ધન્ય સાધર્મિજનો, મિલનની છે આ ઘડી;

વરસે ભ્રમતાપ હરવા, જ્ઞાનમેઘ ઝડી ઝડી.

ત્યાં બધી મુમુક્ષુમંડલી ‘શ્રી ગુરુદેવ’ની ધર્મામૃતરૂપ વાણીનું પાન કરવામાં મગ્ન છે, એ વિચાર આવતાં જ દૂર રહેવારૂપ દુર્ભાગ્યનો ખેદ થાય છે.

(૧) ચિદ્રાય ! ગુન સુનો, સુનો પ્રશસ્ત ગુરુ-ગિરા ।

સમસ્ત તજ વિભાવ, હો સ્વકીયમેં ધિરા ॥

(૨) કુગુરુ, કુદેવ, કુશ્રુત સેયે મેં, તુમ મત હૃદય ધર્યો ના ।
પરમ વિરાગ જ્ઞાનમય તુમ, જાને બિન કાજ સર્યો ના ॥

(૩) હે જિન ! મેરી ઐસી બુદ્ધિ કીજૈ ।

રાગ-દ્વેષ દાવાનલતેં બચિ, સમતારસમેં ભીજૈ ॥

(૧) આત્મરાજ ગુણ સુણો, સુણો પ્રશસ્ત ગુરુવેણ;

તજી સમસ્ત વિભાવ, થાવ પોતામાં સ્થિર.

- (૨) કુગુરુ, કુદેવ, કુશ્રુત સેવામાં તમે હૃદય ધરશો નહિ;
પરમ વિરાગ જ્ઞાનમય તમે, જાણ્યા વિના કાર્ય સર્ચું નહિ.
(૩) હે જિન ! મારી બુદ્ધિ એવી કરજે;
રાગ-દ્વેષ દાવાનલથી બચી સમતારસમાં ભીંજે.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચન્દ્ર

(૧૧)

કલકત્તા
૧૦-૧૧-૫૩

પવિત્ર આત્માર્થી,

તમે બંનેએ લખેલું કાર્ડ ગઈ કાલે રાત્રે મળ્યું. સોનગઢનો પત્ર જોવા માત્રથી જ હૃદય કેવું ડોલી ઊઠે છે એ વ્યક્ત કરવામાં અસમર્થ છું. ત્યાંનાં સ્મરણો વિના કોઈ દિવસ પસાર થતો નથી. આપના અંતરંગને સારી પેઠે સમજું છું છતાંયે પત્ર વગેરેની પ્રવૃત્તિમાં મન સંકુચિત જેવું રહે છે. આ કારણે ઉત્સાહવર્ધક પત્ર નથી લખી શકાયો.

કેટલાક સમયથી અહીંના દિગંબર જિનમંદિરજીમાં રાતે એક કલાક મુમુક્ષુ-ભાઈઓની સાથે શાસ્ત્ર-સ્વાધ્યાય થાય છે. પૂજ્ય 'શ્રી ગુરુદેવ'ની શારીરિક અસ્વસ્થતા તેમ જ સ્વસ્થતાના સમાચાર સમયે સમયે તે ભાઈઓની પાસે ત્યાંના પત્ર વગેરે આવતા તેનાથી માલૂમ થયા કરતા હતા. પરમ-પરમ હર્ષ છે કે, પરમ અદ્ભુત, જીવન ઉદ્ધારક, જન્મ-મરણરૂપી રોગથી રહિત કરનારા 'યોગિરાજ શ્રી સદ્ગુરુદેવ'નું સ્વાસ્થ્ય હવે તદ્દન સારું છે. અનાદિ-અનંત આયુના ધારક ચૈતન્ય 'ગુરુદેવ'નો દેહ પણ દીર્ઘાયુ હો - એવી ભાવના છે.

બાહ્ય પ્રવૃત્તિ તેમ જ સંયોગોથી ઇચ્છા (રાગ)નું માપ થતું નથી, તેમ જ ઇચ્છાથી નિરિચ્છક સૂક્ષ્મ અભેદ વૃત્તિનું માપ નથી હોતું. ઇચ્છા હોવા છતાંયે પુણ્યયોગ વિના ક્ષેત્રાંતર થતું નથી. ત્યાં આવવા-જવાના વાયદાઓ નિશ્ચય નિહાલભાઈના ન સમજો. નિશ્ચય નિહાલભાઈ તો અનાદિથી ક્યાંય આવ્યા-ગયા જ નથી. તેમ જ હવે ન અનંત કાળ સુધી ક્યાંય આવવા-જવાના જ છે, ન કદી કોઈ ને વાયદો કર્યો છે, ન કરનારા છે - વાયદા તેમ જ આવવા-જવા વગેરેનું બધું કાર્ય જડાશ્રિત જડનું જ છે, ચેતન નિહાલભાઈનું નથી. ચેતને તો એના જ કહેવાતા રાગથી પણ કદી નિમિત્તરૂપ સંબંધ સુદ્ધાં કર્યો નથી તો અન્ય ક્રિયાઓ અને વાયદાઓમાં તો એનો સંબંધ જોવો નિરર્થક છે. હે પ્રભુ ! સર્વ જીવો સર્વ સંબંધોથી રહિત માત્ર સામાન્ય ચેતનમાં જ પોતાના અસ્તિત્વની દૃષ્ટિ કરે અને લખવું, વાંચવું, આવવું-જવું, વાયદા કરવા-કરાવવા વગેરે બધી પાગલપણારૂપ ક્રિયાઓને ઔપચારિક નિમિત્તપણે પણ ક્ષય કરી દે - એ જ ભાવના છે.

જડ નિહાલભાઈને હજીયે સોનગઢ પહોંચવામાં બીજા લગભગ વીસ દિવસ લાગશે એવી આશા છે. કલકત્તાથી એકાદ સપ્તાહમાં ક્ષેત્રાંતર થવાની શક્યતા છે.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચન્દ્ર

(૧૨)

કલકત્તા
૨-૧-૫૪

આત્માર્થી -

આશા છે કે, પરમ કૃપાળુ ઉપકારી ‘શ્રી ગુરુદેવ’ સુખ-શાંતિમાં બિરાજતા હશે. ‘નિર્જરા અધિકાર’ અને ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’નો આઠમો અધ્યાય બહુ સરસ રીતે ચાલતો હશે.

આપનો પત્ર મળ્યો-સમાચાર ખ્યાલમાં લીધા. તમારા બધાના વિહાર સમયનો પ્રોગ્રામ જાણ્યો-અનુકૂળ યોગ હશે તો ગિરનાર-યાત્રા વગેરેના સમયનો મેળ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરીશ, પરંતુ હમણાં યોગ થવો કંઈક કઠણ હોય એમ જણાય છે. તમને બધાને એ વ્યક્ત કરવા અસમર્થ છું કે ત્યાં માટે મને કેટલી બધી ઉત્સુકતા રહે છે. ‘મહારાજશ્રી’ના વિહાર પહેલાં તેમનાં પ્રવચન, સાક્ષાત દર્શન વગેરેનો લાભ ન મળે એ હીન પુણ્યનું સૂચક છે.

સમય પર ત્યાં નહીં પહોંચી શકવાના વિષયમાં આપની આકુળતા જાણી. આપના વાચક શબ્દોથી વાચ્ય ભાવનું અનુમાન થાય છે. મોક્ષાર્થી પોતાના ક્ષણિક અલ્પકાલીન ભાવોનું મૂલ્ય નથી આંકતો.

બધાને યથાયોગ્ય.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચન્દ્ર

(૧૩)

અજમેર

૧૭-૧-૫૪

આત્માર્થી... સોનગઢ, ધર્મસ્નેહ.

આપનો પત્ર મળ્યો, સમાચાર ખ્યાલમાં લીધા. આ દિવસોમાં સોનગઢનું વાતાવરણ વિહારના અદ્ભુત ઉમંગોથી ભર્યું-ભર્યું હશે. સર્વશ્રેષ્ઠ નેતા સહિત મોક્ષમંડળી સ્થાને સ્થાને વિજયનો સ્તંભ રોપવા

જઈ રહી છે. - આ વિચાર હૃદયને ખૂબ ઉલ્લાસમય બનાવે છે. દુર્ભાગ્યવશ મને આવા અવસરે ત્યાં નહિ રહેવાનો ખેદ વર્તે છે. આશા છે કે, ‘ગુરુદેવશ્રી’નું આત્મ-સ્વાસ્થ્ય તેમ જ શારીરિક સ્વાસ્થ્ય નિરંતર વૃદ્ધિગત હશે.

આપે મને અહીંની વ્યાવસાયિક પરિસ્થિતિ બાબત પૂછ્યું, તો આ વિષયમાં આપને લખવાનો વિચાર નથી આવતો. અમારો પાયો તો મુક્તિરસના વિચારો પર પડ્યો છે, બીજા વિચારોમાં આપને રસ આવે - એ મને ઠીક લાગતું નથી. અત્યારે કાર્યવશ પત્ર બંધ કરું છું. આપનો પ્રોગ્રામ લખતા રહેજો. સ્વસ્થાનને મુખ્ય રાખીને જ પર સ્થાનોના ક્ષણિક વિકલ્પોનું સહજ જ્ઞાન થતું રહે - એ જ ઇચ્છા.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચન્દ્ર

(૧૪)

કલકત્તા

૧-૨-૫૪

ધર્મસ્નેહી... સોનગઢ, ધર્મસ્નેહ.

આશા છે કે, કાલે મુક્તિદૂત ‘શ્રી સદ્ગુરુદેવ’ તેમ જ મુમુક્ષુગણ રાજકોટ સકુશળ પહોંચી ગયા હશે, લોકમાં અલૌકિક ક્રાંતિ ફેલાઈ રહી હશે.

આપનો પત્ર મળ્યો. માંગલિક વિહારના આદિ અને અંતસ્થાન - ‘ગુરુદેવ’ની જન્મભૂમિ ‘ઉમરાળા’નો ચિત્રિત અંક પણ મળ્યો. અહીં આ ભક્તિભાવ પૂર્ણ અંકને મુમુક્ષુઓની વચ્ચે વાંચવાનો શુભ યોગ પણ મળ્યો. બધાએ હૃદયથી રસાસ્વાદન કર્યું.

રહી રહીને વિકલ્પ થતો રહે છે કે ઓછામાં ઓછા એક-બે વર્ષ

નિરંતર અલૌકિક સત્પુરુષના સહવાસમાં રહેવાનું બને, પરંતુ હજી એવું પ્રારબ્ધ દેખાતું નથી. વિહારમાં જૂનાગઢ વગેરેનો યોગ કદાચ નથી.

મને વ્યાવહારિક અનુકૂળતા રહ્યા કરે એવી આપની સદ્ભાવનાઓને હું સારી પેઠે સમજું છું, કારણ કે આ વખતે આપની અધિક નજીક રહી ચૂક્યો છું અને આપના પ્રત્યે મારા વિકલ્પો એના સાક્ષી થતા રહે છે. આમ છતાં એવી ભાવનાઓનો મુખ્યદષ્ટિ સ્વીકાર કરતી નથી, સહેજ જ નિષેધ વર્તતો જાય છે. ભાવના એક સમયની અને એ જ સમયે હું તેનાથી અધિક. (ભાવના) સ્વાભાવિક ન હોવાથી એક-બીજાને આશ્રિત વિચિત્રતા ધારણ કરતી રાગ-દ્વેષમાં પરિણત થઈ જાય અગર વીતરાગતામાં એવો સ્વભાવ છે; રાગ પણ નિત્ય નથી રહેતો.

અહો ! વિકલ્પ વિનાનો કોરો (એકલો) આનંદ જ આનંદ. ત્રૈકાલિક કુગ્ગાને પૂરેપૂરો ફુલાવ્યા વિના (વિકસિત કર્યા વિના) હવે એક ક્ષણ પણ ચેન પડતું નથી. ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં બેઠો-બેઠો અગાધ જ્ઞાનસમુદ્ર અને તેમાં સહજ કેલિ (કીડા) એવો અનુભવ જાણે ‘હું જ હું છું’ એવા આનંદના ઘૂંટડા લેતો રહું છું. અરેરે વૃત્તિ ! આનંદથી ચ્યુત થવા લાગી, પરંતુ વાહ રે પુરુષાર્થ ! તે સાથ આપીને ઉગ્રતાનો સંકલ્પ કર્યો, જાણે અગાધનો તાગ, સદા માટે એક વારમાં જ પૂરો લઈ લઈશ. પ્રદેશ પ્રદેશ વ્યક્ત કરી દેશે, સહજ આનંદથી એક ક્ષણ પણ હઠવા નહીં દે, પરંતુ અરે યોગ્યતા ! તે પૂર્ણતાના સંકલ્પને સાથ ન આપતાં અંતે ચ્યુત કરાવી જ દીધો, તો પછી તેનો દંડ પણ ભોગવવો પડશે. બહેનોની સદ્ભાવના જોઈને તેમની ઈચ્છાનુસાર પોતાની વ્યાવહારિક અનુકૂળતા વગેરેનું સમાધાન પણ કરવું પડશે. સંક્ષેપમાં વાત એ છે કે, આર્થિક સ્થિતિ પહેલાંથી સાધારણ રીતે સારી છે. સમય પર સોનગઢ પહોંચવા અહીંથી રવાના થવા માટે ટિકિટ વગેરેનો પ્રબંધ થઈ ગયો હતો. દિલ્હી વગેરે સ્થળે તાર પણ કરી દીધા હતા. અમારો અહીંનો મુનીમ એક ડોંશિયાર

વ્યક્તિ છે પરંતુ પૈસાના કામમાં કાચો છે. રવાના થવાની આગલી રાતે માલૂમ પડ્યું કે, ચાર-પાંચ સ્થળેથી ઉઘરાણીની રકમ લઈ ને ગુપ્ત રીતે પોતાના કાર્યમાં તેણે ખરચી નાખી છે. સ્થિતિને કાબૂમાં કરવાનો વિકલ્પ થયો. – રોકાઈ જવું પડ્યું. બીજો બંદોબસ્ત જલદી બરાબર બેઠો નહીં. મારી ગેરહાજરીમાં બધી રકમ સાફ ન થઈ જાય એવો વિકલ્પ ઊઠ્યો, ગૃહસ્થભૂમિકા છે; શિથિલ યોગ્યતાનો વિજય થયો, રોકાઈ જવું પડ્યું. બસ, એટલી જ વાત છે. આથી લખવું ઠીક સમજતો નહોતો અને બીજાં કારણોએ પણ રોકાઈ જવામાં સહાયતા કરી.

વિહારના અને રાજકોટના ‘મહારાજશ્રી’ના કોઈ વિશેષ ઉદ્દગાર લખજો અને કોઈ મહત્ત્વપૂર્ણ ઘટના હોય તો લખશો.

આપ સૌને સહજાનંદની પ્રાપ્તિ હો એ જ ઈચ્છા છે.

ધર્મરનેહી

નિહાલચન્દ્ર

તા. ક.

આપે લખ્યું કે, શાંતિથી પત્ર લખવાની કુરસદ નથી શું ? અત્યારે શાંતિ છે એ બતાવવા માટે પત્ર સમાપ્ત કર્યા પછી પણ લખવાનો વિકલ્પ થયો છે.

પર્યાય એક તરફથી પ્રવેશ કરતી માલૂમ પડે છે, બીજી તરફથી રમતી હોય એમ નજરે પડે છે અને ત્રીજી તરફથી ઊઘડતી હોય એમ દેખાય છે. વસ્તુ વિચિત્ર છે !

દીવાની જવાળા ઓલવાય તેના આગલા સમયે અધિક પ્રકાશિત થાય છે તેમ સહજાનંદથી ચ્યુત થનારો પુરુષાર્થ નિર્બળ થવાના આગલા સમયે અધિક ઉગ્ર હોય છે. દ્રવ્ય તો સહજ પુરુષાર્થનો પિંડ છે, તેની દષ્ટિમાં સહજ જ ચ્યુતિ નથી થતી.

‘જીવનના પરિણમનની અતિ વિચિત્રતા દેખો રે જ્ઞાની !’

(૧૫)

ૐ

કલકત્તા

૨૫-૬-૫૪

પૂજ્ય ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... સોનગઢ, નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

આપના પત્રો પહેલાં પણ મળ્યા હતા અને એક હમણાં જ કલકત્તામાં મળ્યો. હું લગભગ બે મહિનાથી કલકત્તાની બહાર હતો, આથી જવાબ વગેરે આપી શક્યો નથી. શું બતાવું ? હૃદયને પૂર્ણતયા વ્યક્ત નથી કરી શકાતું. અહીં પણ તીવ્ર ભાવના હતી કે, ‘પૂજ્ય ગુરુદેવ’ના વિહારમાં અવશ્ય સાથે થઈ જાઉં. કેટલાક દિવસો અજમેરમાં રહેવાનું થયું, ત્યાંથી ‘ઉમરાળા’નો પ્રોગ્રામ ભાઈ સોભાગમલ દોશીની ભજન મંડળીવાળાઓની સાથે ગોઠવ્યો હતો, પરંતુ તે પણ પૂરો ન થઈ શક્યો. અહીંથી ગયા પછી ૨૦-૨૫ દિવસો સુધી શારીરિક અસ્વસ્થતાના કારણે વધુ વિલંબ થઈ ગયો, તેથી મિલવાળાઓના તાર-ટેલિફોન ઘણા આવવાથી અત્યંત ખેદ છે કે પૂજ્ય પરમોપકારી ‘ગુરુદેવ’નાં દર્શન વિના જ કલકત્તા પાછા આવવું પડ્યું. હવે આ સ્થિતિમાં એ તરફ આવવાનો પ્રોગ્રામ હાલ તરત જ નજરે પડતો નથી. માલૂમ પડ્યું કે શેઠ વચ્છરાજજી સોનગઢ ગયા છે, પહોંચી ગયા હશે. પુણ્યયોગ નથી તેથી ત્યાંનો સંયોગ નથી. અરુચિકર વાતાવરણનો યોગ છે, મહા અફસોસ છે ! મને ત્યાં બોલાવવા માટેની આપની વારંવારની ભાવનાઓને હું સારી પેઠે સમજી શકું છું. મારું હૃદય પણ હવે ત્યાંને માટે આતુર છે. ઘણો સમય થઈ ગયો છે. પૂજ્ય ‘ગુરુદેવ’નાં અને સોનગઢના વાતાવરણનાં સંસ્મરણો વારંવાર ઉત્સાહને વધારતા રહે છે, પાપબંધ ઢીલો પડે છે, પુણ્ય-બંધ વૃદ્ધિ પામે છે, વિવેકમાં છે પણ એ બધાથી શું ? અહો ‘ગુરુદેવ !’ આપે તો આ

બંનેથી અલગ વૃત્તિ દેખાડી દીધી છે – કે જે આ વૃત્તિ હોવા છતાંયે વિચલિત નથી થતી, ખીલાના સહારાથી ડગતી નથી. તેને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવનો પ્રતિબંધ નથી. પૂજ્ય ‘ગુરુદેવ’ કહે છે કે, જે કંઈ લાભ છે તે તો આ વૃત્તિ જ છે, અનંત સુખોના પિંડની સાથે તે રહે છે, પછી ચિંતા શેની ? એ તો સ્વયં સ્વભાવથી જ ચિંતા રહિત છે, નિશ્ચિંત વૃત્તિમાં ચિંતિત વૃત્તિનો તો અત્યંત અભાવ છે. હે ભગવાન ! આપની આ વાણી મસ્તકમાં નિત્ય ઘૂમતી રહે એ જ ભાવના છે.

અધિક પછીથી. આશા છે કે બધી બહેનો કુશળ હશે.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર

(૧૬)

કલકત્તા

૩-૭-૫૦

આત્માર્થી... સોનગઢ, નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

એક પત્ર પહેલાં લખ્યો હતો તે પહોંચ્યો હશે. આશા છે કે, પરમ ઉપકારી ‘ગુરુદેવ’ સુખશાંતિમાં બિરાજતા હશે અને શ્રોતાગણને અમૃતરસમાં સ્નાન કરવા પ્રેરણા મળતી હશે.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર

(૧૭)

કલકત્તા

૨૫-૭-૫૪

શ્રી કહાનગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... સોનગઢ, નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

આશા છે કે પૂજ્ય 'ગુરુદેવ' સુખશાંતિમાં બિરાજતા હશે. મુમુક્ષુમંડળ પ્રતિક્ષણ આત્માશ્રિત સુખની વૃદ્ધિમાં મગ્ન હશે.

આપનો પત્ર યથાસમય મળ્યો હતો. અજમેરમાં તો હું લગભગ ૧૫-૨૦ દિવસ જ રહ્યો હતો. આપે લખ્યું કે 'વિકલ્પનું કાંઈ કાર્ય આવ્યું નહીં.' આપણો તો સિદ્ધાંત પણ એ જ છે કે, વિકલ્પને અનુકૂળ કાર્ય થાય જ એ આવશ્યક નથી; વિકલ્પ વિકલ્પમાં અને કાર્ય કાર્યમાં.

મોક્ષમાર્ગીને કુટુંબીજનો વચ્ચે સુખ મળતું જ હોય એ કલ્પના જ ખોટી છે.

‘જાલસો જગ-નિવાસ, ભાલસો ભુવનવાસ ।

કાલસો કુટુંબ કાજ, લોકલાજ લારસી ॥’

– બનારસીદાસ

(જાળ જેવો જગનિવાસ, ભાલા જેવો ભુવનવાસ;

કાળ જેવો કુટુંબ કાજ, લોકલાજ લાળ જેવી).

તેને તો નિરંતર આત્મરમણતા જોઈએ. ‘અરે, જેને ધાર્મિકજનોનો સંગ પણ રુચતો નથી, તેને કુટુંબસંગ તો કેવી રીતે રુચિ શકે !’ અરે, વિકલ્પ આશ્રિત પદાર્થથી પણ લાભ નથી, સાથે જ વિકલ્પથી પણ લાભ નથી.

આપે લખ્યું છે કે, ‘નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ એવો છે કે તીવ્ર ભાવના હોય તો પાપનો ઉદય પલટીને પુણ્યનો ઉદય થઈ જાય.’ વિકલ્પાનુસાર

પદાર્થની પ્રાપ્તિ થવી-એ પુણ્ય નથી, પરંતુ તીવ્રતા પલટીને મંદતા થવી- તે પુણ્ય છે; તેથી રાગ છૂટી જાય અથવા ઓછો થાય તેમાં સુખ છે, પદાર્થ મળવામાં (સુખ) નથી. તેથી જ આત્માશ્રિત રાગની મંદતા થાય- એ જ ભાવના છે.

‘ગુરુદેવ’ કહે છે-‘ઈચ્છામાં સાવધાનપણું જ્ઞાનીને નથી, પોતાના સ્વભાવનું સાવધાનપણું ચૂકીને પર પદાર્થમાં સાવધાનપણું જ્ઞાની કરતો નથી.’ જ્ઞાનીને ઈચ્છાની ઈચ્છા નથી. પ્રદેશે પ્રદેશે હું માત્ર ચૈતન્ય-ચૈતન્ય તેમ જ આનંદ ને આનંદથી જ ઓતપ્રોત વસ્તુ હું છું. પર્યાયમાં સ્વરૂપરચના આપ મેળે જ થયા કરે છે-ઈચ્છાને તોડું, સ્વરૂપની વૃદ્ધિ કરું-એવા વિકલ્પોનો સહજ સ્વભાવમાં સહજ રીતે જ અભાવ છે. અરે ! સહજ શુદ્ધ પર્યાયનો પણ જે ત્રિકાલી ધ્રુવ વસ્તુમાં સહજ જ અભાવ છે, એવી નિત્ય વસ્તુ હું છું, ત્રિકાલી પરિપૂર્ણ છું. એવી દૃષ્ટિ એક વાર અવશ્ય અવશ્ય થઈ જાય-તો બસ, સુખ સમુદ્રનો દરિયો એકદમ ઊમટી પડશે, પરને માટે વિકલ્પ કરવો નકામો છે. અરે ! હું અન્યથી નિરપેક્ષ જ અત્યારે જ પરિપૂર્ણ છું. એકવાર આવી તીવ્ર ભાવના થવી જોઈએ, જેથી સામાન્ય વસ્તુના બોધનો અવસર આવે. ‘પરમાં સાવધાનીપણું નહીં પણ સ્વમાં સાવધાનીપણું હોવું જોઈએ.’

અરે દ્રવ્ય સામાન્ય ! તારા પ્રતાપથી ઢળેલો પર્યાય (પરિણામ) પણ સહજ ઊભો થઈ જાય છે. અનાદિકાળનો બોજો પ્રતિક્ષણે હઠતો જાય છે અને ઉત્તરોત્તર સુખની વૃદ્ધિ થતી જાય છે. ધન્ય છે તારો બોધ ! ‘ગુરુદેવ’ કહે છે –

‘જ્ઞાનીને જ્યાં સ્વરૂપનિધાન પ્રગટ્યું ત્યાં પર્યાયમાં (શરીરમાં નહીં, પરિણામમાં) જુવાની આવી જાય છે, નિર્ભયતા અને નિઃશંકતા થઈ જાય છે. ક્ષણે ક્ષણે અબંધ સ્વરૂપ પ્રગટ થતું જાય છે. વર્તમાન પુણ્યભાવ થાય અને એનું ફળ હજો-એવી વાંછા જ્ઞાનીને નથી !’

કીચડમાં ધસતાં ભય વૃદ્ધિ પામતો જાય છે પણ ચૈતન્યમાં ધસતાં નિર્ભયતા વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. હું ચૈતન્ય ચૈતન્યમાં જ ચાલું છું, જડ જડમાં, વિભાવ વિભાવમાં. નિત્ય એવા મારામાં મારા પર્યાય (પરિણામ)નો પણ પ્રવેશ નથી, બીજાની તો વાત જ શી ? અરે ! પરિણામ પરિણામે છે અને એ જ સમયે હું અપરિણામી છું. અરે ભગવાન કારણપરમાત્મા ! તારું દર્શન થતાં જ વિભાવની પીઠ ઢેખાવા લાગે છે. તારું યથાર્થ ભાન થયા વિના પૂર્વમાં પરિણામ આશ્રિત પરિણામોનો એટલો તીવ્ર બંધ કરી ચૂક્યો હતો કે તેની અવધિ પૂરી થવા માટે તારા દર્શન સ્વાભાવિક થવા યોગ્ય હતાં જ. અરે ચૈતન્ય ! તારી આટલી વિશાળતા આશ્ચર્યાન્વિત બનાવી દે છે. હે ‘ગુરુદેવ’ ! આપ કેટલી વિશાળતા સુધી ફેલાઈ ચૂક્યા છો. વિશાળતાયે છે ને સાથો સાથ જ નક્કરપણું પણ. હે ‘ગુરુદેવ’ ! આપની વાણીનો સ્પર્શ થતાં જ જાણે વિશ્વની ઉત્તમોત્તમ વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ. શું હું મુક્ત થનારો છું. અરે ! શાસ્ત્રોમાં જે મુક્તિનો આટલો મહિમા વખાણ્યો છે તેને આપના શબ્દ માત્રે આટલો સરળ બનાવી દીધો. શું વિશ્વમાં હવે બીજી પણ કંઈ ઈચ્છા બાકી રહી ગઈ ? અરે નિરિચ્છક વસ્તુ ! રાગરહિત અતીન્દ્રિય આનંદનો અપૂર્વ સ્વાદ, અપૂર્વ સહજ જ્ઞાનકલા !

‘ગુરુદેવ’ કહે છે કે, ‘મારું જ્ઞાનતત્ત્વ જ મને ગમ્ય છે. ગમે તે ક્ષેત્ર હોય પણ પોતાના જ્ઞાનમાં જ વ્યાપીને રહેવું છે. જ્ઞાની પુણ્ય-પાપ (વિકારીભાવ) શરીરના નિમિત્તમાં અવગાહન કરતો નથી, પણ પોતાના જ્ઞાનસ્વરૂપી ગગનમંડળમાં જ વ્યાપે છે.’ જોઈ ‘ગુરુદેવ’ની જ્ઞાનાનંદમસ્તી !

‘ગુરુદેવ’ની કથનશૈલી તો જુઓ, –તેઓ કહે છે કે–‘અશુદ્ધતા રોકાઈ જાય છે એટલે કે અશુદ્ધતા પ્રગટ જ થતી નથી, તેને અશુદ્ધતાને રોકી એમ કહેવાય છે.’

અજ્ઞાન દશામાં ચૈતન્ય ગાંઠ કર્મોના સંગે ક્યારેક આ તરફ ઢળે

છે અને ક્યારેક પેલી તરફ; પરંતુ ભાનદશામાં એવો બોધ થાય છે કે ‘અરે ! પરિણામનું પરિણામન થઈ ગયું અને હું તો એવો ને એવો જ રહી ગયો–’ એવું હું ત્રૈકાલિક નિત્ય, ધ્રુવ અદ્ભુત રત્ન છું.

‘ગુરુદેવ’ના ચરણોમાં રત મુક્તિ-મંડલીમાં મારા ઉત્તર (આગામી) કાળના સ્થાનનું નિશ્ચિત ભાન છે, પરંતુ અરે ! આ તો જડ પદ છે, મારું તો ચૈતન્ય પદ છે.

‘નિજ કલ્પનાથી કોટી શાસ્ત્રો, માત્ર મનનો આમળો;
ગુરુદેવ કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ ભવ્યો સાંભળો.’
અનુભવ લેખનીમાં વ્યક્ત કરી શકાતો નથી.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર

(૧૮)

કલકત્તા
૯-૯-૫૫

આત્માર્થી... સોનગઢ
ધર્મસ્નેહ.

એક પત્ર આપે કોઈની મારફત મોકલાવ્યો હતો તે આજરોજ મળ્યો છે. પહેલાં પણ અજમેરમાં મળ્યો હતો. કેટલાંયે કારણોસર જવાબ લખવાની વૃત્તિ રોકાઈ ગઈ અને હજીયે પત્રાદિક લખવાનું મન નથી થતું. અમારી તરફના આપને વિકલ્પો થાય છે પરંતુ વિકલ્પોમાં જાગૃતિ તો સદાય હેય હોવી જોઈએ, પછી ભલે તે સાક્ષાત્ તીર્થંકર પ્રતિ પણ કેમ ન હોય ! નિજ દ્રવ્યમાં અસ્તિત્વની નિરંતર શ્રદ્ધા તેમ જ સહજ અનુભવ રહેવાથી સહેજે જ વિકલ્પ તૂટવા લાગે છે, અને સહજ જ

નિર્વિકલ્પ સ્વાદ આવવા લાગે છે, જેનું આસ્વાદન કર્યા પછી વિકલ્પોનો રસ સહેજે જ ઠંડો પડવા લાગે છે. મારું મન તો નિજ ચૈતન્યબિંબ સિવાય હવે ક્યાંય જવા ઇચ્છતું નથી. લૌકિક દષ્ટિએ અમોને એક - દોઢ વર્ષથીયે વધુ સમય સુધી તીવ્ર અશાતાની દશાઓમાં રહેવું પડ્યું - આ કારણે પણ પત્ર વગેરેની વૃત્તિ ઓછી રહી. અમારી તો એ જ ઇચ્છા છે કે, આપના વિકલ્પો પણ બીજે ક્યાંય અહીં-તહીં ન જતાં પોતાની ચૈતન્ય-પ્રતિમાને ઘડવા લાગી જાય તો વસ્તુનો આશ્રય થતાં જ અપૂર્વતા પ્રગટ થાય અને અમારા તરફના નિરર્થક વિકલ્પોનો અંત આવી જાય.

મારો પત્ર વગેરે ન મળે તો કોઈ પ્રકારનો ખ્યાલ કરવો ન જોઈએ. મારી ત્યાં આવવાની જિજ્ઞાસા પૂરેપૂરી છે, અત્યારે યોગ્યતા નથી. ત્યાં આવ્યેથી સ્પષ્ટતા કરી શકીશ.

‘શ્રી ગુરુદેવ’નો ‘દૈનિક’ (પ્રવચન-પ્રસાદ દૈનિક) અહીં આવે છે. તેમનું શારીરિક સ્વાસ્થ્ય ઠીક હશે.

ધર્મ સ્નેહી

નિહાલચંદ્ર

(૧૯)

કલકત્તા

૨૩-૩-૫૬

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... સોનગઢ.

નિહાલચંદ્રના ધર્મસ્નેહ.

કલકત્તાથી એક ભાઈ ત્યાં (સોનગઢ) ગયા હતા, તેમણે આપના

સમાચાર જણાવ્યા હતા. વિદ્વત્ પરિષદ ઉપર ત્યાં પહોંચવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો, તે પણ થોડાક સમય માટેનો અર્થાત્ એક અઠવાડિયા સુધી ત્યાં રહેવાનો. તે પ્રોગ્રામ બદલાઈ જવાથી રોકાવાનું થયું. કંઈક યોગ જ એવો છે ને પૂર્વ કર્મ પણ એવાં છે કે, ઉત્કૃષ્ટ સંયોગથી વંચિત રહેવું પડે છે. સૌથી પહેલાં સોનગઢ ગયો હતો ત્યારે જ તીવ્ર ભાવના હતી કે ત્યાં કોઈ મકાનની વ્યવસ્થા કરીને નિરંતર ‘ગુરુદેવ’નાં ચરણોમાં લાભ મેળવ્યા કરું, પરંતુ યોગ એવો છે કે, હમણાં તો વર્ષોથી પણ દર્શન થઈ શક્યાં નથી. આ મહિનામાં તો ત્યાંના સંસ્મરણો વારંવાર પ્રબલતર થતાં રહ્યાં છે અને પરિષદ ઉપર પહોંચવાનો યોગ પણ ન બન્યો. જો કે મને પરિષદ ઉપર અધિક પ્રેમ નહોતો છતાં પણ સુયોગ સમજીને સમય પસંદ કર્યો હતો. એવી સ્થિતિમાં પત્ર લખવાનો વિચાર થતાં લખાઈ રહ્યો છે.

જે આત્મદ્રવ્યમાં પરિણામ માત્રનો અભાવ છે, તેમાં હું જામી ગયો છું. પરિણમન સહજ જેમ થતું હોય તેમ થવા દો. હે ‘ગુરુદેવ’ ! આપનાં આ વચનોએ અપૂર્વ નિશ્ચળતા ઉત્પન્ન કરી દીધી છે. ચંચળતા અને નિશ્ચળતા તો પરિણામમાં છે, હું નિત્ય છું, મારામાં તે નથી. આવો અનુભવ અપૂર્વ છે. ક્ષણે ક્ષણે પરિણામમાં નિરાકુળતા વૃદ્ધિ પામે છે.’

‘તોપણ નિશ્ચય રાજચંદ્ર મનને રહ્યો;

ગુરુ આજ્ઞાએ થાશું તેહ સ્વરૂપ જો.’

સમ્યક્પુરુષાર્થથી અથવા તો પુણ્યયોગ થતાં અનુકૂળતા પામીને રાગ તૂટે અથવા પુણ્યના અભાવમાં વીતરાગતા વધતાં રાગ તૂટે-રાગ તૂટવો નિશ્ચિત છે કેમકે શ્રદ્ધાએ રાગ-અરાગ રહિત સ્વભાવનો આશ્રય લીધો છે અને વીર્યની ક્ષણે ક્ષણે એ તરફ જ સહજ ઉન્મુખતા હોવાથી જ્ઞાન-આનંદમયી અરાગી પરિણામ જ વૃદ્ધિગત થશે. - આ નિયમ પ્રત્યક્ષ અનુભવ-ગમ્ય છે.

અત્યારે રાતના આઠ વાગ્યા છે. મંદિરજીમાં જવાનો સમય થયો છે તેથી બંધ કરું છું. – બધાને ધર્મસ્નેહ કહેજો.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર

(૨૦)

કલકત્તા
૪-૯-૫૬

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... સીનગઢ ધર્મસ્નેહ.

કાર્ડ મળ્યું. પરમ પૂજ્ય મહાન્ યોગી 'શ્રી ગુરુદેવ'નાં ચરણોમાં સાદર પ્રણામ. આશા છે કે 'ગુરુદેવશ્રી' સુખ-શાંતિમાં બિરાજમાન હશે, અને આપ પુણ્યવાન જીવ તેમની સાક્ષાત્ અમૃતવાણીથી પૂર્ણ તૃપ્ત થતા હશો.

લાંબા કાળથી, હીન યોગથી મને તો પ્રત્યક્ષ ગુરુદર્શનનો અભાવ રહ્યો છે. શિખરજીની યાત્રા વખતે અથવા કલકત્તાના પ્રોગ્રામ વખતે પુણ્યોદયથી સાક્ષાત્ દર્શનનો લાભ મળવાનો છે એ જાણીને ચિત્તમાં ઘણી પ્રસન્નતા છે.

ભાદરવા સુદ ૫ ના દિવસે બહેનો આજીવન બ્રહ્મચર્યની પ્રતિજ્ઞા લેશે એ પ્રસંગ ઘણો સુખપ્રદ બનશે. શાંતાબહેનનું કાર્ડ આજે મળ્યું, તેથી જાણવા મળ્યું કે અચરજ બહેનની દીકરી પણ પ્રતિજ્ઞા લેશે – એ ઘણો હર્ષનો વિષય છે. હું આ પ્રસંગે હાજર રહેવા માટે જેમ બહેને

લખ્યું છે તેમ ત્યાં આવી શકું એમ નથી – એનો મને ખેદ છે. બહેનને મારી અસમર્થતા સૂચિત કરી દેશો. પ્રસંગ પ્રત્યે મારી હાર્દિક અનુમોદના છે.

બહેનો વિચારતી હશે કે નિહાલભાઈએ ન પત્ર લખ્યો કે ન આવ્યા. કદાચ સુમાર્ગથી હઠવાનું તો નથી થયું ને ? કારણ કે અશુભ યોગમાં તો પ્રવૃત્તિ છે અને શુભ તરફ ઉદાસીનતા દેખાય છે – મારા પ્રત્યે અનુરાગ છે ને ! તેથી આપને કહીને કાર્ડ નંખાવ્યું હશે. વિકલ્પાત્મક વૃત્તિઓનું તો સહજ જ અનુમાન કરી લેવાય છે, પરંતુ નિર્વિકલ્પતાનું માપ તો બહારથી કરી શકાતું નથી. આ તો પોતાના સમાધાનનો વિષય છે. બહેનોનો તેમ જ આપનો મારા પ્રત્યે વાત્સલ્યવત્ અનુરાગ છે, તેમ જ મારો પણ આપ લોકો પ્રત્યે છે. 'આ એક માર્ગમાં ચાલનારાઓનો સહજ સંબંધ છે. એકાકાર (ચૈતન્ય) ગોળામાં પ્રવેશેલી દૃષ્ટિથી વૃત્તિઓમાં ફેરફાર કરી શકાતો નથી, જડ પત્રાદિકની વાત તો દૂર રહી. હા, આ દૃષ્ટિથી યથાર્થ ધ્યેય તેમ જ માર્ગની નિઃશંકતા અવશ્ય છે ને તે અનુભવગમ્ય છે. શક્તિની નિરંતર પકડ અથવા એકતાથી અથવા હું શક્તિમયી જ છું – આવા અનુભવથી વૃત્તિઓના સહજ ફેરફારનું પ્રત્યક્ષ સમાધાન થાય છે, તેમ જ 'ગુરુદેવ'ની વાણીનો સાક્ષાત્ અર્થ સમજવામાં આવે છે, જેનું ફળ વૃદ્ધિગત થતાં સુખની પૂર્ણતા છે. અશુભમાં સહજ ખેદ અને શુભમાં કંઈક ઉત્સાહ સહજ જ થાય છે; પરંતુ આ બંનેમાં અથવા શુદ્ધતામાં પણ ફેરફાર કરવાથી કોઈ પ્રયોજન નથી. 'માત્ર (ચૈતન્ય) પિંડ છું, વૃત્તિ નહીં' એવા 'ગુરુદેવ'નાં વચનો હૃદયમાં ઉતારી લીધાં છે.

– શેષ હવે પછી.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર

(૨૧)

કલકત્તા
૨૯-૬-૫૯

આત્માર્થી પ્રત્યે -

નિહાલચંદ્રના પરમ ધર્મસ્નેહ.

આપનું કાર્ડ અજમેરથી મોકલાવેલું મને અહીં મળ્યું. હું લગભગ ૧૫ દિવસથી કલકત્તામાં જ છું. વ્યાપાર સંબંધી કાર્ય માટે આવેલો છું.

‘શ્રી ગુરુદેવ’ને અત્યંત ભક્તિપૂર્વક મારા નમસ્કાર અને બધા ભાઈઓને ધર્મસ્નેહ. મને અત્યંત ખેદ થાય છે કે મારું ત્યાં રહેવાને બદલે અહીં તહીં રહેવાનું થઈ રહ્યું છે. હમણાં લગભગ બીજા ૧૫ દિવસ સુધી અહીં જ છું અને કદાચ અધિકતર અહીં જ રહેવાનું થશે. ચોમાસામાં આશરે એક મહિનો ત્યાં રહેવાની અવશ્ય પૂર્ણ ભાવના છે.

‘સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા’ની નકલો હું અજમેર ગયા પછી મોકલી શકીશ. અહીં કલકત્તામાં સોનગઢ સાથે સંબંધિત ક્યા ભાઈ રહે છે, જો બની શકે તો તેમનું સરનામું મોકલજો.

અને અહીંને યોગ્ય કાર્ય લખશો.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર સોગાની

(૨૨)

કલકત્તા
૨૦-૭-૬૧

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી,

પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ સુખશાંતિમાં બિરાજતા હશે. સાધર્મીજનો સમવસરણ જેવા વાતાવરણમાં તેમની દિવ્યધ્વનિ જેવી અમૃતવાણીનો લાભ લઈને અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરે - એ જ ભાવના છે.

આપનો તા. ૧૫-૭નો પત્ર મળ્યો, તે અગાઉ તો કોઈ પત્ર મળ્યો નથી. હીન પુણ્યયોગના કારણે સોનગઢ પ્રતિના વિકલ્પોની મુખ્યતા નહીં હોવાથી હું હજી સુધી એ તરફ આવી શક્યો નથી, તેનો મને અત્યંત ખેદ છે. ગત ત્રણ મહિનાથી તો એવા જ કંઈ યોગ થયા છે. પ્રથમ મારા પિતાજીનો સ્વર્ગવાસ થઈ ગયો. તેના એક મહિના પછી મારું પોતાનું શરીર છૂટી જાય એવો યોગ બની ગયો. કેટલીક વ્યક્તિઓએ મારી પાસે બેંગ જોઈને, તેમાં રકમ નહીં હોવા છતાં, રકમના ભ્રમથી મારા પેટમાં ૯ ઈંચ ઊંડું ખંજર હુલાવી દીધું. ડોક્ટરને સહેલાઈથી નાડી હાથ ન આવી. ઓપરેશન વગેરે થતાં ઈસ્પિતાલમાં રહેવું પડ્યું. આ અકસ્માત પછી આજે જ ઘરથી બહાર પહેલવહેલો જ નીકળ્યો છું.

કઈ રીતે આત્મા પોતાના તરફ પુરુષાર્થની વૃદ્ધિ કરવાનો પ્રયોગ કરે ? આપના પ્રશ્ન વિશે મારે તો એટલું જ લખવાનું છે કે, પ્રથમ યથાર્થ શ્રદ્ધાના સમયે શ્રદ્ધાના પર્યાયનો અખંડની તરફ ઝુકાવ અથવા લીનતાનો પુરુષાર્થ હોય છે. તેમાં કાળભેદ નથી અને યથાર્થ શ્રદ્ધામાં જે પુરુષાર્થનો પ્રયોગ છે, તે જ પ્રયોગની વારંવાર વૃદ્ધિ થતી રહે છે. આને વૃદ્ધિ માટેનો પુરુષાર્થ કહે છે. પહેલાના અને પછીના પુરુષાર્થના પ્રકારમાં કોઈ જાતનો ફરક હોતો નથી. આથી ‘ગુરુદેવશ્રી’ યથાર્થ સમજણ ઉપર વારંવાર જોર દેતા રહે છે. કારણકે પ્રથમ સમજમાં જ ભવિષ્યનો સમ્યક્ પુરુષાર્થ ગર્ભિત છે.

અખંડ જ્ઞાનઘન પુરુષાકાર શરીર, કર્મ, ભાવકર્મ અને શુદ્ધ પર્યાયથી પણ ગૂઢ એવું ચૈતન્યતત્ત્વ હું છું, આ જ મારું અસ્તિત્વ છે. એમાં શુદ્ધ

પર્યાયનું અસ્તિત્વ પણ ગૌણ છે, એવી પ્રથમ યથાર્થ શ્રદ્ધાના પ્રસારની સાથોસાથ જ લીનતાનો પ્રથમ આત્માનુભવ થાય છે. લીનતાનો પુરુષાર્થ અથવા એમાં વૃદ્ધિ એ તો બધુંય પર્યાયનું કાર્ય છે. મારાપણું એટલે મારું અસ્તિત્વ અથવા વ્યાપકપણું તો કેવળ ત્રિકાળી જ્ઞાનઘન અખંડ ચૈતન્યમાં છે. આ દષ્ટિએ પર્યાયનો પુરુષાર્થ એ સહજ સ્વભાવ છે. પર્યાયની અપેક્ષાએ પુરુષાર્થ થયો, તેમાં વૃદ્ધિ થઈ - તેને પુરુષાર્થ કર્યો અથવા વૃદ્ધિ કરી - એમ કહેવાય છે. વાસ્તવિક રીતે ઉક્ત અસ્તિત્વપણાની અખંડ દષ્ટિના બળે પર્યાયોનો ક્રમ સહજ અખંડની તરફ વધતો રહે છે. પુરુષાર્થ વગેરેની (અધિક અથવા ઓછા પુરુષાર્થ વગેરેની) આ પર્યાયોમાં કોઈ ઉલટ ફેર કરવી પડતી નથી કારણ કે પર્યાયમાં તો મારી દષ્ટિના વિષયનું અસ્તિત્વ જ નથી કે હું તેમાં કંઈ કરી શકું, મારું અસ્તિત્વ તો ત્રિકાલીપણામાં છે.

આશા છે કે, હું મારો દષ્ટિકોણ વ્યક્ત કરી શક્યો છું.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર સોગાની

(૨૩)

કલકત્તા

૧૩-૮-૬૧

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

ધર્મસ્નેહી... સોનગઢ.

આપનો પત્ર મળ્યો હતો. મારે સોનગઢ આવીને 'શ્રી ગુરુદેવ'ની વાણીનો લાભ લેવા માટે લખ્યું તે જાણ્યું. હું કદાચ સપ્ટેમ્બરના અંતમાં

ત્યાં આવી શકીશ, તે પહેલાં આવવાનું થાય - એમ જણાતું નથી. મને આપના પહેલાંના પત્રો મળ્યા નથી, કારણ સમજમાં આવ્યું નથી.

આશા છે કે, 'ગુરુદેવ' સુખ-શાંતિમાં બિરાજતા હશે.

આપનો

નિહાલચંદ્ર સોગાની

(૨૪)

કલકત્તા

૧૩-૮-૬૧

ચૈતન્યમૂર્તિ શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... સોનગઢ, ધર્મસ્નેહ.

આપનો વાત્સલ્યયુક્ત પત્ર સમયસર મળ્યો. ભરતખંડનો અલૌકિક 'કર્તા-કર્મ અધિકાર', આત્મરસથી ઓતપ્રોત વક્તા, સાધક મુમુક્ષુગણ શ્રોતાઓ, જિનાલયની સામૂહિક ભક્તિ, નિરંતર અમૃતવાણીથી સંસ્કારિત એવું તૃપ્ત ભૂમિસ્થાન, સમવસરણનું દશ્ય વગેરે પુણ્યહીનને સંભવતાં નથી, આથી વિયોગ છે. લાભ પ્રાપ્ત કરવાની રાહમાં છું.

પૂજ્ય 'ગુરુદેવ' કહે છે કે, 'બહુમાન વગેરેના શુભ રાગનો મહિમા ન આવતાં, ઉત્કૃષ્ટ ચિદાનંદ સ્વભાવના અનુપમ મહિમાના દઢ નિર્ણયનું પરાક્રમ થતાં અંતર સ્વભાવમાં વલણ થાય છે.' સ્વરૂપ સીમાનું ઉલ્લંઘન થતાં (વિભાવરૂપ પરિણમન થતાં ઉત્પન્ન) પૂર્વ ઉદય, અખંડસ્વરૂપ સંસ્થાનમાં દોટ મૂકતાં, સીમાનો (આત્મસ્વભાવની સીમાનો) સ્પર્શ થાય એ પહેલાં જ ભયભીત થઈને નિરાશ્રય અને લથડિયાં ખાતો પડવા માંડે છે. ક્રમે ક્રમે પૂર્ણતા થવાની, સુખ-શાંતિના અનુભવ પૂર્વક નિઃશંકતા વૃદ્ધિ

પામે છે.

બળવાનને બધા સાથ આપે છે. સાધકનું અખંડ બળ જાગૃત થતાં જ અચેતન પુદ્ગલાદિ અખંડ સ્વરૂપાકાર બનીને (વ્યવહારે) સહાયક થવા માંડે છે.

પત્રોત્તર મળવો, નહીં મળવો અગર વિલંબ થવો વગેરે બધું ભૂલી જવા જેવું છે. જ્ઞાનાનંદસ્વભાવની અનુભૂતિમાં ભંગ પડતાં લખવા વગેરેનો વિકલ્પ ઊઠે છે, તે બધું તો સ્વરૂપથી બહાર નીકળતાં જ પ્રત્યક્ષ પાગલપણાની જડ દશાનો અનુભવ કરાવે છે. જડથી જડના સંબોધનમાં ચેતનને કોઈ લાભ નથી.

વર્તમાન પર્યાયમાં પહેલાંના અને પછીના સમયના પર્યાયનું જ્ઞાન વિદ્યમાન છે, તો પછી સ્મરણ અને મનનનો બોજો ઉપાડવો વ્યર્થ છે.

શુભ યોગમાં પણ થાકનો અનુભવ કરનારા જીવની લૌકિક યોગની તીવ્ર દુઃખ - દશા પર હે કરુણાસિંધુ ! કરુણા કરો, દયા કરો - એ જ વિનંતિ.

પર્યાય જ પર્યાયનો કર્તા છે, ત્રિકાળી અંશ અથવા આખું દ્રવ્ય નહીં. આ કર્તા-કર્મની ચરમ સીમા છે. આથી પર્યાયમાં એકાકાર થવું યોગ્ય નથી.

નિરંતર સમાધિ ઇચ્છુકના સર્વેને યથાયોગ્ય.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર

(૨૫)

કલકત્તા

૧-૧૧-૬૧

સતત દૃષ્ટિધારા વરસાવતા, ચૈતન્યના પ્રદેશે પ્રદેશમાં સહજ એવી મહાન દીપોત્સવીની ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિ કરતા 'શ્રી ગુરુદેવ'ને અત્યંત ભક્તિભાવે નમસ્કાર.

ધર્માનુરાગી,

પત્ર યથાસમય મળ્યો. મારા પ્રત્યેના અનુરાગથી તમને બધાને મને ત્યાં બોલવવાનો વારંવાર વિકલ્પ રહે છે, પરંતુ પૂજ્ય 'ગુરુદેવ'ના સાન્નિધ્યનો દીપાવલીના અવસરે મને કોઈ લાભ મળે એવો સંભવ નથી. આંખના ઓપરેશનનો સમય હવે ઓછો રહ્યો છે તે પૂરેપૂરી રીતે ખ્યાલમાં છે.

શ્રી દીપચંદ્રજી વગેરે ત્યાં આવેલા છે તેમ જ મારા સંબંધમાં કંઈક વાત પણ થઈ, એ લખ્યું તે જાણ્યું. અધિક શું લખું ? 'શ્રી બનારસીદાસજી'ના પદની ફરીથી યાદ આપું છું.

મેં ત્રિકાલ કરનીસોં ન્યારા,

ચિદ્દેવિલાસ પદ જગ ઉજિયારા ।

રાગ વિરોધ મોહ મમ નાંહી,

મેરો અવલમ્બન મુઝમાંહી ॥

(‘હું ત્રિકાલ કરણીથી જુદો,

ચિદ્દેવિલાસ પદથી જગ ઊજળું;

રાગ વિરોધ મોહ મારાં નથી,

મારું અવલંબન મારામાંહી.)

‘તજિ વિભાવ હૂજૈ મગન, શુદ્ધાતમ-પદમાંહિ ।

એક મોક્ષ-મારગ યહૈ, ઔર દૂસરૌ નાંહિ ॥

(‘તજી વિભાગ થજે મગ્ન, શુદ્ધાત્મ-પદમંહિ;
મોક્ષમાર્ગ એ એક છે, સિવાય બીજો નથી, નથી.’)
તમને બધાંને જયજિનેન્દ્ર.

આપનો

નિચ્છુક મોક્ષાભિલાષી

(૨૬)

કલકત્તા

૧૬-૧૨-૬૧

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... ધર્મસ્નેહ.

લગભગ ૨૦ દિવસોથી રાગાંશમાં ખિન્નતા વર્તી રહી છે, એવા સમયે આપનો પત્ર મળવાથી પ્રસન્નતા થઈ. ત્યાંથી આવ્યા પછી ૧-૧૧ મહિના સુધી સોનગઢની વિશેષ ખુમારી રહી, અત્યારે તો એનો શતાંશ પણ નથી.

વ્યવસાયની સ્થિતિમાં કેટલાયે પ્રકારનાં પરિવર્તન થઈ જવાથી હમણાં નીકળું, હમણાં નીકળું, એમ વિચાર આવવા છતાં પણ ત્યાં આવવાનો પ્રોગ્રામ બની શક્યો નહિ. ‘ગુરુદેવશ્રી’ની આંખના ઓપરેશનની તા. ૨૪ બાબતના સમાચાર ‘સુવર્ણ સંદેશ’માં પણ વાંચ્યા હતા, પરંતુ પુણ્યયોગના અભાવમાં તેમનાં સાક્ષાત્ દર્શન તેમ જ વાણીનો લાભ ક્યાંથી મળે ? વ્યવહારથી અને ખાસ કરીને અશુભ યોગથી પૂર્ણ નિવૃત્તિની ચાહના હોવા છતાંયે, ગાર્હસ્થ્ય આદિની વ્યાવસાયિક જંજાળનો એવો ઉદય છે કે મન જ્યાં લાગતું નથી ત્યાં લગાવવું પડે છે, જેની સાથે

બોલવાની ઈચ્છા થતી નથી તેની સાથે બોલવું પડે છે; એવી યોગ્યતા છે.

હે ‘ગુરુદેવ’ ! લોકોત્તર લાભ માટે આપનાં વચનો પર શ્રદ્ધા રાખી છે. આશીર્વાદ દેતું આપનું મોહક ચિત્ર નિહાળ્યું છે. આપના આશીર્વાદથી પૂર્ણ આનંદમયી નિધિને પ્રાપ્ત કરી લઉં અને અનંત પદાર્થોના ત્રણે કાળના અનંતા ભાવો વર્તમાન એકેક ભાવથી અવિચ્છિન્ન પ્રત્યક્ષ થતા રહે એવી તીવ્ર અભિલાષા છે. દરિદ્રીને ચક્રવર્તીપણાની કલ્પના હોતી નથી. પામર દશાવાળાને ‘હું ભગવાન છું, હું ભગવાન છું’ એવું રટણ લગાડવું તે, હે પ્રભો ! આપ જેવા અસાધારણ નિમિત્તનું જ કાર્ય છે. પરિણતિ માટે આત્મા જ નિમિત્ત હો અથવા ભગવાન-ભગવાન એવો ગુંજારવ કરતા આપ નિમિત્ત હો, બીજાનો સંગ નહીં - એ જ ભાવના.’

મારો અહીં રહેવાનો અગર બહાર જવાનો પ્રોગ્રામ તો હંમેશાંની માફક અનિશ્ચિત જેવો જ સમજશો.

અશુભ યોગમાં કંટાળેલો

- ચેતન

(૨૭)

કલકત્તા

૮-૪-૬૨

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

ધર્મસ્નેહી...સોનગઢ, શુદ્ધાત્મસત્કાર.

આપનું કાર્ડ અને પત્ર મળ્યાં. માનસ્તંભના શુભ પ્રસંગે પણ હું ત્યાં નહીં આવી શકું તેનું કારણ પત્ર સાથે મોકલેલી લગ્નની કંકોત્રીથી માલૂમ પડશે. મોટા પુત્રનાં લગ્ન તા. ૧૬-૪ના દિવસે છે. પુણ્યવાનોને

શુભ પ્રસંગનો યોગ છે, તેમને અશુભ પ્રસંગ ઉપર બોલવવા ઠીક નહિ, છતાં પણ લૌકિક વ્યવહાર-વશ બે કંકોત્રીઓ મોકલી છે. ત્યાંથી આવ્યા પછી પરિણતિ કાદવમાં જ ફસાયેલી રહે છે, જેવી યોગ્યતા છે તેવાં જ નિમિત્તોની વચ્ચે રહેવાનું થઈ રહ્યું છે. પ્રત્યક્ષ દુઃખ સમૂહમાં વેદન ચાલી રહ્યું છે પરંતુ એક જ ઝટકે તેમાંથી હઠવાનું બની શકતું નથી, રસ બિલકુલ નથી. ખેદ વર્તી રહ્યો છે છતાંયે અહીંથી નિવૃત્તિના યોગનો મેળ બેસતો નથી. આ બધું પૂર્વ કર્મોનું ઉપાર્જન જ છે. અખંડની અખંડતાનો પ્રયાસ પણ શિથિલ જેવો બની રહ્યો છે. હે ‘ગુરુદેવ’ ! આપનામાં તીવ્ર ભક્તિનો ઉદય હોવાથી જ અહીંનાં દુઃખોનો ઉપાય થશે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી – એ સારી પેઠે જાણું છું.

વધુ શું લખું ? સોનગઢની દયાને પાત્ર છું, આપનો ઠપકો સાંભળવા લાયક છું. લગભગ એક મહિનાથી કંઈક શારીરિક અસ્વસ્થતા પણ રહ્યા કરે છે.

હે પ્રભો ! અહીંથી વહેલી તકે નિવૃત્ત થઈને ગુરુચરણોમાં રહેવાનું બને, જેમણે અખંડ ગુરુવાસમાં રહેવાનું શીખવ્યું છે. એ જ વિનંતી.

તમારા બધાની પાસેથી ક્ષમાનો ઇચ્છુક તેમ જ આપની વાત્સલ્યતાનો આભારી.

– નિહાલભાઈ

(૨૮)

કલકત્તા

૧૪-૭-૬૨

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... સોનગઢ, ધર્મસ્નેહ.

આપનો પત્ર મળ્યો. આ પહેલાંનો એક પત્ર લગ્ન પ્રસંગે મળ્યો હતો, જેનો જવાબ પણ આપ્યો હતો, વચ્ચે કોઈ પત્ર મળ્યો નથી. પ્રત્યેક પત્રમાં મારે ત્યાં આવવા માટેનો સ્વાભાવિક રાગ-વશ આપનો અનુરોધ રહે છે અને ન આવવા બદલ ઘણો ઘણો ઠપકો અને ઉપદેશ પણ હોય છે. મારા પરિણામોની સમયે સમયે બદલાતી સ્થિતિ તો લખી ન શકાય છતાં એટલું તો કહી શકું કે રસ વિના જ પરિસ્થિતિ-વશ લાચારીથી જ અહીંના અશુભ ઉપયોગમાં રહેવાનું થઈ રહ્યું છે. મારી ભૂમિકામાં અશુભ ઉપયોગની જ અધિકતા છે, સ્થિરતાના પ્રયત્ન સમયે પણ; વધુ શું લખું ? ધ્રુવ આત્મા તો પરિણામોમાં પણ કિંચિત્ ફેરફાર કરી શકતો નથી. ધ્રુવમાં શ્રદ્ધાની યથાર્થ વ્યાપકતાનો આ નિયમ ‘શ્રી ગુરુદેવે’ બતાવ્યો છે તે સત્ય જ છે, એની સમજ પણ છે. રાગને આ તરફ કરો કે પેલી તરફ કરો-વગેરે તો પરિણામોમાં અસ્તિત્વ સમજનારાઓ માટે મુખ્યતઃ અપેક્ષાઓનું કથન છે. પરિણામ શુભ છે કે અશુભ છે, એમાં કેટલોક પુરુષાર્થ પણ સહજ લાગી જાય છે-આદિ ધ્રુવની એકતા સહિતના જ્ઞાનમાં આવતું રહે છે. શ્રદ્ધાની અખંડ એકતાની સાથોસાથ ચારિત્રની અખંડતા પણ ધ્રુવની સાથે થઈ જાય એ જ એક લક્ષ્ય છે, અને યથાર્થ શ્રદ્ધાની સાથે એવું (ચારિત્ર) જ થશે એવો નિયમ છે. એ (શ્રદ્ધા) થયા વિના અને માત્ર એવું (શ્રદ્ધા સાથે ચારિત્ર) આવ્યા વિના જીવને ચેન નથી. અન્ય તરફના રાગમાં નિરંતર રસ નથી. પછી ભલે તેમાં ક્ષણિક રસ પણ દેખાય. શુભ નિમિત્તોના સંગે અધિક મંદ કષાયાદિ હોવાથી સ્થિરતા પણ અધિક અને શીઘ્ર થતી રહે છે, એ પણ જ્ઞાનમાં છે; પરંતુ મુખ્ય સંગ તો નિર્બાધ અપરાધીન (સ્વતંત્ર) ચૈતન્યનો જ છે. અન્ય સંગ તો ઉદયાધીન છે. અધિક લખવામાં સાર નથી. એ તરફ આવવાનો વિકલ્પ પણ ઘણીવાર આવે છે પણ તે અધિક

જોર કરી શકતો નથી. આપના પત્રોમાં કેવળ ત્યાં આવવા બાબત લખાતું હોવાથી ઉપર્યુક્ત કારણોથી શો જવાબ આપું ? મારી આવી સ્થિતિમાં તમે 'શ્રી ગુરુદેવ'ના ખાસ ખાસ ન્યાયો રોજના અગર અઠવાડિયાના એકઠા લખો તે અત્યંત પ્રિય લાગશે. આવવાનું તો થાય ત્યારે ખરું. કદાચ જલદીથી આવી પણ જાઉં-એવો યોગ પણ દેખાય છે.

બધી બહેનોને તેમ જ શશીભાઈને ધર્મસ્નેહ.

-આત્માર્થી.

(૨૯)

કલકત્તા

૩-૯-૬૨

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... સોનગઢ, ધર્મસ્નેહ.

આપનો પત્ર અગાઉ પણ મળ્યો હતો અને શશીભાઈનો એક બીજો પત્ર પણ મળ્યો. આપે લખ્યું હતું કે, હવે નિવૃત્તિનો કાળ પાક્યો છે એ વાંચીને વીજળીના વેગની જેમ આનંદની લહેર આવી હતી, કારણ કે અગાઉ નિવૃત્તિ જ વિકલ્પરૂપે નિશ્ચિત થઈ હતી-એવું પૂરેપૂરું પ્રતીતિમાં આવે છે. હવે તો 'શ્રી ગુરુદેવ'ની કૃપાથી ન નિવૃત્તિ છું કે ન પ્રવૃત્તિ છું-એવો નિર્ણય થઈ ચૂક્યો છે. અને પૂર્વના નિવૃત્તિ પરિણામોએ તેથી જ હવે નિશ્ચયને બદલે વ્યવહારનું પદ લઈ લીધું છે. લગભગ વીસ દિવસ પહેલાં એવો (નિવૃત્તિનો) સમય આવ્યો પણ હતો. મુંબઈ સુધી જવાનું પણ થયું હતું, સોનગઢ પહોંચવાના વિકલ્પો પણ અધિક થયા હતા; પરંતુ આ તરફ જ પાછા આવવું પડે એવાં કારણો ઊભાં થયાં હતાં.

હવે તો દશેરા પછી એ તરફ આવવાનું બની શકશે.

તમે બધા સાક્ષાત્ 'ચૈતન્યમૂર્તિ ગુરુદેવ'ના સાન્નિધ્યમાં દશલક્ષણ પર્વના અવસરે અતિ ઉત્સાહ પૂર્વક ધર્મલાભ લેશો. મારા જેવા પુણ્યહીનને એ લાભ ક્યાંથી ?

અધિક શું લખું ? વિકલ્પોને તો ધગધગતી ભઠ્ઠીના યોગોનું નિમિત્ત છે અને એની વચ્ચે જ રહેવાનું બની રહ્યું છે તોપણ ચૈતન્યમૂર્તિ વિકલ્પોને સ્પર્શ સુદ્ધાં કરતી નથી. અધૂરી દશાના વિકલ્પાંશોમાં શ્રદ્ધામાં જામી ગયેલી આ મૂર્તિનું એકરસપણે આલિંગન ક્યાંથી ! ચૈતન્યમૂર્તિના એકરસપણામાં ઓતપ્રોત રહો-એ જ ભાવના.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચન્દ્ર

(૩૦)

કલકત્તા-૭

૮-૧૧-૬૨

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

વાત્સલ્યાનુરાગથી પ્રેરિત આપનો પત્ર, કુટુંબીઓનું દીપાવલી કાર્ડ મળ્યું. શ્રી શેઠીયાજી સોનગઢ પહોંચી ગયા એ જાણ્યું. 'જ્ઞાનાનંદીગઢ, વીતરાગ-પ્રધાન શ્રી ગુરુદેવ'ના પ્રશસ્તિ રાગ-અંશ નિમિત્તક સિંહ ગર્જનામાં ૪૭ નયો ઉપર પુણ્યવાન મુમુક્ષુઓને ઉલ્લાસમય બનાવે તેવાં પ્રવચનોનો લાભ થયો એ જાણીને અત્યંત પ્રસન્નતા થઈ. પુણ્યના અભાવ યોગથી આ અવસરે મારે (લાભથી) વંચિત રહેવું પડ્યું તેનો ખેદ થયો.

'શ્રી ગુરુદેવ'નાં પ્રવચનોનો મુખ્ય સાર હું આ રીતે સમજ્યો છું :-

હું વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું. વર્તમાનમાં જ દેવાદિક પર અથવા એને આશ્રિત રાગથી કિંચિત્ માત્ર લાભનું કારણ નથી. લાભ માનવો એ જ અલાભ છે. વેદન સિવાય બીજી કોઈ પણ ક્રિયા જીવની નથી. શરીર - આશ્રિત અથવા અન્ય કોઈ પર આશ્રિત આકુલિત વેદનને એ જ સમયે જ્ઞાનવેદન દ્વારા ગૌણ કરતાં કરતાં નાશ કરવું એ જ મુમુક્ષુઓનું ધ્યેય હોવું જોઈએ. આ જ્ઞાનવેદન અખંડ ત્રૈકાલિક અપરિણામી ધ્રુવ અસ્તિત્વમયી સ્વપણાના અનુભવમાં સહજ જ ઉદય પામે છે. રાગથી ભેદ કરતું કરતું (જ્ઞાન) નિઃશંકિત, નિરાકુળ સુખવેદનની સાથે જ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપ પ્રગટ થાય છે. તે વૃદ્ધિ પામતું પામતું અનંત સુખ અને અનંત જ્ઞાનનો લાભ કરાવે છે. અપ્રસિદ્ધ અવેદક મુખ્ય અખંડ સ્વભાવમાં શ્રદ્ધાના સ્વઅસ્તિત્વરૂપે ફેલાતાં જ પ્રસિદ્ધ વેદન ગૌણ બની જઈ એક જ કાળે ત્રિકાળી અને વર્તમાન બંને ભાવોનો અનુભવ થાય છે. આ જ ભેદજ્ઞાન છે. રાગથી ભિન્ન એવા જ્ઞાનનો અનુભવ એ રીતે જ થાય છે, બીજી રીતે થતો નથી.

યોગ પ્રાપ્ત થતાં એપ્રિલમાં 'શ્રી ગુરુદેવ'ની જન્મ-તિથિ ઉપર મળવાનું થશે.

શુદ્ધાત્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર

(૩૧)

કલકત્તા

૮-૧૧-૬૨

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી...સોનગઢ, શુદ્ધાત્મસત્કાર.

આપનું દીપાવલીનું કાર્ડ અને તે પછીનો પત્ર મળ્યાં. શું લખું એ સમજમાં આવતું નથી. ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યયોગથી જ્ઞાન-આનંદની ખાણ સમા અપૂર્વ સત્પુરુષ 'શ્રી ગુરુદેવ' નિમિત્તરૂપે આપની સમીપ છે, જેમની નિરંતર ધ્વનિનો સંકેત તેમની તરફથી લક્ષ્ય હઠાવીને 'સ્વ'ની અંતરંગ ખાણનું લક્ષ્ય કરાવે છે, જ્યાંથી યથાર્થ ન્યાય, સુખ વગેરે ઊઘડતા રહે છે, તેથી સ્વ-અસ્તિત્વમયી ત્રિકાળી આત્મામાં ફેલાઈને સુખાસ્વાદન કરો, જે સ્વાદના વશે દેવાદિક પ્રત્યે પણ ઉદાસીનતા થવા લાગે છે. આમાં અર્થાત્ પરમાં એકાંતે રસ તેમ જ જાગૃતિ હોવી - તે સ્વભાવના અરુચિપણાની સૂચક છે. હું વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ સુખનો સાગર છું, વર્તમાનમાં જ દેવાદિકથી અથવા એના આશ્રિત રાગથી જરાયે લાભ નથી. લાભ માનવો એ જ સ્વનો અલાભ છે. આ ન્યાય તીરની જેમ બાહ્ય વૃત્તિના લક્ષ પ્રતિ અસર કરે તો વર્તમાનમાં જ સ્વભાવોન્મુખ પ્રયત્ન થાય.

ભાઈનું દીપાવલી કાર્ડ મળ્યું. તેમને અને બીજા ભાઈઓને ધર્મસ્નેહ.

શુદ્ધાત્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર

(૩૨)

કલકત્તા

૧૫-૧૧-૬૨

ૐ

શ્રી સેઠીજી સાહેબ, સાદર જયજિનેન્દ્ર.

આપનો તા. ૧૨-૧૧-૬૨નો પત્ર મળ્યો. અન્ય લોકોના ચારિત્રનિર્માણ સંબંધી આપનો દષ્ટિકોણ ખ્યાલમાં રાખીને નીચે સ્પષ્ટીકરણ લખ્યું છે :-

૧. પ્રથમ તો હું કોણ છું અને હું શું કરી શકું છું - આનો યથાર્થ ખુલાસો થતાં કાર્યની યથાર્થ સીમા બંધાઈ શકે. હું આત્મા છું, પરિણામ

કરવાં અને તે જ પરિણામોને ભોગવવાં એ જ માત્ર આત્માની ક્રિયા છે; આનાથી વિપરીત પોતાનાં જડ શરીરાદિનાં તેમ જ અન્ય આત્માનાં પરિણામો હું આત્મા કરી શકતો નથી, કારણકે જડનાં પરિણામોનો કર્તા જડ દ્રવ્ય છે અને અન્ય આત્માનાં પરિણામોનો કર્તા તે આત્મદ્રવ્ય છે. (ઉત્પાદ-વ્યય-ઘૌવ્યયુક્તં સત્)

૨. ઉક્ત પ્રકારનો યથાર્થ નિર્ણય થયા પછી પરપરિણામના કિંચિત્ પણ કર્તાપણાનો અભિપ્રાય તૂટી જાય છે. હું પરનું કાંઈ પણ કરી જ શકતો નથી તો પછી પરાશ્રિત પરિણામ શા માટે કરું કે જે સ્વયં આકુળતામય જ છે. આ પરિણામોને સ્વ-આશ્રિત કરું તો શુદ્ધ જ્ઞાન-આનંદ અને શાંતિમય પરિણામો થશે તેમ એનો ભોગવતો રહેશે કે જે ઇચ્છનીય છે.

૩. 'સ્વ'માં અર્થાત્ જ્ઞાન-આનંદ આદિ ગુણોનો ભંડાર એવા આત્મામાં પરિણામોને ફેલાવતાં જ સાધકપણું અને મુનિપણું વગેરે ક્રમશઃ આવે છે. પરિણામોના આ પ્રકારના ફેલાવામાં જ યથાર્થ જ્ઞાન-સુખાદિનો અનુભવ ઉત્પન્ન થવા લાગે છે, જેની પ્રત્યક્ષતાથી પરાશ્રિત આકુળતામય પરિણામો પ્રત્યક્ષ વિષરૂપ માલૂમ પડવા લાગે છે કે જે સમ્યગ્દષ્ટિ સાધક અને મુનિઓને એક સમય માત્ર પણ રુચતાં નથી.

૪. ઉક્ત માન્યતા તેમ જ તદ્દરૂપ અનુભવ થતાં અનાદિથી ચાલ્યો આવતો દષ્ટિનો મોહ તૂટી જાય છે. દષ્ટિએ જે સ્વ-અખંડ સ્વ-આત્માને લક્ષ્ય બનાવ્યું તેમાં એકી સાથે પરિપૂર્ણ પરિણામનો ફેલાવો થતો નથી, ત્યાં સુધી પરિણામનો કંઈક અંશ અખંડની સાથે સુખરૂપે પરિણમે છે અને તે જ પરિણામોનો કંઈક અંશ ઉદયની સાથે પરાશ્રિત દુઃખરૂપ પરિણમે છે. સાધક અને મુનિને આ પ્રકારે પરાશ્રિત પરિણમેલો રાગ-અંશ ઉપદેશાદિમાં કારણ થાય છે. આ રાગ-અંશ એ ચારિત્રમોહ છે, આકુળતામય છે અને તે પ્રત્યેક સમયે હેય છે, પ્રત્યક્ષ દુઃખરૂપ છે

કે જે મુનિઓને બિલકુલ રુચતો નથી અને તેમાં એમને રસ આવતો નથી. પુરુષાર્થની નિર્બળતાથી અખંડ આત્માની પૂરેપૂરી પકડ ચારિત્ર પરિણામમાં ન હોવાથી એવો રાગ-અંશ હોય છે, જેનો નિષેધ પ્રત્યેક સમયે તેમની દષ્ટિ કર્યા કરે છે. એક સમય માટે પણ ચારિત્રમોહ સ્વરૂપી રાગ-અંશને તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજતા નથી, કે જે પ્રત્યક્ષ દુઃખરૂપ છે. આથી વારંવાર સ્વમાં સ્થિર થતાં થતાં રાગ-અંશને તોડતાં તોડતાં તેઓ શુદ્ધ સિદ્ધરૂપ થઈ જાય છે.

૫. મુનિઓના રાગ-અંશ નિમિત્તક ઉપદેશમાં ઉક્ત આશયનો સંકેત હોય છે. ભલી હોનહારવાળા જીવને તે નિમિત્તરૂપ થાય છે અને તેઓ સ્વયં પણ ઉપદેશાદિ તરફથી લક્ષ્ય હઠાવીને, ઉપદેશાદિને મુનિઓનું કર્તવ્ય સમજતા નથી, પરંતુ તેને તેમની અસ્થિરતાનો દોષ સમજીને, તેના પરથી વૃત્તિ હઠાવી લઈને, સ્વજ્ઞાનની ખાણમાં પ્રવેશ કરવા લાગે છે. અરિહંતોને ઉપદેશમાં નિમિત્ત એમનો રાગ નથી પરંતુ કંપનની અસ્થિરતા છે.

૬. રાગ તેમ જ વીતરાગતા એ બંને કર્તવ્ય બની શકતાં નથી, કારણકે બંને ભાવો પરસ્પર વિરુદ્ધ છે; તેથી અન્યના ચારિત્ર-નિર્માણના કર્તવ્યમાં વીતરાગી કર્તવ્યનો સહજ જ અભાવ છે. સાથે જ અન્યના પરિણામનો કોઈ અન્ય કર્તા થઈ શકતો જ નથી; ભલે એવી માન્યતા કરીને તે સ્વયં દુઃખી થતો રહે.

૭. એકવાર પ્રથમ સમ્યક્ત્વ તો અધિગમજ-ઉપદેશના નિમિત્તથી જ થાય છે, બીજા ભવમાં તે સંસ્કારોના નિમિત્તે ઉપદેશ વગર જે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તેને નૈસર્ગિક કહે છે; પરંતુ સ્વયં પરાશ્રિત દષ્ટિ હઠાવીને, સ્વઆશ્રિત પરિણામ કરે તો ઉપદેશને નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે, કર્તા નહીં. જેની યોગ્યતા હોય તેને નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધનો સહજ જ યોગ બને છે, એવો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ અનાદિથી ચાલ્યો આવે છે અને

તે ચાલતો રહેશે.

આશા છે કે, મુનિઓના ઉપદેશ સંબંધી વિષયમાં ઉપરોક્ત સ્પષ્ટીકરણથી મારો દૃષ્ટિકોણ આપના લક્ષ્યમાં આવશે. દૃષ્ટિ દોષ હોય, તે પછી મુનિઓને ઉપદેશનો રાગ તેમની અસ્થિરતાનો દોષ છે, તે કર્તવ્ય નથી અને આ દોષને સ્થિરતાનો પ્રયત્ન કરતાં કરતાં તે હઠાવતા જાય છે, કર્તવ્ય સમજીને રાખવા નથી ઇચ્છતા.

આપનો પ્રોગ્રામ લખશો અને પત્ર લખશો.

શુભૈષી

નિહાલચંદ્ર સોગાની

(૩૩)

કલકત્તા

૯-૧૨-૬૨

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... ધર્મસ્નેહ.

તા. ૨૨-૧૧નો પત્ર સમયસર મળ્યો. ‘અસ્થિરતાથી દેવાદિક પ્રત્યેનાં પરિણામોમાં ખેદ વર્તતાં અને અખંડના સદ્ભાવરૂપ પરિણામન થતાં ધર્મી જીવની બુદ્ધિપૂર્વક દેવાદિક પ્રત્યે સ્વરૂપ દઢીભૂત કરવાના આશયની પ્રવૃત્તિ મુખ્યરૂપે થતી રહે છે – એમ દેખાય છે’. આના પર વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ માગ્યું તે નીચે મુજબ છે.

૧. દેવાદિક પ્રત્યેની વૃત્તિની સ્વરૂપની દૃઢતા નિશ્ચયે નથી જ થતી.

૨. મન આશ્રિત (વિચાર પૂર્વકની) માન્યતાથી યથાર્થ અખંડ આશ્રિત સહજ આંશિક વૃત્તિનો સદ્ભાવ થઈ શકતો નથી.

૩. ત્રિકાલી અસ્તિત્વમયી સ્વ, આને આશ્રિત પરિણમેલી આંશિક

શુદ્ધ વૃત્તિ અને દેવાદિક પ્રત્યેની આંશિક બાહ્ય વૃત્તિ – આ ત્રણે અંશોનો એક જ સમયે ધર્મીને અનુભવ થાય છે, જેમાં મુખ્ય-ગૌણનો પ્રશ્ન નથી.

૪. ‘સ્વ’ના માપથી ‘પર’નું માપ કરાય છે. હું ત્રિકાલી જ છું, આ અનુભવમાં પરિણામ માત્ર ગૌણ છે, પછી ભલે તે બુદ્ધિપૂર્વક હોય કે અબુદ્ધિપૂર્વક. આવા ધર્મીને કદી પરિણામની મુખ્યતા નથી હોતી. આથી તેને અન્ય ધર્મી જીવમાં પણ પરિણામની મુખ્યતા દેખાતી નથી, જેવી રીતે માત્ર પરિણામ જોનારને પ્રવૃત્તિની મુખ્યતા દેખાય છે.

૬. વૃત્તિની અપેક્ષાએ ત્રિકાલીની મુખ્યતાવાળા ધર્મીને સહજ જ આ મુખ્ય આશ્રિત વૃત્તિની જ મુખ્યતા રહે છે-વર્તે છે, પછી ભલે બાહ્ય અંશમાં બુદ્ધિપૂર્વકની પ્રવૃત્તિ હોય.

૭. ત્રિકાલી તો પ્રવૃત્તિ-નિવૃત્તિરૂપ પરિણામનો કર્તા જ નથી, પરિણામનો કર્તા પરિણામ (પોતે) જ છે. આ અપેક્ષા પણ આપણી ચર્ચામાં આવી હતી.

ધર્મસ્નેહી

સોગાની

(૩૪)

કલકત્તા

૩૦-૧૨-૬૨

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

ધર્મસ્નેહી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

આપનો તા. ૨૪-૧૨નો પત્ર મળ્યો.

આપે વાંચન-વિચારણા માટે લખ્યું તો ત્રિકાલી અખંડ જ્ઞાનાનંદ

સ્વભાવમાં અસ્તિત્વ રૂપી શ્રદ્ધાની યથાર્થ વ્યાપકતા નિરંતર કાયમ રહે – જેના અનુભવમાં પરિણામ માત્રના અકર્તાપણાનો સહજ અનુભવ થતો રહે; પરિણામનો કર્તા પરિણામ અંશ છે, હું ત્રિકાળી અંશ નહિ.

આ પ્રકારના એક જ સમયમાં પરિણામના કર્તા અને અકર્તાપણાના અનુભવની વૃદ્ધિ થતાં થતાં પૂર્ણ જ્ઞાનનો સહજ જ અનુભવ થશે. આ જ વાંચન તેમ જ વિચારણા છે.

આશા છે કે આપ પણ આત્મસ્વાસ્થ્યની સહજ વૃદ્ધિ કરતા રહેશો. અહીંને યોગ્ય કાર્ય લખશો.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર

(૩૫)

કલકત્તા

૨૧-૧-૬૩

આદરણીય શ્રી સેઠીજી સા. સાદર જયજિનેન્દ્ર.

આશા છે કે આપ ત્યાં કુશળ હશો. કેટલાક દિવસ પહેલાં આપનું કાર્ડ સમયસર મળ્યું હતું. આશા છે કે અધ્યયન વગેરે ચાલી રહ્યું હશે. Retired Life નિવૃત્ત જીવનમાં પહેલાંની અપેક્ષાએ માનસિક બોજો હળવો માલૂમ પડતો હશે. સોનગઢ તરફ જવાનો પ્રોગ્રામ ક્યારનો છે ? ધાર્મિક ગ્રંથોમાં ક્યા ક્યા ગ્રંથોનો સ્વાધ્યાય ચાલી રહ્યો છે ?

જ્ઞાનભંડાર આત્મામાંથી જ્ઞાન ઊઘડતું રહે છે, શાસ્ત્રોથી નહીં; એ અલૌકિક સિદ્ધાંત વિચારણીય છે. ભવિષ્યની ક્ષણમાં કેવા પરિણામ થશે તેનું વર્તમાન ક્ષણમાં આપણને જ્ઞાન નથી, તો ભવિષ્યને માટે શા ખાતર વ્યર્થની કલ્પના ! પરિણામથી અલગ શરીરાદિ ક્રિયામાં તો આપણું કોઈ

કર્તૃત્વ છે જ નહિ, તો પછી એને આશ્રિત વિભાવ-પરિણામોનો વ્યર્થ બોજો શા માટે લાદવામાં આવે ! ઉદ્દેશ્યનો નિર્ણય કરવો સહજ છે; પરંતુ તેની પ્રાપ્તિમાં વધુ સમય લાગે છે. યથાર્થ નિર્ણય પછી જ યથાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે. અનુભૂતિ જ યથાર્થ નિર્ણયની નિઃશંકતા બતાવી શકે છે. કેમકે આપનો સમય હવે અધ્યાત્મ તરફ વધુ લાગશે, એથી થોડીક વાતો સહજ જ ઉપર લખી છે.

આગળનો પ્રોગ્રામ જણાવશો.

શુભેષી

નિહાલચંદ્ર સોગાની

(૩૬)

કલકત્તા

૨૭-૨-૬૩

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી... ધર્મસ્નેહ, સોનગઢ.

માલૂમ પડે છે કે, કારણવશ નિહાલભાઈને ક્ષણિક વ્યવહારથી વિરક્તિ થઈ ગઈ છે. વિરક્તિ તો સદાય ઉપાદેય જ છે અને સહજ વિરક્તિ મુમુક્ષુઓનું ધ્યેય પણ છે.

પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ની આંખમાં નીડલીંગની (Needing) જરૂરત નથી – એ જાણીને આનંદ થયો, અને પૂજ્યશ્રીનો ફાગણ સુદ ૬ થી ત્રણ મહિના માટે સૌરાષ્ટ્રમાં વિહાર થશે એ જાણ્યું. પુણ્યયોગ હોવાથી તેમનાં દર્શન અને પ્રવચનનો ફરી લાભ મળી શકશે.

તમે આપેલા ‘બનારસી-વિલાસ’ નામક પુસ્તકનું વાંચન ચાલી રહ્યું

છે તેમાં લખ્યું છે કે :-

‘એક નિગોદ શરીરમેં, એતે જીવ વખાન,
તીન કાલકે સિદ્ધ સબ, એક અંશ પરિમાન.’
‘સો પિંડ નિગોદ અનંત રાસ, જિય રૂપ અનંતાનંત ભાસ,
ભર રહે લોક નભમેં સદીવ, જ્યોં ઘડા માંહિ ભર રહે ઘીવ.’
(એક નિગોદ શરીરમાં, એટલા જીવ કહેવાય;
ત્રણ કાળના સિદ્ધ સર્વ, એક અંશ પરિમાણ.
તે પિંડ નિગોદ અનંતરાશિ, જેનું રૂપ ભાસે અનંતાનંત,
ભર્યા રહે લોકાકાશમાં સદા, જેમ ઘડામાં ભર્યું રહે છે ઘી.)

કેવલીગમ્ય આ અનંતતા સાધકના અનુમાનગમ્ય જ્ઞાનમાં પ્રત્યક્ષવત્
હોય છે. નિઃકંપ, ગંભીર, ધ્રુવસ્વભાવના આશ્રયે સહજ ઊંડે ઊંડે
ઊતરતાં-ઊતરતાં આ જ્ઞાન આપણને બધાને પ્રત્યક્ષ થાઓ - એ જ
ભાવના.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલભાઈ

(૩૭)

કલકત્તા

૧૧-૩-૬૩

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

શ્રી સેઠીજી સા. સાદર જયજિનેન્દ્ર.

આપનો પત્ર મળ્યો હતો. આશા છે કે આપ હવે બિલકુલ સ્વસ્થ
હશો. ‘જ્ઞાન-જ્ઞેયસ્વભાવ’ પુસ્તક સારું છે. અખંડ ત્રિકાલી જ્ઞાનસ્વભાવ

(આત્મા)ને જ્ઞેય બનાવીને એના આશ્રયે એકાગ્ર થયેલા જ્ઞાન-પરિણામ
વિભાવ અંશથી ભિન્ન રહેતાં, વિભાવને પરજ્ઞેયની જેમ જાણે-દેખે છે.
- આ જ ભેદજ્ઞાન છે. સાધકને એક જ સમયમાં એક જ પરિણામમાં
બંને પ્રકારના જુદા જુદા અનુભવ થાય છે અને આકુલિત વિભાવ અંશથી
અનાકુલ જ્ઞાનભાવના ભિન્ન સ્વાદનું પ્રત્યક્ષ અંતર ભાસે છે.

હાલ ‘ગુરુદેવ’ સોનગઢથી રાજકોટ ગયા છે. ઓછામાં ઓછું એક
મહિના સુધી આપ તેમની નજીક રહેવાનો પ્રોગ્રામ બનાવી લો તો
અત્યધિક સાર્થક થશે.

અહીંને યોગ્ય કાર્ય લખશો.

શુભૈષી

નિહાલચન્દ્ર

(૩૮)

કલકત્તા

૧૩-૪-૬૪

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

ધર્મસ્નેહી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

હું એક સપ્તાહથી મુંબઈ આવ્યો છું.

સૌરાષ્ટ્રમાં મારું હાલમાં જવાનું નહિ બની શકે. હાલમાં તો કલકત્તા
જ રહેવાનું થાય એમ જણાય છે. આપને કોઈ કાર્યવશ એ તરફ આવવાનું
થાય તો હું આશા રાખું છું કે, હું અવશ્ય આપને મળી શકીશ. આપના
આવવાની સૂચના આપ કલકત્તા આપશો. જો મારે અજમેર, દિલ્હી તરફ
આવવાનું થશે તો હું અવશ્ય આપને મળીશ.

બાહ્ય નિમિત્ત અને નિમિત્ત આશ્રિત નિજ ભાવથી કોઈ પણ લાભ થતો નથી. આ સિદ્ધાંત લક્ષ્યમાં રાખીને નિજ ત્રિકાળી પોતાના સ્થિર સ્વભાવમાં જ પરિણતિ સ્થિર થતી જાય – એવી અનુભૂતિ પ્રાપ્ત થાય એ શ્રેયસ્કર છે. અત્યારે કામ હોવાથી પત્ર લખવો જલદી બંધ કરવો પડે છે.

આપના વાત્સલ્યયુક્ત અનુરાગથી ભરેલો પત્ર જોઈને કંઈક ધાર્મિક વિષય પર લખત, પરંતુ આજે જવાની ઉતાવળ છે તેથી ફરીને કોઈ વખતે લખવાનું બની શકશે.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર

(૩૯)

કલકત્તા
૨૦-૪-૬૩

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

તા. ૧૭-૪નો આપનો પત્ર મળ્યો. અલૌકિક પૂજ્ય ‘ગુરુદેવ’નાં દર્શન માટે આપ જોરાવરનગર, દહેગામ આદિ સ્થળે જઈ રહ્યા છો એ જાણીને ચિત્ત પ્રસન્ન થયું. દહેગામના શ્રી ભીખાભાઈ મને મળ્યા હતા. ત્યાં આવવા માટે તેમનો આગ્રહ પણ હતો. પુણ્યયોગથી જ ‘શ્રી ગુરુદેવ’ના સાન્નિધ્યમાં રહેવાનું થાય છે.

‘નિઃશંક નિર્ણયને માટે કેવા પ્રકારનું રટણ, પુરુષાર્થ આદિ હોવાં જોઈએ’ લખ્યું, તો લખવાનું કે સ્વ-અસ્તિત્વની યથાર્થ સમજમાં બધી

વાતોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. પ્રમાણ જ્ઞાનનો વિષય નિત્ય અને અનિત્ય અથવા ત્રિકાળી ધ્રુવ અને ક્ષણિક – એવી પરિણામી વસ્તુ એકી સાથે હું છું. એ બંને પ્રકારનો અનુભવ એક જ સમયે થતાં નિઃશંકતા આવી જાય છે. સંસારી (અજ્ઞાની) જીવને કર્તૃત્વ-ભોક્તૃત્વરૂપ માત્ર પરિણામના વેદનની પ્રસિદ્ધિ છે, એ જ સમયે ત્રિકાલીરૂપ સ્વ-અસ્તિત્વની નહિ.

પરિણામમાંથી અસ્તિત્વપણાની શ્રદ્ધા હઠાવીને ત્રિકાલી જ્ઞાન-આનંદ આદિ અનંત ગુણોના દેહાકાર (દેહપ્રમાણ) અસંખ્યાત પ્રદેશી નિજપણામાં શ્રદ્ધાની પર્યાયને એકાકારરૂપે વ્યાપ્ત કરતાં જ નિત્યપણાનો-નિજ અસ્તિત્વપણાનો અનુભવ પ્રત્યેક સમયે થાય છે.

અપરિણામી, નિત્ય, ત્રિકાલી, ધ્રુવ બિંબ હું છું; ક્ષણિક પરિણામ નહિ – એ શ્રદ્ધાનો વિષય છે. શ્રદ્ધા એક જ સમયે પૂર્ણ ત્રિકાલીને પકડીને અભેદ થઈ જાય છે. અહીં (ત્રિકાલી દ્રવ્યમાં) અસ્તિત્વની સ્થાપના થતાં જ હું પરિણામની સાથે પરિણમતો નથી. પરિણામનો કર્તા પરિણામ જ છે, હું તો અપરિણામી વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું, વર્તમાનથી જ મારે કંઈ કરવું-કરાવવું નથી. રટણ, પુરુષાર્થ, જ્ઞાન આદિ બધાં પરિણામો છે. એનાથી મને લાભ-હાનિ નથી. મારી (ત્રિકાલી દ્રવ્યની) અપેક્ષાએ આ સ્વયં થતાં રહે છે. હું અવિચલ છું, આ પરિણામોથી વિચલિત થતો નથી. આનાથી જુદો અને અધિક છું. તે (પર્યાય) અપેક્ષાએ મારી અંદર થાય છે, પરંતુ હું તેની સાથે એકમેક થતો નથી. દર્પણનું ત્રિકાલી દળ એક સમયના દર્પણાકાર પર્યાયથી ભિન્ન જ રહે છે. બંને કાર્યો એક સમયમાં છે. જો દળ એક સમયના આકાર-પર્યાયમાં આવી જાય તો ત્રિકાલીપણાનો નાશ થઈ જાય. આથી ત્રિકાલી ધ્રુવ નિત્ય વસ્તુમાં પોતાના અસ્તિત્વપણામાં શ્રદ્ધાની વ્યાપકતા કરતાં જ બધાં કાર્યો સહજ સ્વભાવરૂપ અનુભૂત થવા લાગે છે. વર્તમાનથી જ મારે કંઈ કરવાનું નથી. એવી હુંપણાની યથાર્થ અભેદ પ્રતીતિ થતાં જ ચારિત્ર, પુરુષાર્થ આદિનાં બધાં

પરિણામો સહજ જ 'હું ત્રિકાલી'નું અનુસરણ કરવા લાગે છે અને શુદ્ધ થવા લાગે છે. પરિણામોમાં ઊલટ-સુલટ કરવાની દૃષ્ટિ અસમ્યક્ (મિથ્યા) છે, આ ક્રિયાથી ત્યારે જ હઠી શકાય કે જ્યારે એનાથી ભિન્ન એવી અપરિણામી વસ્તુમાં નિશ્ચલરૂપ વસ્તુમાં નિશ્ચલ રહે.

નિશ્ચય સ્વ-સત્નો સંગ થવો એ જ પૂજ્ય 'સદ્ગુરુદેવ'ના સંગનું ફળ હોવું જોઈએ. વર્તમાનમાં જ હું પરિપૂર્ણ છું તો વર્તમાનથી જ કોઈનાથી લાભ કે નુકસાન નથી.

ધર્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર

(૪૦)

કલકત્તા
૪-૭-૬૩

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

આપના દહેગામ અને દિલ્હી બંને સ્થળેથી લખેલા પત્રો મળ્યા. હું લગભગ એક મહિનાથી બહાર હતો. પંદર દિવસ લગભગ મુંબઈમાં પણ રહેવાનું થયું. પુણ્યયોગના અભાવથી, 'મહારાજ સાહેબ'નો સોનગઢ પાછા ફરવાનો પ્રોગ્રામ લંબાવાથી, સોનગઢ જવા વિચારેલું તે મારો પ્રોગ્રામ બંધ રહ્યો. આપ દરેક પત્રની સાથે સરનામાવાળું ખાલી કબર મોકલો છો પણ હવેથી એ રીતે ન મોકલતા. સરનામું મેં નોંધી લીધું છે.

લખવાનો વિકલ્પ ઓછો હોવાથી જવાબ આપવામાં ઢીલ થાય છે પરંતુ લખવું, વિકલ્પ થવો - એ ક્રિયાઓ તો મુમુક્ષુઓને હેયબુદ્ધિથી

સદા સહજ ગૌણ જ રહે છે. આચાર્યોએ આ ક્રિયાઓને તો ઉન્મત્તોની કહી છે. પત્રો ખૂબ વિનયભર્યા આવે છે. વિનય ભાવોનું એકાંત વેદન ન હોવું જોઈએ. સહજ સામર્થ્યમાં ફેલાવાથી સ્વરૂપના બલથી સહજ જ પરિણામોમાં ઘસડાઈ નહીં જવાય, તે પરિણામોનું વેદન જ્ઞાયકભાવની મુખ્યતામાં હેયબુદ્ધિએ ગૌણ (ક્ષણે ક્ષણે) થતું જશે. પરાશ્રિત વિનયભાવ દુઃખભાવ છે તે ઉપાદેય કેવી રીતે બની શકે ?

દ્વાદશાંગનો સાર તો 'શ્રી ગુરુદેવે' બતાવ્યો છે કે વર્તમાનમાં જ મૂળ, કાયમી, ત્રિકાળી, ધ્રુવસ્વભાવ, પરિણામોનું વિશ્રામધામ હું છું. આ સ્થાનમાં દૃષ્ટિ ફેલાવીને, સ્વયં વ્યાપક બનીને પરિણામોની પકડને છોડી દો. તેને સહજ જ પરિણમવા દો, તેમાં રોકાવ નહિ. પરિણમન-સ્વભાવના સમયે જ અપરિણામી સ્વભાવ પણ સાથે ને સાથે જ હોય છે. આ અપરિણામી સ્વભાવને સદા પકડી રાખો, એમાં સ્થિર થાઓ, એના વિના આરો નથી. પત્રાદિનો આધાર, શાસ્ત્રાધાર, અરે ! પ્રત્યક્ષ તીર્થંકરની આશ્રય-બુદ્ધિ પણ સ્વયં વર્તમાન સામર્થ્યનો અનાદર કરનારી છે, એમ કહીને જ પરમ કૃપાળુ 'ગુરુદેવ' વર્તમાનથી જ, તેના પરની દૃષ્ટિ હઠાવી લઈ, વર્તમાન પરિણામ પરથી હઠાવીને, ઘટ-વધ વિનાના ત્રિકાલી સદશ સામાન્ય સ્વરૂપમાં પોતાનો અહો જમાવી દઈને, નિશ્ચલ રહેવાનું કહ્યું છે. તેમના આવા સિંહનાદ રૂપી ઉપદેશને પામીને પણ દીનતા શા માટે ? વર્તમાનમાં જ પોતાના સિંહ-સ્વભાવને-અનંત શક્તિઓના ધામને સંભાળો, દીન વિકલ્પો નિરાશ્રય બનીને તૂટવા લાગશે, જડ કર્મો વીખરવા લાગશે, સુખશાંતિનું પ્રત્યક્ષ વેદન ક્ષણે ક્ષણે વધતું જશે.

મુંબઈમાં નાગરભાઈ વગેરે મુમુક્ષુઓને પણ મળવાનું થયું હતું. આપનો ઉલ્લેખ પણ તેમાં થયો હતો.

નિરંતર અવિચ્છિન્ન ધારાએ સ્વરૂપ-સુખમાં મગ્ન રહો. તેમાંથી ચ્યુત કરનારા વિકલ્પો, વિશેષ-વિશેષ મગ્નતા થતાં-થતાં, ઢીલા પડતા-પડતા

ક્ષય પામી જશે. – એવો જ ‘શ્રી ગુરુદેવ’નો અલૌકિક ઉપદેશ જયવંત વર્તો.
ધર્મસ્નેહી
નિહાલચંદ્ર સોગાની

(૪૧)

કલકત્તા

૧૪-૭-૬૩

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

ગયા મહિને આપનો પત્ર આવ્યો હતો તે મને મુંબઈમાં અહીંથી Redirect થઈને મળ્યો હતો. તે પહેલાં લગભગ જાન્યુઆરીમાં પત્ર આવ્યો હતો.

તત્ત્વદષ્ટિએ સ્વભાવ-બળમાં જામી જતાં જ આવવું - જવું કે નહિ આવવું-જવું તે ભિન્ન પડેલા જ્ઞાનમાં સહજ જ મોહભાવ પ્રતિભાસે છે. આ મોહભાવ ત્રિકાલમાં પૌદ્ગલિક જ છે, તો એની પકડ શા માટે ? એ આપણા છે જ નહીં એવો એનાથી ભિન્ન અનુભવ માત્ર આપણું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ.

‘ભેદજ્ઞાનસે ભ્રમ ગયો, નહિં રહી કુછ આસા

ધર્મદાસ ક્ષુલ્લક કહે, તોડ મોહકી ફાંસા’

(ભેદજ્ઞાનથી ભ્રમ ગયો, ન રહી કંઈ આશ;

ધર્મદાસ ક્ષુલ્લક કહે, તોડ મોહની ફાંસ.)

પૂજ્ય ‘શ્રી ગુરુદેવ’ના ઉપદેશનો સાર અને દ્વાદશાંગનો સાર તો કેવળ એક જ છે કે, પોતાના ત્રિકાલી સ્વભાવમાં ગમે તે પ્રકારે દષ્ટિને

પ્રસારીને ઠરી જાઓ. ક્ષણ-ક્ષણે અને પદે-પદે વીતરાગી જ્ઞાયકરસમાં એવી મગ્નતા વધી જશે કે જેનો વિચ્છેદ એક ક્ષણ પણ નહિ ગમે.

યોગ નહિ હોવાથી ‘મહારાજ સાહેબ’નો સોનગઢ પાછા ફરવાનો પ્રોગ્રામ લંબાઈ જવાથી, મુંબઈથી સોનગઢ આવવાનો મારો પ્રોગ્રામ બદલાઈ ગયો છે. પુણ્યયોગ મળતાં દશેરાની આસપાસ આવવાનો વિકલ્પ છે. આપ હંમેશની માફક પૂજ્ય ‘ગુરુદેવ’ની અમૃતવાણીનો લાભ લેતા હશો; જેનો સાર, તેમના તરફથી દષ્ટિ ઉઠાવી લઈ, પલટીને પોતાની અમર્યાદિત અમૃતખાણમાં વ્યાપ્ત કરવાનો છે. શેષ રૂબરૂમાં

સર્વ સંગથી અસંગ થવાનો ઇચ્છુક

નિહાલચંદ્ર

(૪૨)

કલકત્તા

૨૧-૮-૬૩

ૐ

પરમ ઉપકારી શ્રી સદ્ગુરુદેવને વંદન.

ધર્મસ્નેહી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

આપનો પત્ર આજે મળ્યો. પરમ ઉપકારી ‘શ્રી ગુરુદેવ’ સુખશાંતિમાં છે અને તેમની અમૃતમયી ધોધમાર વાણીનો તમે બધા અપૂર્વ લાભ રહ્યા છો – એ જાણીને સહજ પ્રસન્નતા થઈ.

આપનો રાજકોટવાળો પત્ર સમયસર મળી ગયો હતો. ઘણો ઉત્સાહ ભરપૂર હતો, પરંતુ મારાં પુણ્ય એવાં ક્યાં છે કે પૂજ્ય ‘ગુરુદેવ’ની વાણીનો વારંવાર લાભ મળે ? આપના પત્રોમાં મારે ત્યાં આવવા માટેનો જ મુખ્યપમે તીવ્ર અનુરોધ હોય છે. આવવાની યોગ્યતા નથી હોતી તેથી શો જવાબ

આપું ? સોનગઢ આવવાનું લક્ષ્ય રાખીને મુંબઈ સુધી આવવાનું થયું હતું, પરંતુ ‘મહારાજશ્રી’ના વિહારથી પાછા ફરવાની તિથિમાં અકસ્માત વારંવાર ફેર પડ્યો તેથી મુંબઈથી જ પાછા ફરવું પડ્યું.

આપનું લખવું છે કે, ‘સાંસારિક વિકલ્પ પણ થાય છે અને કાર્ય પણ થાય છે – નિવૃત્તિ ઇચ્છનારે તો માત્ર સોનગઢમાં જ વાસ કરવો જોઈએ’ વગેરે – એનો શો અપેક્ષિત જવાબ આપું ? અહીં તો પૂજ્ય ‘ગુરુદેવે’ આત્મગઢમાં વાસ કરાવીને પ્રસાદ ચખાડ્યો છે, તેથી ક્ષણિક વિકલ્પો પણ સહજ ભુલાઈ જાય છે. કહું છું કે હે વિકલ્પાંશ ! તારા સંગે અનાદિથી દુઃખોનો અનુભવ કરતો આવ્યો છું. હવે તો પીછો છોડ ! જો થોડો સમય રહેવા જ ઇચ્છતો હો તો સર્વસ્વના આપનારા પરમ ઉપકારી ‘શ્રી ગુરુદેવ’ની ભક્તિ-સેવા ગુણાનુવાદમાં જ તેમની નિકટ જ વર્ત ! આ ક્ષેત્રમાં તો (વિકલ્પ) અધિક દુઃખદાયી છે, કેમ કે ‘ગુરુદેવે’ તેની ઉપેક્ષા કરાવીને તેનાથી વિમુખ બનાવી દીધો છે; તેથી આ (વિકલ્પ) પણ લંબાઈ ને સાથ આપતો નથી.

‘જૈસો શિવખેત બસૈ, તૈસો બ્રહ્મ યહાં બસૈ ।

યહાં-વહાં ફેર નાહી, દેખિયે વિચારકે ॥’

(જેવો સિદ્ધક્ષેત્રે વસે, તેવો આત્મા અહીં વસે;

અહીં કે ત્યાં ફેર નથી, દેખો એનો વિચાર કરી.)

મારા પ્રત્યે આપનો અનુરાગ જ્ઞાનમાં છે. પૂજ્ય ‘ગુરુદેવ’ કહે છે કે તમે પોતે અક્રિય ચૈતન્યઢીમ છો. આ અગાધ સાગરનો સહજ અનુરાગ કરો. પરાશ્રિત અનુરાગ તો એકાંતે દુઃખ છે. સુખાભાસી થઈને તેના રસને લંબાવવો ઉચિત નથી. પોતે તો એકાંત સહજ જ્ઞાનસુખથી તરબોળ અને ઠાંસો ઠાંસ ચૈતન્યઢીમ બનીને ઠરી જાઓ. વિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ જેવી પણ અવસ્થા થાય તે થવા દો.

કર્તા, કરમ, ક્રિયા ભેદ નહીં ભાસતુ હૈ,

અકર્તૃત્વ શક્તિ અખંડ રીતિ ધરૈ હૈં ।

યાહીકે ગવેષી હોય, જ્ઞાનમાંહિ લખિ લીજૈ,

યાહીકી લખનિ યા અનંત સુખ ભરે હૈં ॥

(કર્તા કર્મ ક્રિયાના ભેદ જેમાં ભાસતા નથી,

અકર્તૃત્વ શક્તિ અખંડ રીત ધરીને રહે છે;

એના શોધક બનીને જ્ઞાનમાંહિ જાણી લેજે,

જેનું લક્ષ્ય થતાં અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.)

ત્યાં રોકાવા-રોકી રાખવાની વિકલ્પ-જાળને લંબાવવાથી શો લાભ ? વિકલ્પાનુસાર ક્રિયા થવી આવશ્યક તો નથી. જેવો યોગ હશે તેમ થશે. ચિંતા ઓછી કરવી એ જ ભલું છે. નજીકના ભવિષ્યમાં ત્યાં આવવાનો વિચાર અવશ્ય છે, પરંતુ હંમેશાંની ટેવ મુજબ પ્રોગ્રામ અકસ્માત બને છે. આથી ચોક્કસ સમય જણાવી શકતો નથી.

વિકલ્પ-રસમાં અનુભવ-રસનો અભાવ છે. એકની તરફ ઝૂકીને લંબાવવાથી બીજાનો અભાવ થઈ જાય છે.

‘ગુણ અનંતકે રસ સબૈ, અનુભવ રસકે માંહિ ।

યાતૈં અનુભવ સારિખૌ, ઔર દૂસરો નાહિં ॥’

(ગુણ અનંતના રસ બધા, અનુભવ રસની માંહે;

તેથી અનુભવ સરીખડો, બીજો કોઈ નાહિં.)

વિશેષ રૂબરૂમાં.

અસંગતાનો ઇચ્છુક

(૪૩)

કલકત્તા

૧૦-૯-૬૩

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી....

આપનો કેટલાયે દિવસો પહેલાં પત્ર આવ્યો હતો. 'શ્રી પંચાધ્યાયી'ના દર્શન-જ્ઞાન વિષયક ગાથાઓનો ઉલ્લેખ હતો. પુસ્તકનો અહીં સહજ યોગ બની શક્યો નથી. સોનગઢમાં અપેક્ષાકૃત આ વિષયોનું સમાધાન અને ચર્ચા થઈ હતી એવું સ્મરણમાં છે. તમને ત્યાંથી સમાધાન થઈ શકશે. જાણ્યા પછી ખુલાસો લખશો.

ચૈતન્ય-પ્રતિમા અને ચેતન-પરિણતિના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વની યથાર્થ કબૂલાત કરીને ચેતન-પ્રતિમામાં પોતાને સ્થાપન કરતાં જ પરિણતિ (ચૈતન્ય) પ્રતિમાનું આલિંગન કરવા લાગે છે, જે ઈષ્ટ છે.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર

(૪૪)

કલકત્તા

૧૦-૬-૬૩

આત્માર્થી....

આપનો તા. ૩-૯ નો પત્ર મળ્યો. અગાઉનો પત્ર પણ સમયસર મળ્યો હતો.

આપે દશલક્ષણી પર્વ ત્રણ લોકમાં પરમ ઉત્તમ, નિર્ભય બનાવનાર, પરમ નિર્ભિક સિંહ-સ્વરૂપ એવા 'શ્રી ગુરુદેવ'ના સાન્નિધ્યમાં મનાવ્યું હશે. તેઓ કહે છે કે, 'સ્વભાવ અંશમાં જરાયે દોષ નથી.' નિત્ય સ્વભાવમાં

દૃષ્ટિ થંભી જવાથી ઉત્પન્ન થયેલા સહજ સ્વભાવમાં ક્ષમા આદિના દૂષિત ભાવો પ્રત્યક્ષ પરાશ્રિત-પરના (જડના) છે, તેથી સહજ ક્ષમાભાવ ત્રિકાલ જયવંત વર્તો. આપણે કદી દોષ કર્યો જ નથી એવો સ્વભાવ નિરંતર વૃદ્ધિ પામો. વિભાવના ગુંજારવમાં ગુંજતો રહેતો અજ્ઞાન ભાવ સહજ નાશ પામો. વિભાવમાં બંધાઈ જશો નહીં. સ્વભાવની સીમામાં નિરંતર અડગ સ્થિર રહો. ક્ષણિક વિભાવ વેદાઈ જતાં તે અધિકની સીમાને પાર કરી શકતો નથી. (એક સમયમાં વેદાઈ જાય છે.) એથી તે ત્યાં જ લય પામી જાય છે.

કર્તા-કર્મ-ક્રિયાના ભેદ જેમાં ભાસતા નથી,
અકર્તૃત્વ શક્તિ અખંડ રીત ધરીને રહે છે;
એના શોધક બનીને જ્ઞાન માંડિ જાણી લેજો,
તેનું લક્ષ્ય થતાં અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્ઞાનકણિકા પત્ર દ્વારા મંગાવી પણ તે તો તમારી પાસે જ છે. સ્વ-અવલંબનથી સહજ જ વિભાવથી અલગ થઈને, તે (જ્ઞાનકણિકા) પ્રગટતી રહે છે. હે શશીભાઈ ! અનેકાનેક જીવોની યોગ્યતા અક્ષય સુખના ઉદયની છે, તેથી તીર્થંકરથીયે અધિક એવા સત્પુરુષનો યોગ પ્રાપ્ત થયો છે. જેમની નિત્ય પ્રેરણા ત્યાંથી (સોનગઢના સત્પુરુષથી) વિમુખ કરાવીને પોતાના નિત્ય ભંડારની તરફ લક્ષ્ય કરાવતી રહે છે. અહીંથી જ પૂજ્ય 'ગુરુદેવ'ના ન્યાયો અનુભવ સિદ્ધ બનીને દૃઢતા પ્રાપ્ત કરાવે છે.

'જિન (નિજ) સુમરો, જિન ચિંતવો, જિન ધ્યાવો સુમનેન,
જિન ધ્યાયંતે પરમ પદ, લહિએ એક ક્ષણોણ.'
(જિન સમરો, જિન ચિંતવો, જિન ધ્યાવો સુમનથી-સમ્યગ્જ્ઞાનથી,
જિન ધ્યાન કરતાં પરમપદ, લહીએ ક્ષણ એકે.)

વાત્સલ્યાનુરાગી

નિહાલચંદ્ર

(૪૫)

કલકત્તા

૨૬-૬-૬૨

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

તમને બધાને તત્ત્વની, સ્વયંની રુચિ વધી રહી છે, તેથી તત્ત્વચર્યામાં આનંદ આવે છે, જે પત્રમાં લખેલ છે. હવે તો સાંભળવા-સંભળાવવામાં પણ થાક માલૂમ પડે એવી પરિણતિ જાગૃત થવી જોઈએ. નિત્ય સુખધામ સ્વક્ષેત્રમાં અડગ-સ્થિર થતાં જ ઉત્પન્ન થયેલા એકાંત સહજ સુખમાં પ્રત્યક્ષ અનુભવ થશે. કંઈ કરવું-કરાવવું નથી, માત્ર સ્વ-અસ્તિત્વમાં દૃષ્ટિ ફેલાવી દઈ એકાંતે થંભી જવાનું છે. ધ્રુવ જ્ઞાનાનંદમૂર્તિ અનંત ગુણોની ખાણ છું. પરિણામન ક્રિયાઓ સહજ થઈ રહી છે. નિત્ય અને ક્ષણિક બંને ભાવોનો એક જ સમયે સહજ અનુભવ વર્તતો રહે એવો પરમ ઉપકારી 'શ્રી ગુરુદેવ'નો આશય છે તેથી તે અભ્યાસમાં રહો. માત્ર ક્ષણિક વેદન જ ન પ્રતિભાસો.

ધર્મસ્નેહી

નિહાલભાઈ

✽

(૪૬)

કલકત્તા

૨૭-૨-૬૩

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

શ્રી લાલચંદભાઈની પરિણતિમાં મુખ્યપણે અધ્યાત્મમંથન ચાલે છે. હમણાં જ મુંબઈમાં આવેલા ભાઈઓના પત્રમાં પણ પૂર્વ અવસરના (લાલચંદભાઈ મુંબઈ આવેલ તે વખતના) તેમના ત્યાંના (મુંબઈના) વાંચનમાં એવી પરિણતિનો ઉલ્લેખ આવ્યો છે તેથી ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે. તેમને, ડૉ. ચંદુભાઈ અને બીજા બધા મળનારા સાધર્મી ભાઈઓને મારા ધર્મસ્નેહ કહેજો.

એ જ ભાવના છે કે પરમ ઉપકારી 'શ્રી ગુરુદેવ'ની છત્રછાયામાં આપણે બધા મુમુક્ષુઓ પોતાના નિત્ય સ્વક્ષેત્રમાં અડગ-નિશ્ચલ રહીએ. જે (સ્વધામ)ની અપેક્ષાએ પરિણામ માત્ર-કેવલજ્ઞાનાદિ પરતત્ત્વ છે. આમ હોતાં જ નિત્ય અને ક્ષણિક બંને ભાવોનો અનુભવ પ્રત્યેક પળે એક જ સમયમાં થતો રહેશે, એવો 'ગુરુદેવ'નો અભિપ્રાય છે.

(કર્તા-કર્મ-ક્રિયાના ભેદ જેમાં ભાસતા નથી,
અકર્તૃત્વ શક્તિ અખંડ રીત ધરીને રહે છે;
એના શોધક બનીને જ્ઞાનમાંહિ જાણી લેજો,
જેનું લક્ષ થતાં અનંત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.)

ધર્મસ્નેહી

નિહાલચંદ્ર

✽

(૪૭)

કલકત્તા

૧૭-૧૦-૬૩

ૐ

ચૈતન્યમૂર્તિ શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

આપના ત્રણ પત્રો યથાસમય મળ્યા. હવે મારું શારીરિક સ્વાસ્થ્ય ઠીક છે. લગભગ એક મહિનો પલંગ ઉપર રહેવું પડ્યું. ચિંતા કે રાગ તો પોતાને હાનિકારક છે, સ્વમાં અથવા પરમાં અકાર્યકારી છે; તેથી હરેક સમયે સ્વભાવ-બળથી સહજ નિષેધપૂર્વક થાય તો (રાગ અને ચિંતાનું) ફળ આદરણીય થઈ શકતું નથી.

આ દિવસોમાં સાધર્મી ભાઈઓનો પત્ર-વ્યવહાર કંઈક વધ્યો છે, પરંતુ સહજ વિકલ્પ નિમિત્તે જવાબ લખાઈ જાય તે જ ઠીક છે; તેથી જવાબ કે વિલંબ વગેરેની અધિક રાહ ન જોવી એ જ ઠીક છે.

આશા છે કે, પરમ ઉપકારી ‘શ્રી સદ્ગુરુદેવ’ સુખ-શાંતિમાં બિરાજતા હશે. આ મહિનાના ગુજરાતી ‘આત્મધર્મ’માં અનુભવરસથી ભીંજાયેલી વાણી તથા પ્રસન્નમુદ્રા જોઈને દિલ નાચી ઊઠ્યું. તેમણે જણાવ્યું છે કે

‘અમારો કેવળજ્ઞાનનો ધ્વજ ફરકી રહ્યો છે, કેવળજ્ઞાનનો ઝંડો ફરકાવતાં ફરકાવતાં અલ્પકાળે મોક્ષમાં જશું’ – આ વચનોનો રસ વારંવાર લઈને પણ વૃત્તિ તૃપ્ત થતી નથી.

અધિક શું લખું ? પૂજ્ય ‘ગુરુદેવ’ કહે છે કે, ‘જ્ઞાનીને રાગાદિ ભાવો પોતાના સ્વભાવપણે ભાસતા નથી. સ્વરૂપની બહાર જ ભાસે છે.’ આ જ વેદન આપણને બધાને દૈવતર થતું જાય-એ જ ભાવના.

ધર્મરનેહી

નિહાલચન્દ્ર સોગાની

(૪૮)

કલકત્તા

૨૩-૧૨-૬૩

આત્મોન્મુખી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

અહીં પહોંચ્યા પછી આપનો આવેલો પત્ર જોયો. ભગવાન ‘શ્રી જયસેન આચાર્ય’ની ગાથા ૩૩૮-૩૯ની ટીકામાં ‘અપરિણામી’ સંબંધિત લીટીઓ આપે ઉદ્દૃઢ કરીને લખી છે તે વાંચીને ખૂબ જ પ્રમોદ થયો.

સાંખ્યાનુસારી શિષ્ય અભિપ્રાયમાં નિશ્ચય-વ્યવહારમય આખા પ્રમાણરૂપ અનેકાંત સ્વરૂપ દ્રવ્યને, એકાંતે અપરિણામી સમજીને, જૈનાગમમાં પણ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી જીવને અપરિણામી કહેવામાં આવ્યો છે એમ કહે છે, જેનું સમાધાન આચાર્યદેવે કરેલું છે. ‘પરંતુ વ્યવહાર નયથી પરિણામી છે’ અને શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી અપરિણામી છે – આ વાતને રાખીને વ્યવહાર અંગને નહીં સમજનાર શિષ્યને ‘પરંતુ શબ્દ મૂકીને પરિણામનરૂપ વ્યવહાર પણ છે એમ બતાવ્યું છે. ‘નિષ્ક્રિય’ ભાવ તેમ જ શબ્દને માટે આપે આચાર્યશ્રીને ગાથા ૩૨૦ની ટીકા ત્યાં બતાવી હતી, તેમ જ પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના મુખારવિંદથી સોનગઢમાં પણ રાત્રિચર્યાના સમયે એનું સ્પષ્ટીકરણ થયું હતું. આ પ્રકારે નિષ્ક્રિય તેમ જ અપરિણામી, ત્રિકાલી સદૃશ પરમ શુદ્ધ નયનો વિષય-દૃષ્ટિનો વિષય દ્રવ્ય હું છું – એનો આગમ-આધાર તપાસીને આપે બતાવ્યો, તેથી ખૂબ આનંદ થયો.

‘શ્રી યોગીન્દ્રદેવ’ના ‘પરમાત્મપ્રકાશ’ શ્લોક નં. ૬૮ ઉપર પં. ‘દોલતરામજી’ના અનુવાદ સાથેની ‘શ્રી બ્રહ્મદેવ’ની ટીકા જલદીથી જોઈશ. સાથે જ ‘શ્રી જયસેન આચાર્ય’ની ‘ટીકા-પ્રતિ’ જો અહીં મળી જશે તો ઉક્ત ગાથા સહિત પૂરેપૂરી જોવાનો વિચાર છે, જે મેં પહેલાં કદી જોઈ નથી.

અત્રુટક ભાવે સહજાનંદમાં મગ્ન રહો - એ જ ભાવના છે.

મોક્ષેચ્છુક
નિહાલચંદ્ર

(૪૯)

કલકતા

૨૭-૧૨-૬૩

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

આપનો પત્ર સમયસર મળ્યો હતો. કેટલાયે પ્રકારના પ્રશ્નો લખ્યા, જેના સંબંધમાં યોગ્યતાનુસાર સંક્ષિપ્ત ખુલાસો લખું છું :-

(૧) સ્વદ્રવ્યથી, પરથી અથવા ક્ષણિક યોગ્યતાથી જ્ઞાન :-

સર્વ સમાધાનોના ભંડાર રૂપ ત્રિકાલી ચૈતન્ય દ્રવ્ય વર્તમાનમાં જ હું છું, તેમાં દષ્ટિ અભેદ થતાં જ પ્રશ્નરૂપ વિકલ્પની, વિકલ્પાંશથી જુદી, સ્વઆશ્રિત સહજ જાનનક્રિયા થાય છે, તે ક્રિયા સ્વયં જ સમાધાન રૂપ છે, જેમાં પ્રશ્ને લંબાવવાનો અભિપ્રાય હોતો નથી.

યથાર્થ ઉક્ત દષ્ટિ પછી યોગ્યતાનો વાસ્તવિક ભાવ સમજમાં આવે છે. યોગ્યતા સ્વયં સત્ અહેતુક છે, જેને નિશ્ચયે ન સ્વદ્રવ્ય કારણ છે, ન પરદ્રવ્ય. આ અપરિણામી દ્રવ્યદષ્ટિ સમય-સમયની યોગ્યતામાં ફેરફારની બુદ્ધિ રાખતી નથી, અને યોગ્યતા પણ દષ્ટિના અભેદ વિષય પ્રત્યે સમયે સમયે વૃદ્ધિગત ઉન્મુખ થતાં થતાં પૂર્ણ સમાધાનરૂપ અભેદ બની જશે. એવી નિઃશંક પ્રતીતિ આ દષ્ટિમાં ગર્ભિત છે.

મુનિરાજ આચાર્ય ભગવાનની પાસે સમાધાન હેતુ જાય છે. એ

સમયે પણ પ્રશ્ન-વિકલ્પથી ભિન્ન થયેલી જાનન-ક્રિયા તેને વર્તતી હોય છે. પરંતુ કયાશ રૂપ અશક્તિના કારણે પ્રશ્ન-વિકલ્પ ક્ષણિક લંબાવવાની ક્રિયા થાય છે. સમાધાન બહારથી થશે જ અથવા થવું જ જોઈએ - એવો અભિપ્રાય મુનીશ્રીને પ્રશ્ન-વિકલ્પ સમયે વર્તતો નથી.

(૨) શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન :-

શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન ભિન્ન-ભિન્ન ગુણની સ્વતંત્ર, એક જ કાળે અહેતુક પર્યાયો છે. મૃતક વેશ્યાનું ચિત્ર દષ્ટાંતરૂપે પુસ્તકોમાં છે. ભિન્ન-ભિન્ન શ્રદ્ધાવાળા ચાર જીવોને જ્ઞાનમાં, નિમિત્તરૂપે તો એક જ વિષય છે, પરંતુ શ્રદ્ધા અલગ-અલગ પ્રકારની હોવાથી ભિન્ન પરિણતિ છે. નિશ્ચયથી એક જ જીવને એક જ કાળે શ્રદ્ધા તેમ જ જ્ઞાનની સ્વતંત્ર અહેતુક પરિણતિ હોય છે જે એક-બીજાને અકારણીય છે. કાર્ય થયા પછી જ્ઞાન શ્રદ્ધાનું કારણ થયું અથવા શ્રદ્ધા જ્ઞાનનું કારણ બન્યું - એવો સંબંધ બતાવવામાં આવે છે. અગિયાર અંગધારી મિથ્યાદષ્ટિ ધારણા-જ્ઞાનમાં તત્ત્વને પરોક્ષરૂપે યથાર્થ જાણે છે પરંતુ શ્રદ્ધાની પર્યાયમાં-રુચિમાં તેને અભેદ પકડીને પ્રત્યક્ષ કરતો નથી, તેથી દષ્ટિ મિથ્યા બની રહે છે.

(૩) પુરુષાર્થ :-

સ્વરૂપની તૃષ્ણા-તૃષ્ણા સ્વયં પર્યાય-સ્વભાવ છે. વીર્યગુણની પર્યાયમાં સદાય પુરુષાર્થ થતો રહે છે. નિત્ય, સહજ, નિષ્ક્રિયા, ત્રિકાલી દ્રવ્યમાં દષ્ટિ અભેદ થતાં જે પુરુષાર્થ થતો રહે છે તે સ્વઆશ્રિત, સહજ જ્ઞાનાનંદી પુરુષાર્થરૂપે પર્યાય-સ્વભાવ છે. વિકલ્પાત્મક પુરુષાર્થ અસહજ કૃત્રિમ પુરુષાર્થ છે. સહજ દ્રવ્યસ્વભાવની અરુચિ હોવાથી પર્યાયમાં સહજ પુરુષાર્થ પ્રગટતો નથી, તેથી મિથ્યાદષ્ટિ નિયતવાદી એકાંત કૃત્રિમ પુરુષાર્થ પ્રગટ કરતો રહે છે. આ જ કારણે 'થવાનું હશે તેમ થશે' - એ આશયનું કહેવાનો તે યથાર્થ અધિકારી નથી. તેના અભિપ્રાયમાં ફેરફારની બુદ્ધિ તો પડેલી રહે છે. તેની સ્વતંત્ર યોગ્યતા નિરંતર પરાવલંબી વર્ત્યા કરે

છે, અને તેમાં તેનો ઉત્સાહ વધતો રહે છે. આ વાત, સ્વદ્રવ્ય-અવલંબન કરનારો જ્ઞાની યથાર્થપણે જાણે છે.

(૪) સંસારી જીવ સ્વરુચિ :-

રસ અનુસાર પોતાની રસપૂર્તિ માટે અમુક પરને ઇષ્ટ જાણે છે, તેથી ઇષ્ટ-પ્રાપ્તિમાં બાધક કારણોથી દ્વેષ કરે છે. તેનું કારણમાત્ર પરાવલંબી રુચિ જ છે, બીજું કંઈ નહિ.

આપણે બધા સ્વના સંગરૂપ વર્તન કરીએ - એ જ ભાવના છે.
નિહાલચંદ્ર

(૫૦)

કલકત્તા

૨-૧-૬૪

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

તમારો તા. ૧૮-૧૨-૬૩નો પત્ર સમયસર મળ્યો હતો. હું અહીં ૧૭-૧૨ના દિવસે પાછો આવી પહોંચ્યો હતો. માર્ગમાં અધિક રોકાઈ જવાથી દિલ્હીમાં રોકાઈ શક્યો નહોતો.

નિત્ય શુદ્ધાત્મસ્વભાવમાં દૃષ્ટિ અભેદ કરી - તાદાત્મ્ય કરી - નિર્વિકલ્પ કરી સહજ અહંપણાથી સ્વમૂર્તિની સ્થાપના કરો. દેહ, મન, વાણી, રાગ તેમ જ ક્ષાયિક ક્ષણિક ભાવથી પણ પાર સૂક્ષ્મ, અતિ સૂક્ષ્મ સામાન્ય-દ્રવ્યમયી ગાંઠડીરૂપ બનીને સ્થિર રહો. આ નિત્ય બળની અધિકતાથી ક્ષણિક પરિણામમાં ખસો નહીં. જ્ઞાન રાગથી સહજ પૃથક્ થઈને, ક્ષણે ક્ષણે વૃદ્ધિગત થતાં થતાં પૂર્ણ પ્રગટ થઈ જશે - એવા પૂજ્ય 'ગુરુદેવશ્રી'ના આશયને યથાર્થ પરિણમિત કરી દેવો એ આપણા બધા

મુમુક્ષુઓનું સદા સુખાનુભવી કર્તવ્ય છે.

મહા આનંદનો નિત્ય ભોગવતો રહે એ જ ભાવના છે.

મોક્ષેચ્છુક

નિહાલભાઈ

(૫૧)

કલકત્તા

૨૦-૨-૬૪

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

આત્માર્થી.... શુદ્ધાત્મસત્કાર.

પત્ર મળ્યો. પરમકૃપાળુ 'ગુરુદેવશ્રી'ના મુખારવિંદથી મારા સંબંધમાં નીકળેલા સહજ ઉદ્ગારો આપને અમુક-અમુક સ્થળોના ભાઈઓથી જાણવા મળ્યા તે તમે બધાએ સ્વાભાવિક પ્રસન્નતા અને ઉત્સાહપૂર્વક મને લખ્યા તે જાણ્યા.

'મુક્તિનાથ'ની આ દાસ પ્રત્યે સહજ કૃપાદૃષ્ટિ એ વાતની ઘોતક છે કે, અતિ ઉમંગ-ભરી મુક્તિસુંદરી અપ્રતિહત ભાવે, મારા જેવા કૃતકૃત્યની સાથે મહા આનંદમયી, અસ્ખલિત, પરમ ગાઢ આલિંગનયુક્ત રહીને શીઘ્રાતિશીઘ્ર કૃતકૃત્ય થવા ઇચ્છે છે.

'પરમ પિતાશ્રી'એ આપણા બધા પુત્ર મંડળને અતૂટ લક્ષ્મીભંડાર (દૃષ્ટિરૂપી ચાવી દ્વારા ખોલીને) ભોગવવા માટે પ્રદાન કર્યો છે. એને નિત્ય ભોગવો, નિત્ય ભોગવો-એ જ ભાવના છે.

તીર્થંકર-યોગ સૂચિત કરે છે કે, સર્વ સજ્જન પુત્રગણ આ ભોગને નિઃસંદેહ ભોગવતો નિત્ય અમર રહેશે.

‘સ્થાનો ન ક્ષાયિક ભાવનાં, ક્ષાયોપશમિક તણાં નહીં,
સ્થાનો ન ઉપશમ ભાવનાં, ઉદય ભાવ તણાં નહીં.’

‘ગુણ અનંત રસ બધા, અનુભવ રસની માંડે,
તેથી અનુભવ સરીખડો, બીજો કોઈ નાહિં.’

જુદા-જુદા પત્રોની પહોંચ લખવી સંભવિત નથી. તેથી આપ એ ભાઈઓને સહેજે મળતાં મારા યથાયોગ્ય સ્નેહ કહી દેશો... બધા ભાઈઓના નિત્ય આનંદનો નિરિચ્છુકપણે ઇચ્છુક.

માત્ર મોક્ષઅભિલાષી
નિહાલચન્દ્ર સોગાની

નિત્ય શુદ્ધ સુખ-સાગરના રસ પ્રતિ વૃત્તિ દ્વારા આસ્વાદન કરતા રહેવું એ જ પ્રત્યેક આત્માને માટે પરમ કાર્ય છે, અન્ય સર્વ અકાર્ય છે. જેમ બને તેમ પર સન્મુખ રસ શિથિલ કરો-ક્ષય કરો, સ્વસન્મુખ આનંદમાં નિરંતર લીનતા એ સ્થિતિને પૂર્ણપણે પ્રગટ કરી દેશે. નિકટ આત્માર્થીને આ હેતુ સિવાય અન્ય લક્ષ્ય કિંચિત્ પણ નથી હોતું, નહિતર સંસાર પ્રત્યેનાં દુઃખોથી જરાપણ હઠવાનું નહિ થઈ શકે.

ૐ

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

દ્રવ્યદૃષ્ટિ-પ્રકાશ

(પ્રથમ ખંડ)

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના પ્રવચન

પરમ પૂજ્ય આત્મજ્ઞ સંત 'શ્રી કાનજીસ્વામી'નાં

મંગળ પ્રવચનો

(શ્રી પરમાત્મપ્રકાશ ગાથા ૪૩)

(આસો વદ ૧૦ બુધવાર તા. ૨૦-૧૦-૬૫)

જોકે પર્યાયાર્થિક નયથી, ભગવાન આત્મા-કારણ શુદ્ધ ધ્રુવ પ્રભુને-અવસ્થાનું ઉત્પાદ-વ્યય થવું, અર્થાત્ પૂર્વ અવસ્થાનો અભાવ તે વ્યય અને નવી અવસ્થાનું થવું તે ઉત્પાદ છે, તોપણ પર્યાયનું પરિણમન દ્રવ્યમાં નથી. પરથી તો ભિન્ન જ છે, પરંતુ પર્યાય પણ વસ્તુમાં નથી. વસ્તુમાં કર્મ નથી, શરીર નથી, પુણ્ય-પાપનો ભાવ નથી, - ઉત્પાદ-વ્યયરૂપ પર્યાય વસ્તુમાં નથી.

સુવર્ણના આભૂષણમાં, સુવર્ણમાંથી કડાની અવસ્થા થઈ, પછી કુંડળાદિ થયાં; છતાં સુવર્ણ ઉત્પાદ-વ્યય રહિત છે, એવી રીતે આત્મદ્રવ્યમાં પરિણમન નથી - તે કહે છે.

આત્મા એકલો ધ્રુવ પિંડ છે, તેમાં રાગ, વિકલ્પ, ઉત્પાદ-વ્યય નથી; તેથી તે બધા ઉપરનું લક્ષ છોડે દે. વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યયના પરિણમન વિનાની છે. પર્યાયાર્થિક નયથી ઉત્પાદ-વ્યય સહિત છે તોપણ દ્રવ્યાર્થિક નયથી ઉત્પાદ-વ્યય રહિત છે. વસ્તુ અનાદિ-અનંત છે, છે અને છે. તેમાં અવસ્થાનું થવું અને નાશ થવો-તે અંતરમાં નથી, ધ્રુવમાં નથી. આ કોના ઘરની વાત છે ? આ આત્મદ્રવ્ય છે, ચિદ્દેવન છે, ધ્રુવ છે, પ્રત્યક્ષ છે, નિત્ય છે, એકરૂપ છે, જેને ભાવ-અભાવ નથી. ભાવ અર્થાત્ પર્યાયનું ઉત્પન્ન થવું અને અભાવ અર્થાત્ પર્યાયનો વ્યય થવો-તે વસ્તુની અંદર નથી.

જુઓ, વસ્તુના સ્વભાવની અચિંત્યતા, અપરિમિતતા, બેહદતા ! સ્વભાવનું સામર્થ્ય પૂર્ણ ધ્રુવ છે. ધ્રુવ વસ્તુમાં પર્યાયના ઉત્પાદ-વ્યયરૂપ પરિણમન નથી. દ્રવ્ય સદા ધ્રુવ, સદા નિત્ય છે. આમ અંતર ધ્રુવ ભગવાન આત્મામાં વીતરાગી શાંતિ દ્વારા - નિર્વિકલ્પ શાંતિ દ્વારા - તેના બળ દ્વારા જુઓ, રાગના બળ દ્વારા નહિ, નિમિત્તના બળ દ્વારા નહિ, શરીરના બળ દ્વારા નહિ, શરીરના સંહનનનું બળ હતું તેથી થયું એમ પણ નથી. તે પરમાત્માને, નિજ સ્વરૂપ-ધ્રુવ-ચિદ્દેવનને, - નિર્વિકલ્પ શાંતિ દ્વારા, અંદરમાં વીતરાગી શાંત સમાધિ દ્વારા, તેના બળથી શ્રી તીર્થંકરદેવે, એવા ધ્રુવ સ્વરૂપને, આ ભગવાન આવા છે - એમ અંતરમાં જોઈ લીધું છે.

‘ભાવાભાવહિં સંજુવત્ ભાવાભાવહિં જો જિ |

દેહિ જિ દિદ્વત્ જિણવરહિં મુણિ પરમપ્પત્તસો જિ || ૪૩ ||’

આહા...હા...! આ ‘પરમાત્મપ્રકાશ’ છે ને ? આત્મા દેહમાં રહ્યો છે - તે અસદ્ભૂત ઉપચરિત વ્યવહાર. અસદ્ભૂત પર્યાય તે વ્યવહાર. દ્રવ્યાર્થિકનય તે નિશ્ચય. આમાં પર્યાય છે તે વ્યવહાર. વ્યવહાર છે જ નહિ - એમ કોણ કહે છે ? એવી રીતે રાગાદિ છે જ નહિ, એમ કોણે કહ્યું ? પણ આ વ્યવહાર અને રાગના આશ્રયે નિશ્ચય છે, એમ નથી. પર્યાય-વ્યવહારના આશ્રયે દ્રવ્ય છે, એમ નથી.

આ અનાદિ અનંત પદાર્થ છે કે નહિ ? અંદરમાં પુણ્ય અને પાપ આવ્યાં અને ગયાં. ભગવાન આત્મા અનાદિ-અનંત ધ્રુવ પદાર્થ છે તેની વર્તમાન દશામાં ઉત્પાદ-વ્યયનું થવું તે વ્યવહાર છે, તેથી એક ન્યાયે તેને અભૂતાર્થ કહેલ છે. આશ્રય લેનાર તો પર્યાય છે અને પર્યાય છે તે વ્યવહાર છે, છતાં વ્યવહારથી નિશ્ચય પ્રાપ્ત થાય છે - એમ નથી.

પ્રશ્ન :- નિશ્ચયનો આશ્રય તો વ્યવહારે (પર્યાયે) કર્યો ને ?

ઉત્તર :- પર્યાયે આશ્રય કર્યો, તો કોનો કર્યો ? દ્રવ્યનો કર્યો. પર્યાયે વિષય કર્યો છે અર્થાત્ ભૂતાર્થ દ્રવ્ય એનો વિષય છે. પર્યાયના

આશ્રયે ભૂતાર્થ વિષય નથી થતો. આ સૂક્ષ્મ વાત છે.

આત્મા ધ્રુવ, અપરિણામી, - નિહાલભાઈ કલકત્તાવાળા કહેતા હતા - એવો છે. લોકોને માનવામાં આવતું નહોતું, લોકોને ખબર નથી. નિહાલભાઈ અજમેરના હતા. વસ્તુ એકલી ધ્રુવ છે, અપરિણામી છે. દ્રવ્ય અપરિણામી છે, પર્યાય પરિણામે છે; દ્રવ્ય-વસ્તુને પરિણામન કેવું ?

જોકે વસ્તુ ઉત્પાદ અને વ્યય સહિત છે, 'પરિણત' શબ્દ સંસ્કૃતમાં પડ્યો છે. ભાઈ ! આ તો બાદશાહનું ઘર છે ! સામાન્ય બાદશાહને ત્યાં પણ ઠીક થઈને જવાનું હોય છે, તો પછી આ તો પરમાત્મા પોતે, ત્રણ લોકનો નાથ છે, એકલો ધ્રુવ છે. પર્યાયમાં ભલે પરિણામન હોય, પણ ધ્રુવમાં પર્યાય નથી.

આ 'પરમાત્મપ્રકાશ' છે. એક સમયની પર્યાય પરમાત્મા નથી, અહીં તો દ્રવ્ય પરમાત્મા છે, એ ભાવ - અભાવથી રહિત છે. ઉત્પાદ-વ્યય સહિત છે, તોપણ દ્રવ્યાર્થિક નયથી ઉત્પાદ-વ્યય રહિત છે. આ આત્મા ધ્રુવ એકરૂપ ચિદાનંદ છે, પરિણામન રહિત છે, એકલા વીર્યનો પિંડ પ્રભુ છે. આત્મા એકલો ચૈતન્ય દળરૂપ છે, તેમાંથી અનંત કેવળજ્ઞાન ચાલ્યું આવે છે. આત્મા એકલો ધ્રુવ છે, પરિણામન રહિત છે.

દ્રવ્યાર્થિકનયનું પ્રયોજન એકલા ધ્રુવને જાણવાનું છે. જે જ્ઞાનનો પર્યાય ધ્રુવને જાણવા ચાહે છે એ ધ્રુવમાં પરિણામન નથી. આ આત્મા અનંત ગુણનો પિંડ પડ્યો છે. નિર્મળ પર્યાય, ક્ષણિક સમ્યક્ત્વની પર્યાય, યથાખ્યાત ચારિત્રની પર્યાય પણ વસ્તુમાં ક્યાં છે ? સંસાર પર્યાયનો વ્યય અને કેવળ પર્યાયનો ઉત્પાદ-બન્ને ધ્રુવમાં નથી. આ અનાદિ-અનંત ધ્રુવ વસ્તુને જિનવરે દેહમાં રહેવા છતાં પણ જાણી લીધી છે-દેખી લીધી છે. સંપૂર્ણ દ્રવ્યને એક સમયમાં જોઈ લીધું છે, એમ કહે છે.

આ દ્રવ્યની દષ્ટિ થઈ કે દ્રવ્ય સિદ્ધ-અવસ્થા રૂપ, કેવળજ્ઞાનરૂપ પરિણામે છે. સિદ્ધ-સ્વરૂપનો પિંડ જ આત્મા છે. પર્યાયમાં સિદ્ધ થાય

છે, વસ્તુપણે સિદ્ધ - સ્વરૂપ જ આત્મા છે. દ્રવ્ય તો ધ્રુવ અનાદિ-અનંત સિદ્ધ છે, પરમાત્મસ્વરૂપ છે. તેમાં અનંત પરમાત્મા બિરાજે છે. વસ્તુ પૂરી વીતરાગ પિંડ છે. તેને ભગવાન પરમાત્મા અરિહંત તીર્થંકરદેવે જોઈ લીધેલ છે. વસ્તુ ઉત્પાદ-વ્યય રહિત છે. જાણનારી ભલે પર્યાય છે પણ જાણેલી વસ્તુ ધ્રુવ છે. તેને વીતરાગ, નિર્વિકલ્પ, આનંદરૂપ સમાધિદ્વારા તદ્ભવ મોક્ષના સાધક એવા જિનવરદેવે દેહમાં પણ જાણી લીધી છે. એમ નથી કે મોક્ષ થશે ત્યારે જાણશે. અહીં ને અહીં જાણી લીધું છે કે આ ધ્રુવ છે.

ભાઈ ! જેમાં પરિણામ નથી. આહાહા ! ...ગજબ વાત છે. દ્રવ્ય પરમાત્મા એવા ને એવા ત્રિકાળ છે, એવો વીતરાગ સમાધિના બળથી અનુભવ કર - એમ શિષ્યને પણ કહે છે કે અનુભવ કર !

શ્રી 'પરમાત્મપ્રકાશ' ગાથા ૬૫ પર

પરમ પૂજ્ય 'ગુરુદેવ'નું પ્રવચન

(સં. ૨૦૨૨, કારતક વદ ૧ તા. ૧૦-૧૧-૬૫)

'બંધુ વિ મોક્ષુ વિ સયલુ જિય જીવહં કમ્મુ જગેહ્ ।

અપ્પા કિંપિ વિ કુળહ્ ણવિ ણિછ્ણુ એહં મ્મણ્ણેહ્ ।।૬૫।।'

ભગવાન તીર્થંકરદેવ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા એમ કહે છે કે આત્મા ધ્રુવ ચૈતન્ય આનંદકંઠ શાયકમૂર્તિ અનંતગુણનો ધ્રુવ સ્વભાવ છે. આત્મા આદિ-અંત વિનાનું અકૃત્રિમ સામાન્ય ધ્રુવ તત્ત્વ છે. તેવા આત્માની જીવે અનંતકાળમાં દષ્ટિ કરી નથી.

ભગવાન સર્વજ્ઞ પરમાત્મા તીર્થંકરદેવ, જેમણે એક સમયમાં- સૂક્ષ્મકાળમાં ત્રણકાળ-ત્રણલોક પ્રત્યક્ષ જોયા અને જાણ્યા - એ ભગવાનની વાણીમાં એમ આવ્યું કે ભાઈ, નિશ્ચયથી અર્થાત્ સત્ય દષ્ટિથી જોવામાં આવે તો ભગવાન આત્મા સત્-શાશ્વત-ધ્રુવ પદાર્થ છે, તેમાં બેહદ જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ એવી શક્તિઓ ભરેલી છે; પરને ગ્રહે કે છોડે તે વસ્તુમાં નથી.

ભગવાન શું કહે છે, તે જીવે કદી વાસ્તવિકપણે સાંભળ્યું જ નથી.

આત્મવસ્તુ સ્વયં અનંત આનંદરૂપ છે. નવ તત્ત્વમાં આત્મા છે તે ધ્રુવ શાયક આનંદકંઠ સત્ ચિદાનંદસ્વરૂપ છે. જેવું પર્યાયમાં ભગવાનનું (સ્વરૂપ) છે - એવું આ આત્મવસ્તુનું સ્વરૂપ છે. વસ્તુ પોતે પરને બાંધે કે છોડે તે વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. શાયકમૂર્તિ, સત્ચિદ્, અનાદિ-અનંત, અકૃત્રિમ સત્ત્વરૂપ આત્મવસ્તુ એક સમયની અવસ્થામાં આવતી નથી. અંતર સન્મુખની દષ્ટિ વિના, પરસન્મુખની દષ્ટિ વિના, પરસન્મુખની

દષ્ટિથી, એક અંશના લક્ષ્યથી ઉત્પન્ન થયેલ મિથ્યાત્વભાવ અને રાગ-દ્વેષ ભાવ - તેને કર્મ કહેવામાં આવે છે. આ ભાવકર્મ છે, અને તેના નિમિત્તે બંધાયેલ જડ જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મ - એ જડ કર્મ છે. વસ્તુ પોતે પરમસ્વરૂપ પરમાત્મા સ્વયં છે. આ 'પરમાત્મપ્રકાશ' છે. ભાઈ ! જો તું પરમાત્મા પૂર્ણ ન હો તો પર્યાયમાં પરમાત્મા ક્યાંથી થશે ? લીંડી-પીપરના પ્રત્યેક દાણામાં પૂર્ણ તીખાશ ભરી ન હોય તો ઘસવાથી બહાર આવશે ક્યાંથી ? શું તીખાશ બહારથી આવે છે ? - ના. અંદર શક્તિરૂપ પડી છે તે પ્રગટ થાય છે. એવી રીતે ભગવાન આત્મા અરિહંત અને સિદ્ધની અવસ્થારૂપ, કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન-પૂર્ણ આનંદરૂપ પરમાત્મા પર્યાયમાં થાય છે, તે પર્યાય ક્યાંથી થાય છે ? શું બહારથી આવે છે ? ના. પોતે જાતે પરમાત્મા અનંતગુણની ખાણ છે, તેની અંતરૂદષ્ટિ ન કરતાં, અનાદિથી બાહ્યદષ્ટિ દ્વારા, વર્તમાન અંશને, રાગને, વિકલ્પને, ઇન્દ્રિયને લક્ષમાં લઈને વર્તમાન પર્યાયમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે. તે કર્મ સહિત ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરે છે-બંધ પામે છે, અને કર્મના અભાવથી મુક્ત થાય છે. આવી રીતે કર્મના સદ્ભાવથી બંધન અને કર્મના અભાવથી મુક્તિ, છતાં આત્મવસ્તુ તો ત્રિકાળ નિર્વિકલ્પ એક સ્વરૂપ છે. ભગવાન સર્વજ્ઞ તીર્થંકરદેવે કહ્યો એવો આત્મા એક સેકંડ પણ અનંતકાળમાં દષ્ટિમાં લીધો નથી અને બધું વિપરીત જ્ઞાન કરી કરીને હેરાન થયો છે, એમ ભગવાન સર્વજ્ઞ કહે છે.

સર્વજ્ઞ ભગવાન સમવસરાણમાં બિરાજે છે, ત્યાં ઇન્દ્ર, ચક્રવર્તી, બળદેવ, વાસુદેવ આદિની ઉપસ્થિતિમાં આમ કહે છે. મહાવિદેહક્ષેત્રમાં વર્તમાનમાં ભગવાન સીમંધર પરમાત્મા મનુષ્યદેહે બિરાજે છે-તે ભગવાન આમ ફરમાવે છે. હે આત્મા ! ચાર ગતિનું બંધન અને આ બંધનનો અભાવ - આ બંને વસ્તુના સ્વરૂપમાં નથી. વર્તમાન પર્યાય નવી ઉત્પન્ન થાય છે અને વ્યય થાય છે.

ભાવાર્થ :- અનાદિકાળથી કર્મ અને આત્માનો સંબંધ છે. કર્મ સૂક્ષ્મ રજકણ જડ છે, આત્મા અરૂપી, ચૈતન્ય, આનંદકંદ છે. તેની સમીપે (એકક્ષેત્રાવગાહે) આઠ કર્મ જ્ઞાનાવરણાદિ સૂક્ષ્મ ધૂળરૂપ છે. તેનો સંબંધ અયથાર્થ સ્વરૂપે અર્થાત્ જૂઠા નયથી-અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયથી છે.

આ અંતરની વાતો જીવે સાંભળી નથી. અનંતવાર નવમી ત્રૈવેયક ગયો, પણ વાસ્તવિક તત્ત્વ-ચૈતન્ય ભગવાનનું સમ્યગ્જ્ઞાન જીવે એક સેકંડ માત્ર પણ કર્યું નથી - એમ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા કહે છે. આત્મજ્ઞાન વિના બધું કર્યું. ક્રિયા-કાંડ, દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, તપ આદિ ઘણા શુભભાવ કર્યા, સ્વર્ગમાં પણ ગયો, પરંતુ તેનાથી જન્મ-મરણનો અંત આવ્યો નહિ. ધૂળનો દેવ થયો, ધૂળનો રાજા થયો, ધૂળનો (પૈસાદાર) શેઠ થયો, પરંતુ ભગવાન આત્માનાં શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન જીવે અનંતકાળમાં કર્યા નહિ. ભગવાન આત્માને અનાદિથી અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી આઠ કર્મનો સંબંધ છે. ધર્મના નામે હા હો - અને ધર્માલ થાય છે. કેટલાક માણસો તો વ્યાપાર-ધંધામાંથી નિવૃત્તિ મેળવતા નથી અને કેટલાક ધર્મના નામે બાહ્ય ક્રિયાકાંડમાં સંતુષ્ટ છે. વસ્તુ શું છે ? આત્માનું સ્વરૂપ શું છે ? તેને કેવો કેવો સંબંધ છે, ક્યા સંબંધથી પરિભ્રમણ છે ? કાંઈ ખબર નથી.

અહીં તો કહે છે કે ભગવાન આત્માનું અંતર સ્વરૂપ બેહદ જ્ઞાન અને આનંદ છે. તેને અનાદિથી જડ કર્મનો સંબંધ જૂઠા નયથી છે. વાસ્તવિક સંબંધ ન હોવાથી જૂઠા નયથી સંબંધ કહ્યો. સમીપ છે તેથી સંબંધ, અને નિમિત્ત છે તેથી વ્યવહાર કહ્યો. જડ કર્મનો બંધ અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી છે એમ કહેવામાં આવે છે. આ ચૈતન્ય અને તે જડ - બન્નેનો સંબંધ જૂઠા નયથી છે. કુટુંબ-પરિવારનો તો આત્મા સાથે સંબંધ છે જ નહિ.

બીજી વાત - ભગવાન-પરમાત્મસ્વરૂપ સ્વયં, અખંડ, જ્ઞાયક ભાવ તત્ત્વ - તેને પુણ્ય-પાપ, દયા-દાન, વ્રત, કામ-ભોગાદિના ભાવ છે, તે અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી છે, અર્થાત્ વર્તમાન અંશમાં છે. રજકણ દૂર છે - તે તો તેની જાતિમાં અને અંશમાં નથી. વસ્તુ જે ધ્રુવ ત્રિકાળ છે તેમાં તો કર્મ નથી પણ એક સમયની અવસ્થામાં ય કર્મ નથી. અખંડ જ્ઞાયકમૂર્તિ, ચિદાનંદ એવા ભગવાન આત્માને વર્તમાન અવસ્થામાં વિકારનો સંબંધ છે. કર્મ તો દશામાં ન હતા તેથી જૂઠા નયથી સંબંધ કહ્યો હતો. અહીં તો વર્તમાન દશામાં સંબંધ છે દશામાં હોવાથી નિશ્ચય છે પણ અશુદ્ધ છે. પુણ્ય-પાપ. કામ, ક્રોધ, દયા, દાનાદિ વિકલ્પ જે ઊઠે છે તે વિકાર છે, તે એક અંશમાં છે, તેથી નિશ્ચય કહ્યો અને અશુદ્ધ હોવાથી અશુદ્ધ નિશ્ચયથી સંબંધ છે એમ કહ્યું. આ તો 'પરમાત્મપ્રકાશ' છે. હું અલૌકિક ગાથા છે.

રાગાદિ ભાવકર્મ અર્થાત્ પુણ્ય અને પાપનો જે વિકલ્પ ઊઠે છે, શુભ-અશુભ ભાવ ઊઠે છે, તે મલિન હોવાથી ભાવકર્મ કહેવાય છે. તે પર્યાયનો ભાવ છે, - દ્રવ્યનો નહિ. દ્રવ્ય પર્યાય વિનાનું છે. દ્રવ્યમાં પર્યાય ક્યાં છે ? દ્રવ્ય તો દ્રવ્ય જ છે.

ભગવાન આત્મા અનાદિ-અનંત, અકૃત્રિમ વસ્તુ સત્ છે, અનંતકાળનું એક જ સત્ત્વ છે. તે વસ્તુ બેહદ જ્ઞાન, દર્શન, આનંદથી ભરેલી છે. તેની વર્તમાન એક સમયની અવસ્થામાં પરનો સંબંધ કહેવો, તે અસદ્ભૂત અર્થાત્ જૂઠા નયથી છે. અખંડ પૂર્ણ દ્રવ્ય હોવા છતાં પણ, તેના એક અંશમાં, પુણ્ય-પાપ અને રાગદ્વેષ અને આ પુણ્ય તથા પુણ્યનાં ફળ ઠીક છે - એવો જે મિથ્યાદષ્ટિનો મિથ્યાત્વભાવ તે પર્યાયના એક અંશમાં છે, તેથી તેને નિશ્ચય કહ્યો અને મલિન હોવાથી અશુદ્ધ કહ્યો. ભગવાન આત્મા, એક સેકંડના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં પૂર્ણ ધ્રુવ, આનંદકંદ, દ્રવ્ય-વસ્તુ છે; રાગ અને વિકલ્પમાં પ્રેમ કરીને તેનો અનાદર કર્યો. હે જીવ !

તેમાં તારા જીવનનો ઘાત થાય છે.

પરમ આનંદમૂર્તિ ભગવાન વસ્તુ, જેની ખાણમાં અનંત પરમાત્મા પડ્યા છે. સિદ્ધની સમય સમયની અવસ્થા થાય છે, એવા અનંત પરમાત્મા આત્મદ્રવ્યમાં પડ્યા છે. આવું જે આત્મદ્રવ્ય તેનો આદર છોડીને એક સમયના અંશનો આદર કર્યો તેથી મિથ્યાત્વભાવ થયો અને તેથી જે રાગ-દ્વેષ થયા તે અશુદ્ધ નિશ્ચયથી થયા છે, શુદ્ધ નિશ્ચય સ્વભાવમાં તે નથી.

ભગવાન ! તારી વાત ભગવાન કહે છે. ભગવાન સર્વજ્ઞ પ્રભુ સમવસરણ (ધર્મસભા)માં કહેતા હતા, દિવ્યધ્વનિમાં આમ આવ્યું કે પ્રભુ ! તું પૂર્ણ સ્વરૂપ વસ્તુ છે, એનો તે આદર કર્યો નથી. એક સમયની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયેલો વિકાર છે. આ વિકાર અને તારો સંબંધ અશુદ્ધ નિશ્ચયથી છે. ભાઈ, તું કોણ છે ? તારી ભૂલ કેટલી ? કેટલા સમયની ? એનો વિચાર તે કદી કર્યો નથી.

અહીં કહે છે કે ભગવાન ! વાસ્તવમાં તારું સ્વરૂપ, અશુદ્ધ નિશ્ચયથી ઉત્પન્ન થયેલ વિકાર અને કર્મના સંબંધ વિનાનું, ત્રિકાળી, પૂર્ણ એકરૂપ છે. એક સમયમાં ભગવાન પૂર્ણાનંદ વસ્તુ છે અને અશુદ્ધતા છે તે આત્માની અવસ્થામાં છે. ત્રિકાળીની સાથે અશુદ્ધ નિશ્ચયથી તેનો સંબંધ કહેવામાં આવે છે.

સંયોગ બધા ક્યાં રહ્યા ? તેની સાથે સંબંધ કેવો ? સ્ત્રી, દુકાન, ઝવેરાત, મકાન આદિ સાથેનો સંબંધ અસદ્ભૂત-જૂઠા નયથી, વ્યવહારથી, નિમિત્તરૂપ હોવાથી, ઉપચારથી છે-દૂર છે તેથી. કર્મનાં રજકણ નજદીક છે - એકક્ષેત્રાવગાહ છે, તેથી તેને અનુપચાર કહ્યાં, છતાં પણ તે અસદ્ભૂત છે, કેમ કે તે જીવની પર્યાયમાં નથી - ભિન્ન છે. તે એક ક્ષેત્રમાં ભિન્ન છે. સંયોગો ભિન્ન ક્ષેત્રમાં ભિન્ન છે. તેથી અસદ્ભૂત ઉપચાર છે. વાસ્તવમાં એની સાથે સંબંધ નથી. શરીરને આત્મા થોડું રાખી શકે

છે ? શરીરની અવસ્થા રાગ અને વિકલ્પને આધીન ત્રણ કાળમાં નથી, એમ ભગવાન કહે છે. અજીવતત્ત્વની અવસ્થા જો જીવ કરે તો અજીવની સ્વતંત્રતા રહેતી નથી. ભગવાન કારણતત્ત્વમાં આ ધૂળ નથી. આ ભિન્ન તત્ત્વ છે. એક સમયની અવસ્થામાં મલિન પુણ્ય-પાપના ભાવ તે અશુદ્ધ અંશ છે. તે અંશથી બંધાયેલ કર્મથી બંધ અને કર્મ છૂટવાથી મુક્તિ થાય છે. પર્યાયમાં બંધમુક્તિ છે, વસ્તુમાં બંધ-મુક્તિ નથી. વીતરાગ સર્વજ્ઞ કથિત તત્ત્વ સંતોએ સહેલું કરી દીધું છે.

જડ કર્મથી મુક્તિ પણ અસદ્ભૂત વ્યવહારથી છે. એ અસદ્ભૂત સંબંધ હતો અને પુણ્ય-પાપના ભાવનો સંબંધ પણ અશુદ્ધ નિશ્ચયથી હતો. એ બંને છૂટી ગયા. આ સૂક્ષ્મ વાત છે. વીતરાગ કથિત તત્ત્વ ઘણું ગૂઢ છે.

ભગવાન આત્મા વસ્તુ, અનાદિ અનંત ધ્રુવ તત્ત્વ, તેની પર્યાયમાં આવા બે પ્રકાર કહ્યા. અવસ્થામાં મલિન ભાવ, તે અશુદ્ધ નિશ્ચયથી સંબંધ કહ્યો અને રજકણનો સંબંધ એકક્ષેત્રાવગાહ હોવાથી અસદ્ભૂત અનુપચાર કહ્યો. બે નયથી બંધ અને મુક્તિ કહી. અસદ્ભૂતથી બંધ અને અસદ્ભૂતથી મુક્તિ જોકે મુક્તિ આત્માના આશ્રયપૂર્વક છે, તોપણ વ્યવહારથી કહેવામાં આવે છે. નિશ્ચય શુદ્ધ પરમાત્માને બંધનું હોવું અને બંધનો અભાવ થવો તે દ્રવ્યમાં નથી. તેને અહીં શુદ્ધ કહે છે. એક સમયની અવસ્થામાં બંધ અને બંધનો અભાવ છે. તે બંધના અભાવની અપેક્ષા પણ અશુદ્ધ નિશ્ચયથી લાગુ થાય છે. અશુદ્ધ નિશ્ચય અને વ્યવહાર એકાર્થ છે. અંશ છે તેથી વ્યવહારથી બંધ અને વ્યવહારથી મુક્તિ છે. નિશ્ચય-સ્વરૂપ ભગવાન આત્મદ્રવ્યમાં બંધ અને મુક્તિ નથી. ભાઈ ! વસ્તુ જે છે તે ત્રિકાળી તત્ત્વ છે, તેમાં બંધ હોય તો વસ્તુનો અભાવ થઈ જાય અને તેની મુક્તિનો અર્થ શો ? વસ્તુમાં બંધ અને મુક્તિ છે જ નહિ. અહીં તો ઉપચારથી કહીને બંધ અને મુક્તિ - બંનેને

વ્યવહારમાં નાખ્યા છે.

ભાઈ ! તારો પદાર્થ ભગવાન જેવડો મહાન્ છે, ભગવાનના આત્મામાં અને આ આત્મામાં વસ્તુપણે કાંઈ તફાવત નથી. પર્યાય અર્થાત્ વ્યવહારથી તફાવત છે, વસ્તુમાં તફાવત નથી. ભગવાન આત્મા ચૈતન્યસૂર્ય છે. એકલા ચૈતન્યના પ્રકાશનો પિંડ પ્રભુ આત્મા છે. એનું અભાન હોવાથી એક સમયની અવસ્થામાં ઉત્પન્ન કરેલો વિકાર-વિકલ્પ-મિથ્યાત્વભાવ, પરલક્ષીભાવ, જેના નિમિત્તે જડકર્મ બંધાયું - આ બન્ને અશુદ્ધ વ્યવહાર નયથી છે; શુદ્ધ નિશ્ચયથી વસ્તુના સ્વરૂપમય વસ્તુ છે.

વાસ્તવમાં તો ભગવાન આત્મા વસ્તુ છે. તેનો આશ્રય કરીને પર્યાય થઈ, તે પણ ભેદરૂપ થને ? એ વ્યવહાર થયો. મોક્ષમાર્ગ પણ વ્યવહાર થયો. અહીં નિશ્ચય-વ્યવહારની (જે મોક્ષમાર્ગની પર્યાય છે તેની) વાત નથી. અહીં તો દ્રવ્ય-પર્યાયની વાત છે. ભગવાન આત્મા વસ્તુ... અનાદિ-અનંત ધ્રુવ, અનંત ગુણનો પિંડ, તેનો આશ્રય કરતાં જે (નિર્મળ) પર્યાય પ્રગટ થઈ, તે પર્યાય વ્યવહારનયનો વિષય છે. અંતરમાં પૂર્ણ એકાગ્ર થતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું, સિદ્ધપણું થયું - એ બધો પણ વ્યવહારનયનો વિષય છે. વ્યવહાર અર્થાત્ ત્રિકાળી દ્રવ્યનો એક અંશ છે. શુદ્ધ દશા પણ એક અંશ છે, ત્રિકાળી સ્વરૂપ નથી. સંસાર પણ પર્યાય છે અને મોક્ષ પણ નિર્વિકારી પૂર્ણ દશા છે. વસ્તુ તો અનાદિ-અનંત ધ્રુવ છે.

વસ્તુ શુદ્ધ પારિણામિક સ્વભાવી છે, જે કદી પરિણમતી નથી, ઉત્પાદ-વ્યયમાં આવતી નથી. આત્મામાં નવી અવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે, પુરાણી અવસ્થાનો નાશ થાય છે - તે પર્યાયનું કાર્ય છે. વસ્તુ ધ્રુવ છે તે તો જેવી ને તેવી છે. અવિનશ્વર શક્તિ તમાન સ્વતત્ત્વ છે, તે શુદ્ધ પારિણામિક છે અર્થાત્ પરમ સત્યસ્વરૂપ-એકરૂપ-પરમભાવ છે, વિકાર-પર્યાય-એક સમયનો ભાવ-અપરમભાવ છે, તેને, જે ત્રિકાળી વસ્તુ છે, તે શુદ્ધ પરમભાવના ગ્રહણ કરનાર નિશ્ચયનયથી

કરતી નથી. ભગવાન શુદ્ધ પારિણામિક વસ્તુ સ્વયં ન તો બંધ કરે છે, ન બંધનો અભાવ કરે છે. કેવળજ્ઞાન પણ એક સમયની દશા છે, કેવળજ્ઞાન પણ ત્રિકાળી વસ્તુ નથી. ત્રિકાળીને જાણવા છતાં પણ કેવળજ્ઞાન એક સમયની દશા છે, સિદ્ધ પણ એક સમયની દશા છે.

ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રુવ સ્વરૂપ વસ્તુ શું છે ? અવસ્થામાં શું છે ? પરમાં શું છે ? એને બીજા કોની કોની સાથે કેવો સંબંધ છે ? આ બધું જાણાયા વિના હે જીવ ! તું શું કરીશ ? હરિતકાય આદિનો ત્યાગ કરે છે, પણ ત્યાગ શું છે ? એની ખબર નથી, તો ત્યાગ ક્યાંથી કર્યો ? એવા જીવને તો પોતાના આત્માનો ત્યાગ દૃષ્ટિમાં થાય છે.

એક સમયની હાલત છે, તે સંસારની હોય કે સંસારના અભાવની હોય. વસ્તુસ્વરૂપ પરમ પારિણામિક સત્... સત્... સત્... અનાદિ-અનંત એવો આત્મા, એક નયથી વિકારને કરતો પણ નથી, વિકારને ટાળતો પણ નથી. બંધ અને મોક્ષથી રહિત ભગવાન વસ્તુસ્વરૂપ છે. ધ્રુવ-અખંડાનંદ દ્રવ્યમાં, વર્તમાન પર્યાયનો બંધ અને બંધનો અભાવ નથી, એમ ભગવાને કહ્યું છે.

ત્રિલોકનાથ તીર્થકરદેવ સો ઇન્દ્રોની હાજરીમાં આમ ફરમાવતા હતા.

પરમાત્મા સીમંધર પ્રભુ મહાવિદેહલક્ષ્મણમાં બિરાજે છે - એવા વીસ તીર્થકરો વર્તમાનમાં બિરાજે છે, કેટલાય લાખ કેવળીઓ બિરાજે છે. આ વાત સિદ્ધ થઈ ગઈ છે. ત્રણ કાળના ભગવંતો આ જ ફરમાવે છે કે વસ્તુ જે એકરૂપ, પરમસ્વરૂપ, ત્રિકાળ આનંદકંદ, જ્ઞાયક દ્રવ્ય એવો શુદ્ધાત્મા - તે જ આરાધવા યોગ્ય છે. આરાધન કરનારી તો પર્યાય છે. અનંતગુણનો પિંડ, એકરૂપ ધ્રુવ વસ્તુ, જેમાં બંધ-મોક્ષની પર્યાય નથી, એવો આત્મા શ્રદ્ધાન કરવા યોગ્ય છે અર્થાત્ તેની દૃષ્ટિ અને અનુભવ કરવા યોગ્ય છે. આવું અખંડાનંદ દ્રવ્ય, ચૈતન્યમૂર્તિ, તેની અંદર ટગટગી લગાવીને એકાગ્રતા કરવી યોગ્ય

છે. આવી એકાગ્રતાનું નામ ધર્મ છે અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગ છે.

ભાઈ ! સાંભળ તો ખરો તારી રિદ્ધિની વાત !! તું કેવો છે ? અને કેવડો છે ? સાંભળ્યા વિના કેવી રીતે સમજાય ? અને સમજ્યા વિના ધર્મ ક્યાંથી થાય ? (બજારમાં) માલ લેવા જાય છે તોપણ આ ચીજ લેવી છે એમ નિશ્ચય કરે છે – નહિ તો કામ કેવી રીતે થાય ? એવી રીતે આ આત્મા કેવો છે ? એને દેખવો છે, ગ્રહવો છે, સમજવો છે, નહિ તો ધર્મ ક્યાંથી થશે ? ધર્મ કરવો છે પણ થશે કેવી રીતે ? એની ખબર નથી. અહીં તો કહે છે કે ધર્મ સીધો આત્માથી થાય છે. શુદ્ધ વસ્તુ, અખંડાનંદ પ્રભુ આત્મા, એની અંતરૂશ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને અનુભવ કરતાં ધર્મ આત્મામાંથી આવે છે, બીજે ક્યાંથી ધર્મ આવી શકે એમ નથી.

જેમાં એક સમયની પર્યાય, રાગની અવસ્થા, બંધ અને બંધના અભાવની પર્યાય નથી – એવી જે ધ્રુવ વસ્તુ, પરમાત્મા, ચૈતન્ય તારો, તેને ઓળખીને, દૃષ્ટિજ્ઞાન કરીને, તેમાં ઠરવા યોગ્ય છે. આ સિવાય, વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમાત્માના પંથમાં બીજો કોઈ માર્ગ નથી. લોકો બીજું માને છે, કલ્પના કરે છે. (જૈન) સંપ્રદાયવાળાઓને પણ આની ખબર નથી તો બીજાને તો ખબર ક્યાંથી હોય ?

શ્રી 'પરમાત્મપ્રકાશ' ગાથા ૬૮ પર

પરમ પૂજ્ય 'ગુરુદેવ'નું પ્રવચન

(કારતક વદ ૫, તા. ૨૩-૧૨-૬૫ શનિવાર)

‘ળ વિ ઉપ્પજ્જઙ્ઘ ણ વિ મરઙ્ઘ બંધુ ણ મોક્ષુ કરેઙ્ઘ ।

જિહ પરમેથ્થે જોઙ્ઘયા જિણવરુ એઉં મળેઙ્ઘ ।।૬૮ ।।’

જોકે આ આત્મા શુદ્ધ પરમ પારિણામિક ભાવરૂપ વસ્તુ છે, તે ન બંધની કર્તા છે, ન મોક્ષમાર્ગની કર્તા છે, ને મોક્ષની કર્તા છે – આ સૂક્ષ્મ વાત છે. જે ધ્રુવ વસ્તુ છે, તે સંસારના ભાવને કરતી નથી, મોક્ષમાર્ગને કરતી નથી અને મોક્ષને પણ કરતી નથી.

અખંડાનંદ ધ્રુવ તત્ત્વ એવો આત્મા જન્મ-મરણ, બંધ-મોક્ષ આદિ અવસ્થા કરતો નથી. વર્તમાન પર્યાયમાં શુદ્ધાત્માનુભૂતિનો અભાવ હોવાથી શુભ-અશુભ ઉપયોગને કરતો થકો, જીવન-મરણ, શુભ-અશુભ કર્મબંધ કરે છે. વસ્તુ તો પર્યાય વિનાની ધ્રુવ છે. વસ્તુ જે છે નિશ્ચયતત્ત્વ તે નિશ્ચયનો વિષય અને તેની જે પર્યાય છે તે વ્યવહારનો વિષય છે. આત્મા જે નિશ્ચયતત્ત્વ છે તે એકરૂપ ધ્રુવ છે અને વ્યવહારતત્ત્વ છે તે પર્યાય છે. પર્યાયમાં જ્યાંસુધી વસ્તુનું લક્ષ, રુચિ, સ્થિરતારૂપ મોક્ષમાર્ગનો અભાવ છે ત્યાંસુધી શુભાશુભ ભાવને પર્યાય કરે છે. આત્મા કરે છે તેનો અર્થ દ્રવ્ય નહિ, પર્યાય કરે છે. ચૈતન્ય ભગવાન જ્ઞાયકસ્વરૂપ જે દ્રવ્ય છે, તે તો પર્યાય વિનાનું, ઉત્પાદ-વ્યય વિનાનું છે. ઉત્પાદ-વ્યય જે છે તે વ્યવહારનયનો વિષય છે, નિશ્ચયનો વિષય ત્રિકાળ ધ્રુવ છે. જ્ઞાયકમૂર્તિનાં શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન, રમણતારૂપ મોક્ષનો માર્ગ, એવી જે શુદ્ધ પર્યાય, તેના અભાવમાં પર્યાયમાં જીવ શુભાશુભ ભાવ કરે છે અને શુભાશુભ ભાવના કારણે જન્મ-મરણ કરે છે. શુદ્ધાત્માનુભૂતિ પ્રગટ થતાં, શુદ્ધોપયોગે પરિણત જીવ મોક્ષનો કર્તા છે. (એનું વિવરણ) વસ્તુ તો વસ્તુ છે. તે

વસ્તુ જ્ઞાયક ચૈતન્ય પદાર્થ, તેના અનુભવરૂપ શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને શાંતિરૂપ પર્યાય પ્રગટ થાય છે તેને વ્યવહાર તત્ત્વ કહેવામાં આવે છે. શુદ્ધ સ્વભાવમાં એક લક્ષ કરીને, શુદ્ધોપયોગરૂપ પર્યાયે પરિણમીને મોક્ષનો કર્તા આત્મા છે તે પણ વ્યવહાર છે. મોક્ષ પર્યાય પણ વ્યવહાર છે. બંધ, મોક્ષ, મોક્ષમાર્ગ નિશ્ચય ધ્રુવ વસ્તુમાં નથી. નિશ્ચયનયનું સત્, વસ્તુ ત્રિકાળ એકરૂપ છે.

ભાઈ ! ત્રિકાળ એકરૂપ સદૃશ ધ્રુવતત્ત્વ છે, તેમાં બંધ-મોક્ષ નથી. માત્ર એક સમયની પર્યાયમાં ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે. શુદ્ધાત્માનુભૂતિના અભાવમાં શુભાશુભભાવે પરિણમે છે અને જીવન-મરણ કરે છે – અને એ જ આત્મા શુદ્ધાત્માનુભૂતિના કાળે, શુદ્ધોપયોગરૂપ પરિણમિન કરીને મોક્ષનો કર્તા છે. મોક્ષની પર્યાયને કરે છે, તે પણ વ્યવહાર છે. નિશ્ચય દ્રવ્યમાં પર્યાય નથી. શુદ્ધ પારિણામિક પરમભાવ ગ્રાહક શુદ્ધનયથી આત્મા બંધ અને મોક્ષનો કર્તા નથી. શુદ્ધ પારિણામિકભાવ ધ્રુવ છે. તે એક સમયની પર્યાય-ઉત્પાદ-વ્યય વિનાનું તત્ત્વ છે. નિશ્ચય આત્મા બંધ-મોક્ષનો કર્તા નથી. વ્યવહાર આત્મા પર્યાયમાં શુભાશુભ બંધ કરે અને પર્યાયમાં અનુભૂતિથી મોક્ષ કરે. એકરૂપ રહેનારી વસ્તુ તે નિશ્ચયનયનો વિષય છે. આ જ નિશ્ચયતત્ત્વ છે. અવસ્થાનું ઉત્પન્ન થવું અને અવસ્થાનો નાશ થવો – એ વ્યવહારનયનો વિષય છે. આ પર્યાયતત્ત્વ છે. અહીં પરદ્રવ્ય સાથેના કોઈ સંબંધરૂપ વ્યવહારની વાત નથી. નિશ્ચયધ્રુવમાં પર્યાય નથી. શુદ્ધ પારિણામિકભાવ, ત્રિકાળ એકરૂપ, અનંત ગુણનો ભંડાર – તેમાં બંધ નથી, મોક્ષ નથી અને મોક્ષનો માર્ગ નથી. વસ્તુ તત્ત્વ છે, તેના બે પ્રકાર, એક શાશ્વત રહેનાર સદૃશ છે અને એક પર્યાયરૂપ થનાર વિસદૃશ છે. સર્વ પર્યાય અપરમભાવ છે. મોક્ષ, મોક્ષનો માર્ગ – એ બધા અપરમભાવ છે, ક્ષાયિકભાવ પણ અપરમભાવ છે, પરમભાવ નથી. ત્રિકાળી ધ્રુવ સદૃશ રહે તે પરમભાવ છે. આ જ ધ્રુવ ઉપર દષ્ટિ

દેવી, પર્યાય તરફ ન જોવું, તો મુક્તિ થશે એમ કહેવાનો અભિપ્રાય છે. ધ્રુવનો આખો કંદ પડ્યો છે, એના આશ્રય વિના સમ્યક્ત્વ થતું નથી, જ્ઞાન થતું નથી, ચારિત્ર થતું નથી, મુક્તિ થતી નથી. કાર્ય થાય છે પર્યાયમાં પણ કારણ આ મહાભગવાન છે. તેનાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન વિના મોક્ષમાર્ગ ઉત્પન્ન થતો નથી. વિસદૃશનો અર્થ વિકાર નથી – તેનો અર્થ ઉત્પાદ-વ્યયરૂપ થવું – એવો છે.

વીતરાગ સર્વજ્ઞદેવ કથિત તત્ત્વ જીવે જાણ્યું નથી. ભગવાન આત્મા, સદૃશ ધ્રુવ પરમ પારિણામિક ભાવ છે, આ દષ્ટિએ દેખવામાં આવે તો બંધ અને મોક્ષ એમાં નથી. મોક્ષ પણ અપરમભાવ છે. મોક્ષનો માર્ગ તો અપરમભાવ છે જ, પણ કેવળદર્શન, કેવળજ્ઞાન, કેવળઆનંદ, કેવળવીર્ય – એ પણ એક સમયની પર્યાય હોવાથી અપરમભાવ છે; ત્રિકાળીભાવ પરમભાવ છે.

દ્રવ્ય પરિણમન વિનાનું, ઉત્પાદ-વ્યય વિનાનું છે. તેના ઉપર દષ્ટિ દેવાની છે. આવું સાંભળીને શિષ્યે પ્રશ્ન કર્યો :- શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી આત્મા મોક્ષનો કર્તા નથી તો એમ સમજવું જોઈએ કે શુદ્ધનયથી મોક્ષ જ નથી, અને જ્યાં મોક્ષ જ નથી તો મોક્ષ માટે પ્રયત્ન કરવો નકામો છે ?

એનો ઉત્તર આપે છે :- વસ્તુ જે સત્ ચિત્ ત્રિકાળ, તે સ્વયં બંધ-મોક્ષ કરતી નથી. પરિણમેલી પર્યાયમાં બંધ, મોક્ષ કે મોક્ષમાર્ગ છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી વસ્તુમાં બંધ-મોક્ષ નથી, તો શુદ્ધનયથી મોક્ષનો પુરુષાર્થ પણ નથી. મોક્ષ છે, તે બંધપૂર્વક છે. મોક્ષની પર્યાય આત્મામાં થાય છે તે બંધપૂર્વક છે. બંધનો ઉત્પાદ થાય છે, તેનો નાશ થઈને મોક્ષ થાય છે પણ જે બંધ છે તે શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી થતો જ નથી. વસ્તુ સ્વરૂપથી-શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી બંધ હોય તો બંધ કદી છૂટે નહિ. શુદ્ધ નિશ્ચય અર્થાત્ શુદ્ધ સત્ત્વ, વસ્તુ ત્રિકાળ એકરૂપના નયથી જોતાં બંધ

થતો જ નથી. આ કારણે બંધના અભાવરૂપ મોક્ષ છે - એ પણ શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી નથી. જો શુદ્ધ નિશ્ચયથી બંધ હોત તો આત્મા હમેશાં બંધાયેલો જ રહેત. કેવી વાત છે ? ધ્રુવ રહેનારી વસ્તુને ધ્રુવને દષ્ટિએ જોવામાં આવે અને બંધ એમાં હોય તો બંધ પણ ધ્રુવ રહે - એમ કહે છે, બંધનો અભાવ કદી ન થઈ શકે. વસ્તુરૂપ, નિત્યપણે, ધ્રુવરૂપ બંધ હોય તો બંધનો પણ નાશ ન હોઈ શકે. આ વિષય સમજવા માટે દષ્ટાંત કહે છે. કોઈ એક પુરુષ સાંકળથી બંધાયેલો છે અને કોઈ એક પુરુષ બંધ રહિત છે. તેમનામાંથી જે પહેલું બંધાયો હતો, તેને 'મુક્ત' એમ કહેવું ઠીક લાગે છે અને બીજો જે બંધાયો જ નથી, તેને જો 'આપ છૂટી ગયા' એમ કહેવામાં આવે તો એ ક્રોધ કરે કે હું ક્યારે બંધાયો હતો ! કે જેથી આ મને છૂટ્યો એમ કહે છે ? બંધાયો હોય તે છૂટે. તેથી બંધાયેલને તો છૂટ્યો કહેવું ઠીક છે પણ જે બંધાયેલ જ ન હોય તેને છૂટ્યો કેવી રીતે કહી શકીએ ? તેવી જ રીતે આ જીવ શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી બંધાયેલો નથી. વસ્તુ જે છે તે ધ્રુવ છે, સદૃશ છે. એકલા સદૃશ ગુણનું સત્ત્વ છે દ્રવ્ય, તે કદી બંધાયું નથી. દ્રવ્યને બંધાયેલું કહેવું અને દ્રવ્યને મુક્ત કહેવું - તે ઠીક નથી. બંધ-મુક્તિ, ઉત્પાદ-વ્યય, પર્યાય વિનાનું દ્રવ્ય એવો ભગવાન પરમાત્મા શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી ભૂતાર્થ છે. નિશ્ચયથી યથાર્થ છે. તેની દષ્ટિ કરવાથી, તેનો અનુભવ કરવાથી, સમ્યગ્દર્શન થાય છે. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તો બહાર રહ્યા, વિકલ્પ પણ બહાર રહ્યો અને નિશ્ચય-વ્યવહારની પર્યાય પણ બહાર રહી ગઈ.

દષ્ટિને નિમિત્ત પર રાખવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે ? ત્રણ કાળમાં નહિ.

દષ્ટિને વિકલ્પ, દયા, દાન, ભક્તિ, પૂજાના ભાવ ઉપર રાખવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે ? ત્રણ કાળમાં નહિ.

દષ્ટિને ક્ષયોપશમ જ્ઞાન-વીર્યાદિની પર્યાય જે પ્રગટ છે, તેના ઉપર

રાખવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે ? ત્રણ કાળમાં નહિ.

બંધ પણ વ્યવહારનયથી છે. વિકારમાં અટકેલી આત્માની પર્યાય પણ વ્યવહારથી છે. મુક્તિ પણ વ્યવહાર નયથી છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી ન બંધ છે, ન મોક્ષ છે. અશુદ્ધનયથી બંધ છે, તે વ્યવહારનય થયો. બંધ અને મોક્ષની અવસ્થા અશુદ્ધનયથી છે. અશુદ્ધનય કહો કે વ્યવહારનય કહો, એક જ વાત છે. મોક્ષ પણ સદ્ભૂત ઉપચરિત વ્યવહારનયનો વિષય છે. મોક્ષની પર્યાય જે છે એ સ્વયં વ્યવહાર છે. સ્વભાવાશ્રિત મોક્ષનો માર્ગ જે નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર છે તે પણ વ્યવહાર છે. વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ, જે દયા-દાનનો વિકલ્પ, તે વ્યવહારની વાત અહીં નથી. તે તો બંધમાર્ગમાં ગયા. કષાયની મંદતાના પરિણામ, ભક્તિ, પૂજા, દયા, દાન, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર પ્રત્યે શ્રદ્ધાનો ભાવ - તે રાગ તો બંધની પર્યાય છે. નિશ્ચયમાં તો તે છે જ નહિ. આ બંધના અભાવરૂપ મોક્ષમાર્ગ, તે પણ વ્યવહાર પર્યાય છે, ઉત્પાદ-વ્યયરૂપ પર્યાય છે, તે ધ્રુવ નથી. સ્વભાવને આશ્રિત શુદ્ધોપયોગનું પરિણમન તે પણ વ્યવહાર છે, મોક્ષ પણ વ્યવહાર છે. એક અપૂર્ણ પર્યાય છે, એક પૂર્ણ પર્યાય છે. બન્ને વ્યવહાર છે. પર્યાય સ્વયં વ્યવહાર છે. આશ્રય લેનારી પર્યાય વ્યવહાર છે, જેનો આશ્રય લેવામાં આવે છે તે વસ્તુ નિશ્ચય છે. અહીં વ્યવહારનો અર્થ વિકલ્પ અને ભેદ નહિ, પર્યાય અંશ છે તેથી વ્યવહાર છે. વ્યવહારની વ્યાખ્યા શી ? ધ્રુવમાં ઉત્પાદ-વ્યયનું થવું તે વ્યવહાર છે. આ જ સિદ્ધાંત છે. આગમપદ્ધતિમાં દયા-દાનના ભાવને વ્યવહાર કહે છે. અધ્યાત્મપદ્ધતિમાં તો શુદ્ધ પર્યાયને પણ વ્યવહાર કહે છે. દ્રવ્ય શુદ્ધ નિશ્ચય છે. દ્રવ્ય જે છે તે નિષ્ક્રિય છે. ત્રિકાળી ધ્રુવના અવલંબનથી જે નિર્મળ પર્યાય થઈ, એ મોક્ષનો માર્ગ સક્રિય છે. ધ્રુવમાં સક્રિયપણું-પરિણમન - ક્યાં છે ? દ્રવ્યસ્વભાવ તો નિષ્ક્રિય છે. વિકલ્પ છે તે બંધના પરિણમનરૂપ સક્રિય છે, મોક્ષના માર્ગરૂપ જે નિર્મળ પર્યાય

તે સક્રિય અવસ્થા છે અને પૂર્ણ પર્યાય મોક્ષરૂપ તે પણ સક્રિય અવસ્થા છે.

અહો ! વીતરાગ-કથિત તત્ત્વ અલૌકિક છે. અહો ! વીતરાગ દ્વારા અનુભવાયેલો પૂર્ણ માર્ગ ! 'શ્રીમદ્ રાજયંદ્રજી'એ કહ્યું છે ને ! 'અહો ! આ દેહની રચના ! અહો, આ ચેતનનું સામર્થ્ય ! અહો ! જ્ઞાની ! અહો ! જ્ઞાનીની ગવેષણા ! અહો ! જ્ઞાનીનું ધ્યાન ! અહો ! જ્ઞાનીની સમાધિ ! અહો ! તેમનાં વચનનો યોગ !' અંતરની વાતમાં વીતરાગતાના ભાસમાં આ ઉદ્ગાર છે.

ભગવાન આત્મા, ત્રિકાળી તત્ત્વ, એવા નિશ્ચય સ્વરૂપમાં સક્રિયતા અથવા બંધ-મોક્ષ કેવી રીતે હોય ? નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગનું પરિણમન પણ સક્રિય છે. ભગવાન આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યદ્રવ્ય નિષ્ક્રિય છે. નિષ્ક્રિય અર્થાત્ પર પદાર્થની ક્રિયા કરે એવું નહિ, રાગ કરે એ પણ નિષ્ક્રિય નહિ, પરંતુ મોક્ષમાર્ગની પર્યાય જેનામાં નથી તે વસ્તુતત્ત્વ નિષ્ક્રિય, એ મોક્ષની સક્રિય પર્યાય પણ કેવી રીતે કરે ? શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી ન બંધ છે, ન મોક્ષ છે. વાસ્તવમાં, અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જ બંધ છે. અશુદ્ધ નિશ્ચય તે વ્યવહાર પર્યાય. એકદેશ શુદ્ધનય છે તે પણ વ્યવહાર છે તેથી બંધના નાશનો પ્રયત્ન પણ અવશ્ય કરવો જોઈએ. ધ્રુવમાં અંતરલક્ષ કરવું જોઈએ.

અહીં આ અભિપ્રાય છે કે સિદ્ધ સમાન પોતાનો શુદ્ધાત્મા વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં લીન પુરુષોને ઉપાદેય છે. ભગવાન આત્મા તરફની રાગ વિનાની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને શાંતિ, એવી અરાગી-વીતરાગી શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને શાંતિના કાળમાં, આ આત્મા ઉપાદેય અર્થાત્ દષઅટિમાં આવે છે. આ પર્યાય રાગ વિનાની થઈ, નિર્વિકલ્પ અભેદ પરિણતિ થઈ, આ પર્યાયમાં શુદ્ધાત્મા ઉપર લક્ષ છે, એ ધ્રુવ ઉપાદેય છે.

ભગવાન આત્મા જે ધ્રુવ છે તેના ઉપર દૃષ્ટિ દેનારી દશા, તેમાં સ્થિર થનારી દશાને નિર્વિકલ્પ શાંતિ કહે છે. તેમાં આ (વિદ્યમાન) દ્રવ્ય ઉપાદેય છે, અન્ય સર્વ હેય છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વની પર્યાય પ્રગટ થવા

છતાં પણ, દ્રવ્યની ઉપાદેયતાના કાળમાં હેય છે, એક જ વાત છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કે જે દ્રવ્યના લક્ષે થાય છે તે પણ હેય છે, કારણ કે દ્રવ્યમાં જોર દેવાનું છે, તેમાંથી નવી પર્યાય પ્રગટ થાય છે. ક્ષાયિક સમક્રિયતાના લક્ષે ચારિત્ર થતું નથી. નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ હેય છે, મોક્ષ પણ હેય છે, દ્રવ્ય જ ઉપાદેય છે. આ તો 'પરમાત્મપ્રકાશ' છે. પરમાત્મા દ્રવ્ય વસ્તુ એકમાત્ર આદરણીય છે, બીજું કાંઈ આદરણીય નથી.

શાશ્વત આનંદધામરૂપ, ધ્રુવ દ્રવ્ય, આ એક જ લક્ષ કરવા યોગ્ય છે, બીજી બધી પ્રગટ થયેલી પર્યાય પણ લક્ષ કરવા યોગ્ય નથી. આ અપેક્ષાએ હેય કહેવામાં આવે છે.

મુનિને છઠ્ઠા ગુણસ્થાને ત્રણ કષાયના અભાવરૂપ ચારિત્ર પ્રગટ છે. તેમને પણ આ ત્રણ કષાયના અભાવરૂપ ચારિત્ર ઉપાદેય નથી, કારણ કે દ્રવ્ય અંતરમાં એકાકાર પડ્યું છે, તે જ પરમેશ્વર દ્રવ્ય, ત્રિકાળી ધ્રુવ આદરણીય છે, અન્ય કાંઈ આદરણીય નથી.

ભગવાન ! તું શું અપૂર્ણ છો ? કે જેથી તારે પરના સહારે રહેવું પડે ? ભગવાન આત્મા સત્, શાશ્વત, ધ્રુવ છે. તેના લક્ષે પ્રગટ થયેલી પર્યાય, તે વ્યવહાર પણ હેય છે. એક ચિદાનંદ ધ્રુવ, શાશ્વત પ્રભુ, તે નિજ મંદરમાં આદરવા લાયક છે. ભગવાન આત્મા, દ્રવ્યાર્થિકનયનો વિષય અર્થાત્ દ્રવ્ય વસ્તુ, મહા પરમેશ્વર, ચૈતન્ય મહાપ્રભુ, એ ધ્રુવમાં લક્ષ કરીને અર્થાત્ તેને ઉપાદેય કરીને, તેનો આશ્રય કરવો એ જ મોક્ષમાર્ગ છે, મોક્ષ પણ તેનાથી થાય છે, તેથી તે જ એક આદરણીય છે.

દૃષ્ટિનો વિષય

વસ્તુ ત્રિકાળી છે, તેના આશ્રયે નિર્મળ પર્યાય થાય છે; પર્યાયના આશ્રયે પર્યાય નિર્મળ થતી નથી. ગુરુનાં વચન પ્રત્યે લક્ષ જાય છે ત્યાં સુધી નિમિત્ત, શાસ્ત્ર, ગુરુ અને જ્ઞાન – બધું વિનાશી; પણ ધ્રુવ તરફ દૃષ્ટિ કરે તો જ્ઞાન અવિનાશી થાય છે. અનુભવ અને સમ્યગ્દર્શન અવસ્થા છે. તેને અને આત્માને ત્રિકાળી સંબંધ નથી, કેમ કે અવસ્થા બદલી જાય છે. દર્શન નિમિત્તનો સ્વીકાર કરતું નથી, પરંતુ બાદમાં ઉપચારથી નિમિત્ત કહેવાય છે. જ્ઞાન નિમિત્તને જાણે છે. દર્શનના કાળે નિમિત્ત નથી, પાછળથી નિમિત્ત કહેવાયું. નિમિત્તને રાગ વડે જાણે છે ત્યાં સુધી જ્ઞાન વિનાશી-અનિત્ય છે, તે અવિનાશીને લાભ કરતું નથી. તે તો પૂર્વનો ઉઘાડ છે. પોતે જ જ્યારે સ્વયંની તરફ ઢળીને નિર્ણય કર્યો ત્યારે તેને નિમિત્ત કહેવાય છે. જે સમયે અવિનાશી જ્ઞાન થાય છે તે સમયે નિમિત્તનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી. જ્ઞાન સામાન્ય તરફ ઢળી ગયું કે તરત સંસાર છૂટી ગયો. સંસાર છૂટવાનું કારણ દ્રવ્ય પોતે જ છે. જ્ઞાન થયા બાદ નિમિત્ત કહેવામાં આવે છે. ધ્રુવ શક્તિ સાધ્ય છે, મોક્ષ સાધ્ય નથી. મોક્ષ પ્રગટ થાય છે. પ્રગટ-અપ્રગટ પર્યાયમાં થાય છે, ધ્રુવ નિત્ય પ્રગટ જ છે, પ્રગટ-અપ્રગટનો સવાલ વસ્તુમાં છે જ નહિ. વસ્તુ સાધ્ય, નિર્ણય (વ્યવહાર) સાધન. ધ્રુવ લક્ષમાં આવવાથી નિર્મળ અવસ્થા સહજ પ્રગટે છે. પુરુષાર્થ કરવો પડતો નથી, પુરુષાર્થ સહજ થઈ જાય છે. પર્યાયનો આશ્રય શું ! આશ્રય તો સ્વભાવનો જ. ધ્રુવ અને મોક્ષ – બંનેને સાધ્ય માનતાં તો બે ભંગ પડી જાય. દર્શનનો વિષય ભંગ નથી. સમ્યગ્દર્શન કે કેવળજ્ઞાન પ્રગટે તે નિશ્ચયની આદરણીય નથી. સાધ્ય-સાધનનો ભેદ નિશ્ચયમાં છે જ નહિ. ભેદ ઉપર જોર

જાય તો અભેદ ઉપર જોર આવતું નથી.

(ગુજરાતી આત્મધર્મ અંક ૧૦-૧૧)

દ્રવ્યદૃષ્ટિએ આત્મા અપરિણમન સ્વરૂપ છે. દ્રવ્યદૃષ્ટિએ પુણ્ય-પાપરૂપ વિકાર થવાનું સામર્થ્ય આત્મામાં છે જ નહિ. પર્યાયદૃષ્ટિએ આત્મા પરિણામી છે. શુદ્ધ પર્યાયરૂપે પણ પરિણામે છે અને અશુદ્ધ પર્યાયરૂપે પણ પરિણામે છે. શુદ્ધ વસ્તુદૃષ્ટિએ આત્મા અપરિણમન સ્વરૂપ છે અર્થાત્ કૂટસ્થ છે. પરંતુ એકાંતે કૂટસ્થ છે એમ નથી; કથંચિત્ – કોઈ અપેક્ષાએ કૂટસ્થ છે અને કોઈ અપેક્ષાએ પરિણામી પણ છે. બંધ અને મોક્ષ પર્યાય છે, તે નિમિત્તની અપેક્ષા રાખવા વાળી પર્યાય છે; નિરપેક્ષ દૃષ્ટિએ આત્મા અપરિણામી છે. અભેદદૃષ્ટિએ આત્મા અપરિણામી છે. દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો ભેદ પાડવામાં આવે તો શુદ્ધ નિરપેક્ષ પર્યાય આત્મામાં થાય છે તેથી આત્મા પરિણામી પણ છે. સિદ્ધ ભગવાનના અનંત ગુણોમાં પણ પરિણમન થઈ રહ્યું છે. તેથી આત્મા પરિણામી છે; કિંતુ દ્રવ્યદૃષ્ટિએ – અભેદદૃષ્ટિએ આત્મા અપરિણામી છે.

(‘સમયસાર’-પ્રવચન, ભાગ-૫ પૃષ્ઠ ૩૫૨-૫૩, ગાથા-૨૮૦ ઉપરના પ્રવચનમાંથી)

ૐ

શ્રી પરમાત્મને નમઃ

દ્રવ્યદષ્ટિ-પ્રકાશ

(તૃતીય ખંડ)

પૂજ્ય 'સોગાનીજી'ની સાથે મુમુક્ષુઓની થયેલી
અધ્યાત્મિક તત્ત્વ-ચર્ચા

ૐ

શ્રી સદ્ગુરુદેવાય નમઃ

‘પરિણામ યોગ્યતા અનુસાર થઈ જાય છે, હું તે (પરિણામ જેટલો) નથી.’ તેમાં કોઈને એમ લાગે કે શું પરિણામ જડમાં થાય છે ? અથવા નિશ્ચયાભાસ લાગે છે. પરંતુ આમ કહેવામાં તો અપરિણામીનું જોર બતાવવું છે. (૧)

પ્રશ્ન :- આપ શુદ્ધપર્યાયને દષ્ટિની અપેક્ષાએ ભિન્ન કહો છો કે જ્ઞાનની અપેક્ષાએ ?

ઉત્તર :- દષ્ટિની અપેક્ષાથી ભિન્ન કહીએ છીએ, જ્ઞાનની અપેક્ષાએ તો નહીં. દષ્ટિ કરવાના પ્રયોજનમાં ભિન્નતાનું જોર દીધા વિના દષ્ટિ અભેદ નથી થતી; તેથી દષ્ટિની અપેક્ષાએ જ ભિન્ન કહીએ છીએ; અને મારી તો આ દષ્ટિ પ્રધાન જ શૈલી છે, તેથી આમ જ કહીએ છીએ. (૨)

નિર્વિકલ્પ થતાં જ પોતાનામાંથી જ એક જ્ઞાન ઉઘડે છે, જે બન્ને (સામાન્ય વિશેષ) પડખાંને સહજ જાણી લ્યે છે, તેને પ્રમાણ જ્ઞાન કહે છે.

પરિણામ અને ત્રિકાળ-અપરિણામી એમ બે થઈને જ આખી એક વસ્તુ છે, જે પ્રમાણનો વિષય છે. વેદાંત-આદિ તો એકલો નિષ્ક્રિય નિષ્ક્રિય કહે છે, તેઓ પરિણામને માનતા જ નથી; તેથી નિષ્ક્રિય પણ જેવો છે તેવો તો તેમની માન્યતામાં આવતો જ નથી. અહીં તો પરિણામ ને ગૌણ કરીને નિષ્ક્રિય કહેવામાં આવે છે. (૪)

(જેમ) એક ચક્રને અનેકપાસા છે, બધા પાસા અલગ અલગ ડીઝાઈનના છે, જ્યારે એક પાસાની વાત ચાલતી હોય ત્યારે બીજા પાસાની વાત નહિ સમજવી જોઈએ. તેમ વસ્તુના અનેક ધર્મોમાંથી ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોની વાત ચાલતી હોય ત્યારે એક બીજામાં ગોટાળો નહીં થવો જોઈએ. (૫)

(અંત:તત્ત્વ અને બહિર તત્ત્વની અપેક્ષાઓ બતાવતાં કહેલું)

(જ્યારે) શુદ્ધપર્યાય બહિર તત્ત્વ છે, ધ્યાન બહિર તત્ત્વ છે, ત્યારે ધ્રુવ તત્ત્વ (પરમ પારિણામિકભાવ, કારણ પરમાત્મા) અંત:તત્ત્વ છે. બે ઘરની વાત ચાલતી હોય ત્યારે તેમાં ત્રીજા ઘરની ટાંગ (વાત) નાખવાથી ગોટાળો, થઈ જાય છે.

ધ્રુવતત્ત્વ અંત:તત્ત્વ છે, ત્યારે શુદ્ધપર્યાય બહિર તત્ત્વ છે.

જ્યારે શુદ્ધ પર્યાયને અંત:તત્ત્વ કહીએ ત્યારે અશુદ્ધ પર્યાયને બહિર તત્ત્વ કહીએ છીએ.

અશુદ્ધ પર્યાયને અંત:તત્ત્વ કહીએ ત્યારે કર્મને બહિર તત્ત્વ કહીએ છીએ. કર્મને અંત:તત્ત્વ કહીએ ત્યારે નોકર્મને બહિર તત્ત્વ કહીએ છીએ.

– (અપેક્ષિત વિવક્ષાનુસાર) એમ બધે ઘટાવી લેવું. (૬)

સિદ્ધ (પર્યાય)થી પણ હું અધિક છું. કારણ કે સિદ્ધ (દશા) તો એક સમયની પર્યાય છે, અને હું તો એવી એવી અનંતપર્યાયોનો પિંડ છું. (૭)

જેમ મેરુ પર્વત અડગ છે, હું પણ (સ્વભાવથી) એવો જ અડગ છું. મેરુમાં તો પરમાણુ આવે જાય છે, પરંતુ મારામાં તો કાંઈ આવતું જતું નથી; એવો હું અડગ છું. (૮)

હું વર્તમાનમાં જ મુક્ત છું, આનંદની મૂર્તિ છું, આનંદથી ભરચક સમુદ્ર જ છું, એવી દષ્ટિ થાય, તો પછી મોક્ષથી પણ પ્રયોજન નથી, મોક્ષ થાઓ તો થાઓ ન થાઓ તો પણ શું ? (પર્યાયની આટલી ગૌણતા દ્રવ્યદષ્ટિમાં થઈ જાય છે.) મને તો વર્તમાનમાં પણ આનંદ આવી રહ્યો છે, પછી પરિણતિમાં તો મોક્ષ થશે જ (એવી પ્રતીતિ આવી જાય છે) પરંતુ મારે તો તેથી પણ પ્રયોજન (દષ્ટિ) નથી. (૯)

‘કાંઈ કરવું’ (કર્તૃત્વબુદ્ધિથી) તે મરવા બરાબર છે. પ્રથમથી જ (મને) ‘કાંઈ કરવું’ના ભાવમાં મરવા જેવો બોજો લાગતો હતો. શુભ પરિણામ થતાં હું ભઠ્ઠીમાં બળી રહ્યો છું, એમ લાગતું હતું. સમુદ્રના પાણીમાંથી એક બિંદુ ઉડીને બહાર રેતીમાં પડે તો તે બિંદુને રેતી ચુસીને ખતમ કરી દેશે, અને રેતી ગરમ હોય તો બિંદુ તરત ખતમ થઈ જાય. તે રીતે જ પરિણામ બહાર જાય છે તેમાં દુઃખ જ દુઃખ છે. ૧૦.

દ્રવ્યદષ્ટિના હિસાબે તો શુદ્ધ પર્યાય જ પરદ્રવ્ય છે, મારા અસ્તિત્વમાં તે (શુદ્ધપર્યાય) નથી, રાગની તો વાત જ શું ? (દ્રવ્યદષ્ટિની અપેક્ષાએ અર્થાત્ દ્રવ્યસ્વભાવમાં અહંભાવરૂપ શ્રદ્ધાનું પરિણામ થવું, એવી શ્રદ્ધા થવાથી જ પર્યાય શુદ્ધ થાય છે પરંતુ શ્રદ્ધા તેમાં અહંભાવ કરતી નથી.) (૧૧)

પર્યાયમાં તીવ્ર અશુભ પરિણામ હો, અથવા ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ પર્યાય હો, મારામાં (એકરૂપ દ્રવ્ય સ્વભાવમાં) કાંઈપણ બગાડ સુધાર નથી થતો, હું તો જેવો ને તેવો જ છું. (૧૨)

(દ્રવ્યદષ્ટિના જોરમાં) કેવળજ્ઞાનથી પણ અમારે પ્રયોજન નથી—

મોક્ષથી પણ પ્રયોજન નથી - તે તો થઈ જાય છે. (૧૩)

જ્ઞાનનો વિષય દષ્ટિના વિષયને સાધવા પુરતો લક્ષમાં લેવો ઠીક છે, બાકી તેનું (તેનાથી વધારે) પ્રયોજન નથી. (પ્રયોજનભૂત વિના 'સ્વરૂપ' જાણવામાં આવતું હોવા છતાં બધા શેયોમાં જ્ઞાનને પોતાનું પ્રયોજન ભાસ્યમાન થતું નથી.) (૧૪)

સાંભળી સાંભળીને મળી જશે, તે દષ્ટિ જુઠ છે. (કાર્યસિદ્ધિ) પોતાના (અંતરપુરુષાર્થ) થી જ થશે. સાંભળવું, સંભળાવવું, વાંચવું, તે બધું (બહિર્મુખભાવ કાર્યસિદ્ધિ માટે) બેકાર છે. તે હોય તો ભલે હોય, પરંતુ તેનો ખેદ થવો જોઈએ, નિષેધ આવવો જોઈએ. (૧૫)

હું પહેલા તો બધું સાંભળી લઉં, જાણી લઉં,, પછી પુરુષાર્થ કરીશ. (- એવા પરિણામ, સ્વભાવની અરુચિનું ઘોતક છે) - આમ પછીવાળા સદાય પછી-પછી જ રહેશે. (અહીં તો) વર્તમાન આ ક્ષણથી (પુરુષાર્થ) જ કરવાની વાત છે. (૧૬)

વ્યવહારનયને અભૂતાર્થ કહેવામાં સંક્ષેપમાં પરિણામ માત્ર (જે વ્યવહારનયનો વિષય છે) અભૂતાર્થ છે (એમ કહ્યું છે). ચાહે તો પરિણામ અશુભ હો, શુભ હો, કે શુદ્ધ હો. (૧૭)

પોતાના પરિણામ સુધી જ પોતાની (કાર્ય) સીમા છે. તેનાથી આગળ કોઈ દ્રવ્ય જઈ શકતું નથી. (૧૮)

પરિણામ પોતાનું હોવા છતાં પણ તેને પોતે ખૂદ જ (કર્તા બુદ્ધિથી)

પલટાવી શકતો નથી. અને પરિણામમાં કર્તા-કર્મપણાનો ધર્મ છે. તેથી તે તો પલટશે જ. (જ્યાં સુધી) દષ્ટિ બહાર ઝૂકી છે, દષ્ટિનો પ્રસાર પોતાને છોડીને બહારમાં છે; તો (ત્યાં સુધી) પરિણામ પણ બહાર ઝૂકશે. અને (જો) દષ્ટિ પોતાના સ્વભાવ તરફ છે, તો પરિણામ પણ પોતાની તરફ ઝૂકશે. મારે તો પરિણામ પણ પલટાવવું (ફેરફાર કરવો) નથી. હું તો અપરિણામી છું અને પલટવું મારો ધર્મ જ નથી. તે તો પરિણામનો ધર્મ છે. દષ્ટિના હિસાબથી તો શુદ્ધ પરિણામ પણ મારાથી જુદા જ છે. જ્ઞાન તેને પોતાનો અંશ જાણી લે છે. (૧૯)

પ્રશ્ન :- પ્રથમ પાત્રતાનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર :- પોતાના દ્રવ્યમાં દષ્ટિને તાદાત્મ્ય કરવી, પ્રસારવી. બહિર્મુખમાં તાદાત્મ્ય કરતી દષ્ટિને પોતામાં તાદાત્મ્ય કરવી તે જ પ્રથમ પાત્રતા છે. ૨૦.

(આત્મિક આનંદના વિષયમાં આપે કહેલું) જ્યાં એકવાર આનંદની ઘૂંટ પી લીધી, ત્યાં તો વારંવાર તે જ ઘૂંટ પીવા માટે પોતાની તરફ આવવું પડશે. બીજી કોઈ જગ્યાએ પરિણતિને રસ જ નહિં પડે. વારંવાર પોતાની તરફ આવવાનું જ લક્ષ રહેશે. બીજો બધો રસ ઉડી જશે. (૨૧)

(સહજ પુરુષાર્થના વિષયમાં આપે કહેલું) પુરુષાર્થ કરું, પુરુષાર્થ કરું- તે વાત પણ નથી-(સહજ પુરુષાર્થનું એવું સ્વરૂપ નથી). હું વર્તમાનમાં જ અનંત પુરુષાર્થનો પિંડ છું (એવા સ્વ આશ્રયમાં) પર્યાય દ્રવ્ય તરફ ઢળી જાય છે. તેથી (ઉપદેશમાં) પર્યાયની અપેક્ષાએ પુરુષાર્થ કરવાનું કહેવામાં આવે છે. ૨૨

હું ખૂદ જ વર્તમાનમાં ભગવાન છું. (તેમાં) ભગવાન થવું પણ ક્યાં છે ? પોતાના સ્વભાવમાં દષ્ટિનો પ્રસાર થતાં, પર્યાય પોતાની તરફ ઝૂકતાં ઝૂકતાં પર્યાયમાં કેવળજ્ઞાન-સિદ્ધ દશા આદિ થશે જ. મારે તો તેનાથી પણ પ્રયોજન (દષ્ટિ) નથી. (૨૩)

પહેલાં તો (તત્ત્વની) ધારણા બરાબર હોવી જોઈએ. પરંતુ ધારણા અંતરમાં ઉતરે ત્યારે સમ્યક્જ્ઞાન થાય છે. ધારણામાં પણ આ તરફનું (આત્માનું) લક્ષ હોવું જોઈએ. (ધારણા સ્વલક્ષ્યી હોવી જોઈએ. સ્વલક્ષ્યી ધારણા પ્રયોજની ઉત્પાદક થાય છે. અને પ્રયોગાન્વિત ધારણામાં ધારણ કરેલો ઉપદેશ જ્યારે અંતરમાં ઉતરે છે ત્યારે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે.) (૨૪)

પોતાના ત્રિકાળી અસ્તિત્વમાં અહંપણું થવાથી પર્યાયબુદ્ધિ છૂટી જાય છે. (૨૫)

વિભાવ તો મારાથી બહુ જ દૂર છે. અહીં તો પરિણામ (શુદ્ધપર્યાય) પણ મારાથી ભિન્ન છે, હું તો અપરિણામી છું. એક સમયના પરિણામની સાથે વહેતો નથી. (૨૬)

પ્રશ્ન :- દ્રવ્યને પરિણામી કહીએ તો શું વાંધો (હરકત) છે ?
ઉત્તર :- પરિણામ-પરિણામી કહેવામાં થોડો શબ્દ ફેર છે. પરિણામથી પરિણામીને બતાવવામાં પણ પરિણામનું લક્ષ થાય છે. તેથી (પરિણામનું લક્ષ નહિ કરવાના હેતુથી) પરિણામ-પરિણામી નહિ. પરંતુ અપરિણામી અને પરિણામ એમ કહો. (૨૭)

શાસ્ત્રમાં વ્યવહારની કેટલીક વાત, જીવ સ્વચ્છંદમાં ન ચડી જાય તે હેતુથી હોય છે. તો તે વાતને પકડીને જીવ ગોટાળામાં ચઢી જાય છે. (વ્યવહારને ઉપાદેય માની લે છે). ૨૮

હું (ત્રિકાળી) પરિણામમાં જતો નથી. (ત્રિકાળી સ્વભાવમાં અહંપણું થતાં) પરિણામ સહજ જ મારી તરફ આવે છે. (૨૯)

હું વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું, કૃતકૃત્ય છું. મારે કાંઈ કરવું-ધરવું છે જ નહિ, એવી દષ્ટિ થતાં, પરિણામમાં આનંદનો અંશ પ્રગટ થાય છે, અને વધતાં વધતાં પૂર્ણતા થઈ જાય છે. (૩૦)

પ્રશ્ન :- શુદ્ધ પરિણામમાં દ્રવ્ય વ્યાપક છે કે નહિ ?

ઉત્તર :- આખા દ્રવ્યની (પ્રમાણજ્ઞાનની) અપેક્ષાએ જોવામાં આવે તો દ્રવ્ય પરિણામમાં વ્યાપક છે. પરંતુ દષ્ટિના વિષયની (ત્રિકાલી દ્રવ્યસ્વભાવની) અપેક્ષાથી તો દ્રવ્ય અપરિણામી, (છે), પરિણામમાં વ્યાપક નથી. (૩૧)

દષ્ટિનું વિષયભૂત દ્રવ્ય એકાંતે કૂટસ્થ જ છે. પર્યાય અપેક્ષાએ પર્યાય એકાંત અનિત્ય જ છે. (- યહ સમ્યક્ એકાંત છે.) (૩૨)

પ્રશ્ન : નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં કેવો આનંદ આવે છે ?

ઉત્તર : નિર્વિકલ્પ ઉપયોગના સુખની તો શું વાત કહીએ ! પરંતુ સમજાવવા માટે (જેમ) શેરડીના રસના ઘૂંટડાં પીવાય છે, તેમ આનંદના ઘૂંટડા એક પછી એક ચાલતા જ રહે છે, તેમાંથી નીકળવાનો ભાવ જ ન આવે ! (૩૩)

(શુભાશુભ પરિણામ થવા છતાં અંતરંગ સ્થિતિ બતાવતાં કહ્યું)
અશુભ પરિણામના કાળમાં આ તરફનો (સ્વ-સન્મુખતાનો પુરુષાર્થનો) ઝૂકાવ મંદ થાય છે, શુભ પરિણામના કાળમાં આ તરફનો (પુરુષાર્થનો) વધારે ઝૂકાવ થાય છે. (પરંતુ બન્ને પ્રકારના પરિણામોના કાળમાં) દષ્ટિનો ઝૂકાવ તો તેવોને તેવો જ છે. લડાઈના કાળમાં બહાર લડાઈની ક્રિયા થાય છે, અને રાગમાં અશુભ રાગની ક્રિયા થાય છે અને હું તો મારામાં જ અચલ રહું છું. મારામાં તો તે જ સમયે રાગની ક્રિયાનો પણ અભાવ છે. (૩૪)

હું અડગ છું, કોઈથી ડગવાવાળો નથી, એવો નિશ્ચય કરીને નિર્ણયનું ફળ આનંદ આવવું જોઈએ, ત્યારે જ નિર્ણય સાચો છે. (૩૫)

(ભેદજ્ઞાનનું સ્વરૂપ :)
હરસમય વિકલ્પથી ભેદજ્ઞાન કરવું નથી પડતું, સહજરૂપ થઈ જાય છે. (૩૬)

દષ્ટિ દ્રવ્યમાં તાદાત્મ્ય થવા છતાં પણ પરિણતિ થોડી ચ્યુત થઈને પર તરફ ચાલી જાય છે. તો પણ સ્વરૂપાચરણની ચ્યુતિ તો થતી જ નથી. (૩૭)

(સ્વરૂપ) દષ્ટિ થવા છતાં પણ ચારિત્રગુણની યોગ્યતાજ એવી હોવાથી ચારિત્રગુણ પૂરો (શુદ્ધ) પરિણમી જતો નથી. શ્રદ્ધાગુણનો સ્વભાવ જ એવો છે કે એક જ ક્ષણમાં દ્રવ્યમાં પૂરે પૂરા વ્યાપ્ત થઈ જવું. ચારિત્રગુણનો સ્વભાવ જ એવો છે કે ક્રમે ક્રમે જ પૂરું થવું. આમ બે ગુણના સ્વભાવ જ જુદા જુદા છે. (૩૮)

જ્યારે દષ્ટિ પોતાના સ્વરૂપમાં તાદાત્મ્ય થાય છે, તો (પણ) થોડો કાળ રાગ આવે તો છે. પરંતુ રાગ લંગડો થઈ જાય છે, તેને આધાર નથી રહેતો. (૩૯)

હું તો ક્યારેય પણ ખસું નહીં, એવો ખૂટો છું. પરિણામ આવે છે અને જાય છે. પરંતુ હું તો ખૂટાની જેમ અચલિત જ રહું છું. (૪૦)

બહિર્મુખ હોવાથી જ્ઞાન ખીલતું નથી, અને અંતર્મુખ હોવાથી અંદરથી જ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થઈ જાય છે. પોતાની તરફ જ દેખવાની વાત છે. (૪૧)

(એક જિજ્ઞાસુ :) આત્માને પકડવાની વાત છે !
(ભાઈશ્રી :) પકડવું શું ? હું તો સ્વયં છું જ. પકડવું, ફકડવું બધું પરિણામની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે. પરિણામ પોતાની તરફ ઝૂક્યો તો પરિણામની અપેક્ષાએ આત્માને પકડ્યો, એમ કહેવાય છે. (૪૨)

પોતાના દ્રવ્યમાં દષ્ટિ તાદાત્મ્ય થતાં જ જ્ઞાન પ્રમાણ થઈ જાય છે, ત્યારે જ્ઞાન (અન્ય) બધી વાતો (યથાર્થપણે) જાણી લે છે. (૪૩)

‘અનેકાંત પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ સિવાય, અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી.’ ‘શ્રીમદ્’નું આ વાક્ય મને બહુ પ્રિય લાગે છે. (૪૫)

બીજા પાસેથી સાંભળવું-માગવું બધી પામરતા છે દીનતા છે, ભીખારીપણું છે. મારામાં શું ખામી છે, કે હું બીજા પાસે માગું ! હું

તો પરિપૂર્ણ છું... (૪૬)

“અહો ! જે ભાવે તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય, તે ભાવ પણ નુકશાન કર્તા છે” આ વાત કહેવાની કોની તાકાત છે ? એ તો ગુરુદેવનું જ સામર્થ્ય છે ! (૪૭)

તીર્થંકરની દિવ્ય ધ્વનિથી પણ લાભ થતો નથી, તો પછી બીજા કોનાથી લાભ થાય ? તે (દિવ્યધ્વનિ) પણ પોતાને છોડીને એક (ભિન્ન) વિષય જ છે. (અહીં તો સાંભળવાના બહિર્મુખી પરિણામથી છૂટીને અંતર્મુખ થવાની પ્રેરણા છે.) (૪૮)

વિકલ્પથી અને મનથી (પરલક્ષ્યજ્ઞાનમાં) કરેલો નિર્ણય સાચો નથી. પોતાની તરફ દૃષ્ટિનું તાદાત્મ્ય કરવાથી જ, પોતાથી કરેલો નિર્ણય જ સાચો નિર્ણય છે. પહેલા વિકલ્પથી, અનુમાનથી (સ્વલક્ષ્યજ્ઞાન મેં) નિર્ણય થાય, તેમાં પણ લક્ષ તો અંતરમાં ઢળવાનું જ હોવું જોઈએ. (૪૯)

હું તો અડગ છું, કોઈથી ડગવાવાળો નથી. જેમ આ દેહાકારમાં સ્થિત આકાશ અડગ છે, હાલતું ચાલતું નથી, તેમ હું પણ અડગ છું. (૫૦)

અંતરમાં આનંદના ઘૂંટડા પીતાં, બહારમાં આવવું ગમે જ કોને ? બહારમાં આવતાં તો, બોજો જ બોજો લાગે છે. (૫૧)

પ્રશ્ન :- ચોથા ગુણસ્થાનમાં (નિર્વિકલ્પ) અનુભવ કેટલા સમયના આંતરે આવતો હશે ?

ઉત્તર :- એ રીતે અનુભવના કાળની કોઈ મર્યાદા નથી. એ તો

વિશેષ અશુભમાં હોય તો (સામાન્યતયા) કાળ લાંબો પણ હોય અને શુભમાં હોય તો જલદી જલદી પણ અનુભવ થાય. કોઈને મહિનામાં દસ વાર પણ થઈ શકે છે. (૫૨)

ચૈતન્ય ગાંસડી હું જ છું, એવી પક્કડ થઈ જવાથી મતિ-શ્રુતજ્ઞાન અંતરમાં ઢળી જાય છે. તેથી અંતરમાં ઢળવાનું (ઉપદેશમાં) કહેવામાં આવે છે. (૫૩)

હું વર્તમાનમાં જ સમજણનો પિંડ છું. (૫૪)

(અશાતાના ઉદયમાં) સમ્યગ્દ્રષ્ટિને દુઃખનું વેદન થાય છે, પરંતુ પોતાના સ્વભાવની અધિકતાના વેદનમાં તે દુઃખની ગૌણતા થઈ જાય છે. જ્ઞાનમાં શાંતિના વેદનની સાથે સાથે દુઃખનું વેદન આવે છે, પરંતુ તે વેદન મુખ્ય થતું નથી. પોતાના સ્વભાવની જ જ્ઞાનીને અધિકતા રહે છે, પોતાના સ્વભાવની અધિકતા ક્યારેય છૂટતી નથી. (૫૫)

જ્યારે દૃષ્ટિ પોતાના સ્વભાવમાં પ્રસરી જાય છે, ત્યારે પાંચ સમવાય પોતાના જ્ઞાનમાં શેય થઈ જાય છે. (૫૬)

અજ્ઞાની ઉત્પાદ-વ્યયની સાથે સાથે ચાલ્યો જાય છે. (- પરિણામનો ઉત્પાદ-વ્યય થતાં, પર્યાયદૃષ્ટિ હોવાથી પોતાનો જ ઉત્પાદ-વ્યય અનુભવે છે) અને જ્ઞાનીએ નિત્ય (-દ્રવ્ય) માં પોતાનું અસ્તિત્વ સથાપ્યું છે, તેથી ઉત્પાદ-વ્યયની સાથે ચાલ્યો જતો નથી, પરંતુ ઉત્પાદ-વ્યયને જાણી લે છે. (૫૭)

જ્ઞાનની પર્યાય આવે છે અંદરથી, અને (અજ્ઞાનીને) બહારનું લક્ષ હોવાથી દેખાય છે (કે) બહારથી આવે છે, તેથી અજ્ઞાનીને પરથી જ્ઞાન થાય છે એવો ભ્રમ થઈ જાય છે. ૫૮.

અનંત તીર્થકરો થઈ ગયા. પરંતુ અમને તો ‘ગુરુદેવશ્રી’ બધાથી અધિક છે. જેમ પોતાને ધનની જરૂરત હોય અને કોઈ લખપતિ પોતાની જરૂરત અનુસાર ધન આપે, તો તે પોતા માટે બીજા કરોડપતિથી પણ અધિક છે. તેમ ‘ગુરુદેવશ્રી’ અમારા માટે તીર્થકરથી પણ અધિક છે, જેનાથી અમારુ હિત થયું છે. ૫૯.

(દ્રવ્યલિંગીની ભૂલ) દ્રવ્યલિંગી થઈને અગિયાર અંગ સુધી ભણે છે, પરંતુ ત્રિકાળી ચૈતન્યદળમાં અહંપણું કરતા નથી, તે જ ભૂલ છે, બીજી કોઈ ભૂલ નથી. (૬૦)

પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’એ શાસ્ત્ર વાંચતા સમયે કહ્યું, જેમ વેપારમાં ચોપડાના પાનાં ફેરવે છે, તેમ આ પાના છે, કોઈ ફરક નથી, જો અંતરની (ધ્રુવ ચૈતન્યની) દષ્ટિ નથી, તો બન્ને સમાન છે. (૬૧)

તીર્થકર યોગ અને વાણી મળી તો સારું છે, ભવિષ્યમાં પણ આ ભાવથી મળશે, એવી તેમાં હોંશ આવે છે તો તેનાથી કઈ રીતે છૂટશે ? લાભ માને છે, તો કઈ રીતે છોડશે ? તેનાથી (એવા ભાવથી) નુકસાન જ છે, લાભ નથી, લાભ તો મારાથી જ છે. વર્તમાનમાં જ મારાથી લાભ છે એવું જોર નહિ હોય તો પરમાં અટકી જશે. (બહિર્મુખ પરિણામનો રસ, પરિણામને અંતર્મુખ થવામાં બાધક થાય છે, એવો અહીં અભિપ્રાય છે.) (૬૨)

પ્રશ્ન :- આત્માનુભવ થયા પછી જ્ઞાની જીવ ન્યાય-નીતિથી ધનાદિની પ્રવૃત્તિ કરે છે ને ?

ઉત્તર :- કરવું, ફરવું રહ્યું નથી. જે પર્યાય આવવાવાળી છે તે યોગ્યતા અનુસાર આવી જાય છે પરંતુ તેના તરફ (જ્ઞાનીનું) લક્ષ નથી, લક્ષ આ તરફ (અંતર જ્ઞાયકતત્ત્વ)નું છે. અંતરમાં એકત્વ થયું પછી (સ્વયં) પરિણામ (વિકાર) મર્યાદિત થઈ જાય છે પરંતુ મર્યાદિત જ હોય છે - થાય છે એમ કહેવાથી (જોર દેવાથી) તેની દષ્ટિમાં પરિણામને મર્યાદામાં રાખવાનો જ પ્રયત્ન રહે છે. અર્થાત્ પરિણામને જ (એકત્વબુદ્ધિપૂર્વક) દેખતો રહે છે તેથી કહે છે કે જે પરિણામ થવાવાળું છે તે થઈ જાય છે. પરિણામની મર્યાદા દેખતા રહેવાથી અપરિણામીનું જોર છૂટી જાય છે. (૬૩)

તીવ્ર પ્યાસ (જિજ્ઞાસા) લાગવી જોઈએ. તરસ લાગે તો ગમે તેમ કરીને છીપાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના રહે નહિ.

પ્રશ્ન :- અનુભવ માટે વિચાર, મનન, ઘૂંટણમાં રહેવું જોઈએ ?

ઉત્તર :- પર્યાયમાં બેસીને (- પર્યાય મેં ‘મારાપણું’ રાખીને અર્થાત્ પર્યાયમાં અસ્તિત્વની સ્થાપના કરીને) ઘૂંટણ, મનન કરવામાં પર્યાયમાં ઠીકપણું (સંતોષ) રહે છે અને દ્રવ્યમાં બેસવાથી (- દ્રવ્યમાં અસ્તિત્વ સ્થાપિત કરવાથી) ઘૂંટણ-મનન સહજ થાય છે. ઘૂંટણ આદિ જોર નથી, સહજ થાય છે. જોર તો અહીં (અંતર તત્ત્વ)નું રહે છે. પર્યાયમાં બેસીને ઘૂંટણ કરવાથી અંદરમાં આવી શકાતું નથી. (૬૫)

(પોતાના પૂર્વજીવન વિષે કહ્યું) મને પહેલેથી ઇન્દ્રિયવિષયો તરફનો રસ ન હતો અને વિકલ્પોમાં કષાયની ભઠ્ઠી સળગતી હોય, એમ લાગતું

હતું. એવા વેદનમાં, તે શું છે - શું છે એવા વિચારની ધૂનમાં રહેતો હતો. (એટલી ધૂન હતી કે) મને શહેરના ખાસ પરિચિત રસ્તાઓ સિવાય, કોઈ રસ્તા વગેરેની પણ ખબર ન હતી. અને કોઈ વાતનો ખ્યાલ રહેતો ન હતો. વિચારનું જોર પહેલેથી જ હતું. તેમાં તીક્ષ્ણતા હતી. દ્વિગંબર શાસ્ત્ર જોયું તો ત્યાંથી નીકળ્યો તો બીજે ક્રિયાકાંડમાં પડ્યો, તેમાં પણ કોઈ શાંતિ ન મળી. તે પણ છોડી દીધું. પછી 'આત્મધર્મ' વાંચતાં જ ચોટ લાગી અને બધી વાત ખ્યાલમાં આવવા લાગી. ૬૬.

બધી વાતનો 'ગુરુદેવશ્રી'એ મસાલો તૈયાર કરી રાખ્યો છે, તેથી કોઈ વાત વિચારવી પડતી નથી, નહિ તો, સાધક હોય તોપણ મસાલો તૈયાર કરવો પડે છે. (૬૭)

પ્રશ્ન :- અનુભવ થયા પછી પરિણામમાં મર્યાદા આવી જાય છે ને ? વિવેક થઈ જાય છે ને ?

ઉત્તર :- વિવેકની વાત એક બાજુ રાખો. એકવાર વિવેકને છોડી દો (પર્યાયની સાવધાની છોડી દો) પરિણામમાત્ર હું છું જ નહિ, હું તો અવિચળ ખૂંટો છું. મારામાં ક્ષણિક અસ્તિત્વ છે જ નહિ. વિવેકને બહાને પણ જીવ પરિણામમાં એકત્વ કરે છે. (૬૮)

(અજ્ઞાનીને) કષાયની મંદતામાં થોડા વિષયો છૂટતાં, તેમાં ઠીક માનવા લાગે છે, પરંતુ તે પણ તીવ્ર કષાય જ છે, તેમાં કષાય ભર્યો પડ્યો છે. ૬૯.

પ્રશ્ન :- શરૂઆતવાળાએ અનુભવનો પ્રયત્ન કઈ રીતે કરવો ?

ઉત્તર :- હું પરિણામમાત્ર નથી, ત્રિકાળી ધ્રુવપણામાં અહંપણું સ્થાપી

દેવું તે જ ઉપાય છે. (૭૦)

પ્રશ્ન :- શાસ્ત્રમાં તો પ્રયત્ન કરવો, પ્રયત્ન કરવો તે વાત આવે છે ?

ઉત્તર :- પ્રયત્ન કરવાનું કહેવામાં આવે છે, પ્રયત્ન થાય પણ છે, પરંતુ પ્રયત્ન પણ છે તો પર્યાય ! હું તો પર્યાયમાત્રથી ભિન્ન છું. પ્રયત્ન શું કરું ! સહજરૂપ થાય છે. પ્રયત્ન વગેરેનું 'થવું' પર્યાયનો સ્વભાવ છે. હું તેમાં ન આવું છું, ન જાઉં છું, હું ત્રિકાળી છું, એવી દૃષ્ટિમાં પ્રયત્ન સહજ થાય છે. (૭૧)

વિચાર મંથન પણ થાકી જાય, શૂન્ય થઈ જાય, ત્યારે અનુભવ થાય છે. મંથન પણ છે તો આકુળતા. એકદમ તીવ્ર ધગશથી અંદરમાં ઉતરી જવું જોઈએ. ૭૨.

પ્રશ્ન :- રામચંદ્રજીને સીતાજી માટે લડવાનો ભાવ આવ્યો, અને ધર્મરાજને (યુધિષ્ઠિરને) દ્રૌપદીની સાડી ખેંચાવા છતાં પણ બચાવવાનો ભાવ આવ્યો ન હતો, તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર :- તે તો પરિણામની યોગ્યતા જ એવી ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. અનેક પ્રકારના કષાયોમાંથી જે થવાવાળો છે, તે થાય છે. તેને કરે, છોડે શું ? તે પરિણામમાત્રથી સમ્યગ્દૃષ્ટિને ભિન્નતા રહે છે. હું કરવાવાળો જ નથી, એમ રહેવું તે જ ખાસ વાત છે. (૭૩)

શાસ્ત્રમાં પરિણામ જોવાની વાત આવે છે તેથી (અજ્ઞાની) પરિણામ દેખતો રહે છે, ધ્રુવવસ્તુ રહી જાય છે. પરિણામને જ દેખતા રહેવામાં પરિણામની સાથે એકતા થાય છે. પરિણામીમાં એકતા રહેતી નથી.

અનિત્યમાં નિત્ય ચાલ્યો જાય છે. પર્યાયની શુદ્ધિ આવી છે અને તેવી છે એવી પર્યાયની વાતમાં રસ પડી જવાથી નિત્યનું જોર રહેતું નથી. પર્યાયમાં જોર કરવાની તો આદત પડી જ છે. (૭૪)

આખી વસ્તુ (પ્રમાણનો વિષય) દેખાડવામાં, નિત્ય અને અનિત્ય દેખવામાં આવે છે. તેમાં અનિત્ય બીજાનું નથી એવું દેખાડવા માટે છે, પરંતુ દૃષ્ટિના વિષયમાં તો નિત્ય જ છું અને અનિત્ય મારાથી ભિન્ન જ છે. તેનો (ઉત્પાદ-વ્યયનો) ભાવ અને મારો (ધ્રુવનો) ભાવ વિરુદ્ધ છે. (૭૫)

શક્તિની તરફ જુઓ તો એટલું ભારે ભારે લાગે છે કે આખું જગત ફરી જાય તોપણ તે (અનંત શક્તિઓનો પિંડ) ફરી શકતો નથી, એવું ઘન સ્વરૂપ છે. તેમાં કંઈ વિચલિતતા જ થતી નથી. (૭૬)

(અજ્ઞાની) પરિણામમાં બેસીને શક્તિને જુએ છે : ‘શક્તિ આવી છે, આવી છે’ તેમાં તો જોવાવાળો અને શક્તિ બે અલગ ચીજ થઈ જાય છે. જેમ બીજો બીજાની વાત કરે છે તેમ તે થઈ જાય છે. (વાસ્તવમાં દ્રવ્યસ્વભાવને જોઈને જ ભિન્નતા થવી જોઈએ. પરંતુ પરિણામમાંથી એકત્વ નહીં છૂટવાથી દ્રવ્યસ્વભાવમાં અભેદતા થતી નથી.) (૭૭)

દર્પણમાં જે પર્યાય દેખાય છે, તે તો ઉપર ઉપર છે, અંદરમાં જે દળ પડ્યું છે તે તો જેવુંમ ને તેવું છે. તે પર્યાયરૂપ થતું જ નથી. એ રીતે ત્રિકાળી સ્વભાવનું દળ તો જેવું ને તેવું જ છે, પર્યાયમાં આવતું નથી. (૭૮)

શ્રદ્ધામાં ત્રિકાળીપણું આવી ગયું તો વિકલ્પથી ભિન્નતા થઈ ગઈ, તે જ મુક્તિ છે. ચારિત્રમાં મુક્તિ થઈ જશે. (૭૯)

પ્રશ્ન :- વસ્તુસ્વભાવનું લક્ષ થઈ જવાથી કાર્ય થાય જ ને ?

ઉત્તર :- લક્ષ અને તેનું ધ્યેય બીજું હોવાથી વસ્તુ બીજી દેખાય છે, તેથી લક્ષની પર્યાયથી જોવું નહિ. (યથાર્થ લક્ષ્યમાં લક્ષ્ય કરવાવાળી પર્યાય ગૌણ થઈ જાય છે.) હું તો ખુદ વસ્તુ છું એમ જોવાથી લક્ષની પર્યાય ગૌણ થઈ જાય છે. ત્યાં તે પર્યાય ઉપર વજન નથી આવતું- મુખ્યતા નથી થતી. તેમાં મુખ્યતા ત્રિકાળીપણાની રહે છે. (૮૦)

બસ એક જ વાત છે કે ‘હું ત્રિકાળી છું’ એમ જામી રહેવું જોઈએ. પર્યાય થવાવાળી થાઓ - યોગ્યતાનુસાર થઈ જાય છે. હું તેમાં જતો નથી. ક્ષયોપશમ હોય, ન હોય, યાદ રહે, ન રહે, પરંતુ અસંખ્ય પ્રદેશમાં વ્યાપક થઈ જવું જોઈએ. (૮૧)

પ્રશ્ન :- ભગવાનની વાણી બહુ જોરદાર હશે ?

ઉત્તર :- વાણીમાં જોર શું હોય ? પોતામાં જોર હોય તો વાણીમાં જોરનો આરોપ દેવાય છે. (૮૨)

દ્રવ્યલિંગીને ત્રિકાળી પ્રત્યે ઉત્સાહ આવતો નથી, ઉત્સાહ આવત તો ‘ત્રિકાળી’ થઈ જાત. (૮૩)

કંઈ કરે નહિ તો ગમે નહિ તેવી ટેવ (કર્તાબુદ્ધિ) થઈ ગઈ છે. પરંતુ કંઈ કરે તો ગમે નહિ એમ હોવું જોઈએ. (૮૪)

(આત્મા માટે) રુચિની આવશ્યકતા જોઈએ. દરકાર હોવી જોઈએ. (વિકલ્પોથી) થાક લાગવો જોઈએ. તીવ્ર પ્યાસ લાગે તો શોધે જ. (૮૫)

જ્યાં સુધી ડૂબકી અંદરમાં (આત્મામાં) નથી મારતો ત્યાં સુધી પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો જોઈએ. (૮૬)

પ્રશ્ન :- રુચિ વધતાં વધતાં વસ્તુની મહિમા વધતી જાય છે અને સુગમતા પણ વધુ ભાસે છે ?

ઉત્તર :- રુચિ વધે છે, એવા (પર્યાયના) લક્ષમાં પણ પર્યાયમાં મહત્તા થાય છે, તેમાં (પર્યાયમાં) હુંપણું દેખાય છે, તેથી ત્રિકાળીમાં જામી શકાતું નથી. તે તો વિકલ્પવાળી રુચિ છે. હું તો પરિણામ માત્રથી ભિન્ન છું એવા ત્રિકાળીનો અનુભવ આવવો તે જ અભેદની રુચિ છે. ૮૭.

કોઈ એકાંત વેદાંતમાં ખેંચી જાય નહિ તેટલા માટે બન્ને વાત બતાવી છે. પર્યાય બીજામાં થતી નથી, કાર્ય તો પર્યાયમાં જ થાય છે એમ કહે તો ત્યાં (પર્યાયની રુચિવાળા) ચોંટી જાય છે - આમ તો છે ને ! આમ તો હોવું જોઈએ ને !

અરે ભાઈ ! શું હોવું જોઈએ ! છોડી દે બધી વાતો જાણવાની. હું તો ત્રિકાળી જ છું, ઉત્પાદ-વ્યય કંઈ મારામાં છે જ નહિ. (૮૮)

પ્રશ્ન :- શરૂઆતવાળાને, વિચારમાં બેસે છે, તો હું આવો છું - હું આવો છું તેમ કરે છે, તેમાં કલાક અડધા કલાકમાં થાક લાગે છે, તો કેમ ?

ઉત્તર :- વિકલ્પમાં તો થાક જ લાગે ને ! હું આવો છું - એમ અનુભવ કરવામાં શાંતિ છે. (૮૯)

એક જ માસ્ટર કી (Master key) છે, બધી વાતોમાં, બધા શાસ્ત્રોમાં એક જ સાર છે. ત્રિકાલીપણામાં અહંપણું જોડી દેવાનું છે. (૯૦)

આનંદના અનુભવમાં તો રાગથી પણ ભિન્ન ચૈતન્યગોળો છૂટો એકલો અનુભવમાં આવે છે. તેના આનંદની શું વાત કરીએ ! એ તો અંદરથી નીકળવું જ ગમે નહિ, બહારમાં આવતાં જ ભઠ્ઠી ભઠ્ઠી લાગે. (૯૧)

પ્રશ્ન :- પાકા નિર્ણય વિના, હું શુદ્ધ છું, ત્રિકાળી છું, ધ્રુવ છું, એમ અનુભવનો અભ્યાસ કરે તો, અનુભવ થઈ શકે કે કેમ ?

ઉત્તર :- નહીં, પાકો નિર્ણય નહીં પરંતુ યથાર્થ નિર્ણય કહો. યથાર્થ નિર્ણય થયા બાદ નિર્ણયમાં પાકાપણું થાય છે. પછી અનુભવ થાય છે. (૯૨)

પ્રશ્ન :- સામાન્યનો વિચાર તો વધુ ચાલે નહિ અને વિશેષના વિચારમાં તો નિર્વિકલ્પતા થતી નથી ?

ઉત્તર :- હું શુદ્ધ છું, એવા છું એવા વિકલ્પ કરવાની વાત નથી. અને વિચાર પણ એક સમયની પર્યાયમાં થાય છે, અહીં તો હું આવો જ છું - એવા ત્રિકાળીમાં અહંપણું થઈને અનુભવપૂર્વક એવું પરિણમન થઈ જવું જોઈએ. વિચારાદિ તો પર્યાયનો સ્વભાવ હોવાથી ચાલે જ છે, પરંતુ જોર ધ્યેય સ્વભાવની તરફ રહે છે, તો પરિણતિ ત્રિકાળીની તરફ ઢળી જાય છે.

ચોથા ગુણસ્થાનવાળો જીવ દ્રવ્યલિંગ ધારણ કરે છે, તોપણ સ્તિરતા

ઓછી છે અને પંચમ ગુણસ્થાનવાળો અશુભમાં વિશેષ રહે છે તુપણ સ્થિરતા (ચોથાવાળાથી) વિશેષ છે; કેમ કે ચોથાવાળા દ્રવ્યલિંગી ને શુભભાવમાં રસ અધિક છે—બાહ્ય ઉપયોગ અધિક છે, અને પંચમવાળાને અશુભભાવમાં અધિક હોવા છતાં પણ અંતરમાં ઢલન અધિક રહે છે. (ચતુર્થ ગુણસ્થાનવર્તી દ્રવ્યલિંગીના શુભભાવમાં વધારે રસ છે જ્યારે પંચમ ગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવકના અશુભભાવમાં પણ વિભાવરસ ઓછો છે. તત્ત્વતઃ મોક્ષમાર્ગમાં શુદ્ધતા ઓછી-વતીનો નિયમ વિભાવરસ પર આધારિત છે, નહિ કે શુભાશુભભાવ પર.) (૯૪)

પ્રશ્ન :- ચોથા ગુણસ્થાનવાળાને વસ્તુનો અનુભવ છે અને સ્થિરતાનો પ્રયત્ન પણ છે, તો પછી અનુભવમાં કાળ કેમ લાગે છે ?

ઉત્તર :- ચારિત્રની પર્યાયમાં તેટલી અસ્થિરતા છે, પુરુષાર્થની ઓછપ છે. પર્યાયની એવી યોગ્યતા છે. પરંતુ દૃષ્ટિમાં તેની ગૌણતા છે. વર્તમાનમાં જ પૂર્ણ છું – તેમાં પર્યાયની વૃદ્ધિ-હાનિ ગૌણ છે. (૯૫)

અજ્ઞાની પર્યાયમાં જ અહંપણું, સંતોષ, અધિકતા આદિ રાખે છે. પર્યાયમાં ઉલ્લાસ તો છે ને ! પર્યાયમાં વિશેષતા તો છે ને ! આ પર્યાયે દ્રવ્યનું માહાત્મ્ય તો કર્યું ને ! પર્યાય અંદરમાં તો ઢળે છે ને ! એમ ને એમ કોઈ પણ પ્રકારે પર્યાયમાં જ વજન રાખે છે. પરંતુ પર્યાયથી હઠીને હું તો ત્રિકાળી દળ જેવો ને તેવો છું, પરિણામ – માત્ર મારામાં નથી, એ રીતે ધ્રુવપણામાં અધિકતા સ્થાપતો નથી. કેમ કે વેદનમાં તો પર્યાય આવે છે અને દ્રવ્ય તો અપ્રગટ છે, તેથી અપ્રગટને તો દેખતો નથી, પર્યાયમાં જ અહંપણું રાખે છે, પરંતુ અહીં તો કોઈ પણ પર્યાય હોય, સુખ અનંત હોય, અથવા જ્ઞાન અનંત હોય, અથવા વીર્ય અનંત હોય તોપણ મને કાંઈ પરવા નથી. હું તો સુખસ્વરૂપ જ સ્વભાવથી

છું, એમ ધ્રુવસ્વભાવમાં જ અધિકપણાનું વેદન કરવાનું છે અને શુદ્ધ પર્યાયો પણ ગૌણ કરવાની છે – ગૌણપણે વેદન કરવાની છે. ધ્રુવવસ્તુમાં અહંપણું સ્થાપિત કર્યા વિના, પર્યાયથી એકત્વ છૂટી શકતું નથી. (૯૬)

આ અપેક્ષાથી નિત્ય છું, આ અપેક્ષાથી અનિત્ય છું, એ રીતે બન્નેય ઠીક છે, એમ (અજ્ઞાની) કહે છે. અરે ! હું નિત્ય જ છું એવું જોર દેવું તો ભૂલી ગયો – તો શું રહ્યું ? અનાદિથી જે હતું તે જ રહ્યું ! (૯૭)

વિચાર મનનથી વસ્તુ પ્રાપ્ત થતી નથી (અનુભવ થતો નથી) કારણ કે તે બહિર્મુખી મનના સંગવાળી છે. વસ્તુ અંતર્મુખ ધ્રુવ છે. (૯૮)

ચૈતન્યદળામાં અસંખ્ય પ્રદેશમાં પ્રસરી જવાથી પર્યાય દેખાતી જ નથી. (અર્થાત્) આવી પર્યાયને છોડીને, આવી પર્યાય કરું, એમ થતું નથી. પર્યાયમાં સામ્યભાવ આવી ગયો. (૯૯)

પ્રશ્ન :- કોઈ જીવ સિવાય, સામાન્યતઃ બધા જીવોને માર્ગના ક્રમનું સેવન કરવું પડે છે. ('શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી'નો બોલ) આમાં શું કહેવું છે ?

ઉત્તર :- ક્રમ શું ! (હસતાં હસતાં) એ તો કોઈ જીવ સીધો અનુભવ કરીને વસ્તુને પકડી લે છે અને બહુભાગ જીવોની પરિણતિ ચંચળ હોય છે તેથી ધીરે ધીરે શાસ્ત્ર આદિમાં રોકાતાં રોકાતાં અહીં (અંતરમાં) ઢળી જાય છે, તો ક્રમનું સેવન કહ્યું. (૧૦૦)

ભગવાનની વાણી સાંભળવામાં (સાંભળવાના લક્ષમાં) પોતાનો નાશ થાય છે. જેમ સ્ત્રીનો વિષય છે તેમ આ પણ વિષય છે (પરલક્ષી બધા

ભાવો વિષયના ભાવ સમાન જ છે, કારણકે પરમાર્થે પરલક્ષ થવામાં આત્માના ગુણનો ઘાત જ થાય છે. (૧૦૧)

ખરેખર વાત તો એમ છે કે સાંભળવાથી જે મહિમા આવે છે, તે નહિ, પણ અંદરથી સહજરૂપે (સ્વનું) મહાત્મ્ય આવવું જોઈએ. (બહારમાં) તીવ્ર થાક લાગે તો અંદરથી જ આવે છે. ૧૦૨.

શ્રવણ વાંચન આદિ તો બધી ઉપર ઉપરની વાત છે. અંદરથી સહજરૂપ (ભાવ) આવવો જોઈએ. (૧૦૩)

અહીં તો દાતાર થઈ જવાની વાત છે. અહીંથી (બીજા ઉપદેશદાતાથી) લઈ લઉં, એવી વાત જ નથી. એક વખત લાભ મળ્યો, તો બીજી વખત પણ લાભ મળી જશે, આ પ્રત્યક્ષ લાભ મળી રહ્યો છે ને ! એમ ને એમ કરીને તેમાં જ (અજ્ઞાની) રોકાઈ જાય છે. અંદરના દાતારની વાત તો રહી નામ માત્ર, અને બહારના દાતારની મુખ્યતા ! (૧૦૫)

શાસ્ત્રમાં વાત આવે કે બરફના સંયોગથી પાણી વધારે શીતળ થાય છે તેમ અધિક ગુણવાનના સંગમાં રહેવાથી વધારે લાભ થાય છે. એવું સાંભળતાં અજ્ઞાની ત્યાં ચોંટી જાય છે. અસંગની વાત છોડી દીધી, ગુણહીનનો સંગ છોડીને ગુણવાનનો સંગ કર્યો, પણ અસંગતા રહી ગઈ ! (અસંગતાનો અભિપ્રાય રાખીને જ સત્સંગમાં રહેવા યોગ્ય છે.) (૧૦૬)

શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારના કથન આવે છે તેથી અજ્ઞાની તેમાં ગૂંચવાઈ જાય છે. પરંતુ નિશ્ચયની વાત મુખ્ય કરીને નિમિત્તનું જ્ઞાન કરવાનું છે, તે ભૂલી જાય છે. કેમ કે અનાદિનો સંગનો અભ્યાસ છે

ને ! તેથી એક સંગ (અશુભ) છોડીને બીજો (શુભ) સંગ પકડી લે છે. ૧૦૭

અનુભવની વાત તો શું કહેવી ! એકવાર વીજળીના કરંટની જેમ અંદરમાં ઉતરી જવું જોઈએ. જેમ કરંટનો કાળ થોડો, તોપણ આખું શરીર ઝણઝણી ઉઠે છે, તેમ અસંખ્ય પ્રદેશમાં આનંદ આનંદ થઈ જાય છે. પછી શુભાશુભ વિકલ્પ આવે છે. પણ અનુભવથી છૂટવા ઇચ્છે નહિ, તોપણ છૂટી જાય છે. છૂટી જાય તો છૂટો, પણ હું તો આ (ત્રિકાળી આત્મા) જ છું. (૧૦૮)

શાસ્ત્ર બધાં વાંચી જાય પરંતુ અનુભવ વિના તેનો ભાવ ખ્યાલમાં આવે નહિ. બધી અપેક્ષા તો જાણી લે, પરંતુ તેમાં જ (જાણપણામાં જ) ફસાઈ જાય છે. (૧૦૯)

ત્રિકાળીનું જોર નથી તેથી ક્ષણિક શુભાશુભ ભાવમાં આખે આખો ચાલ્યો જાય છે. ક્ષણિક દુઃખ આવ્યું ત્યાં ત્રિકાળી દુઃખ માનવા લાગે, ક્ષણિક સુખ આવ્યું ત્યાં ત્રિકાળી સુખ માનવા લાગે. અને જો ત્રિકાળીમાં અહંપણું થયું તો ક્ષણિક પર્યાય જે યોગ્યતાનુસાર થવાવાળી છે, તે થાઓ; હું તેમાં આવતો નથી. (૧૧૦)

(જ્ઞાતા-દૃષ્ટાનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું) નિર્વિકલ્પ અનુભવ થતાં જ જ્ઞાતાદૃષ્ટા થઈ શકાય છે. (માત્ર) એમ વિકલ્પથી જ જ્ઞાતા માનીને-થવાવાળું હાલું તે થયું, એમ માનીને (-એવા) સમાધાનમાં (જો) સુખ માને છે, તે (સુખ) તો (માંસ ખાવાવાળા) માંસ ખાવામાં અઘોરી અને ભૂંડ વિષ્ટા ખાવામાં, પતંગિયું દીપકમાં સુખ માને છે, તેવું તે સુખ છે. નિર્વિકલ્પ

અનુભવ વિના ધારણામાં ઠીક માને-સુખ માને, તે તો કલ્પનામાત્ર છે, વાસ્તવિક સુખ નથી. (૧૧૧)

પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’એ એટલું પ્રસિદ્ધ કરી દીધું છે કે કોઈ ખામી રહી નથી, પૂરેપૂરો સૂક્ષ્મ ખુલાસો (- માર્ગનું રહસ્ય ખુલ્લું) કર્યું છે. (પરમાર્થ-પરમ પદાર્થને સમ્યક્ પ્રકારે દર્શાવ્યો છે. (૧૧૨)

યોગ્યતા હોય તો સાંભળતાં જ સીધો અંદરમાં ઉતરી જાય છે તેથી તો કહે છે કે ‘તેવી તેની કાળલબ્ધિ.’ ત્યાં (અજ્ઞાની) કહે અરે, પુરુષાર્થને તો ઉડાડી દીધો ! અરે ભાઈ ! પુરુષાર્થ તેનાથી જુદો થોડો છે ? કોઈ સ્વચ્છંદતા કરી લે, તેથી પુરુષાર્થ કરવો તેમ કહ્યું છે, પરંતુ ત્રિકાળીમાં અહંપણું થાય તેમાં પુરુષાર્થ તો હોય જ છે પરંતુ આ (પુરુષાર્થની) પર્યાય જેટલો હું નથી, હું તો ત્રિકાળી દળ જ છું. (૧૧૩)

જે નિર્વિકલ્પતા થાય છે તેમાં તો આખું જગત, દેહ, વિકલ્પ, ઉઘાડ વગેરે કાંઈ દેખાતું જ નથી. એક પોતે જ પોતે દેખાય છે. અંદરમાં જાય તો બહારનું કાંઈ દેખાય નહિ. (૧૧૪)

અરે ભાઈ ! તું તારા અસંખ્ય પ્રદેશમાં આખે-આખો ચૈતન્યમૂર્તિ છો, તેમાં બેસી રહે ને ! ઉઠીને ક્યાં જાય છે ! (૧૧૫)

શાસ્ત્રથી જ્ઞાન નથી થતું એમ સાંભળે એને ‘બરાબર છે’ એમ કહે પરંતુ અંદરમાં (અભિપ્રાયમાં) તો પોતે બહારથી (શાસ્ત્ર આદિથી) જ્ઞાન આવે છે, તેમ માને છે. વાણીથી લાભ નથી તેમ કહે પરંતુ માન્યતામાં સાંભળવાથી પ્રત્યક્ષ લાભ થતો દેખાય છે, તો થોડું તો સાંભળી લઉં,

તેમાં નુકશાન શું છે ? (અજ્ઞાનમાં એવો ભ્રમ રહે છે) અરે ભાઈ ! તેમાં નુકશાન જ થાય છે, લાભ નહિ. ઉપરથી નુકશાન કહે અને અંદરમાં લાભ માનીને પ્રવર્તે, તે કેવી વાત ? એમાં અટકી જાય છે. (૧૧૬)

પ્રશ્ન : રુચિ કેમ થતી નથી ?

ઉત્તર : જરૂરિયાત દેખાય તો અંદરમાં આવ્યા વિના રહે જ નહિ. સાંભળે છે (તેમાં) પ્રસન્નતા આદિ થાય છે પરંતુ સુખની જરૂરત હોય તો અંદરમાં આવે. જરૂરત ન હોય તો ત્યાં (પ્રસન્નતા આદિમાં) જ ઠીક માને. લાભ છે, નુકશાન તો નથી ને ! (એવો ભાવ રહી જાય છે.) (૧૧૭)

વિકલ્પની ભૂમિકામાં પણ (જેને) નિર્ણય થતો નથી તેને નિર્વિકલ્પ નિર્ણય થવાનો અવકાશ જ ક્યાં છે ? (૧૧૮)

(સ્વયંના પરિણામ બતાવતાં કહ્યું) એટલી લગની રહે છે કે ક્યારે હું એકાંતમાં બેસું. એકાંતમાં બેસવાની લગની રહે છે. તોપણ એકાંત ન મળે, તો તે રીતે અંદરમાં જ એકાંત બનાવી લઉં છું. એકાંત ન મળે તો તેના માટે તડપતો નથી. (આકુળતા કરતો નથી). (અંગત) (૧૧૯)

જૈનદર્શન જ એક એવું છે કે જે વીતરાગ હોવાથી બીજાને પોતાના સમાન બનાવી લે છે, આ તેની ખાસ વિશેષતા છે. બીજા મતવાળા શિષ્યને ઘણું કંઈ આપી દે, પરંતુ પૂરું તો આપે નહિ, કેમકે તેઓ કષાયી છે. (૧૨૦)

પ્રશ્ન :- દ્રવ્યલિંગી આટલું સ્પષ્ટ જાણીને 'ત્રિકાળીમાં' અહંપણું કેમ કરતા નથી ?

ઉત્તર :- તેમને સુખની જરૂર નથી. કારણ કે તેમને એક સમયની ઉઘાડ પર્યાયમાં સંતોષ છે—સુખ લાગે છે. તેથી 'ત્રિકાળી'ને કેમ પકડે ? (જેને વર્તમાન પર્યાયમાં સંતોષ થાય છે, એનો દર્શનમોહ તીવ્ર થાય છે. અને જ્યાં સંતોષ હોય છે ત્યાં જ અટકવું થાય છે, ત્યાં દુઃખ પણ નથી લાગતું. અતઃ એવી સ્થિતિમાં ત્રિકાળી સ્વભાવ તરફ પુરુષાર્થ થતો નથી. (૧૨૧)

ખરેખર તો (મિથ્યાત્વમાં) તીવ્ર દુઃખ લાગવું જોઈએ. જો તીવ્ર દુઃખ લાગે તો સાચા સુખ વિના સંતોષ થઈ શકે નહિ. તેમ જ દુઃખની વેદના સુખને શોધ્યા વિના રહે જ નહિ. (૧૨૨)

(સ્વયંના પરિણામ બતાવતાં કહ્યું -) નિર્વિકલ્પ આનંદની તો વાત શું કરીએ ! વિકલ્પના સમયમાં પણ સુખ અને શાંતિ તો વધતી જ રહે છે. તોપણ નિર્વિકલ્પ આનંદ તો તેનાથી પણ બહુ ઊંચા દરજ્જાનો છે. તે આનંદથી છૂટતાં તો માત્ર દુઃખ જ દુઃખ થાય છે. જેમ બરફમાં પડેલો બરફથી છૂટીને અગ્નિમાં પ્રવેશે ત્યારે જે દુઃખ થાય છે, તેમ નિર્વિકલ્પમાંથી નીકળતાં થાય છે. તેથી નિર્વિકલ્પમાં જવાની લગની રહે છે. (૧૨૩)

આખરમાં ગમે તેટલું સાંભળો પણ સુખ તો અહીંથી (અંતરમાંથી) જ શરૂ થાય છે. (સાંભળતાં જ પ્રયાસ શરૂ થાય, તે પાત્રતાનું લક્ષણ છે). આ થોડું સાંભળી તો લઉં, તેમાં શું નુકશાન છે ? પછી અંદરમાં જઈશ, (આ પ્રકારનાં પરિણામમાં સ્વભાવની અરુચી છે). તે વાત ઠીક નથી. વળી એક સમયની જ્ઞાનપર્યાયમાં વિચાર કરી કરીને પણ શું મળશે ?

ત્રિકાળીની તરફ જોર દેવાથી જ ક્ષણિક પર્યાયની એકતા છૂટીને સુખ મળશે. (૧૨૪)

પ્રશ્ન :- વર્તમાન જ્ઞાન-વેદન ખ્યાલમાં આવે છે, તે રીતે ત્રિકાળી સત્ ખ્યાલમાં કેમ નથી આવતું ? ઉઘાડમાં તો યુક્તિ વગેરેથી આવે છે, પરંતુ અંદરથી કેમ નથી આવતું ?

ઉત્તર :- જે ઉઘાડમાં ન્યાયથી ખ્યાલમાં આવી તે ખ્યાલવાળી જ્ઞાનપર્યાય પણ કોઈ આધાર ઉપર ઉભી છે, તે આધારવાળી વસ્તુ શું છે, એ દેખીને તે આધારવાળી શક્તિમાં જ થંભી જવું—પ્રસરી જવું, તે જ સત સ્વભાવ છે. (ત્રિકાલી સ્વરૂપમાત્ર ખ્યાલમાં લેવાનું છે – એવો અભિપ્રાય નહીં રાખીને, અંતરમાં ત્રિકાળી આધારભૂત શક્તિને સ્વયંના રૂપમાં જોવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. જેથી સહજ સ્થિરતા થશે. (૧૨૫)

આ (ચાર) ગતિઓની વાત તો બહુ સ્થૂળ છે, અહીં તો સિદ્ધગતિ અને સિદ્ધપર્યાયથી પણ અધિકમાં (ધ્રુવમાં) અહંપણું કરવાની વાત છે. (૧૨૬)

પ્રશ્ન :- પર્યાયથી છૂટું કેવી રીતે થવું ?

ઉત્તર :- પર્યાયથી તો છૂટો જ છે. ત્રિકાળી તો પર્યાયમાં આવતો જ નથી. પરંતુ પર્યાયમાં એકતા કરી રાખી છે તે એકતા ત્રિકાળીમાં સ્થાપવાની છે. (૧૨૭)

જ્ઞાનીને તો ત્રિકાળીમાં જ અહંપણું હોવાથી, વાંચન, શ્રવણ, પૂજન આદિમાં પણ અંદરથી (શુદ્ધિની) વૃદ્ધિ થતી રહે છે. (૧૨૮)

દેવ-ગુરુ આદિ નિમિત્તનો સાંસારિક વિષયોની અપેક્ષાએ ફરક છે. કારણ કે સાંસારિક વિષયો તો પોતાની તરફ ઝૂકાવ કરવાનું કહે છે. અને દેવાદિક નિમિત્તો પોતાની તરફ ઝૂકાવનો નિષેધ કરીને ‘આત્માની તરફ ઝૂકી જાઓ’ એમ કહે છે. તેથી દેવાદિક નિમિત્તોમાં ફરક કહેવામાં આવે છે. પરંતુ જે જીવ પોતાની તરફ ઝૂકતા નથી, દેવાદિકની તરફ જ ઝૂકેલા રહે છે, તેમણે તો આ સાંસારિક વિષયોની જેમ આમને પણ વિષય બનાવી લીધા. (આ કારણથી) તેમાં કાંઈ ફરક રહ્યો નહિ. (૧૨૯)

જ્યારે મુનિઓ પોતાને માટે, શાસ્ત્રમાં રમતી બુદ્ધિને વ્યભિચાર માને છે, તો નીચેવાળાની તો વ્યભિચારી બુદ્ધિ છે જ. તેમાં (અજ્ઞાની) જીવ એમ લે છે કે મુનિઓ તો પોતાને માટે વ્યભિચારી માને તે ઠીક છે પણ આપણે તો થોડી શક્તિવાળા છીએ, આપણે તો શાસ્ત્ર આદિનું અવલંબન જ જોઈએ એમ બહાનું લઈને ત્યાં સંતોષ માનીને અટકી જાય છે. પહેલામાં પહેલું તો ત્રિકાળીમાં પ્રસરી જવાનું છે. તે જ સર્વ પ્રથમ કરવાનું છે. (શાસ્ત્રમાં ઉપયોગ લગાવતી વખતે પણ આ અભિપ્રાય હોવો જોઈએ. શાસ્ત્રનું અવલંબન લેવાનો અભિપ્રાય તો નહીં હોવો જોઈએ.) (૧૩૦)

એક સમયની પર્યાયમાં જ વેદન તો આવે છે. શક્તિમાં તો વેદન નથી. તેથી આ વેદન જ પ્રસિદ્ધ હોવાથી તેને જ અજ્ઞાની ‘આત્મા’ માની લે છે. ખરેખર તો (‘નિત્ય સ્વરૂપ’) આત્મા ક્ષણિક પર્યાયમાં જતો જ નથી, એવો ને એવો જ ત્રિકાળ રહે છે. તેમાં અહંપણું થયા વિના સુખ-શાંતિ થઈ શકતી નથી. ૧૩૧.

‘ગુરુદેવશ્રી’ના ઉપદેશમાં એટલો ખુલાસો છે કે આમૂળથી ધર્મ

પંચમકાળ સુધી ટકશે, તેમ દેખાય છે. (૧૩૨)

પરિણામમાં બેસીને (ત્રિકાળી) વસ્તુને દેખવાથી, વસ્તુ ભિન્ન દેખાય છે. તેથી પરિણામથી ભિન્ન થવા માટે વસ્તુમાં બેસીને દેખવાનું છે, ત્યાં વસ્તુમાં અહંપણું (એકત્વ) થવાથી પર્યાયનું કાર્ય ભિન્ન દેખાવા લાગશે, અને (એવી) ભિન્નતા દેખાવાથી પર્યાય નાશ થવા છતાં પણ અહંપણું (દ્રવ્યમાં) તો ત્રિકાળ જ રહે છે, તેથી પર્યાય નાશ થતાં આકુળતા નહિ થાય. અને અહીં (ત્રિકાળીમાં) બેસવાથી સુખશાંતિ વધશે. (૧૩૩)

ખરેખર તો તીવ્ર દુઃખ (મિથ્યાત્વનું) થાય તો સુખ મળે જ છે. વિકલ્પમાં એકલું (તીવ્ર) દુઃખ જ દુઃખ લાગે, ત્યારે સુખની તરફ જાય છે, તો સુખ મળે છે. (૧૩૪)

મને તો આ છ આવશ્યક નહીં, પરંતુ એક જ (અંતર્મુખ થવાનું જ) આવશ્યક છે, તે વાંચીને એટલો (ઘણો) આનંદ થયો હતો. તે મને યાદ છે. (અંગત) (૧૩૫)

પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’એ કેવો વસ્તુસ્વભાવ સ્પષ્ટ કરી દીધો છે ! તે તો તૈયાર કરેલો શીરો છે. આપણે તો સીધો ખાઈએ છીએ, નહીં તો અમારી તો શાસ્ત્રમાંથી કાઢવાની એટલી શક્તિ નથી. (૧૩૬)

એક સમયની જ્ઞાનપર્યાય સ્વતંત્ર છે. (તેમાં) પૂર્વપર્યાય પણ કારણ નથી, તેમાં ત્રણ કાળના પદાર્થો જાણવાની તાકાત છે એમ સાંભળીને મને તો એવી ચોંટ લાગી કે ત્યારથી મારું વાંચન ઓછું થઈ ગયું. ચાલો ને, પર્યાયનો સ્વભાવ જ જાણવાનો છે તો સહેજે જાણઈ જશે. (જાણવા

માટે) આકુળતા શા માટે કરવી ? અહીં (અંતરમાં) સુખ પીઓ ને ! ન્યાયાદિ નક્કી કરવામાં (વિકલ્પ વૃદ્ધિ થવાથી) આકુળતા થાય છે, આપણેને તો સુખ જોઈએ. ૧૩૭.

ખરી વાત એ છે કે બધી ધારણા (અજ્ઞાની પણ) સાચી કરી લે છે, પરંતુ પર્યાયમાં બેસીને દ્રવ્યને દેખે છે, તેથી દ્રવ્ય જુદું ને જુદું પડ્યું રહે છે. પર્યાયમાં બેસીને દ્રવ્યને દેખવાનું નથી પરંતુ દ્રવ્યમાં બેસીને દ્રવ્યને દેખવાનું છે. જેથી દ્રવ્યમાં અહંપણું પ્રસરી જાય છે (અભેદતા થાય છે). પર્યાયમાં બેસવાથી (એકતા કરવાથી) દ્રવ્ય તો દૂર જ પડ્યું રહે છે.

‘ગુરુદેવશ્રી’ની સિંહગર્જના એવી છે કે બીજાને નિર્ણય બનાવી દે છે, અને જંગલના સિંહની ગર્જના તો બીજાને ભયવાન બનાવે છે. તેથી આ સિંહમાં ઘણો ફરક છે. (૧૩૮)

થોડુ આ તો કરી લઉં, આ તો જાણી લઉં, સાંભળી તો લઉં તે બધા અટકવાના રસ્તા છે. (પોતાના) અસંખ્ય પ્રેદેશમાં પ્રસરીને પૂરેપૂરા વ્યાપક થઈને સ્થિર રહો ને ! સુખશાંતિ વધતી જશે. વિકલ્પાદિ તૂટતા જશે. (૧૪૦)

ભૂખ-તરસ લાગે છે, તો તેને મટાડ્યા વિના ચેન પડતું જ નથી. તેમ જો વિકલ્પમાં દુઃખ લાગે તો સુખ શોધી જ લે. તેના વિના ચેન પડે જ નહિ, એવો જ સ્વભાવ છે. (૧૪૧)

પ્રશ્ન :- જે વિકલ્પમાં દુઃખ જ દુઃખ લાગવાનું કહ્યું તે તો નાસ્તિ પક્ષમાં ગયું ?

ઉત્તર :- નાસ્તિ પણ દ્રવ્યની અપેક્ષાથી છે. બાકી તો તે (પર્યાય) અંશમાં દુઃખ નીકળીને સુખ પ્રગટે છે, અને એવું દુઃખથાય ત્યારે તો દ્રવ્યની તરફ આવશે. (૧૪૨)

પ્રશ્ન :- ત્રિકાળીમાં પ્રસરવામાં જ્ઞાન કારણ છે કે દષ્ટિ કારણ છે ?

ઉત્તર :- મુખ્યપણે તો (જ્ઞાનીને) દષ્ટિ જ કારણ છે, ગૌણપણે જ્ઞાનને પણ કહેવાય છે. બન્ને સાથમાં જ છે. દષ્ટિ પ્રસરી જાય છે, તો જ્ઞાન પણ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન :- દષ્ટિ તો જાણતી નથી ! જ્ઞાન જ જાણે છે ?

ઉત્તર :- તે અપેક્ષાએ (સ્વલક્ષ્યી) જ્ઞાનને પણ કારણ કહીએ. પરંતુ યથાર્થમાં તો એ પ્રકારે અગિયાર અંગવાળાને (પરલક્ષ્યી) જ્ઞાન તો થઈ જાય છે, દષ્ટિ નથી થતી. તેથી યથાર્થમાં તો દષ્ટિને જ કારણ કહીએ. (અહીં સ્વરૂપમાં એકાગ્રતા થવા માટેના વિષય પર સ્પષ્ટીકરણ આપ્યું છે. પરંતુ શ્રદ્ધાજ્ઞાન થવાના માટેના વિષય પર સ્પષ્ટીકરણ સમજવું નહિ. કારણ કે જ્ઞાનપૂર્વક જ શ્રદ્ધા થાય છે આ ત્રિકાળી-અટલ સિદ્ધાંત છે.) (૧૪૩)

નિર્વિકલ્પ ધ્યાનના પહેલાં અનેક પ્રકારનું ચિંતવન કલાકો સુધી ચાલે, તોપણ તે નિર્વિકલ્પતાનું કારણ નથી; તે તો અટક છે. નિર્વિકલ્પતા તો અંતરમાં ઉગ્ર અવલંબનથી જ થાય છે. વિચારરૂપ ધ્યાન તો અટક છે.—થાય છે—આવી જાય છે, પરંતુ અવલંબન નથી. અવલંબન તો અંદરમાં લીધું છે, તેમાં જ ઉગ્રતા થતાં નિર્વિકલ્પતા થાય છે. જો અટકરૂપ વિચાર આદિને કારણ માનવામાં આવે, તો વિચારથી છૂટીને અંદર આવી શકાય નહિ. (એને) અટકરૂપ માનવાથી અંદર આવી શકાય. ઓછી શક્તિને લીધે પર્યાયમાં અનેક જાતના વિચાર ચાલે છે, તેમાં ઉલ્લાસ પણ થાય

છે, પરંતુ તે ચિંતવન આદિ કારણ નથી, અટક છે. (૧૪૪)

પ્રશ્ન :- પરિણામ અંદર જામતા નથી, બહાર કેમ દોડે છે ?

ઉત્તર :- વાહરડાને બાંધીએ નહિ તો બહાર ચરવા લાગે છે. જો ખૂંટે બાંધી દઈએ તો ફર્યા કરે પણ ત્યાંથી બહાર ન જઈ શકે. તેમ ધ્રુવમાં પર્યાયને બાંધી દેવાય, તો પર્યાય ધ્રુવમાં જ ફરશે, બહાર નહિ જાય. ફરવું તો તેનો સ્વભાવ છે. પરંતુ ધ્રુવ ખૂંટામાં જ ફરશે, અને સુખ મળતું રહેશે.

અમને તો સુખ પીવાની અધિકતા રહે છે, જાણવાની નહીં. અને ખરેખર વિકલ્પથી જાણીએ છીએ તે તો સાચું જાણવું જ નથી. અંદરમાં અભેદતાથી જે સહજ જાણવું થાય છે, તે જ સાચું જ્ઞાન છે, પરસત્તા અવલંબી જ્ઞાન તો હેય કહ્યું છે ને ! વળી શિવભૂતિ મુનિ વિશેષ જાણતા ન હતા, તોપણ અંદરમાં સુખ પીતાં પીતાં તેમને કેવળજ્ઞાન થઈ ગયું. (૧૪૬)

દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર, શ્રવણ, વિચાર, વાંચન, મનન, ઉઘાડ, અને એક સમયની પૂર્વ - ઉત્તર પર્યાય, જે જે સાધનરૂપ કહેવામાં આવે છે, તે બધું (નિશ્ચયથી) બાધકરૂપ છે, એમ ન માને ત્યાં સુધી તો ત્રિકાળીમાં આવી શકાય નહિ. વળી ઉપર ઉપરથી બાધકરૂપ કહે અને અંદરમાં સાધનરૂપ માનતા રહે, તો ત્યાં જ ઝુકાવ રહ્યા કરશે, ત્રિકાળીમાં આવી શકશે નહિ. (૧૪૭)

પહેલાં તો આ વાત નક્કી કરી લ્યો કે સાંભળવાથી જ્ઞાન થતું નથી, સામાન્યથી (સામાન્ય સ્વભાવના આશ્રયથી) જ્ઞાન થશે, પછી

સાંભળવાનો વિકલ્પ ઉઠે તોપણ તેમાં ખેદ થવો જોઈએ. હું તો વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું - વર્તમાનથી જ મારે કંઈ કરવું નથી. પરિણામમાં પુરુષાર્થ સહજ થાય છે. કરું, કરું એ તો આકુળતા છે- બોજો છે. (૧૪૮)

અહીં તો પરિણામમાત્રને વ્યવહાર કહે છે. મોક્ષ અને મોક્ષમાર્ગ બધો વ્યવહાર છે. હું તો અક્રિય ધ્રુવતત્ત્વ છું. (૧૪૯)

પોતાનું સુખ જોયું નથી. તેથી કોની સાથે મેળવે કે આ દેવ, ગુરુઆશ્રિત વૃત્તિ પણ દુઃખ છે, એમ જાણો ! તેથી (અજ્ઞાનીએ) એકાંત દુઃખને એકાંત સુખ માની લીધું છે. (૧૫૦)

સ્વદ્રવ્યમાં એકત્વ કર્યા વિના રાગથી અને શરીરથી ભિન્નતા થઈ શકતી નથી, ભલે ભિન્ન છે, ભિન્ન છે એમ કહે. અને પોતાના દ્રવ્યમાં એકત્વ થતાં સહજ જ ભિન્નતા થઈ જાય છે, વિકલ્પ ઉઠાવવો પડતો નથી, સહજ જ ભિન્નતા રહે છે. ૧૫૨.

પ્રશ્ન - અધિક ગુણીનું બહુમાન કરવું કે નહિ ?

ઉત્તર - અભિપ્રાય તો બીજાનું બહુમાન કરવાનો હોય જ નહિ અને ખેંચાણના કારણે બહુમાન આવી જાય તો તેને દીનતા માનવી જોઈએ. તેનો ખેદ હોવો જોઈએ. (૧૫૩)

દેવ -ગુરુના પ્રત્યે જે મચક થાય છે તે પણ નપુંસકતા છે અને અભિપ્રાયમાં મચક હોય તો (અનંતાનુબંધી કષાયને કારણ) તે અનંતી નપુંસકતા છે. (૧૫૪)

(શાસ્ત્રમાં) મુનિને માટે એમ કહ્યું છે કે બીજા મુનિ બીમાર હોય તો વૈયાવૃત્ય કરવી. તે તો વિકલ્પ હોય તો એવો હોય એની વાત છે. (પોતામાં) એકાગ્ર થઈ જાય તો પહેલાં તો તે જ કર્તવ્ય છે, વિકલ્પ કર્તવ્ય નથી. (૧૫૫)

અધિક પુણ્ય એ વિષ્ટાનો મોટો ઢગલો છે. (૧૫૬)

કેવળજ્ઞાનની પર્યાય તે પણ જો ઉપેક્ષણીય છે (દષ્ટિનો વિષય નથી) તો પછી ક્ષયોપશમ જ્ઞાનની તો વાત જ શું ? (દ્રવ્યદષ્ટિ કોઈ પણ – કેવળજ્ઞાન સુધીની – પર્યાયને વિષય કરતી નથી. ત્યારે છદ્મસ્થ સાધકને પોતાના ક્ષયોપશમજ્ઞાનની પર્યાયની પ્રધાનતા કોઈપણ હાલતમાં, અર્થાત્ જ્ઞાનની નિર્મલતા અથવા વિશાલતા કેટલી પણ કેમ ન હોય છતાં તેની મુખ્યતા આવી જ ન જોઈએ.) (૧૫૭)

કોઈપણ કથન સમજવા માટે જો (વક્તાના) અભિપ્રાયને છોડીને અર્થ કરવા જશે તો અર્થ પણ ખોટો થશે. (૧૫૮)

શુભરાગને કર્તવ્ય માનવાની તો વાત જ શું ? મારું તો કોઈ કર્તવ્ય જ નથી, એમ પહેલાં પાકું થવું જોઈએ. (ધ્રુવમાં કર્તવ્ય કેમ હોઈ શકે ? હું તો ધ્રુવતત્ત્વ છું.) (૧૫૯)

પહેલાં વિકલ્પાત્મકમાં તો આ નિર્ણય કરી લ્યો કે પરિણામની અપેક્ષાએ અહીં (અંતરમાં) જ જામવાનું છે. બીજું કંઈ કરવાનું નથી. વળી તે વિકલ્પાત્મક નિર્ણયનું પણ અવલંબન ન હોવું જોઈએ, અને હું તો અપરિણામી છું – પરિણામમાં જતો જ નથી, એવો અભ્યાસ

થતાં દષ્ટિ જામી જશે. (વિકલ્પાત્મક નિર્ણય સાચો હોવા છતાં પણ નિર્ણયરૂપ પરિણામની મુખ્યતા થવી જોઈએ નહિ; પરંતુ અપરિણામી નિજસ્વરૂપ તરફ પુરુષાર્થ તીવ્ર હોવો જોઈએ. નિર્ણય અથવા સમજ યથાર્થ હોવાથી એવા યથાર્થ પરિણામ પર વજન રહી જવાથી તે પણ ધ્રુવ સ્વભાવના અવલંબન લેવાના હેતુ પ્રતિ પ્રતિકૂલ છે. (૧૬૦)

અહીં (સ્વદ્રવ્યમાં) દષ્ટિ જામી ગઈ, બસ તે જ મુક્તિ છે, મુક્તિ કરવી નથી. (૧૬૧)

બીજી બધી જગ્યાએથી તો છૂટ્યો પરંતુ અહીં આવ્યો તો દેવગુરુને ચોંટ્યો, અહીંથી જરૂર થશે, તે તો તેનું તે જ થયું, નવી દુકાન ચાલુ કરી, માત્ર નિમિત્ત જ બદલ્યું. (૧૬૨)

ગમે તેવી પણ વાત કહેવામાં આવે, પરંતુ ત્રિકાળીની અધિકતા ક્યારેય પણ છૂટવી જોઈએ નહિ, કથન ગમે તેવા આવે પરંતુ તે વાત કાયમ રાખીને બીજી બધી વાત છે. ત્રિકાળીની અધિકતા ક્યારેય છૂટવી જોઈએ નહિ. (૧૬૩)

દેવની સન્મુખ જુઓ તો દેવ એમ કહે છે કે હું તમારી સામે જોતો નથી. તમે પણ મારી સન્મુખ ન જુઓ, પોતાની સન્મુખ જુઓ. (૧૬૪)

ષટ્ આવશ્યક કહેવામાં આવે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં તો તે અનાવશ્યક છે. (શ્રાવકની ભૂમિકામાં) વિકલ્પ આવે છે તો કેવા પ્રકારનો આવે છે તે બતાવવા માટે કહેવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં તો તેમાં પણ ખેદ અને

દુઃખ જ લાગે છે. સ્વભાવસુખમાં જામતાં જ વિકલ્પની આકુળતા ભાસે છે કે આ આવશ્યકાદિ પણ દુઃખભાવ છે, ઉપાદેય કેવા ? (૧૬૫)

શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયની દષ્ટિ વિના, શાસ્ત્રમાં જે કથન આવે છે, તેની કેટલી હદ સુધી મર્યાદા છે, તે સમજમાં આવે નહિ. અને દષ્ટિ થતાં જ્ઞાનમાં સહજ જ બધી વાતો સમજમાં આવી જાય છે. ૧૬૬.

સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવો ૩૩-૩૩ સાગર સુધી ચિંતન, મનન કરે છે. તોપણ કેવળજ્ઞાન નથી થતું, અને અહીં અંતર્મુહુર્ત એકાગ્રતા થતાં કેવળજ્ઞાન થઈ જાય છે. જાણવાથી (જાણપણાથી) પ્રયોજન-સિદ્ધિ થતી નથી, લીનતાથી સિદ્ધિ થાય છે. (મોક્ષમાર્ગમાં પ્રયોજનની સિદ્ધિમાં માત્ર પુરુષાર્થનો જ અધિકાર છે. જ્ઞાનની વિશાળતા અને સૂક્ષ્મતા પુરુષાર્થનું કારણ થતું નથી. પરંતુ જ્ઞાનની સ્વરૂપગ્રહણશક્તિ જેટલી વધે છે એટલો પુરુષાર્થ સાથે સાથે વધે છે. (૧૬૭)

જેની જે રુચિ હોય છે તેને તે જ રસની મુખ્યતા હોય છે, તેથી મરણ સમયે પણ તે જ રસની ઉગ્રતા થઈ જાય છે. (૧૬૮)

અશુદ્ધ પર્યાય (અંશ)નું મુખ બહારની તરફ છે અને શુદ્ધ પર્યાય (અંશ)નું મુખ પોતાની તરફ છે. બન્નેનું મુખ જ ઉલટું છે, તેથી તે સહજ જ ભિન્ન દેખાય છે. (૧૬૯)

અહીં તો મહારાજ સાહેબે ભૂમિકા તૈયાર કરી દીધી છે. બસ, હવે તો થોડું સુખનું બીજ વાવી દેવું, જેથી મહાઆનંદ થાય. ૧૭૦.

પ્રશ્ન :- ઉપયોગને અંદરમાં વાળવાની (અંતર્મુખ કરવાની) વાત છે ને ?

ઉત્તર :- તેમાં પણ ઉપયોગમાં (પર્યાયમાં) અહંપણું અને પોતાની ધ્રુવ ચીજમાં-પરપણું આવે છે. ઉપયોગ મારી તરફ આવશે, તેમ હોવું જોઈએ. (૧૭૧)

ફૂલ બાગમાં હો અથવા જંગલમાં. તેને કોઈ સુંઘે કે ન સુંઘે ! તેની કિંમત તો પોતાથી છે. કોઈ સુંઘે તો તેની કિંમત વધી જતી નથી. અથવા ન સુંઘે તો કરમાઈ જતું નથી. તેમ કોઈ જીવ પોતાને જાણે અથવા ન જાણે. તેથી પોતાનું મૂલ્ય થોડું જ છે ? પોતાની કિંમત તો પોતાથી જ છે. કોઈ માન સન્માન દે - ન દે બધું ધૂળ જ ધૂળ છે. તેમાં કાંઈ નથી. (૧૭૨)

પૂજ્ય 'ગુરુદેવશ્રી' અમારા માટે અનંત તીર્થકરથી અધિક છે. કારણ કે અમારું કાર્ય થવામાં નિમિત્ત થયા - તેથી. બીજું તેમણે એ બતાવ્યું કે ભાઈ ! તું સિદ્ધ તો શું ! સિદ્ધથી પણ અધિક છો. અનંત સિદ્ધ પર્યાય જ્યાંથી સદાય નીકળતી રહે એવો તું છો, એવું ઉત્કૃષ્ટ વાચ્ય પૂજ્ય 'ગુરુદેવશ્રી'એ બતાવ્યું. (૧૭૩)

દ્રવ્યની સલામતી જોતાં પર્યાય પણ સલામત થઈ જાય છે. (૧૭૪)

પ્રશ્ન :- જ્ઞાન તો કરવું જોઈએ ને ?

ઉત્તર :- અરે ભાઈ ! જ્ઞાન પોતાનો સ્વભાવ છે કે નહિ ? સ્વભાવ છે તેથી જ્ઞાન તો થાય જ છે. 'કરવું જોઈએ' તેમાં તો પર્યાય ઉપર વજન ચાલ્યું જાય છે, અને આખું અક્રિય પડ્યું રહે છે. તેમ જ હું

વર્તમાનમાં જ અક્રિય છું. કાંઈ કરવું છે જ નહિ – એવી દૃષ્ટિ થતાં, જ્ઞાન – ક્રિયા સહજ ઉત્પન્ન થાય છે. જાણવા વગેરેનો વિકલ્પ પણ આવે છે, પરંતુ તેના ઉપર વજન નહીં જવું જોઈએ; તે બધું ગૌણ રહેવું જોઈએ. (૧૭૫)

પોતાની (કાર્ય) સીમા પરિણામ સુધી જ છે. તેનાથી આગળ જઈ શકાતું જ નથી. લાડવા વગેરે ભોગવી શકાતા જ નથી. વળી જો થોડી મચકથી રાગ થાય છે તો પોતાના સહજ સુખ આગળ તે પણ ઝેર જેવો લાગે છે. (૧૭૬)

કોઈ તો ધારણા કરી રાખે છે, કોઈ ધારણા કરીને રટણ કરે છે, પરંતુ ભાઈ, ધારણા કરી કરીને તારે કોઈને દેખાડવું છે કે હું જાણકાર છું ?

પ્રશ્ન :- પણ પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી નિર્ણય માટે તો ધારણા જોઈએ ને ?

ઉત્તર : ધારણા સહજ થાય છે. હું આ ધારણા કરી લઉં એ તો બોજો ઉપાડવાનો છે. વળી ધારણા ઉપર વજન નહિ આવવું જોઈએ. ધારણા હોવી તો જોઈએ ને ! એવું વજન નહિ હોવું જોઈએ. સહજ હો. (સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે વિધિ-વિષયક જાણકારીની ધારણા થાય છે, તોપણ ધારણારૂપ વજન જાણવાવાળાના અભિપ્રાયમાં પર્યાયનો આશ્રય કરવાનો અભિપ્રાય જે અનાદિથી છે તે ચાલુ જ રહી જાય છે અને તે અંતર્મુખતા થવામાં બાધક કારણ બની જાય છે.) (૧૭૭)

પ્રશ્ન :- ચિંતવન કરવું (જોઈએ) શું ?

ઉત્તર :- ચિંતવન પણ ભઠ્ઠી લાગવી જોઈએ. તે પણ દુઃખભાવ

લાગશે ત્યારે ત્યાંથી ઉઠશે. નહિ તો ત્યાંથી શા માટે ખસે ? માર્ગમાં આવે છે તો ઠીક છે, પરંતુ તેને પણ દુઃખભાવ જાણવો, તેમાં એકત્વ કરવું નહિ. ચિંતવન પણ ચિંતા છે. – આકુળતા છે. ચિંતવન જ્યાંથી ઉઠે છે, તે ભૂમિમાં જામી રહો. (૧૭૮)

(શ્રોતા) :- સાક્ષીભાવ રહેવો જોઈએ ?

(સોગાનીજી) :- અમે તો સાક્ષીભાવમાં પણ નથી આવતા. અમે તો એવી ભૂમિસ્થળ છીએ, જ્યાંથી એવો એક સાક્ષીભાવ તો શું, અનંતા સાક્ષીભાવ ઉઠતા રહેશે. એક સમયના સાક્ષીભાવમાં હું આખેઆખો આવી જાઉં તો મારો નાશ થઈ જાય. સાક્ષીભાવમાં (સાક્ષીભાવના વિકલ્પમાં પણ એકત્વ કરવું નહિ. જ્યાંથી તે (સાક્ષીભાવ) ઉઠે છે, તે ભૂમિ નક્કર સ્થળ તે જ હું છું. (૧૭૯)

વસ્તુ વર્તમાનમાં પ્રત્યક્ષ પડી છે. વર્તમાનમાં જ મોજૂદ છે. એક સમયની પર્યાયની પાછળ આખેઆખી વસ્તુ પડી છે. લક્ષ કરે તે જ ક્ષણે દેખવામાં આવે છે. (૧૮૦)

દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની કદર કરે છે-કિંમત કરે છે તો તેઓ કહે છે કે તું તારી કદર કર ! (૧૮૧)

પોતાથી જ લાભ છે, એમ ન માને તો બીજાથી લાભ માનવો જ પડે, તે નિયમ છે. વળી પોતાથી જ લાભ છે એમ માને તો બીજાથી લાભ માને એવું બને જ નહિ, એ પણ નિયમ છે. (૧૮૨)

યોગ્યતા અને પાત્રતા ઠીક હોય તો એક જ ક્ષણમાં કામ થઈ

જાય એવી વાત છે. (૧૮૩)

પહેલા વિકલ્પ ઉઠે છે. પાછળથી સમાધાન કરે કે તે સ્વતંત્ર છે— (તો તે યથાર્થ નથી). વિકલ્પની સાથોસાથ તે જ ક્ષણે તેનાથી ભિન્નતા થવી જોઈએ. ૧૮૪.

પ્રશ્ન :- ધારણા વિના અનુભવ થઈ શકે છે શું ?

ઉત્તર :- ધારણા ન થાય અને અનુભવ થઈ જાય એ સવાલ જ અહીં નથી. અહીં તો કહે છે કે ધારણા થવા છતાં પણ (વગર પુરુષાર્થે) અનુભવ નથી થતો. ધારણામાં ‘હું ચૈતન્યમૂર્તિ છું’ એમ ટાંક્યું છે, તે જ સ્થળ પર જામી જાય ત્યારે અનુભવ થાય છે. (૧૮૫)

હું એવી ભૂમિ છું જ્યાંથી ક્ષણે ક્ષણે નવાં નવાં ફળ ઉત્પન્ન થતાં જ રહે છે. જેમ ભૂમિમાં ઋતુ-ઋતુ અનુસાર અનેક ફળ થતાં રહે છે તેમ, હું એવી ભૂમિ છું જ્યાંથી સુખનું ફળ ઉત્પન્ન થતું જ રહે છે. હું અમૃતરસથી જ ભરેલો છું. વળી હું એવી ભૂમિ છું જ્યાં ફળ માટે જળની પણ જરૂર નથી, કારણકે હું સ્વયં જ સુખરૂપ છું. બીજા પદાર્થોની અપેક્ષા જ નથી. (૧૮૬)

પ્રશ્ન :- જામી જવું તે પણ પર્યાય જ છે ને ?

ઉત્તર :- અરે ભઈ, આખરે કાર્ય તો બધું પરિણામમાં જ આવશે. પરિણામથી ન ગભરાઓ. પરિણામ પર ઉભા ન રહો. કાર્ય તો પરિણામમાં જ આવે છે. અપરિણામીમાં જામી ગયો તો કાર્ય તો પરિણામમાં જ આવશે, અને વેદન પણ પર્યાયનું જ થશે. અપરિણામી અને પરિણામ બે અંશ થઈને આખી (પ્રમાણજ્ઞાનની વિષયભૂત) વસ્તુ છે. (૧૮૭)

આપણે તો આપણા સુખધામમાં બેસી રહીએ - જામી રહીએ. બસ, આ જ એક વાત કાયમ રાખીને બીજી બીજી બધી વાત ખતાવી લ્યો. ૧૮૮.

(અજ્ઞાની જીવને) જ્ઞાનનો થોડો ક્ષયપોશમ થાય અને થોડો વિકાસ પણ થતો જાય તો તેમાં જ રોકાઈ જાય છે. ‘હું થોડો સમજદાર તો છું. વળી શાંતિ પણ થોડી પહેલાંની અપેક્ષાએ વધતી જાય છે. તેથી હું આગળ વધતો જાઉં છું,’ એવો સંતોષ માનીને અટકી જાય છે. (૧૮૯)

અહીં (અંતર્મુખ) બેસતાં જ, બસ અહીં પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશમાં દૃષ્ટિ લગાવતાં, અહીંથી સીધા સિદ્ધલોકમાં જશે. (૧૯૦)

‘વર્તમાનમાં જ હું કૃતકૃત્ય છું’ એવી પોતાની વસ્તુમાં દૃષ્ટિ થઈ ત્યાં ‘કરું કરું’ એવી કર્તૃત્વબુદ્ધિ છૂટી ગઈ. બસ તે જ મુક્તિ છે. (૧૯૧)

પોતાના સુખધામમાં સદાય જામી રહેવું, બસ આ જ એક વાત બાર અંગનો સાર છે. (૧૯૨)

દૃષ્ટિ ખુલ્યા વિના શાસ્ત્રનો અર્થ પણ યોગ્ય રીતે ખતવી શકે નહિ. ખતવણીમાં આત્માની મુખ્યતા ક્યારે પણ ગૌણ થવી જોઈએ નહિ. અહીંની મુખ્યતા કાયમ રાખીને જ બધાં કથનોની ખતવણી કરવી જોઈએ. (૧૯૩)

જ્ઞાનીને ક્ષણિક વિકલ્પ ઉઠે છે, પરંતુ પહેલાંની (અજ્ઞાનદશાની) જેમ (વિકલ્પમાં) અનંત જોર નથી. વિકલ્પ ઉઠે છે, પરંતુ પછડાટ ખાઈને

ખતમ થઈ જાય છે. (૧૯૪)

(પરિણતિમાં) સહજ સુખનો અનુભવ (રાગની) સાથે સાથે વર્તે જ છે, તેથી જ્ઞાની હર્ષભાવને પણ પ્રત્યક્ષ દુઃખરૂપ જાણે છે. પરંતુ સહજ સુખ જેને પ્રગટ્યું નથી, તે કોની સાથે મેળવીને હર્ષભાવને દુઃખરૂપ માને ? (૧૯૫)

જે આનંદમાં મસ્ત છે, તેની મસ્તીમાં આનંદની જ વાત આવે છે. (૧૯૬)

‘શુદ્ધ બુદ્ધ ચૈતન્યઘન, સ્વયં જ્યોતિ સુખધામ’ કેવી સુંદર વાત ‘શ્રીમદ્જી’એ કરી છે ! એક લીટીમાં બધી વાત આવી ગઈ. બસ ભાઈ, તું આટલો જ વિચાર (જ્ઞાન) કર. (૧૯૭)

પરિણામનું કાર્ય પરિણામ કરશે. તમે તેની દરકાર છોડો. તમે તો પોતાના નિત્યઘરમાં જ બેસી રહો. પોતાના ઘરમાં (દ્રવ્યસ્વભાવમાં) બેસે તો બધું સહજ જ સહજ છે. પરિણામનાં ચશમાં પહેર્યાં છે, (પર્યાયમાં ‘હું પશું’ કર્યું છે) તેથી પરિણામરૂપ જ (પોતે) ભાસે છે. અપરિણામી ભાસતો નથી. ૧૯૮.

‘હું અધિક છું’ તે જ સ્વયંનો માહાત્મ્યભાવ છે. હું કોઈપણ ભાવમાં-વિકલ્પમાં ખસતો જ નથી-તણાતો જ નથી. એવો ને એવો અને જ્યાંનો ત્યાં હરસમય રહું છું. વિકલ્પની સાથે-પરિણામની સાથે ખસતો જ નથી. શું દર્પણનું દળ ક્ષણિક આકારથી ખસી જાય છે ? તેવું ને તેવું જ રહે છે. તેમ હું પણ તેવો ને તેવો જ સદા રહું છું. (૧૯૯)

ક્યાં એક સમયનો ભાવ અને ક્યાં ત્રિકાળી સામર્થ્ય !!! ત્રિકાળી સામર્થ્યની પાસે એક સમયના ભાવની શું શક્તિ ? (૨૦૦)

આ વાત સમજમાં આવવાથી ‘કરું, કરું’ નો બોજો તો હલકો થઈ જાય. પરંતુ આ ત્રિકાળી અપરિણામી ભાવનો અનુભવ થવો તે ખાસ વાત છે. તે અનુભવ કરો. (૨૦૧)

(ચર્યા સાંભળવાવાળાઓ પ્રત્યે) અહીંવાળા બધાને લગની તો સારી થઈ ગઈ છે, પરંતુ અહીંની મુખ્ય વાત જે ‘અમારું લક્ષ છોડો’ તે વાત છોડી જતી નથી. (માનતા હશો કે) તમે આવી સરસ વાત બતાવો છો તો તમારું લક્ષ કેમ છોડાય ? તમારી સન્મુખતા કેમ છોડાય ? અસલમાં પોતાની સન્મુખતા વિના આ વાત સમજમાં આવતી નથી. (૨૦૨)

અરે ભાઈ ! તું એક સમયની પર્યાયમાં આવી જતો નથી. તું તો અનંતી પર્યાયોનો પિંડ છો. જો તું એક પર્યાયમાં આવી જાય તો બીજી બધી પર્યાયો વિધવા થઈ જશે. (૨૦૩)

અજ્ઞાનીને એકલું પરિણામનું જ વેદન આવે છે. પરિણામની સાથે આખો અપરિણામી પડ્યો છે, તેનું વેદન આવતું નથી. પરંતુ અપરિણામીમાં દૃષ્ટિ જમાવીને, તેમાં તાદાત્મ્ય કરીને, પ્રસરીને, અહંપાશું થતાં એક જ ક્ષણમાં અપરિણામી અને પરિણામ બન્નેનો એકસાથે અનુભવ થાય છે. એકલા પરિણામનું વેદન મિથ્યાદૃષ્ટિને જ થાય છે. જ્ઞાનીને એકસાથે બન્ને (- દ્રવ્ય અને પર્યાય) નો અનુભવ રહે છે. (પર્યાય સ્વરૂપાકાર થઈ જાય છે; - એવી પર્યાયના અનુભવને અર્થાત્ દ્રવ્યસ્વરૂપના અભેદભાવરૂપ અનુભવને દ્રવ્યનો અનુભવ કહેવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં

અનુભવ, પર્યાયની સીમાને ઉલ્લંઘન નથી કરતી.) (૨૦૪)

“હું નિષ્ક્રિય છું” આ ચશ્માં તો સદાય લગાવી જ રાખવાં જોઈએ. બીજાં ચશ્માં લગાવતી વખતે પણ આ ચશ્માં તો ચાલુ જ રહેવાં જોઈએ. તે વિના તો કાંઈ દેખાશે જ નહિ. (અહીં ‘ચશ્માં’ શબ્દ ‘દષ્ટિકોણ’ના સ્થાનમાં છે.) ૨૦૫.

હું એવો અપરિણામી (ધ્રુવ) પદાર્થ છું કે મને આખા ત્રણ લોકના બધા જ પદાર્થો ભેગા થઈને મને હલાવી શકતા નથી. (૨૦૬)

સાધક-બાધક તો બધું પર્યાયનું જ્ઞાન કરવા માટે છે. વળી સબળાઈ (અનંતવીર્યનાર્પિંડરૂપ)નાં ચશ્માં લગાવ્યા વિના નબળાઈનું પણ (યથાર્થ) જ્ઞાન થતું નથી. સાધકપણું-બાધકપણું પર્યાયની વાત છે. અમને તો સાધકપણા-બાધકપણાની પણ દરકાર નથી, કેમ કે બાધકપણું (ત્રિકાળીને) નુકશાન કરી શકતું નથી અને સાધકપણું ત્રિકાળીને લાભ કરી શકતું નથી. પછી તેની દરકાર શા માટે ?

અહીં પોતાના (ચૈતન્ય ગોળામાં) એવો લીન થઈ જાય કે તેના રસથી પરિણતિ બીજી જગ્યાએ જાય જ નહીં. તેને જ વૈરાગ્ય કહે છે. (૨૦૮)

અહીં પોતાની તરફ આવતાં જ કર્મનો ખડખડાટ ખતમ થઈ જાય છે. કર્મ-ધૂળ ઉડવા લાગે છે અને પર્યાયનું વાંકાપણું-ટેંબાપણું પણ છૂટી જાય છે. અને સુખશાંતિ વધતી જાય છે. (૨૦૯)

અપેત્રાજ્ઞાન બરાબર હોવું જોઈએ. નહીં તો ખતવણીમાં ફેર થઈ જાય છે. કઈ અપેક્ષાએ કઈ વાત કેટલી મર્યાદા સુધી કહી છે, તેનો ખ્યાલ હોવો જોઈએ. (૨૧૦)

નિશ્ચયાભાસ (થવાનો) ભય છોડી દેવો જોઈએ. નિશ્ચયાભાસી ત્યારે કહેવાય કે પર્યાયમાં સ્વાભાવિક સુખ પ્રગટે નહિ. જેને સુખ પ્રગટ્યું (અનુભવ) થયો છે, તે નિશ્ચયાભાસી નથી. ૨૧૧.

પર્યાયને જ્યાં (અંતરમાં) જવું છે તે તો નિવૃત્તિ-પ્રવૃત્તિ બન્નેથી રહિત છે. તો પણ ત્યાં જવાવાળાને નિવૃત્તિનો જ વિકલ્પ વચ્ચે આવે છે. પ્રવૃત્તિથી ખસવાનો જ ભાવ આવે છે. આ નિયમ છે. નિયમ હોવા છતાં પણ તેના ઉપર વજન નથી. એવો જ ભાવ વચ્ચે આવી જાય છે. (૨૧૨)

તમે પંદર વર્ષનો સંબંધ કહો છો પરંતુ અમારે તો વર્મતાન વિકલ્પ પૂરતો એક ક્ષણનો સંબંધ છે... તે વિકલ્પ છૂટ્યો... કે.. પછી.. ખલાસ !

ચક્રવર્તી (સમ્યગ્દષ્ટિ)ને છત્રનું હજાર રાણીઓ અને વૈભવ વગેરે હોવા છતાં પણ વર્તમાન જે પદાર્થ પર લક્ષ જાય છે તેનો જ ભોક્તા કહેવાય છે, પરંતુ અભિપ્રાયમાં તો તે પદાર્થનો ભોક્તા... તે જ ક્ષણે ખતમ થઈ ગયો છે. (જ્ઞાનીપુરુષને બધા પ્રકારના સંયોગોથી ભિન્નતા વર્તે છે. ભલે સંયોગ લૌકિકદષ્ટિથી કેટલો પણ મહત્ત્વપૂર્ણ અથવા જૂનો હોય પરંતુ ભિન્નતામાં એક ક્ષણમાં બધું જ ખલાસ થઈ જાય છે.) (૨૧૩)

‘આત્મધર્મ’ જ્યારે મળ્યું, તેમાં ‘એક જ આવશ્યક છે’ એવું વાંચતા જ ચોંટ લાગી. અરે ! આ આઠ દ્રવ્યથી પૂજાય કરવી, છ આવશ્યક... તે બધામાં તો બોજો લાગે છે. અને આ એક (નિશ્ચય) આવશ્યકમાં

તો બોજો ઘટી જાય છે. (૨૧૪)

(સોનગઢથી બે માઈલ 'એકલિયા ડેમ'ના એકાંત સ્થાનમાં શાંત વાતાવરણને જોઈને કહ્યું) આ સ્થાન એમ બતાવી રહ્યું છે કે જો તમારે સુખ જોઈએ તો આ તમારા સાથીઓથી પણ દૂર થઈ જાઓ. (૨૧૫)

'હું નિરાલંબી પદાર્થ છું' એવો (નિર્ણય) આવ્યા વિના, અભિપ્રાયમાં (પરનું) અવલંબન છૂટે જ નહિ. (૨૧૬)

પ્રશ્ન :- શ્રદ્ધાનું કાર્ય શ્રદ્ધા પર જ છોડી દેવું ?

ઉત્તર :- યથાર્થ શ્રદ્ધા તો થઈ નથી અને શ્રદ્ધા બીજી બીજી જગ્યાએ (પર પદાર્થોમાં) ભટકતી થકી, પોતાપણું (અહંપણું) કરતી રહે, અને તોપણ કહે કે શ્રદ્ધાનું કાર્ય શ્રદ્ધા પર છોડી દઉં છું, (વાસ્તવમાં) એમ તો બની શકે નહિ. પહેલાં શ્રદ્ધા પોતાના ત્રિકાળી અસ્તિત્વમાં અભેદ થઈ જાય, પછી તો શ્રદ્ધાનું કાર્ય શ્રદ્ધાપર જ છે. (૨૧૭)

જલદી મુક્તિ જોઈએ !... તો બસ અહીં (ત્રિકાળીમાં) જ બિરાજમાન થઈ જાઓ. (૨૧૮)

(કર્તાબુદ્ધિના નિષેધની અપેક્ષાથી કહ્યું) જ્ઞાન કરવાની જરૂરત નથી; મંદ કષાય કરવાની જરૂરત નથી; નિર્વિકલ્પતા કરવાની જરૂરત નથી; કેવળજ્ઞાન કરવાની જરૂરત નથી; બધું સહજ થાય છે. કરવાનો બોજો ન રાખવો. અપરિણામી પર આવ્યો તો બધું સહજ જ થાય છે. જ્ઞાતાદૃષ્ટા રહું, તે પણ નહિ. અહીં (આત્મામાં) આવ્યો તો જ્ઞાતાદૃષ્ટાપણું સહજ રહે છે, રહું એમ નહિ. (૨૧૯)

(તીર્થંકરના જન્મકલ્યાણકમાં) ઇન્દ્ર નૃત્ય કરી બહારમાં લૌકિક અપેક્ષાએ ખુશી મનાવતા હોય, પરંતુ અંદરમાં (પરિણામમાં) જે સહજ સુખ ચાલી રહ્યું છે તેમાં આ હર્ષભાવ પણ દુઃખરૂપ સહજપણે માલૂમ પડે છે. અને આ સહજ સુખ, તે (હર્ષ -) ભાવનો સહજ નિષેધ કરી રહ્યું છે. બહારથી તો ઇન્દ્ર પણ તે હર્ષભાવમાં ખુશી મનાવતા હોય છે. (૨૨૦)

પ્રશ્ન :- (અમને આત્મામાં) સ્થિરતા કેમ થતી નથી ?

ઉત્તર :- ક્ષણિક (અસ્થિર) પરિણામમાં અહંપણું છે. સ્થિર તત્ત્વને તો પકડ્યું નથી તો સ્થિરતા ક્યાંથી આવે ? હું અપરિણામી સદાય સ્થિર જ છું. એવા ત્રિકાળી સ્થિર તત્ત્વમાં અહંપણું થતાં જ પરિણામમાં સ્થિરતા સહજ આવશે, સ્થિરતા વધશે અને પૂર્ણતા પણ થશે. પહેલાં હું ત્રિકાળી સ્થિરતત્ત્વ છું એવી દૃષ્ટિ થવી જોઈએ. (૨૨૧)

જેટલું પણ દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની તરફ લક્ષ જાય છે, તેમાં નુકશાન જ છે. (બહિર્મુખ ઉપયોગ હોવાથી) લાભ નથી. આ વાત પાકી થઈ જવી જોઈએ. (૨૨૨)

પ્રશ્ન :- ઉપયોગને પોતાની તરફ ઢાળવાનું જ એક કાર્ય કરવાનું છે ને ?

ઉત્તર :- પર્યાયની અપેક્ષાથી તો એમ જ કહેવાય, કેમ કે ઉપયોગ બીજી તરફ છે તો આ તરફ લાવો એમ કહેવામાં આવે છે. ખરેખર તો હું પોતે જ ઉપયોગસ્વરૂપ છું. ઉપયોગ ક્યાંય ગયો જ નથી, એવી દૃષ્ટિ થતાં (પર્યાય અપેક્ષાથી) ઉપયોગ સ્વસન્મુખ આવે જ છે. (૨૨૩)

સાંભળવાના ભાવમાં સાંભળવાવાળાને નુકશાન છે, અને સંભળાવવાના ભાવમાં સંભળાવવાવાળાને નુકશાન છે. (બહિર્મુખ ઉપયોગ હોવાથી) બન્નેને નુકશાનીનો ધંધો છે. પોતપોતાની યોગ્યતાનુસાર બન્નેને નુકશાન છે. (ધર્મવાર્તા સાંભળાવાવાળા અને સાંભળવાવાળાને ભૂલથી એવો અભિપ્રાય થઈ જાય છે કે આવું કાર્ય કરતા-કરતા લાભ થઈ જશે, પરંતુ આ અભિપ્રાયમાં સાધનની ભૂલ ગર્ભિત રહેતી હોવાથી બહુ મોટો વિપર્યાસથી છે. સાધકદશામાં જો સાંભળવા-સાંભળવાનો રાગ આવે છે, તે માત્ર ચારિત્ર-દોષ છે; પરંતુ અભિપ્રાયપૂર્વક એવો રાગ સાધકને હોતો નથી.) (૨૨૪)

આખી દુનિયાને છોડીને અહીં આવ્યો (સાંભળવા માટે આવ્યો) તો અહીં થપાટ લગાવીને કહે છે કે અરે ભાઈ, તું તારી તરફ જા !! (૨૨૫)

આત્મા સંબંધી વિકલ્પ હોય કે પર સંબંધી વિકલ્પ હોય, વિકલ્પ તો વિકલ્પ જ છે. (એમાં 'હું' નહિ.) (૨૨૬)

પ્રશ્ન :- વસ્તુ પકડાતી નથી તો ક્યાં અટકાયત થતી હશે ? શું મહિમા નહિ આવતો હોય ?

ઉત્તર :- એક સમયના પરિણામમાં અહંપણું રહે છે. બસ તે જ ભૂલ છે. મહિમા તો આવે છે, પરંતુ ઉપર ઉપરથી. વાસ્તવિક મહિમા આવી જાય ત્યારે તો છોડે જ નહિ. વસ્તુનો આશ્રય (આધાર) પકડવો જોઈએ, તેને પકડતો નથી. (૨૨૭)

પર્યાયમાત્રની ગૌણતા કરો. અનુભવ થયો, ન થયો તે ન દેખો. 'ત્રિકાળી વસ્તુ જ હું છું,' પર્યાયમાત્રને ગૌણ કરીને આ તરફનો

(અંતરસ્વરૂપનો) પ્રયાસ કરો. અભિપ્રાયમાં એકવાર બધાથી છૂટી જાઓ. (૨૨૮)

જેમ ભૂંગળીમાં પકડાઈ ગયેલા પોપટને એમ લાગે છે કે હું ઉલટો છું, જો સુલટો હોત તો તરત ઉડી જાત. તેમ અજ્ઞાનીને એમ લાગે છે કે હું વિકારી છું, તેથી આત્માને કઈ રીતે પ્રાપ્ત કરી શકું ? અરે ભાઈ ! ઉલટા-સુલટાની વાત જ નથી. પરિણામથી છૂટ્યો તો ધ્રુવ પર જ આવીશ. (પર્યાયબુદ્ધિ છૂટવાથી આત્મામાં આત્મબુદ્ધિ થશે) ભૂંગળીને પોપટ છોડી દે તો ઉડી જ જાય, કારણ કે ઉડવું તેનો સ્વભાવ છે. તેમ પરિણામથી ખસે તો ત્રિકાળી દળમાં જ આવશે. (૨૨૯)

ધ્રુવતત્ત્વ પર પગ (દૃષ્ટિ) રાખો... તો પર્યાયમાં બધું કાર્ય સહજ જ થશે. (૨૩૦)

આચાર્યભગવંત તો નિરંતર અમૃતરસનું જ પાન કરતા હતા. અમૃતરસમાં જ મગ્ન હતા. પરંતુ સારું ભોજન કરતી વખતે કુટુંબીજનોની યાદ આવે છે તેમ આચાર્યદેવને કરુણા આવે છે કે ભાઈ ! તમારી પાસે જ આનંદનો દરિયો પડ્યો છે, તમે તેને પીઓ... પીઓ ! (૨૩૧)

વસ્તુ સાક્ષાત્ મોજૂદ પડી છે. માત્ર કલ્પના ન કરવી, પરંતુ તે રૂપ થઈ જવું. તન્મય થઈને અસંખ્ય પ્રદેશમાં વ્યાપ્ત થઈ જવું. વસ્તુ સાક્ષાત્ છે, પછી માત્ર કલ્પના શા માટે કરવી ? તે રૂપ પરિણમી જવું ! (સ્વરૂપના પ્રત્યક્ષ અનુભવ કાળમાં 'આત્મપ્રત્યક્ષતા'ના અવલંબનથી ઉત્પન્ન પુરુષાર્થનો આ પ્રગટ ચિતાર છે.) (૨૩૨)

જ્યારે પોતાના ત્રિકાળી-ધ્રુવગુરુને ગુરુ બનાવીને જે શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટી... તો બહારમાં તે વાચ્યને બતાવનાર પર ગુરુનો આરોપ કરવામાં આવે છે. (૨૩૩)

પરિણામમાં ફેરફાર કરવો (તે) મારો - (ચૈતન્ય) ખાણનો સ્વભાવ નથી. પુરુષાર્થની ખાણ જ હું છું, પછી એક સમયના પુરુષાર્થમાં 'કરવાની' આકુળતા શું ? (૨૩૪)

સ્વયંની અનંત પરિણતિને નિત્ય રહીને ભોગવતા રહો. ખંડ ખંડ થઈને ભોગવવામાં તો પોતાનો નાશ થઈ જાય છે. (૨૩૫)

'નિરાલંબી તત્ત્વ હું છું' તેની તો પૂરી મુખ્યતા હોવી જોઈએ. અને દીનતાનું (પરાલંબીપણાનું) પૂરેપૂરું દુઃખ માલૂમ પડવું જોઈએ. (૨૩૬)

અહીં (ત્રિકાળીમાં) અહંપણું થતાં મોક્ષ આપોઆપ થઈ જાય છે. દ્રષ્ટિ અહીં અભેદ થઈ તો તે જ મુક્તિ સમજી લ્યો. (૨૩૭)

પોતાના સ્વક્ષેત્રમાં બેસી ગયા તો પરિણામ જશે પરિણામનું જોર (પરાન્મુખની જોર) પાંગળું થઈ જશે. ક્યાં ? બહિર્મખુતામાં તો પરિણામ પરની સાથે સાથે ચાલ્યાં જાય છે. દૃષ્ટિ અહીં (અંતરમાં) જામી, તો પરિણામમાં વધુ દૂર જવાની શક્તિ ન રહી. (૨૩૮)

યથાર્થ રુચિ હોય તો કાળ લાગે જ નહિ. રાત-દિવસ, ખાતાં-પીતાં સૂતાં તેની જ પાછળ પડે. (૨૩૯)

(વિકલ્યાત્મક) કૃત્રિમ પુરુષાર્થની તો વાત જ શું ? પરંતુ અક્રિય (ચિંદ્ભિંબની) દૃષ્ટિમાં તો સહજ પુરુષાર્થની પણ ગૌણતા છે. કારણ કે તે પણ ક્રિયા (એક સમયની પર્યાય) છે. અને અક્રિય (સ્વરૂપ) દૃષ્ટિમાં ક્રિયામાત્રની ગૌણતા છે. (૨૪૦)

સાંભળવાના કાળમાં પણ “હું નિરાલંબી તત્ત્વ છું” અહીંથી જ શરૂ કરવું જોઈએ. પછી સાંભળવા કરવાનો ભાવ આવશે, તોપણ મુખ્યતા નહિ રહે. (૨૪૧)

પરિણામને હઠાવી શકાય નહીં, પરિણામમાંથી એકત્વ હઠાવી શકાય છે. (૨૪૨)

ઉપયોગ પોતાથી બહાર નીકળે તો જમનો દૂત જ આવ્યો, એમ દેખો ! (બહારમાં) ચાહે ભગવાન પણ ભલે હોય. (ઉપયોગ બહાર જાય) તેમાં પોતાનું મરણ થઈ રહ્યું છે. બહારના પદાર્થથી તો મારો કોઈ સંબંધ જ નથી. પછી ઉપયોગને બહારમાં લંબાવવો શા માટે ? (૨૪૩)

'કાંઈ કરવું નથી' હર સમય એવો ભાવ રહેલો (કર્તાબુદ્ધિ છૂટવાથી) તેનાથી અધિક મુક્તિ કઈ છે ? (૨૪૪)

બીજાથી પોતાની પ્રસિદ્ધિ થાય, તેમાં તો પોતાની પરાધીનતા આવી. ખુદ તો લંગડો રહ્યો. (૨૪૫)

બહારના સત્થી - દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રથી - તને લાભ થવાનો નથી; તારા સત્થી જ તને લાભ છે. બહારના સત્થી લાભ થાય તો તું શું

પોતે 'સત્' નથી ! (૨૪૬)

વસ્તુ અને વસ્તુમાં એકાગ્રતા-(ખેંચાણ) બસ, આજ બે વાત છે. એકાગ્રતા થતાં થતાં મુક્તિ થઈ જાય છે. (તેના સિવાય) સાંભળવું, તત્ત્વચર્યા કરવી તે બધુંય વિષય-સેવન છે. (કારણ કે બહિર્મુખ ભાવ છે) પોતાના વિષયને છોડીને તેને વિષય બનાવે છે તો પોતાનો વિષય પડ્યો રહે છે. (૨૪૭)

ફક્ત બેઠક જ બદલવાની છે. પરિણામ પર બેઠા છો, તો ત્યાંથી ઉઠીને અપરિણામી પર બેસી જાઓ. બસ આટલી જ વાત છે. (૨૪૮)

ક્યાશ (ઓછપ) તો ત્યારે કહેવાય કે અક્યાશ-સ્વભાવની દૃષ્ટિ થઈ હોય ત્યારે; નહિતર તો ક્યાશ ક્યાં છે ? - એકાંત પરસન્મુખતા છે. (૨૪૯)

(‘આત્મપ્રાપ્તિ કેમ થાય’ આ વિષયમાં જિજ્ઞાસાપૂર્વક પૂછેલા પ્રશ્નનો આ વિસ્તૃત ઉત્તર છે :-)

રુચિમાં ખરેખર પોતાની જરૂરત લાગે, ત્યારે પોતાની વસ્તુની પ્રાપ્તિ થયા વિના રહે નહિ. ચોવીસ કલાક ચિંતનમાં-વગરચિંતનમાં એક આ જ (સ્વરૂપનું ઘોલન) ચાલતું રહે. જે વિષયની રુચિ હોય છે, તે વિષય, સેંકડો બાહ્યકાર્ય કરવા છતાં પણ, ચાલુ જ રહે છે. બહારનો ઉપયોગ ઉપર ઉપર ચાલે છે - તેમાં જાગૃતિ હોતી નથી. જે વિષયની રુચિ હોય છે તેમાં જ જાગૃતિ રહે છે. સેંકડો કાર્ય કરતા રહેવા છતાં પણ, તે બધાની ગૌણતા જ રહ્યા કરે છે અને રુચિનો વિષય જ મુખ્ય રહે છે.

વિકલ્પાત્મક વિચારમાં પણ, શરીરાકાર ચૈતન્યમૂર્તિને ટાંકી દો. ‘હું

તો આ જ છું.’ સુખ-દુઃખની જે કાંઈ પર્યાય થાય તેની ઉપેક્ષા રાખો. ‘હું તો આ જ છું.’ વિચાર ચાલે, તેની પણ ગૌણતા રાખો. ‘હું તો એવો ને એવો ચૈતન્યમૂર્તિ છું.’ બસ આ જ દૃઢતા કરતા રહો.

સાંભળવું, શાસ્ત્ર વાંચવું વગેરે બધાની ગૌણતા થવી જોઈએ. એકાંતનો વધુ અભ્યાસ રહેવો જોઈએ. (જેથી સ્વરૂપ-ઘોલન વધે.)

આ (સમ્યક્ત્વ) પ્રાપ્ત ન થયું તો જીવ નિગોદમાં ચાલ્યો જશે. એમ નિગોદના ભયથી પોતાનું કાર્ય કરવા ચાહે, (જે યથાર્થ નથી.) પરંતુ (અભિપ્રાયમાં) નિગોદની અવસ્થા હો અથવા સિદ્ધની, મારો કાંઈ બગાડ-સુધાર નથી (હું અવસ્થારૂપ નથી) એવી હું અચલિત વસ્તુ છું - એવી શ્રદ્ધા જામી જવી જોઈએ. પર્યાય ગમે તેવી હો, તેની ઉપેક્ષા જ રહેવી જોઈએ.

પરદ્રવ્યની સાથે તો કાંઈ સંબંધ જ નથી. એટલો આ વાતનો તો પક્ષ હોવો જોઈએ - પછી વસ્તુ (ત્રિકાળી ધ્રુવ) અને પરિણામ (ઉત્પાદ-વ્યય) એ બે વચ્ચેના વિચારમાં જ બધો સમય લગાવી દેવો. ચોવીસે કલાક બસ આ જ (સ્વરૂપનું ઘૂંટણ) ચાલવું જોઈએ. પ્રવૃત્તિભાવને ગૌણ કરીને આ જ એકની મુખ્યતા હોવી જોઈએ. આ જ પ્રયાસ નિરંતર ચાલવો જોઈએ. (૨૫૦)

આત્મા જ્ઞાન અને સુખથી ભરેલો છે. પછી આપણે જોઈએ પણ શું ? (લોકો) જન્મ-મરણથી છૂટવા ચાહે છે, પરંતુ હું તો જન્મ-મરણથી રહિત ધ્રુવ છું. ઉત્પાદ-વ્યયની સાથે પણ હું ખસતો નથી. (૨૫૧)

અહીંથી (અંતરમાંથી) જે જ્ઞાન ખીલે છે, તે આખા નાટકને (તટસ્થ રહીને) દેખે છે - કેવા કેવા ભાવો ઊઠે છે ? કેવો ઠગાય છે ? કેવું ખેંચાણ (પરદ્રવ્ય પ્રત્યે) થાય છે ? - તે બધું નાટક જ્ઞાન દેખતું રહે છે. (૨૫૨)

એટલો એટલો ખુલાસો અહીંથી (પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’થી) બહાર આવી ચૂક્યો છે કે પંચમ આરાના અંત સુધી ચાલશે. ૨૫૩.

(માત્ર) વિચાર કરવાથી વસ્તુનો પત્તો લાગતો નથી (આત્માનો અનુભવ થતો નથી). વસ્તુ તો પ્રત્યક્ષ મોજૂદ છે, બસ તેમાં જ પ્રસરીને બેસી જવું-બિરાજમાન થઈ જવું. (૨૫૪)

હું જ પુરુષાર્થની ખાણ છું ને ! દષ્ટિએ પુરુષાર્થની ખાણનો કબજો લઈ લીધો પછી પર્યાયમાં પુરુષાર્થ, સુખ વગેરે સહજ થાય જ છે. (૨૫૫)

પ્રશ્ન :- પરિણામમાંથી એકત્વ છોડી દેવું, તે જ આપને કહેવું છે ને ?

ઉત્તર :- બસ તે જ કહેવું છે. પરિણામમાંથી એકત્વ છોડી દો. પરંતુ તે એકત્વ કેમ છૂટે ? નિત્યસ્વભાવમાં એકત્વ કરે ત્યારે. નિશ્ચય નિત્યસ્વભાવમાં દષ્ટિ જમાવીને પરિણામમાત્રથી એકત્વ ઉઠાવી લેવું. (૨૫૬)

પ્રશ્ન :- વૃત્તિ ઉઠતી જ રહે છે, તે કેવી રીતે રોકાય ?

ઉત્તર :- એક સમયની વૃત્તિને તેમાં રહેવા દો. ‘હું’ તો ત્રિકાળી, એક સમયની વૃત્તિમાં જતો જ નથી. ત્રિકાળીમાં અહંપણું થતાં જ વૃત્તિ પણ ખેંચાઈ આવશે. (ખેંચાતી ચાલી આવશે). (૨૫૭)

સૌથી પહેલાં અભિપ્રાયમાં નિરાલંબીપણું આવી જવું જોઈએ. વચ્ચેમાં (પછી) થોડું (પરંતુ) અવલંબન આવી જાય, પરંતુ તે જ સમયે અભિપ્રાયમાં નિષેધ (વર્તે) છે. (૨૫૮)

(જ્ઞાનીને) જ્ઞાનના રાગ પ્રત્યે પીઠ હોય છે, મુખ હોતું નથી. આ તરફ (અંતરમાં) મુખ હોવાથી રાગ સ્વયં છૂટી જશે. રાગને ઓછો કરું-છોડું - એમ તોજ્ઞાન નથી થતું. રાગને ઓછો નથી કરવો, અને લંબાવવો પણ નથી. સ્વભાવનું બળ વધતાં વધતાં રાગ ઓછો થતો જાય છે. જ્ઞાનનું પરિણામન અર્થાત્ સ્થિરતા - બસ ! તે જ એક રાગના નાશનો ઉપાય છે. રાગને ઓછો કરું, (એવો કર્તૃત્વ ભાવ) તે કોઈ ઉપાય નથી. (૨૫૯)

હું તો આ બધું સ્વપ્ન જોઈ રહ્યો છું. શરીર શરીરમાં છે, અને હું, મારામાં છું; સ્વપ્નની માફક આ બધું થઈ રહ્યું છે. ૨૬૦.

પ્રશ્ન :- સીતાજી સાધર્મી હતાં, અને પત્ની પણ હતાં, તોપણ રામચંદ્રજીએ લૌકિકજનોની મુખ્યતા કરીને, વાત્સલ્ય અનુરાગને પણ ગૌણ કરી દીધો - આ કેવું ?

ઉત્તર :- જુઓ, આથી એમ સિદ્ધ થયું કે ‘ધર્મીને વાત્સલ્ય રાગ જ મુખ્ય હોય છે - એમ નથી’ ક્યારે કેવો રાગ આવી જાય ! ક્યારે શું (બીજો) રાગ આવી જાય ! (ધર્માત્માને સદૈવ વાત્સલ્ય હોય છે. બીજા પ્રસંગની મુખ્યતાના સમયે પણ વાત્સલ્યના અભિપ્રાયમાં કોઈ ફરક નથી પડતો. અતઃ ‘શ્રી રામચંદ્રજી’ના વાત્સલ્ય બાબતમાં સીતાજી નિઃશંક હતા. એવી નિઃશંકતા ધર્મી પ્રત્યે રહેવી જોઈએ. (૨૬૧)

વાત્સલ્ય, પ્રભાવના આદિના (બધા પ્રકારના રાગને) અમે તો રોગ માનીએ છીએ, પછી તેને વધારવો શું ? (૨૬૨)

દ્રવ્યલિંગીને વસ્તુનું માહાત્મ્ય (સાધારણ) તો આવ્યું છે. પરંતુ વસ્તુ

પરોક્ષ જ રહી છે - પ્રત્યક્ષ નથી કરી. (૨૬૩)

આચાર્યે દષ્ટિનો દોષ એટલો મોટો કહ્યો છે કે, ભાઈ ! સર્પથી કરડેલો તો એક જ વાર મરે છે, પરંતુ મિથ્યાત્વથી કરડેલો અનંત ભવમાં રખડે છે; - તેથી આ મિથ્યાત્વના મહાન પાપથી બચવા માટે, લગ્ન કરવાનું કહ્યું - જે માત્ર રાગનું જ (ચરિત્રદોષનું) કારણ છે. (૨૬૪)

પર્યાય (ત્રિકાળી) દ્રવ્યથી સર્વથા જ ભિન્ન છે. પ્રમાણમાં અભિન્નતા પણ કહેવામાં આવે છે; પરંતુ પ્રમાણ નિશ્ચયનયને જૂઠો કરીને કહેતું નથી. નિશ્ચયથી તો પર્યાય સર્વથા ભિન્ન છે. પ્રદેશ એક હોવાથી પ્રમાણ તેને અભિન્ન કહે છે; પ્રમાણ અભિન્ન જ કહે છે - તેમ નથી; ભિન્ન-અભિન્ન બન્ને કહે છે. પરંતુ 'એકાંત ભિન્ન છે' એવું જોર દીધા વિના, પર્યાયમાંથી દષ્ટિ ઉઠશે નહિ. "અનેકાન્ત પણ સમ્યક્ એકાંત એવા નિજપદની પ્રાપ્તિ સિવાય અન્ય હેતુએ ઉપકારી નથી" તે સત્ય છે. (૨૬૫)

હું એટલો મજબૂત સ્થાન છું કે એક સમયની પર્યાયમાં અનંત સુખ હો, જ્ઞાન હો, અથવા અનંતી ઉલ્ટી પર્યાયો હો, મારામાં તે પર્યાયોથી કાંઈ પણ હલચલ નથી થતી, અથવા સુધાર-બગાડ નથી થતો, એવી દઢ મજબૂત ચીજ હું છું. (એવી દષ્ટિવાળાના પરિણામ સુધરી જાય છે, તોપણ તેની અપેક્ષા હોતી નથી.) (૨૬૬)

પ્રશ્ન :- પરિણામ કઈ રીતે સુધરે ?

ઉત્તર :- નિત્ય અપરિણામી ધ્રુવ ધામમાં દષ્ટિને બિરાજમાન કરવાથી પરિણામ સુધરવા લાગશે. (૨૬૭)

આખરે તો એકાંત (એકલા) જ સદા રહેવાનું છે, તો શરૂથી જ (એકાંતનો) અભ્યાસ બે, ચાર, પાંચ કલાક જોઈએ. (૨૬૮)

મોતને બાઝે તો તાવથી છૂટે છે એમ 'પરિણામ મારાથી સર્વથા ભિન્ન છે' - (એવું જોર દેવાથી) દષ્ટિ ત્યારે જ પરિણામથી છૂટે છે. (૨૬૯)

(બાહ્ય વ્યવહારમાં) કોઈપણ કાર્યની જવાબદારી લેવી એ તો (અમારે માટે) મોટો પહાડ ઉપાડવા જેવું છે (ઘણો બોજો લાગે છે). (૨૭૦)

આ જે મહારાજ સાહેબનો યોગ મળ્યો છે - તે પરમ યોગ છે, કેમકે પરમ સ્વભાવની પ્રાપ્તિનું કારણ છે. મહારાજ સાહેબ જગદ્ગુરુ છે. તેઓ એકલા સિદ્ધલોકમાં જતા નથી. ઘણા જીવોને સાથે લઈને જશે. અહીંના અધિકાંશ લોકો સાથે જવાવાળા છે. ૨૭૧.

આ બધી (તત્ત્વની) વાત વિકલ્પાત્મક જાણી લેવાથી શાંતિ માની લેવી નહિ. અભેદ દષ્ટિ પ્રગટ કરવી. ૨૭૨.

ખરેખર આત્મા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય - તે જ એક ધ્યેય હોવું જોઈએ. બીજી બીજી વાતોથી શું પ્રયોજન ? (૨૭૩)

અહીં (સ્વરૂપમાં) દષ્ટિ આવતાં જ સુખનો - સ્ત્રોતનો સ્ત્રોત વહેવા લાગશે. (૨૭૪)

જે રસની રુચિ હોય છે - તે રસની જે નિમિત્તથી કૃત-કારિત-

અનુમોદનાથી પુષ્ટિ મળે છે, તેના સંગનો ભાવ આવે છે. દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર શાંતરસનાં નિમિત્તો છે. તેથી (શાંતરસની રુચિવાળાને) તેના સંગનો ભાવ આવે છે. (૨૭૫)

નિશ્ચયાભાસના નિષેધ માટે જ્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે સાંભળવાનો ભાવ તો ગણધરને પણ આવે છે—અધ્યયનનો ભાવ તો મુનિઓને પણ આવે છે—વગેરે કથન આવે છે. તેમાં અજ્ઞાનીને વહેવારપણાની પુષ્ટિ થઈ જાય છે અને નિશ્ચયાભાસ થઈ જવાનો ડર (ભય) લાગે છે, તેથી નિશ્ચય ઉપર જોર દઈ શકતો નથી. અને વહેવારમાં ખેંચાઈ જાય છે—રાગમાં આદરભાવ રહી જાય છે. (૨૭૬)

(સમ્યગ્દષ્ટિ) ચક્રવર્તીને લોકો (એમ) જોવે કે આ છ ખંડવાળા છે. (પરંતુ) તેની દષ્ટિ તો અખંડ ઉપર છે. (૨૭૮)

(અભિપ્રાયમાં) જરાક જેટલી ભૂલ તે પણ પૂરી ભૂલ છે. પર્યાય ધ્યાન કરવાવાળી છે અને ‘હું’ તો ધ્યાનના વિષયભૂત વસ્તુ છું; પર્યાય ‘મારું’ ધ્યાન કરે છે; ‘હું’ ધ્યાન કરવાવાળો નથી. ‘હું’ ધ્યાન કરું, તે વાતમાં; અને ‘હું’ ધ્યાન કરવાવાળો નથી, ‘હું તો ધ્યાનનો વિષય છું’ -- એ વાતમાં થોડોક ફેર લાગે છે; પરંતુ રાત-દિવસ જેટલો મોટો ફેર છે. (એકમાં પર્યાયદષ્ટિ રહે છે જ્યારે બીજામાં દ્રવ્યદષ્ટિ થાય છે—એટલો મોટો ફેર છે). ૨૭૯.

પ્રશ્ન :- (ધ્યાન કરવાના સમયે) સોહમ્ સોહમ્ - શિવોહમ્ વગેરે શબ્દ શા માટે બોલવામાં આવે છે ?

ઉત્તર :- તે તો સીધું ધ્યાન જામી ન શકે, ત્યારે તે શબ્દ દ્વારા

થોડો કષાય વધુ પાતળો પડે છે, (ચંચળતા ઘટે છે,) તેથી છે. (જેને અંતર પુરુષાર્થ બળવાન હોય, તેને પણ એવું બોલવું પડે છે, એમ નથી.) (૨૮૦)

‘શુદ્ધ, બુદ્ધ, ચૈતન્યઘન, સ્વયંજ્યોતિ સુખધામ’ તેમાં પર્યાપ્ત વાત બતાવી દીધી છે, પછી જે બધી વાત આવે છે તે તો ‘પરલક્ષી જ્ઞાનની નિર્મળતા’ માટે સહજ હો તો હો. (૨૮૧)

દષ્ટિની અપેક્ષાએ ચરિત્રનો અનંતગુણ પુરુષાર્થ છે, પરંતુ તેની પણ મુખ્યતા નથી. (કારણ કે તે પણ પર્યાય છે); દષ્ટિના વિષયની મુખ્યતામાં તેની પણ ગૌણતા જ રહે છે. (૨૮૨)

બહારથી તો આપણે કાંઈ પ્રયોજન છે જ નહિ. તેથી બાહ્ય પદાર્થોથી તો સહજ જ ઉદાસીનપણું રહે જ. (૨૮૩)

દષ્ટિ પોતાને પ્રભુ જ દેખે છે. નબળાઈથી વિકલ્પ આવે તો પોતાની નિંદા-ગર્હા પણ થાય છે; ‘હું પામર છું’ એવો પણ વિકલ્પ આવે છે; પરંતુ તે તો ક્ષણ પૂરતો જ વિકલ્પ છે. આવી ગયો તો આવી ગયો. (કોઈ જ્ઞાનીને તો દષ્ટિબળ વિશેષ ઉગ્ર હોવાથી નિંદા-ગર્હાનો વિકલ્પ ઓછો પણ આવે છે.) (૨૮૪)

જેમ ઇંજેક્શન હંમેશાં લેવાની જેને ટેવ પડી ગઈ છે તેને ઇંજેક્શન લીધા વિના ચેન પડતું નથી, તેમ જેને સાંભળવા વગેરેની ટેવ (ધ્યેયશૂન્યવૃત્તિ) પડી ગઈ છે તેને તેના વિના ચેન પડતું નથી. પરંતુ (સાંભળવા વગેરેના ભાવમાં) તીવ્ર નિષેધ આવ્યા વિના છૂટી જ નહિ

શકે. (સ્વરૂપદષ્ટિના બળ પર, સમસ્ત પ્રકારના શુભભાવ – પરલક્ષીભાવનો નિષેધ આવ્યા વિના તે શુભભાવો છૂટતા નથી.) (૨૮૫)

પ્રશ્ન :- સમ્યગ્દર્શનનો વિષયભૂત આત્મા કેવો છે ?

ઉત્તર :- સમ્યગ્દર્શનનો વિષયભૂત આત્મા ધ્રુવ, અભેદ, એકરૂપ, શુદ્ધ, અખંડ, કૂટસ્થ, અપરિણામી છે. (૨૮૬)

દષ્ટિમાં તો ‘અમે’ પ્રભુ છીએ ! બહારમાં બીજાને પ્રભુતામાં આગળ વધેલો દેખાય તો પ્રમોદભાવ સહજ આવી જાય છે, પરંતુ એવો ભાવ પણ ક્ષણ પૂરતો જ આવે છે, વધારે લગવાડ હોતો નથી. (૨૮૭)

અહીં (આત્મસ્વરૂપમાં) આવ્યો નહિ તો પર્યાયનો વિવેક પણ નથી થતો. તેથી કહેવું પડે કે ભાઈ ! પર્યાયનો વિવેક રાખો. અહીં (સ્વરૂપમાં) આવ્યો ત્યાં પર્યાયનો વિવેક સહજ થાય છે. (૨૮૮)

એક સમયની પર્યાયને છોડીને જે સામાન્ય વસ્તુ રહી જાય છે તે જ દષ્ટિનો વિષય છે. (૨૮૯)

અનાદિકાળથી ભટકતાં ભટકતાં જ્યારે અપરિણામીમાં અહંપણું થયું કે ‘હું તો સદા મુક્ત જ છું’ ...બસ ! તે જ જીવનની ધન્ય પળ છે. (૨૯૦)

વીતરાગની સાથે રાગ કરવાનો પ્રયત્ન મૂર્ખાઈ છે; તેઓ તો તને જવાબ પણ દેશે નહિ. (૨૯૧)

પોતાના સહજસુખની પિપાસા હોવી જોઈએ; જેટલી તીવ્ર પિપાસા તેટલું કામ જલદી થાય છે. (૨૯૨)

દેવ, ગુરુ પાસેથી પણ કાંઈ લેવું નથી. તેમનો સ્વરૂપને જોઈને – ‘હું પણ તેની જ જાતિનો છું’ – એમ જાણવામાં આવે છે. લેવું, દેવું કાંઈ નથી. બીજાની સાથે લેણ-દેણનો સંબંધ જ નથી. અશુદ્ધ પર્યાયનું બીજા તરફ લક્ષ જાય (એટલું જ છે) પરંતુ બીજા સાથે લેણ-દેણનો સંબંધ નથી. (૨૯૩)

જે પર્યાય જે કાળમાં થવાવાળી છે, તે કાળમાં જ થાય છે. મુનિદશા પણ સહજ થાય છે. પહેલાં ભાવના થાય છે; પરંતુ અભિપ્રાયની પ્રધાનતા પહેલાં કરો; પછી યોગ્યતાપ્રધાની થઈ જશે. જે પર્યાય જ્યારે થવાવાળી છે ત્યારે જ થશે. ‘આપણે’ તો જ્યાં બેઠા છીએ ત્યાં કાંઈ કરવું-કરાવું નથી. ‘આપણે તો બંધ અને મુક્તિ બન્નેથી રહિત છીએ.’ (સમ્યગ્દષ્ટિ જીવને મુનિપદથી લઈને પૂર્ણ શુદ્ધદશાની ભાવના આવે છે તોપણ તેમને પોતાનો અક્રિય ચિદ્બિંબનો જ અભિપ્રાય મુખ્ય રહે છે. તેથી મુમુક્ષુ જીવને પણ દષ્ટિના વિષયભૂત સ્વરૂપની મુખ્યાતામાં રહીને જ અધ્યાત્મદશાની ભાવના રહેવી જોઈએ; નહિતર પર્યાયદષ્ટિ છૂટી નહિ હોવાથી એને ભાવનાની તીવ્રતામાં પણ પર્યાય-પ્રધાનતા વૃદ્ધિગત થઈ જાશે.) (૨૯૪)

દષ્ટિના વિષયની હર સમય મુખ્યતા રહેવી જોઈએ. (બીજી) ગમે તેટલી વાત આવો, પરંતુ તેની (દષ્ટિના વિષયની) ગૌણતા નહીં થવી જોઈએ. (૨૯૫)

આખા ‘સમયસાર’માં છઠ્ઠી ગાથામાં સમ્યગ્દર્શનનો ખાસ વિષય

આવી ગયો છે. છઠી ગાથામાં સૌથી ઉત્કૃષ્ટ વાત આવી ગઈ છે. ‘હું પ્રમત્ત પણ નથી, અપ્રમત્ત પણ નથી,’ કઈ પર્યાય બાકી રહી ? (૨૮૬)

દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તરફનું લક્ષ અને વલણમાં પણ ભક્તી જેવું દુઃખ લાગવું જોઈએ. (જ્ઞાનીને) બહારમાં ઉત્સાહ દેખાય છે, પણ અંદરમાં ભક્તી જેવું દુઃખ લાગે છે. (૨૮૭)

વિકલ્પાત્મક ભાવમાં એમ નિર્ણય આવ્યો કે ‘કાંઈ કરવાનું જ નથી’ તો તેટલું વિકલ્પાત્મક કર્તૃત્વ છૂટવાથી આકુળતા તેટલી ઓછી થાય છે; પછી વિકલ્પરહિત (નિર્વિકલ્પ) નિર્ણય થતાં સર્વથા કર્તૃત્વ છૂટીને વાસ્તવિક શાંતિ થાય છે. (૨૮૮)

સાંભળવા વગેરેનો ભાવ જ્ઞાનીને, ગણધરને પણ આવે છે તો આપણને કેમ ન આવે ? (– એવી વાતોના અવલંબનથી અજ્ઞાની જીવ) એવા-એવા પરાશ્રિત ભાવની પુષ્ટિ કરે છે. ૨૮૯.

મૃત્યુ સમયે જીવને પોતાની રુચિનો વિષય જ મુખ્ય થઈ જાય છે. બીજી બધી ચીજથી રુચિ હઠીને જેની રુચિ હતી તે જ એક ચીજની મુખ્યતા થઈ જાય છે. – એ રીતે, જેને આત્માની રુચિ છે, તેને મૃત્યુ સમયે પોતાનો આત્મા જ મુખ્ય થઈ જાય છે; તે વખતે તો બધું સમેટી લેવું છે. (– આ વાત ઉપર કોઈ જિજ્ઞાસુએ ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી’ના દેહાંત વખતે કહેલા શબ્દો : ‘હું સ્વરૂપમાં લીન થાઉં છું’ કહ્યા– સાંભળીને ‘સોગાનીજી’એ આગળ કહ્યું કે ‘એમ જ થાય છેટ.) બીજાને કહે કે ‘મને સંભળાવો’ તો તેની યોગ્યતા પણ તે જ પ્રકારની છે, ત્યારે જ તેવો વિકલ્પ આવે છે. (૩૦૦)

એક (મૂળ) વાત યથાર્થ પક્કડમાં આવતાં બધી વાતો યથાર્થરૂપમાં ગ્રહણ થાય છે. (૩૦૧)

આપણે તો આપણું સમજવું. બીજો કેવી રીતે સમજે છે, કેવી રીતે નહિ, તેનું શું પ્રયોજન ? બીજામાં રોકાશે તો પોતાનો કાળ વ્યર્થ ચાલ્યો જશે. ૩૦૨.

જે ક્ષયોપશમમાં બેસીને, દ્રવ્ય (આત્મા) આવો છે, આવો છે – એમ દ્રવ્યની વાતો કરી રહ્યો છે તે તો દૂર બેસીને દ્રવ્યની વાત કરી રહ્યો છે. (આત્મામાં બેસીને દ્રવ્યનું સ્વરૂપ બતાવવું યથાર્થ છે). (૩૦૩)

જ્યારે અંતરદૃષ્ટિ જામે... ત્યારે જ (વર્તમાન પર્યાયની) યોગ્યતાનું જ્ઞાન યથાર્થ થાય છે; ત્યારે જ (જે કાળની જેવી) “યોગ્યાતા” કહેવાનો અધિકાર છે. (૩૦૪)

(નિર્વિકલ્પ દશામાં) વીજળીના કરંટની માફક અતીન્દ્રિય સુખ પ્રદેશ-પ્રદેશમાં વ્યાપીને પ્રસરી જાય છે. ...ઝણઝણાટ...! કાળ થોડો છે, પણ તેથી શું ? (કાળ થોડો હોવાથી તેની મહત્તા ઓછી નથી. નિર્વિકલ્પ આત્માના અતીન્દ્રિય આનંદની અનુભવદશાનું માહાત્મ્ય અચિંત્ય મહિમાવંત છે કેમકે એક ક્ષણાર્ધમાં અનંતભવનો નાશ થઈ જાય છે.) (૩૦૫)

આત્મા તો ગંભીર છે; સમુદ્રની જેમ અનંત શક્તિઓ પોતાનામાં સંગ્રહ કરીને બેઠો છે. તેની દૃષ્ટિ થતાં જ જ્ઞાનમાં પણ ગંભીરતા અને વિવેક આવી જ જાય છે. (૩૦૬)

બહારના સંગનો નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ પણ પર્યાયની સાથે છે, મારી સાથે નથી. વળી જેને પર્યાયમાં જ એકત્વબુદ્ધિ છે તેને તો નિમિત્તની સાથે પણ એકત્વબુદ્ધિ લંબાય છે; પરંતુ જ્ઞાનીને પર્યાયમાં એકત્વબુદ્ધિ નથી, તેથી તેમની નિમિત્તની સાથે પણ એકત્વબુદ્ધિ થતી નથી. ૩૦૭.

સંસારમાં બધા વિષયમાં પ્રયત્ન કરો છો તો અહીં (અંતરમાં સ્વરૂપનો) પ્રયાસ પણ કરો ને ! આ પ્રયાસમાં તો ઉત્કૃષ્ટ શુભભાવ થાય છે, કે જે બીજી કોઈ જગ્યાએ થતો નથી. આ પણ છે તો કૃત્રિમ પ્રયાસ, પરંતુ અકૃત્રિમ પ્રયાસ પહેલાં તે પણ આવ્યા વિના રહેતો નથી.

૩૦૮

નિત્ય પડખું અને અનિત્ય પડખું – તે બન્ને પડખાં એક વસ્તુનાં છે; હવે પ્રયોજન-સિદ્ધ કરવાનો મતલબ છે, તો આ પ્રયોજન નિત્ય પડખાને મુખ્ય કરવાથી અને અનિત્ય પડખાને ગૌણ કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. (૩૦૯)

(વિકારી) પર્યાય પર તરફ તન્મયતા કરે છે પરંતુ પર સાથે તન્મય થઈ શકતી નથી. અંતર્મુહૂર્તથી વધારે પર તરફ ટકી શકતી નથી. (જ્યારે, શુદ્ધ) પરિણામ ત્રિકાળી સ્વભાવની સાથે તન્મયતા કરે તો ત્યાં તો તન્મય થઈ જાય છે; (સાથે જ) તે તન્મયતા (સ્વસન્મુખતા) સદાકાળ ટકે છે. (૩૧૦)

જેટલી ધગશ ઉગ્... તેટલું કાર્ય જલદી થાય છે. (૩૧૧)

પ્રશ્ન :- મુનિને વસ્ત્રાદિ નહિ હોવાથી દુઃખ નહિ થતું હોય ?

ઉત્તર :- મુનિઓને દુઃખ કેવું ? તેને તો અંતરમાં આનંદનો સ્ત્રોત વહે છે. વીજળીના કરંટની જેમ અંદર આનંદ ચાલી રહ્યો છે. તેમને તો વસ્ત્રની વૃત્તિ ઉઠવી જ દુઃખ છે. વળી જે શુભવૃત્તિ ઉઠે છે તે પણ ભયંકર દુઃખરૂપ લાગે છે. (મુનિદશામાં છઠ્ઠે ગુણસ્થાને અંતરાત્મપરિણતિ બહુ ઉગ્ર હોય છે જેથી તેવો સહજ હી અંતર્મુહૂર્તમાં નિર્વિકલ્પ સાતમા ગુણસ્થામાં આવી જાય છે.) (૩૧૨)

‘હું’ તો વિકલ્પથી શૂન્ય છું અને મારા ભાવોથી ‘હું’ ભરપૂર છું. (૩૧૩)

અધ્યયન આદિનું ઘણું રહસ્ય પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ પાસેથી આપણને તો મળી ગયું છે. ‘કમબદ્ધ’ ક્યાં લખ્યું છે, આપણને શું દરકાર છે ? સિદ્ધાંત બેસી ગયો અને અનુભવમાં આવી ગયો, પછી શું કામ ? – એ રીતે ‘મહારાજ સાહેબ’ની બધી વાતો આપણને તો તૈયાર મળી ગઈ છે. જેવી રીતે પિતાની કમાયેલી મૂડી વારસામાં વગર પ્રયત્ને મળી જાય. (૩૧૪)

પ્રશ્ન :- જ્ઞાનીને વિષયોમાં આસક્તિ નથી, તેનો મતલબ શું ?

ઉત્તર :- અન્ય મતવાળા તો તેને બીજી રીતે કહે છે, પરંતુ તેમ નથી. યથાર્થમાં તો જ્ઞાનીને પોતાના ત્રિકાળી સ્વભાવમાં એવી આસક્તિ થઈ ગઈ છે કે બીજા કોઈ પદાર્થમાં આસક્તિ થતી જ નથી – (તેવો) સ્વભાવમાં એટલા આસક્ત છે. (૩૧૫)

પ્રશ્ન :- પહેલાં તો (બાહ્ય) અવલંબન લેવું જોઈએ ને ?

ઉત્તર :- પહેલાંથી જ ‘હું પરિપૂર્ણ છું’ તેને આલંબન શું ? એમ

લઈને, (બાહ્ય) અવલંબનથી નુકશાન જ છે, એવા નિષેધપૂર્વક થોડું અવલંબન આવી જાય છે; પરંતુ અભિપ્રાયમાં અવલંબન હોવું જોઈએ નહિ - (બાહ્ય) અવલંબનમાં પહેલેથી જ નિષેધ-ભાવ હોવો જોઈએ. (૩૧૬)

મૃત્યુ સમયે (કોઈ) ‘મને સંભળાવો’ એવો ભાવ જ્યારે ઉઠે છે ત્યારે તો સ્વયંની તૈયારી નથી. (જેને) અંદરમાં (સ્વરૂપનું ઘોલન) ચાલી રહ્યું હોય તેને બીજો સંભળાવે - એવો વિકલ્પ જ ઉઠતો નથી, તેને તો તે સમયે અધિક બળ હોય તો નિર્વિકલ્પતા આવી જાય છે. કદાચિત નિર્વિકલ્પતા ન આવે તો સ્વની અધિકતા તો છૂટતી જ નથી. (૩૧૭)

સ્વદ્રવ્યમાં જામી જવું એક જ કર્તવ્ય છે, તે પણ પરિણામની અપેક્ષાથી. ‘મારી’ અપેક્ષાએ, ‘હું’ તો કૃતકૃત્ય જ છું - કાંઈ કર્તવ્ય નથી. ‘હું’ તો અનંતવીર્યની ખાણ છું. (એમાં - મારા એવા સ્વરૂપમાં - ‘કાંઈ પણ કરવું’ - એ બ્રાંતિ છે. (૩૧૮)

બીજા બધા પદાર્થોને તો છોડ્યા અને દેવ, ગુરુને ચોંટ્યો. હવે તેનાથી પણ ઉખડીને અહીં (સ્વરૂપમાં) ચોંટો. (૩૧૯)

‘હું તો ચૈતન્ય પ્રતિમા છું.’ આ પ્રતિમા કાંઈ દેતી નથી, તેનાથી ઉપકાર (ધર્મલાભ) થઈ શકતો નથી, (ઉપચારથી) કહેવામાં આવે છે. અસલમાં તો એનું સ્વરૂપ - અહો ! વીતરાગી શાંત મુદ્રા દેખીને... બસ, ‘હું પણ એવો જ છું’ - (એવું આત્મસ્વરૂપ દેખાય છે.) (૩૨૦)

જેમ વીરરસવાળાને (લડાઈ વગેરેના પ્રસંગમાં) શરીર છૂટવાનો ડર

નથી, તેમ શાંતરસવાળાને આખું જગત પ્રતિકૂળ થઈ જાય, શરીર છૂટી જાય, એવો પ્રસંગ આવી જાય તો પણ ડગતા નથી. (૩૨૧)

(કૃતકૃત્ય સ્વભાવના અનુભવમાં પર્યાયમાત્રની કર્તૃત્વબુદ્ધિ મટે છે, તેના સંદર્ભમાં કહ્યું :) ‘મારે’ તો શુદ્ધ પર્યાય પણ કરવી નથી, ન પુરુષાર્થ કરવો છે, ન જ્ઞાન કરવું છે, ન શ્રદ્ધા કરવી છે - તે બધાં પરિણામનાં કાર્યો છે અને ‘હું તો અપરિણામી છું’, પરિણામમાં ક્યારે પણ જતો જ નથી; તો ‘હું’ તેનું (પરિણામનું) શું કરું ? - પરિણામ જ સ્વયં પુરુષાર્થ આદિ રૂપ થાય છે. (૩૨૨)

સાંભળવાવાળાને (તો) દીનતા છે જ, પરંતુ બીજાને સંભળાવવા ઇચ્છે તો તે (ભાવમાં) પણ દીનતા છે. (૩૨૩)

પ્રશ્ન :- પ્રયાસ તો કરવો જોઈએ ને ?

ઉત્તર :- અરે ભાઈ ! કૃત્રિમ પ્રયાસથી શું થશે ? - તેના ઉપર વજન નહિ આવવું જોઈએ. ‘હું વર્તમાનમાં જ નિષ્ક્રિય ચૈતન્ય છું’ ત્યાં (સ્વરૂપમાં) આવ્યો તો પર્યાયમાં સહજ પ્રયત્ન ઉઠે જ છે. ‘હું’ તો અનંત પુરુષાર્થથી ખાણ છું ને ! એક સમયના પ્રયાસમાં થોડો આવી જાઉં છું ? (૩૨૪)

‘હું વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું’ પછી (સ્વરૂપમાં તો) મુક્તિનો પ્રયાસ પણ કરવાનો સવાલ નથી. કરવાનું શું છે ? - પરિપૂર્ણમાં મુક્તિ શું કરવી ? (૩૨૫)

પ્રશ્ન :- રાગને જ્ઞાનનું જ્ઞેય તો બનાવવું ને ?

ઉત્તર :- રાગને જ્ઞાનનું જ્ઞેય બનાવવા જાય છે, તે દૃષ્ટિ જ જૂઠી છે. સ્વયંને જ્ઞેય બનાવ્યો, તો રાગ તેમાં (જુદો) જણાવામાં આવી જ જાય છે; રાગને જ્ઞેય શું બનાવવું છે ? (૩૨૬)

પ્રશ્ન :- સ્વ-પરની પ્રતીતિ કરવાનું તો શાસ્ત્રમાં આવે છે ને ?

ઉત્તર :- અરે, સ્વની પ્રતીતિ કરો ! પરની પ્રતીતિ (પરમાં નહિ, પરંતુ) તેમાં આવી જશે. પોતાની ખુદની પ્રતીતિ કરો. (૩૨૭)

ત્રિકાળીનો પક્ષ કરો ! એવો (અપૂર્વ) પક્ષ કરો કે અનંતકાળમાં ક્યારેય થયો ન હોય. વર્તમાનનો પક્ષ છોડો. (૩૨૮)

પ્રશ્ન :- અનુભવમાં આવે તો અહીં (સ્વરૂપમાં) બેઠો કહેવાય ને ?

ઉત્તર :- અનુભવની (પર્યાયની) દરકાર છોડી દો. સ્વાદ આવવો (પર્યાય કરવી) તે કાંઈ ધ્યેય થોડું છે ? ધ્યેય (ત્રિકાળી સ્વભાવ)નો પક્ષ કરવો જોઈએ. (૩૨૯)

પ્રશ્ન :- પક્ષ અહીં (સ્વરૂપમાં) આવ્યા વિના કઈ રીતે કરે ?

ઉત્તર :- અરે ભાઈ ! વિકલ્પાત્મકભાવમાં (નિર્ણયમાં) તો આ પક્ષ કરો; પછી અહીં (સ્વરૂપમાં) જામી જાઓ. (૩૩૦)

(સ્વરૂપની) એવી રુચિ હોવી જોઈએ કે તેના વિના એક ક્ષણ પણ ચેન ન પડે. (૩૩૧)

પ્રશ્ન :- રાગ જ્ઞેય છે, કે દુઃખરૂપ છે ?

ઉત્તર :- અહીં (સ્વભાવમાં) આવ્યો તો રાગ જ્ઞાનમાં જ્ઞેયરૂપ

જાણવામાં આવે છે, અને વેદનમાં દુઃખરૂપ લાગે છે. (એક જ સમયમાં જ્ઞાનમાં ‘જાણવારૂપ’ અને ‘વેદવારૂપ’ બે પ્રકારના ધર્મ પ્રગટ છે. ‘જાણવારૂપ ધર્મ’ રાગને માત્ર જ્ઞેયરૂપ જાણીને જ્ઞાતાત્માવથી વર્તે છે. ‘વેદનરૂપ ધર્મ’ વેદન કરે છે, ત્યારે જ્ઞાતાત્માવ હોવાથી રાગની આકુળતાનું વેદન દુઃખરૂપ લાગે છે. આવી રીતે જ્ઞાનના બન્ને ધર્મ એક સાથે વર્તે છે, આજ અનેકાંત છે.) (૩૩૨)

રાગ પણ તે સમય પૂરતો સત્ છે. તેને ઉખાડવા જઈશ... તો તું ખુદ ઉખડી જઈશ; તેને તેમાં રહેવા દે... તું તારામાં રહે. તે (રાગ) સ્વયં જ ચાલ્યો જશે. (૩૩૩)

હું તો ‘મહારાજ સાહેબ’ને શુદ્ધ નિષ્ક્રિય ચૈતન્યબિંબ જ દેખું છું. જે વિકલ્પ, વાણી અને શરીરની ક્રિયાઓ થઈ રહી છે, તેને ‘મહારાજ સાહેબ’ માનતો નથી. ૩૩૪.

મોક્ષ થાય-ન થાય તેની દરકાર નથી. (અતીન્દ્રિય) સુખ ચાલુ થઈ ગયું પછી પર્યાયમાં મોક્ષ (તો) થશે જ. (૩૩૫)

બધા શાસ્ત્રોનો, બાર અંગનો સાર તો ‘હું’ છું; બાકી બધી વાતો તો જાણવાની છે. ‘સ્વયં’ને દૃષ્ટિમાં લીધો, પછી જે જ્ઞાન ઉઘડે છે તે બધી વાત જાણી લે છે. (૩૩૬)

વિકલ્પમાં તીવ્ર દુઃખ લાગે અને વિકલ્પમાં તણાય નહિ તેને મચક કહે છે; (કારણ કે સ્વરૂપમાં નિરંતર સ્થિર રહી શકતા નથી). જેથી મચકમાં (– રાગમાં) દુઃખ જ ન લાગે, તેને તો મચકમાં જ અમચક

છે અર્થાત્ તે મચકમાં જ (રાગમાં જ) આખો આવી ગયો છે; તેને મચક કહેવાનો અધિકાર પણ નથી. (૩૩૭)

દષ્ટિની વાત મુખ્ય રાખીને બધી ખતવણી કરવી જોઈએ. આ તરફ (અંતરમાં) દષ્ટિ થતાં જે જ્ઞાન થયું... તે (જ્ઞાન) વસ્તુને જેવી છે તેવી જ જાણી લ્યે છે. આ દષ્ટિ વિના તો કોઈ વાતમાં વધારે ખેંચાઈ જાય છે અથવા કોઈ વાતને ઢીલી કરી દે છે. પરંતુ દષ્ટિ થવાથી જ્ઞાન (મધ્યસ્થ થઈ જાય છે, માટે) જેની જેટલી-જેટલી મર્યાદા છે તે અનુસાર જ જાણે છે. (સ્વરૂપદષ્ટિમાં સર્વસ્વરૂપથી સ્વરૂપની ઉપાદેયતા થઈ જાય છે. અને પરિણમનનું એવું વલણ થઈ જવાથી જ્ઞાનમાં અવિવેક ઉત્પન્ન નથી થતો જેથી જ્ઞાન અયથાર્થરૂપથી હીનાધિક વજન નથી દેતા. એવી સમ્યક્ મર્યાદાપૂર્વક જ્ઞાનની પ્રવૃત્તિ રહે છે. (૩૨૮)

શાસ્ત્રમાં બધા પ્રકારની, બધાં પડખાંની વાત ન્યાય, તર્ક આદિથી આવે છે. કારણ કે કોઈ જીવ વેદાંતમાંથી આવે, કોઈ ક્યાંથી આવે, કોઈનો કેવો અભિપ્રાય હોય. તો બધા પ્રકારથી (વિપર્યાસનું) ખંડન કરીને યથાર્થ વાત આવવી જોઈએ. (૩૩૯)

બધા શાસ્ત્રોમાં મૂળ તો અનુભૂતિ પર જ આવવાનું છે. (૩૪૦)

જેને અનુભૂતિ થઈ – તે જીવ અનુભવના બળથી, કઈ વાત સાચી છે ? (અથવા જે વાત અનુભવથી મળતી નથી તે અસત્ય છે – એમ) તરત જાણી લે છે. (૩૪૧)

આ તરફ (અંતરમાં) દષ્ટિ થયા વિના જ્ઞાન યથાર્થ થતું નથી. દષ્ટિ

થતાં ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન – પોતાનો (પરમાં) કેટલો અટકાવ છે ? પોતાની સ્વભાવમાં કેટલી જમાવટ છે ? કેટલો રસ છે ? – તે બધું સહજ જાણી લે છે. (૩૪૨)

મને તો જ્ઞાનનું વધારે લક્ષ નથી (ક્ષયોપશમ વધારવાની ચાહના નથી) સુખ પીવાનો ભાવ રહે છે. કેવળજ્ઞાન પડ્યું છે તો તે ઉઘડતાં જ્ઞાન તો બધાનું થઈ જશે. (અંગત) (૩૪૩)

સુખનો (અતીન્દ્રિય આનંદનો) અનુભવ થયો... પછી કોઈને પૂછવું જ પડતું નથી; બીજા 'ના' કહે તો કહે, પોતાને તો પ્રત્યક્ષ સુખ આવી રહ્યું છે ને ! (૩૪૪)

અહીં (સ્વરૂપમાં) વર્તમાનમાં જ મુક્તિ પડી છે. દષ્ટિમાં આવી ગઈ તો દષ્ટિમાં તો વર્તમાનમાં જ મુક્તિ થઈ ગઈ. તેમ જ વ્યક્તમાં પણ અંશે મુક્તિ થઈ. વળી તેમાં (સ્વરૂપમાં) મુક્તિ છે તેથી મુક્તિ પ્રગટશે જ. (૩૪૫)

એકપણ વિકલ્પ, જે ઉઠે, ચાહે ચિંતનનો પણ વિકલ્પ હો, તેમાં એમ જાણવું જોઈએ કે હું છરાની વચ્ચે પડ્યો છું. વિકલ્પમાં દુઃખ જ દુઃખ લાગે ત્યારે સુખની તરફ ઢળવું થાય છે (૩૪૬)

શક્તિમાં સુખ ભરેલું પડ્યું છે. વિકલ્પમાં દુઃખ જ દુઃખ લાગે તો સુખ પ્રગટ્યા વિના રહે જ નહિ. (૩૪૭)

(સ્વલક્ષ્મી) સ્વાધ્યાયને તપ કહ્યું છે પરંતુ, અરે ભાઈ ! અહીં પોતાની

તરફ ચૈતન્યમાં જામી જવું – તે પરમ તપ (નિશ્ચય સ્વાધ્યાય) છે. સ્વાધ્યાય તો વિકલ્પ છે, તો ઉપચારથી તેને તપ કહીએ છીએ. (૩૪૮)

પ્રશ્ન :- તેને આંગણું તો કહીએ ને ?

ઉત્તર :- આ આંગણું તો છે ને ! ...આંગણું તો છે ને ! ...એમ વજન દઈને જીવ અટકી જાય છે; પરંતુ આંગણું ઘર તો થોડું જ છે ? ઘરમાં તો તેનો અભાવ છે. (સમસ્ત પ્રકારના વિકલ્પ ચૈતન્ય ઘરમાં નથી) (૩૪૯)

જેમ વ્યાપારી માલ આપે છે અને ગ્રાહક તેને પૈસા આપે છે. બંનેને પોતપોતાનું કારણ છે. એકબીજા માટે કરતા નથી. તેમ સંભળાવવાવાળા (જ્ઞાની)ને પોતાના કારણે મચક આવે છે અને કુરુણાથી ઉપદેશનો વિકલ્પ આવે છે. તેમ જ સાંભળવાવાળાને પોતાના કારણે સાંભળવાનો ભાવ થાય છે. જેમ વેપારીને બીજા (પ્રકારથી) પૈસાનો મોટો લાભ થઈ જાય તો ગ્રાહક માટે રોકાતો નથી તેમ અહીં પણ સંભળાવવાવાળાને વિકલ્પ તૂટી જાય તો સાંભળવાવાળા માટે રોકાતા નથી. (૩૫૦)

મૂળ વાતમાં અપેક્ષા લગાવે છે તો મને તો ખટકે છે. (કેમકે) તેમાં જે તીખાશ હોય છે તે તૂટી જાય છે. અપેક્ષા લગાવાથી ઢીલાપણું આવી જાય છે. (મૂળ વાત પર જોર દેતી વખતે કોઈ અપેક્ષા લગાવીને બીજી અપેક્ષાથી આમ પણ છે – એવું કહેવાથી મૂળ વાત ગૌણ થઈ જવાથી પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી, એટલે ખટકે છે.) (વસ્તુ અનંત સામર્થ્યવંત છે. અતઃ એના પ્રતિ જોર (ભીંસ / દબાણ) આવે છે. પરંતુ તે બીજી અપેક્ષા ખોલીને તેના જોરને ઢીલું કરવું, તે અપેક્ષા સંબંધિત વિપર્યાસ છે જે ખટકે છે.) (૩૫૧)

પ્રશ્ન :- અનંત જ્ઞાનીઓનો એકમત હોવાથી જ્ઞાનીને નિઃશંકતા આવી જાય છે ?

ઉત્તર :- અનંત જ્ઞાનીઓનો એકમત હોવાથી નહિ, પરંતુ પોતાનું સુખ પીવાથી જ્ઞાનીને નિઃશંકતા આવી જાય છે. (જ્ઞાનીની નિઃશંકતા સ્વયના ઉપાદાન / અનુભવ પર આધારિત છે, બીજાના નિમિત્તને આધારિત નથી. (૩૫૨)

ખાલી નિશ્ચયની વાત કરે અને અશુભમાં રસ પડે તો તે નિશ્ચયાભાસી થઈ જાય, પરંતુ નિશ્ચય સ્વભાવમાં જોર દેતાં પર્યાયની ગૌણતા થાય, તે નિશ્ચયાભાસી કેમ થાય ? (નિશ્ચયાભાસીને નિશ્ચયસ્વરૂપનું અવલંબન નહીં હોવાથી તે નિજાત્મરસના વેદનથી શૂન્ય છે. તે ખાલી નિશ્ચયની વાતોમાં જોર આપે / લગાવતા રહે છે. આવી સ્થિતિવશ એને અશુભમાં એટલે કે પંચેન્દ્રિયોના વિષયોમાં સુખનો અભિપ્રાયપૂર્વક રસ આવે છે, જો નિશ્ચયાભાસીનું પ્રમુખ લક્ષણ છે. (૩૫૩)

પ્રશ્ન :- ભક્તિપૂજામાં આપ ઓછા જાઓ છો, તો શું ચોવીસે કલાક થોડી નિર્વિકલ્પતા રહે છે ?

ઉત્તર :- અરે ! ચોવીસે કલાક નિર્વિકલ્પતા ન રહે તો તે તરફ ઢળવાનો પ્રયાસ તો થઈ શકે છે ને ? શું તેમાં શુભભાવ નથી ? – તેમાં તો વધુ શુભભાવ છે, તેની તો ગણતરી નથી; અને શરીરાદિની ક્રિયા થાય, તેની જ ગણતરી ? (૩૫૪)

જે અપેક્ષાએ વસ્તુનો જે સ્વભાવ છે તે અપેક્ષાએ સો એ સો ટકા એવો જ એકાંતસ્વભાવ છે. પછી તે સ્વભાવને અપેક્ષા લગાડવાથી ઢીલો થઈ શકતો નથી. (૩૫૫)

ભક્તિનો રાગાંશ ક્યારેક તીવ્ર આવી જાય છે. તે સહજ આવી જાય છે. મારી તો સહજ પ્રકૃતિ છે, બળજોરી (હઠ) મારાથી થતી નથી. (અંગત) (૩૫૬)

પરિણામનો વિવેક તો, જે અનંત સુખી થવા ચાહે છે, તેને સહજ ડોવો જોઈએ. (૩૫૭)

‘પુરુષાર્થ કરું’ ‘જ્ઞાન કરું’ – તે અભિપ્રાય પણ હઠાવી દે. ‘તું વર્તમાનમાં જ પુરુષાર્થની ખાણ છો’ વર્તમાન પરિણામ પરની દૃષ્ટિ જુઠી છે. (૩૫૮)

નિમિત્તોથી તો કિંચિત્માત્ર લાભ નથી પરંતુ ઉઘાડજ્ઞાન પણ કાંઈ લાભ નથી. ઉઘાડજ્ઞાનમાં તને હર્ષ (રસ) આવે છે, તો ત્રિકાળ સ્વભાવની તને મહત્તા આવી નથી. (જેને સ્વયંના પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વભાવની મહત્તાનું ભાન છે, તેને ઉઘાડજ્ઞાન – અધૂરીજ્ઞાનની પર્યાયની મહત્તા આવતી નથી.) (૩૫૯)

(દ્રવ્ય -) દસ્તિ અસ્થિરતા અને સ્થિરતા બન્નેને કબૂલતી નથી. (૩૬૦)

પોતાના ત્રિકાળ સ્વભાવને પકડ્યા (જ્ઞાનમાં ગ્રહણ કર્યા) વિના જીવને નિશ્ચય પ્રતીતિ આવશે જ નહિ. (૩૬૧)

સહજ પુરુષાર્થમાં થાક લાગશે નહિ. સૂવા વગેરેના ભાવમાં પણ દુઃખ લાગશે, નિદ્રામાં પણ થાક લાગશે. (સહજ પુરુષાર્થની સાથે સહજ

નિરાકુલતા અવિનાભાવીરૂપથી જુદો છે; અતઃ સોના આદિના ભાવમાં તથા નિદ્રામાં પણ થાક લાગતો માલૂમ પડે છે, એવો જ સહજ પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ છે. સ્વસ્વભાવના અવલંબનમાં નિર્વિકલ્પ સુખ સહજ વર્તે છે; જ્યારે સ્વરૂપના – વિશ્રામધામને – અવલંબનને છોડીને શરીરાશ્રિત વિશ્રામના વિકલ્પમાં સુખ કેવું ? એ વિકલ્પ તો પોતે જ દુઃખરૂપ છે.) (૩૬૨)

‘ત્રિકાળ સ્વભાવ’ અને ‘પરિણામ સ્વભાવ’ તે બન્ને સર્વથા જુદા જ છે. પરંતુ આખા (પ્રમાણના) દ્રવ્યની અપેક્ષાથી તેને એક કહેવામાં આવે છે. (૩૬૩)

પર્યાય અપેક્ષાએ શુદ્ધભાવનો ‘હું’ કર્તા છું, પરંતુ અશુદ્ધ ભાવનો ‘હું’ કર્તા નથી. (– એવો કર્તાગુણનો સ્વભાવ છે.) (૩૬૪)

એક સમયના પરિણામ – બંધ-મુક્ત-થી વસ્તુ શૂન્ય (રહિત) છે, એમ ‘પરમાત્મપ્રકાશ’માં કહ્યું છે. (૩૬૫)

સાંભળવા-કરવાના (શુભભાવમાં) થાક લાગવો જોઈએ.

પ્રશ્ન :- તે તો ઔષધિ છે, અમૃત થોડું છે ?

ઉત્તર :- ઔષધિ કહેવામાં પણ ઢીલાપણું થઈ જાય છે, ઝેર જ છે. ‘શ્રીમદ્ કુંદકુંદાચાર્યદેવે’ કહ્યું જ છે ને ! ‘વિષકુંભ છે’. એક વાર તો જડમૂળથી કુહાડો મારી દો ! (૩૬૬)

પ્રશ્ન :- એક સમયનો આનંદનો અનુભવ તો પકડવામાં આવતો નથી, તો કેમ ખબર પડે ?

ઉત્તર :- અરે ભાઈ ! અનુભવ પોતાને ખ્યાલમાં આવે નહિ, એમ થતું જ નથી. (કેમ કે આનંદના અનુભવકાળમાં નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ અસંખ્ય સમયનો હોય છે) પરંતુ તે પરિણામ થયા કે નહિ એવો વિચાર કરી કરીને શું તેમાં સંતોષ માનવો છે ? અરે ! સદાય નિર્વિકલ્પ રહે તોપણ (ત્રિકાળી સ્વભાવની આગળ) તેની મુખ્યતા કરવી નથી. (૩૬૭)

‘દષ્ટિ’ એવી પ્રધાન ચીજ છે કે સ્વભાવમાં દષ્ટિ જામતાં જ (બધા) પરિણામ ખીલતા જાય છે. (‘દંસણમૂલોદમ્મો’. જેવી રીતે મૂળમાં પાણી સિંચવાથી વૃક્ષ પાંગરે છે, તેવી રીતે.) (૩૬૮)

‘ગુરુદેવશ્રી’ ઘોલનથી (નિશ્ચયથી) પર છે; પરંતુ તેમના ઘોલનમાં પર-પ્રત્યે જે કરુણા છે તેમાં ન્યાયાદિ નીકળે છે. જેમ પિતાનું ધન પુત્ર શ્રમ વગર ભોગવે છે, તેવી જ રીતે ‘ગુરુદેવશ્રી’ પાસેથી મળેલા ન્યાયાદિને આપણે શ્રમ વગર ભોગવીએ ! ૩૬૯.

પરિણામથી પણ ઊંડું સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ તત્ત્વ જે છે તે ‘હું’ છું. (૩૭૦)

વીજળીનો કરંટ લાગતાં જ ભય લાગે છે, અને તેનાથી હઠવા ઈચ્છીએ છીએ. પરંતુ ત્રિકાળી સ્વભાવમાં પ્રવેશ કરતાં જ એવા આનંદની સનસનાટી થાય છે કે તે આનંદથી ક્ષણ પણ હઠવા ચાહતા નથી. (૩૭૧)

જ્ઞાનના ઉઘાડમાં રસ લાગે છે... તો તત્ત્વરસિક જનો કહે છે કે અમને તારી બોલીમાં રસ આવતો નથી, અમને તારી બોલી કાગપક્ષી જેવી (અપ્રિય) લાગે છે. (૩૭૨)

સમ્યગ્દષ્ટિ જીવ પોતાને સદાય ‘ત્રિકાળી આત્મા છું’ એમ જ માને છે. ‘હું ધ્રુવ સિદ્ધ છું’ - જેમાં સિદ્ધદશાની પણ ગૌણતા રહે છે; સિદ્ધદશાનો પણ સમયે સમયે ઉત્પાદવ્યય થાય છે; ‘હું તો સદા ધ્રુવ છું’. (૩૭૩)

પોતાના માપથી બીજાનું માપ કરવું - તે જ દષ્ટિનો સ્વભાવ છે. (૩૭૪)

‘હું ત્રિકાળસ્વભાવ ક્યારે પણ બંધાણો જ નથી’ તોપણ મને ‘મને’ મુક્ત કહેવો તે તો ગાળ છે. પર્યાયને મુક્ત કહે તે તો ઠીક છે કારણ કે તે બંધાયેલી હતી, તેથી મુક્ત કહેવું ઠીક છે. પરંતુ ‘મને’ તો મુક્ત કહેવું પણ ઠીક નથી. (૩૭૫)

પરિણતિ, દ્રવ્યને કહે છે કે - હું પણ સ્વયં સત્ છું, સ્વતંત્ર છું, દ્રવ્યનું અવલંબન લઉં છું - તે પણ અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે, કેમ કે પર તરફનું વલણ છૂટ્યું છે, તેથી કહેવામાં આવે છે. ખરેખર તો પરિણતિ પોતાના સ્વ-સત્માં જ છે. (૩૭૬)

એટલી માત્ર વાત છે - જે ઉપયોગ પરમાં ઝૂકે છે, તેને સ્વમાં ઝુકાવવાનો છે. (વ. ૩૭૭)

વાત એમ છે કે જેટલું તીવ્ર દુઃખ (વિકારી) પર્યાયમાં લાગે તેટલી જ શીઘ્રતાથી માર્ગપ્રાપ્તિ થાય, ઓછું દુઃખ લાગે તો વાર લોગો (૩૭૮)

ધ્રુવ ગુણની અંદર ચાલ્યા જાઓ. ત્યાં આનંદ અને સુખનાં નિધાન ભર્યાં છે. તેને નિત્ય ભોગવો. (૩૭૯)

પુરુષાર્થ તો ચારિત્રમાં છે, દષ્ટિમાં શું પુરુષાર્થ છે !

પ્રશ્ન :- શું દષ્ટિમાં પુરુષાર્થ નથી ?

ઉત્તર :- દષ્ટિમાં પુરુષાર્થ તો છે, પરંતુ ચારિત્રની અપેક્ષાએ બહુ ઓછો પુરુષાર્થ છે, ચારિત્રમાં તો મોટો પુરુષાર્થ છે. (જે પુરુષાર્થથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે તેની તારતમ્યતા તથા મુનિદશાયોગ્ય પુરુષાર્થની તારતમ્યતામાં કેટલો મોટું અંતર છે, તે સમ્યગ્દષ્ટિને જ ખબર પડે છે. પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિને પુરુષાર્થ વિષયક એવું જ્ઞાન હોતું નથી.) (૩૮૦)

(બીમારીની વ્યાખ્યા આ પ્રકારે કહી :) ઉપયોગ બહારમાં ને બહારમાં ફરતો રહે છે... બસ તે જ બીમારી છે; તેને મટાડવાની છે. (૩૮૧)

નિવૃત્તસ્વરૂપની તરફ જવું છે તેથી બહારમાં પણ નિવૃત્તિનું જ લક્ષ જાય છે. (૩૮૨)

નિવૃત્તિમાં એકાંતમાં આચાર્યોનાં શાસ્ત્ર વાંચીએ તો તેમાંથી ઘણી (ઊંડી) વાતો નીકળે છે; તેમાં (શાસ્ત્રમાં) તો ઘણું ભયરું છે !! આચાર્યોના જે શબ્દ છે ને... તે આનંદનાં બુંદ... બુંદ છે; એક-એક શબ્દમાં આનંદનાં બુંદ...બુંદ ભર્યાં છે... આનંદનાં બુંદ... બુંદ... ટપકે છે તેથી અમને રસ આવે છે. (૩૮૩)

મને તો એવી આદત પડી ગઈ છે કે બહારમાં ગમે તેટલો ખદબદાટ હોય પરંતુ મને તો અહીં (અંતર-પરિણમન) ચાલે છે ને...! તેથી તે બાજુનું લક્ષ જ રહેતું નથી. ખદબદાટ તો પસંદ જ નથી. (૩૮૪)

મને તો એકાંત માટે સમય ન મળે તો ચેન જ પડતું નથી. (અંગત)

(૩૮૫)

પ્રશ્ન :- ઘરવાળાની બધી જાતની પ્રતિકૂળતા હોવાથી પોતાનું કામ કેમ કરવું ?

ઉત્તર :- પોતાની અંદરમાં બેસીને પોતાનું કામ કરો ! તે પોતાનું કામ અંદરમાં બેસીને કરવામાં ન ઘરવાળા જાણશે અને ન બહારવાળા જાણશે. આપણે શું કરીએ છીએ અને ક્યાં છીએ, તે પણ કોઈ નહિ જાણે - એ રીતે અંદરમાં પોતાનું કામ થઈ શકે છે. (૩૮૬)

પ્રશ્ન :- સમજણ ન હોય તો ?

ઉત્તર :- અરે ! તીવ્ર ધગશ હશે તો સમજણ પણ આવી જશે. (સત્યની તીવ્ર ઝંખનાથી જ્ઞાન સહજ જ ખુલી જાય છે.) (૩૮૭)

દેવ આદિ તથા સ્ત્રી આદિ બધાં એક અશુદ્ધતાનાં જ નિમિત્તો છે; અને શુદ્ધતાનું નિમિત્ત તો એક 'પોતે' જ છે. (બધા પ્રકારના પરાશ્રિત પરિણામોથી તો અશુદ્ધતાની જ ઉત્પત્તિ થાય છે. શુદ્ધતાની ઉત્પત્તિ તો એક માત્ર સ્વાશ્રિત પરિણામથી જ થાય છે. (૩૮૮)

અમે તો, જે ભાવથી તીર્થંકરગોત્ર બંધાય છે, તે ભાવ પણ નપુંસકતા છે - એમ લઈએ છીએ. (૩૮૯)

અમારે ત્યાં તો કાચી-પાકી ભૂમિકાની વાત જ નથી. જે ભૂમિકા (આશ્રયસ્થાન) પ્રથમ છે તે જ અંતમાં છે. અર્થાત્ અમે તો એવી ભૂમિકા લઈએ છીએ, જે સદાય ટકે છે, ત્રિકાળ છે. (૩૯૦)

ત્રિકાળીમાં એકત્વ થતાં રાગ એવો ભિન્ન દેખાય છે કે જેમ બીજી ચીજ પ્રત્યક્ષ ભિન્ન દેખાય છે; તેમ જ રાગ પ્રત્યક્ષ જુદો જ દેખાય છે. (૩૯૧)

ભગવાનની ભક્તિનો અર્થ ગુણાનુવાદ. શાસ્ત્રસ્વાધ્યાયમાં તો તેનાથી પણ અધિક ભક્તિ છે. ૩૯૨.

વિકલ્પમાં દુઃખ જ દુઃખ લાગવું જોઈએ. ન્યાય, યુક્તિથી તો માને કે આ વિકલ્પ શાંતિને રોકે છે – અનુભૂતિને રોકે છે તેથી દુઃખરૂપ છે, પરંતુ અનુભવમાં દુઃખ લાગે તો દુઃખથી હઠીને સુખની તરફ જાય જ. (વેદનના વિષયને માત્ર સમજણમાં લેવા પૂરતો જ રાખવો જોઈએ નહિ. પરંતુ સુખ-દુઃખ જે વેદનનો વિષય છે, એની સમજ વેદનથી (અનુભવથી) કરવી જોઈએ. (૩૯૩)

બંધનરહિત સ્વભાવ માટે વાંચન, મનન, ઘૂંટણ કરું તો પક્કડમાં આવે, તે વાત જ નથી. ‘તે તો હું ત્રિકાળી જ છું’ – એમ વર્તમાનમાં જ તેમાં થંભી જાઓ. (વિકલ્પાતીત સ્વભાવના વિકલ્પથી ક્યારે અનુભવ થતો નથી; પરંતુ નિર્વિકલ્પ સ્વભાવની પ્રત્યક્ષતાને પ્રત્યક્ષપણે આ વિભૂત કરવાથી, પરોક્ષતા વિલીન થઈને અતીન્દ્રિય પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે. (૩૯૪)

પરમશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી આત્મા બંધનનો અને મુક્તિનો કર્તા નથી તેથી વિકલ્પનું જોર (મોક્ષનું કર્તૃત્વ) ખલાસ થઈ જાય છે. અને ત્રિકાળીમાં જામેલા રહેવાય છે, તેથી પર્યાય પણ આ તરફ (ત્રિકાળીમાં) સહજ જ આવશે. (૩૯૫)

ત્રિકાળી શક્તિમાં અહંપણું થતાં જ (બીજાં) બધાં આલંબન ઉઘડી જાય છે. (૩૯૬)

ચર્યા-વાર્તા થાય છે તેથી સ્પષ્ટતા થાય છે.

પ્રશ્ન :- તો પછી આપ ચર્યા વગેરેનો નિષેધ શા માટે કરો છો ?

ઉત્તર :- નિષેધ તો હર ક્ષણે ડગલે ને પગલે કરવો જ જોઈએ. આ તરફ (સ્વરૂપમાં) ઢળતો જાય છે તેથી નિષેધ થતો જાય છે. (૩૯૭)

પ્રશ્ન :- આપની વાતમાં કમ આવતો જ નથી, એકદમ અકમની વાત કરો છો ?

ઉત્તર :- કમ, ફમ શું ? અકમને (સ્વભાવને) પકડે, તો કમ (શુદ્ધતા વગેરે) સ્વયં થાય છે. (પરિણામના કમનો વિષય માત્ર જાણવાનો વિષય છે, અવલંબન લેવાનો નહીં. (૩૯૮)

પ્રશ્ન :- આ બધું ખ્યાલમાં આવવા છતાં પણ અંદર કેમ જામી શકાતું નથી ?

ઉત્તર :- અંદરથી જ વાંચન, વિચાર આદિ (બધા વિકલ્પો)માં દુઃખ જ દુઃખ લાગવું જોઈએ. (સંતુષ્ટપણું નહિ થવું જોઈએ) તો ત્યાંથી છૂટીને અંદરમાં ગયા વિના રહી શકાતું જ નથી. યુક્તિ વગેરેથી દુઃખ સમજ્યા તેમાં તો સહજ દુઃખ ક્યાં લાગ્યું ? અંદરથી તીવ્ર દુઃખ સહજ લાગે તો ત્યાંથી થાકવાથી ત્યાં રોકાઈ શકે નહિ. તેથી સ્વરૂપમાં આવવાનું થાય જ છે. (૩૯૯)

(ત્રિકાળીમાં) ઢળણ તો નિરંતર થાય જ છે અને (એકાંતમાં) વિચારકાળમાં (ઢળવું) વિશેષ થાય છે. પરંતુ વિચાર તો અટક જ છે.

તે (વિચારાદિ) વિશેષ ઢળવાનું કારણ નથી. અશુભ પ્રવૃત્તિમાં અંદરમાં ઢળણ ચાલે છે અને વૃદ્ધિ પામે છે. વિચારકાળમાં વિશેષ વૃદ્ધિ પામે છે, પરંતુ તે (વિચારાદિ) વિશેષ વૃદ્ધિનું કારણ નથી, તે તો અટક જ છે. તેથી વિચારમાં અધિકતા થતી નથી.

ત્રિકાળીમાં ઢળણ હોવાથી પર્યાયમાત્રને અમે તો ગૌણ કરી દીધી છે. ધ્રુવદળ જ અધિક છે. (મોક્ષમાર્ગમાં વિચરતા જ્ઞાનીને સ્વયંના પુરુષાર્થ અનુસાર ઢલન (પરિણતિ) નિરંતર વર્તે છે, અને તે અંતરપરિણતિ સામાન્યરૂપથી શુભાશુભ બન્ને ભાવની પ્રવૃત્તિના સમયે પણ વૃદ્ધિગત થતી રહે છે. તોપણ વિશેષરૂપથી શુભાશુભાવોમાં ચારિત્રમોહનીયના રસની માત્ર જેટલી ઓછી-વધતી હોય છે એના અનુપાતમાં પુરુષાર્થ ન્યૂનાધિકતા થાય છે. (અંગત) (૪૦૦)

દુઃખ છે તો ખરું, પરંતુ તે દુઃખથી કોણ બચાવશે ? પોતે જ શરણ છે એમ જ પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી કહે છે. (બોલ-૪૦૧)

મુક્તશુદ્ધ પર્યાયથી દ્રવ્યને મુક્ત અથવા શુદ્ધ બતાવવું – તે તો કલંક છે. સ્ત્રીથી પુરુષ (-પતિ)ની ઓળખાણ કરાવવી તે તો પુરુષની હીનતા છે. (૪૦૨)

પોતાથી ચ્યુત થવું (તે) જ બધાથી મોટું પાપ છે. (૪૦૩)

વ્યવહારથી જે-જે સાધન કહેવામાં આવે છે, તે બધા (નિશ્ચયથી) એકાંતે બાધક છે. ૪૦૪

(મુનિને) વિકલ્પ અંશ ક્ષણ પૂરતો આવે છે ત્યારે કહે છે કે 'આકાશ'

વગેરેથી પણ ગુરુ મહાન છે. ગુરુની મહાનતામાં આકાશ તો રાઈના દાણા સમાન છે. તો એવું સાંભળીને (વ્યવહારના પક્ષવાળો જીવ) ત્યાં ચોંટી જાય છે કે એટલા મહાન છે તો હું વિનયાદિમાં બરાબર રહું, નહિ તો નિશ્ચયાભાસી થઈ જઈશ. પરંતુ ભાઈ ! નિશ્ચય ગુરુ તો પોતાનો આત્મા છે, તે પડ્યો રહ્યો !! ૪૦૫.

દષ્ટિનો નશો ચડી જાય તો અંતરમાં જ વારંવાર વલાણ થાય. બહારમાં ગમે નહિ.

પ્રશ્ન :- તો શું નશાના જેવું દષ્ટિનું સ્વરૂપ છે ? કાંઈ દેખતી નથી ?

ઉત્તર :- હા, દષ્ટિનો નશો એવો જ છે. કાંઈ દેખતી નથી. પોતાની (સ્વરૂપની) તરફ જ દોડે છે. તેથી તો કહે છે કે સમ્યગ્દષ્ટિને બહારમાં ચર્ચા આદિમાં પણ રોકાવું ગમે નહિ. અંદર જ અંદર જવા ચાહે છે. (૪૦૭)

શાસ્ત્રમાં આવે છે કે મુનિને રોગ આદિ થતાં વૈયાવૃત્ય કરવું જોઈએ. અરે ભાઈ ! તે તો તે કાળમાં સહજ વિકલ્પમાં ઊભા હોય તેની વાત છે. મારે આમ કરવું-કરવું જોઈએ – એવી પ્રથમથી દષ્ટિ રાખે ત્યારે તો આસ્રવની ભાવના થઈ. (અગર ધર્માત્માને ગુણસ્થાન અનુરૂપ સવિકલ્પદશાના કાળમાં યથોચિત વિકલ્પ સહજ આવી જાય છે, તથાપિ ઉપદેશાત્મક વચનમાં 'તે કર્તવ્ય છે'; એવો પણ વચનવ્યવહાર હોય છે; તો પણ એવા જાણવાના વિષયને, જાણવાના અભિપ્રાયમાં મર્યાદિત નહીં રાખીને જો તેને આદરવાના અભિપ્રાયમાં થઈ જાય તો આસ્રવની ભાવના થઈ જાય છે અર્થાત્ આસ્રવભાવ આદરવા યોગ્ય છે, એવો અભિપ્રાય થઈ જવાથી સંવનો માર્ગ બંધ થઈ જાય છે.) (૪૦૮)

જુદા જુદા કાળમાં ક્ષણિક શુભ વિકલ્પ યોગ્યતા અનુસાર થવાવાળા થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન :- ભૂમિકા અનુસાર એવા વિકલ્પ થાય છે તેમ નહિ લેતાં, થવાવાળા થાય છે એમ કે લ્યો છો ?

ઉત્તર :- ભૂમિકા અનુસાર એવા વિકલ્પ હોય છે એમ લેવામાં તેની દષ્ટિ તો તે પરિણામ કરવામાં ચોંટી જાય છે. અને થવાવાળા યોગ્યતા અનુસાર થાય છે – આ (અભિપ્રાયમાં) પરિણામ કરવા ઉપર દષ્ટિ રહેતી નથી, પરંતુ અપરિણામી ઉપર દષ્ટિનું જોર રહે છે. (૪૦૯)

ખરેખર તીવ્ર રુચિ હોય તો ત્રિકાળી દળમાં જ જામી જાય; આડી-અવળી (વાત) ગમે જ નહિ, (વ્યવહારના વિકલ્પમાં રોકાય જ નહિ,) યોગ્યતા ઉપર છોડી દે, ત્યાં જોર (પુરુષાર્થ) રહે જ નહિ; દષ્ટિના વિષયમાં જ જોર રહે. (આડી-અવળીનો વિકલ્પ રદ્ધા કરતો હોય તે સ્વરૂપની અરુચિના પરિણામનો ઘોતક છે. સ્વરૂપની તીવ્ર રુચિમાં અન્ય વિકલ્પ રુચતા નથી.) (૪૧૦)

(રાગાદિના) વેદનમાં દુઃખ લાગે, સહી ન શકે, તો અવેદક સ્વભાવને પકડ્યા વિના રહે જ નહિ. (૪૧૨)

સાંભળવાની રુચિ તો બધાની (ચર્યા સાંભળવાવાળાને લક્ષમાં લઈને) ઠીક છે, પરંતુ તેનાથી અનંતગુણી રુચિ અંદરની હોવા જોઈએ. (૪૧૩)

પ્રશ્ન :- સુખ તો અંદરમાં છે, પછી વૃત્તિ બહારમાં કેમ દોડે છે ?
ઉત્તર :- સુખ અંદરમાં લાગ્યું જ નથી. તે તો નામ નિક્ષેપથી ખ્યાલમાં આવ્યું છે કે સુખ ‘અહીં’ છે; ખરેખર તો (ભાવભાસનપૂર્વક)

લાગ્યું જ નથી. (૪૧૪)

પ્રશ્ન :- હવે તો (સમજણ થઈ પછી) પ્રયોગ કરવાનો રહે છે ?
ઉત્તર :- ફરીને પણ એ જ વાત આવી જાય છે. પ્રયોગ જ ‘હું’ નથી, તો કરવું શું ? પ્રયોગ પર્યાયમાં થઈ જાય છે. (૪૧૫)

ખરેખર તો બળવાન વસ્તુનું બળ આવવું જોઈએ. (૪૧૬)

વિકલ્પ દુઃખરૂપ લાગવો તે પણ નાસ્તિ છે. અસ્તિમાં તો ‘હું’ સુખથી ભરપૂર છું, સુખની ખાણ છું. (૪૧૭)

(ચર્યા સાંભળવાવાળાઓ પ્રત્યે) બધાને લગની તો સારી છે પરંતુ યથાર્થ લગની લાગે તો હર સમય આ જ (સ્વરૂપનું ઘૂંટણ) ચાલતું રહે (- તેમાં) ગમે તેટલો સમય થાય પણ ખબર જ ન પડે. રુચિનું સ્વરૂપ જ એવું છે કે – જ્યાં લાગે ત્યાં કાળ (સમય) દેખે જ નહિ. (૪૧૮)

પ્રશ્ન :- પરિણતિ અંદર કેવી રીતે વાળવી (અંતર્મુખ કરવી) ?
ઉત્તર :- પરિણતિ ‘વાળવી’ અને નહિ ‘વાળવી’ તે (એવો કર્તા) ‘હું’ નથી – એવી દષ્ટિ થતાં જ પરિણતિ વળી (ઝુકી) જાય છે. (૪૧૯)

કોઈના પણ પ્રત્યે અનહદ પ્રેમ થાય તો પોતાને જ ભૂલી જાય. (૪૨૦)

વાત સાંભળતાં જ ચોંટ લાગે – તે પણ એક પાત્રતા છે. (૪૨૧)

બોલવામાં પોતાનો અભિપ્રાય આવ્યા વિના રહે જ નહિ. બીજાની વાત કહેવા જાય પરંતુ પોતાનો રસ સાથે આવી જાય છે. (૪૨૨)

(અજ્ઞાનીની) ધારણા તો બંધ તિજોરી માફક છે. ધારણા જવાબ દેતી નથી. પ્રસંગ આવતાં દુઃખ તો વેદી જ લે છે, પછી થોડીવાર પછી સ્મરણ કરીને સમાધાન કરે છે. ધારણામાં શું છે ? અનુભવવાળાની તો તિજોરી ખુલ્લી થઈ ગઈ છે. ૪૨૩.

‘પક્ષ કરવો’ કહેવામાં આવે છે, તો પછી જીવ પક્ષમાં બેસી જાય છે. અરે ભાઈ ! (પક્ષાંતિકાંત થવાવાળાને) પક્ષ તો થઈ જાય છે. (તેને) સ્વભાવ રુચે છે તો સ્વભાવનો પક્ષ થઈ જ જાય છે, પરંતુ પક્ષ કરવા સુધીનું જ પ્રયોજન થોડું છે ? ૪૨૪.

પ્રશ્ન :- પહેલાં ચિંતન તો થાય છે ને ?

ઉત્તર :- અરે ભાઈ ! પહેલાં-પછીની વાત જ નથી. ‘હું જ પહેલો છું’ - ત્યાંથી લ્યો. ચિંતન હો... પરંતુ ‘પહેલાં’ કહેવાથી તો તેના ઉપર વજન આવે છે.

ચિંતન આદિથી આગળ વધતો જાય છે - તેમ કહેવામાં આવે છે; કારણ કે પહેલાં લક્ષ્ય યથાર્થ થઈ ગયું છે. તેથી તેનું ચિંતન ચાલે છે, પરંતુ તેનો (ચિંતન વગેરેનો) પણ નિષેધ કરતાં-કરતાં આગળ વધે છે. (સ્વરૂપલક્ષ્ય વિહીન ચિંતનમાં, ચિંતનપર વજન રહે છે - ચિંતનની મુખ્યતા રહે છે - તે યથાર્થ નથી. સ્વરૂપલક્ષ્ય થવાથી તેનું ચિંતન સહજ ચાલે છે જે ચિંતનના અભાવસ્વરૂપ છે; અતઃ ચિંતનના કાલમાં લક્ષ્યની પ્રતિ જોર રહેવાથી આગળ વધવાનું થાય છે. આમ આગળ વધવામાં કેવળ ચિંતન કારણ નથી. (૪૨૫)

‘પોતાથી જ કામ થશે’ તે તો પહેલેથી પાકું થઈ જવું જોઈએ. પોતાનું બળ આવ્યા વિના તો (બીજો) કોઈ આધાર (ઉપાય) જ નથી. (૪૨૬)

‘હું વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું’ - એવું સાંભળતાં જ કાંઈ કરવું-કરાવવું છે જ નહિ - એવો ઉલ્લાસ તો પ્રથમથી જ આવવો જોઈએ; અને પછી તેની જ પૂર્તિ માટે પ્રયાસ કરવો છે. (૪૨૭)

‘પહેલાં હું સમજી લઉં. (ધારણા કરી લઉં) પછી પ્રયાસ કરીશ.’ - એમ તો કાર્ય થશે જ નહિ. (અંતર -) પ્રયાસ તો સાંભળતાં જ ચાલુ થઈ જવો જોઈએ. પછી થોડી રુકાવટ આવે તો, તેને દૂર કરવા માટે સાંભળવા સમજવાનો ભાવ આવે છે, પરંતુ ‘હું વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું.’ ત્યાં ચોટ રાખીને (ચિત્ત ચોંટાડીને) જ બધો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. ત્યાંથી તો છૂટવું જ ન જોઈએ. (૪૨૮)

કેવળજ્ઞાનથી મને લાભ થવાનો નથી, અને શુભાશુભ ભાવોથી મને નુકશાન થવાનું નથી, ‘હું એવું તત્ત્વ છું’. (ધ્રુવતત્ત્વ, ઉત્પાદ-વ્યયથી નિરપેક્ષ છે - એવી દૃષ્ટિથી વાત છે.)

જેમ કોઈ મેરુથી માથું ફોડે, પણ મેરુ હલતો નથી, તેમ પરિણામ મારાથી ટકરાય છે, તોપણ ‘હું’ પરિણામથી હલવાવાળો નથી. (૪૨૯)

પરિણામમાં બેઠા છો, તો દ્રવ્યમાં બેસી જાઓ ! પરિણામ તો કંપી રહ્યા છે. દ્રવ્ય નિષ્કંપ છે. કાંપતા પરિણામના આશ્રયે કાંપતા જ રહેશે. નિષ્કંપ દ્રવ્યના આશ્રયે નિષ્કંપતા થશે. (૪૩૦)

સંગ કરવાનો ભાવ આવે ત્યારે પણ ‘સંગ નથી કરવો’ -- તે ભાવ તો કાયમ (મુખ્ય) રાખીને જ સંગનો ભાવ થવો જોઈએ. (‘અંસગ જ છું’ એવી દષ્ટિ રાખીને અથવા એવી દષ્ટિ કરવા અર્થે સત્સંગની ભાવના રહેવી જોઈએ.) (૪૩૧)

પોતાને ભાવાકાર (પરિણામ રૂપ) નહિ બનાવો, પરંતુ ભાવોને પોતાના આકાર (રૂપ) બનાવો. (૪૩૨)

એક સમયની પર્યાયમાં અહંપણું કરીને ઢીલાઢય રહેવાથી તો કર્મવર્ગણા ઘૂસી જાય છે, અને ત્રિકાળી નક્કર સ્વભાવમાં પોતાપણું આવતાં જ – પ્રસરતાં જ કર્માદિ ભાગવા લાગે છે. (૪૩૩)

પ્રશ્ન :- સામાન્ય પડખાને જ જુદું પાડવાનું છે ને ?

ઉત્તર :- એમ કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય પડખું જુદું જ પડેલું છે, પરંતુ પરિણામમાં એકત્વ કરી રાખ્યું છે, તેથી જુદું પાડવાનું કહેવામાં આવે છે. ખરેખર તો જુદું જ પડ્યું છે. (૪૩૪)

(મને) દ્રવ્યનો બહુ પક્ષ થઈ ગયો છે, તેથી કથનમાં દ્રવ્યથી (દ્રવ્યની પ્રધાનતાથી) જ બધી વાત આવે છે. (અંગત) ૪૩૫.

(વર્તમાનમાં) જીવને દુઃખ લાગે તો પ્રયત્ન કરી-કરીને સુખને શોધી લે છે. પરંતુ જો ધારણામાં જ સંતુષ્ટ થાય છે, તો (તેને) દુઃખ લાગતું નથી, તેથી આ તરફ (અંતરમાં) શોધતો જ નથી. (વર્મતાનમાં દુઃખ હોવા છતાં દુઃખ નથી લાગતું એનું કારણ એ છે કે તેને ધારણાજ્ઞાનમાં જ સંતોષ વર્તે છે, જેથી સુખ માટે પ્રયાસ ચાલુ થતો જ નથી.) (૪૩૬)

અહીંની (ત્રિકાળીની) દષ્ટિ થતાં જ, (પર્યાય અપેક્ષા) મુક્તિ ચાલુ થઈ જાય છે. ચાલુ શું થઈ જાય છે ! (દ્રવ્યદષ્ટિ અપેક્ષા અથવા ભાવિનયથી) મુક્તિ થઈ જ ગઈ ! (૪૩૭)

વાસ્તવમાં દ્રવ્યનો (ભાવભાસનપૂર્વક) પાકો (યથાર્થ) પક્ષ આવી જવો જોઈએ. પર્યાયનો અનાદિનો પક્ષ છૂટી જવો જોઈએ. (૪૩૮)

પ્રશ્ન:- અંદરમાં તો કાંઈ દેખાતું નથી અને સ્થિરતા થતી નથી, તેથી સાંભળવાનો ભાવ (અભિપ્રાય) રહે છે – શું કરીએ;

ઉત્તર:- આમાં તો વહેવારશ્રદ્ધા પણ ન આવી. સાંભળવાનો અભિપ્રાય જ ન હોવો જોઈએ. (સાંભળવાનો રાગ થવો અને અભિપ્રાય થવો બન્નેમાં બહુ ફરક છે) સાંભળતા જ આ તરફનો (અંતર્મુખપણાનો) પ્રયાસ ચાલુ થઈ જવો જોઈએ. (૪૩૯)

(ભેદબુદ્ધિથી) એક-એક પડખાથી જાણવામાં આવે છે, તેમાં અખંડ વસ્તુ જાણવામાં રહી જાય છે. (૪૪૦)

ઉપયોગ બહારમાં જાય છે તેમાં ‘પોતાના’ (નિર્વિકલ્પ) અનુભવમાં અંતરાય પડે છે. (૪૪૧)

શું ‘દષ્ટિ’ વસ્તુનું અવલંબન લે છે !! – તે તો આખી ચીજને કોળિયો કરી જાય છે; આખેઆખી ચીજમાં વ્યાપ્ત થઈ જાય છે; માલિક બની જાય છે. માલિક કહેવામાં પણ ભેદ આવી જાય છે, ‘દષ્ટિ’ તો સ્વયં જ તે ચીજરૂપ છે. (૪૪૨)

‘વેદાંત’ ન થઈ જાય; તેથી જરાક પર્યાયને બતાવીએ છીએ, તો (અજ્ઞાની) ત્યાં ચોંટી જાય છે. (૪૪૩)

‘પર્યાયમાં પોતાપણું’ – તે જ ખરેખર ‘બૌદ્ધમતિ’ છે. (૪૪૪)

સહજ સુખ (બીજા) બદાનો સહજ જ નિષેધ કરે છે. (૪૪૫)

એક માણસે કહ્યું કે મને તો જ્ઞાનમાર્ગ કઠણ લાગે છે, ભક્તિમાર્ગ સારો લાગે છે. અરે ભાઈ ! એક જ ચીજમાં (સ્વરૂપમાં) રસ આવવો તે જ ભક્તિ છે. ભક્તિના રાગનો અનુભવ તો અમૃતને છોડીને કીચડનો અનુભવ છે. પોતાની ચીજમાં સ્થિર થઈને ઠરી જવું તે જ યથાર્થ (અભેદ) ભક્તિ છે. (૪૪૬)

રુચિ તો તેનું નામ કહેવાય છે કે જે વિષયની રુચિ હોય તેના વિના ક્ષણ પણ ચાલી શકે નહિ. પતંગિયું દીપકને જોતાં જ ચોંટી જાય છે, વિચાર નથી કરતું. તેવી રીતે વિચાર... વિચાર કરતા રહેવાથી શું ? વસ્તુને જ ચોંટી જાઓ ! આખા ને આખા વસ્તુમાં વ્યાપ્ત થઈને (તેને) ગ્રાસી લ્યો ! (૪૪૭)

(ઉઘાડ ઉપર જેની દૃષ્ટિ છે તેને) ક્ષયોપશમ વધતો જાય છે, તો સાથે સાથે અભિમાન પણ વધતું જાય છે. (૪૪૮)

મોઢામાં પાણીની સાથે કચરો આવતાં જ ખદબદાટ થઈને મોઢામાંથી (ફેંકી દેવામાં) કાઢી નાખવામાં આવે છે, તેમ રાગનું વેદન તે તો કચરો છે. જ્ઞાની તેને પોતાનો માનતા જ નથી. જ્ઞાનીને કોઈપણ ક્ષણે રાગમાં

અહંપણું આવતું જ નથી. (૪૪૯)

જ્ઞાનીને રાગ બોજારૂપ લાગે છે. ભારે ચીજ ઉપર હલકી ચીજ હોય તો બોજો ન લાગે, પરંતુ હલકી ચીજ પર તો ભારે ચીજનો બોજો લાગે જ. તેમ જ્ઞાનીને રાગ બોજારૂપ લાગે છે. ખટકે છે, ખૂંચે છે. (૪૫૦)

વિચાર અને ધારણામાં વસ્તુને પકડવાનું સામર્થ્ય જ નથી. અજ્ઞાની વસ્તુને પકડતો (ગ્રહણ કરતો) નથી. વિચારમાં તો વસ્તુ પરોક્ષ અને દૂર રહી જાય છે. (૪૫૧)

પ્રશ્ન :- પ્રતિકૂળ સંયોગમાં દુઃખ લાગે છે, વિકારીભાવમાં દુઃખ નથી લાગતું ?

ઉત્તર :- તે તો બહુ સ્થૂળતા છે. વિકારીભાવ થયો – તે જ પ્રતિકૂળ સંયોગ છે, તે જ દુઃખ છે, તેનું દુઃખ લાગવું જોઈએ. (૪૫૨)

આત્માના એક-એક પ્રદેશમાં અનંત-અનંત સુખ ભર્યું છે – એ રીતે અસંખ્ય પ્રદેશો સુખથી જ ભરપૂર છે; ગમે તેટલું સુખ પી લો ! ક્યારે પણ ખૂટશે જ નહિ. સદાય સુખ પીતા જ રહો, તોપણ ઓછું નહિ થાય. (૪૫૩)

વિચારતા રહેવાથી તો જાગૃતિ આવતી નથી. ગ્રહણ કરવાથી જ જાગૃતિ થાય છે. વિચારમાં તો વસ્તુ પરોક્ષ રહે છે અને ગ્રહણ કરવામાં વસ્તુ પ્રત્યક્ષ થાય છે. સાંભળતા રહેવાથી અને વિચારતા રહેવાથી તો વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી. (સ્વરૂપ) ગ્રહણ કરવાનો (– પોતાના અસ્તિત્વને રુચિપૂર્વક વેદન કરવાનો) જ અભ્યાસ શરૂ થવો જોઈએ.

(મુમુક્ષુજીવને સામાન્ય ભાવનાથી તત્ત્વવિચાર ચાલે છે. વિચારવું તો બહિર્મુખ ભાવ છે, એમાં વસ્તુ પરોક્ષ રહે છે; અને એમાં સ્વયંના મહાન અસ્તિત્વની જાગૃતિ નથી હોતી. પરંતુ સ્વરૂપની અનન્ય રુચિમાં 'જ્ઞાનમાત્ર'ના વેદનથી પ્રત્યક્ષતાથી અસ્તિત્વ ગ્રહણનો પ્રયાસ થવો જોઈએ - એવા પ્રયાસથી અંતર્મુખતા પ્રાપ્ત થાય છે.) (૪૫૪)

વસ્તુ તો શુદ્ધ ભક્તિનો (પરિણામનો પણ) નિષેધ કરે છે. (અર્થાત્ - વસ્તુ શુદ્ધ પર્યાયથી પણ નિરપેક્ષ છે). શુદ્ધભક્તિ, વ્યવહારભક્તિનો નિષેધ (ઉપેક્ષા) કરે છે. વ્યવહારભક્તિ, અન્ય બધા પદાર્થોનો નિષેધ (ઉપેક્ષા) કરે છે. ૪૫૫.

રુચિ પોતાના વિષયમાં બાધક પદાર્થોને ફટાફટ હઠાવી દે છે. તેમાં રોકાઈ જતી નથી; (સીધી) પોતાના વિષયને જ ગ્રહણ કરી લે છે. (૪૫૬)

જેની જેની પ્રાપ્તિ કરવી છે તે પ્રાપ્તિના વિષયમાં તેને સૂક્ષ્મતા આવી જાય છે (અર્થાત્) પ્રયોજનના વિષયમાં બુદ્ધિ વધુ સૂક્ષ્મ થઈ જાય છે. (૪૫૭)

પ્રશ્ન : નજરમાં તો પરપદાર્થ આવે છે, સ્વવસ્તુ નજરમાં આવતી નથી તો શું કરવું ?

ઉત્તર : જે ક્ષેત્રમાં નજરનું પરિણામન થઈ રહ્યું છે, તે આખા ને આખા ક્ષેત્રમાં વસ્તુ પડી છે. નજર જ્યાંથી ઉઠે છે... તે જ વસ્તુ છે. અતઃ નજર જ્યાંથી ઉઠે છે... ત્યાં જ વસ્તુને શોધી લો ! (૪૫૮)

પ્રશ્ન :- ઉપયોગ સ્વસન્મુખ થાય છે ત્યારે જે (પરથી) ભિન્નતા

ભાસે છે એવી (ભિન્નતા) વિકલ્પના કાળમાં ભાસે છે ?

ઉત્તર :- વિકલ્પના કાળમાં પણ પ્રત્યક્ષ ભિન્નતાનો અનુભવ છે. વળી ઉપયોગને મુખ્ય શા માટે કરો છો ? 'હું તો ધ્રુવતત્ત્વ છું' તેની મુખ્યતા કરવી જોઈએ. શ્રદ્ધા-જ્ઞાન વિકલ્પના કાળમાં (ધારણાની જેમ) ખાલી પડેલા નથી, પરંતુ પરિણામનરૂપ છે. (૪૫૯)

વસ્તુને ગ્રહણ કરવી, પકડવી, સન્મુખ થવું (ઢળવું) તે બધું કથનમાં આવે છે. ખરેખર તો ત્રિકાળી વસ્તુમાં અહંપણું આવી જવું, તેને જ - ગ્રહણ કર્યું, પકડ્યું, સન્મુખ થયો, આશ્રય લીધો - એમ કહેવાય છે. વાસ્તવમાં પરિણામ પણ સત્ છે, તેને અન્યનું આલંબન નથી. (૪૬૦)

હરક્ષણે મૃત્યુ માટે તો તૈયાર જ રહેવું. ક્યારેય પણ થાય અને ગમે તેવી વેદના પણ થાય, સાતમી નરક જેવી વેદના થાય તોપણ શું ? (મૃત્યુ તથા મૃત્યુની વેદના - બન્નેથી 'હું અધિક છું' એવું હું મારા સ્વસંવેદનથી અનુભવ કરું છું.) (૪૬૧)

વિકલ્પાત્મક નિર્ણય છૂટને સ્વ-આશ્રિતિ જ્ઞાન ઉઘડે છે. જે જ્ઞાન સુખને આપે છે - તે જ જ્ઞાન છે. (૪૬૨)

વ્યવહાર, વ્યવહારની અપેક્ષાએ સત્ય જ છે. ૪૬૩

જે ચીજને પકડવી છે તેને પહેલાં પૂરી સમજી લેવો (યથાર્થ નિર્ણય કરી લેવો) જોઈએ. (૪૬૪)

પરસન્મુખ ઉપયોગ થાય છે તે આત્માનો ઉપયોગ જ નથી, (તે

તો) અણ-ઉપયોગ છે. આત્માનો ઉપયોગ તો પરમાં જતો જ નથી; અને પરમાં જાય તે (આત્માનો) ઉપયોગ જ નથી. (૪૬૫)

ધ્રુવતત્ત્વને સમજવા માટે પર્યાય સિવાય કોઈ બીજો ઉપાય જ નથી, તેથી પર્યાયથી જ બધી વાત કહેવામાં (સમજાવવામાં) આવે છે. (૪૬૬)

(એક સમયનું) અનંત આનંદનું વેદન આવે – તે પણ ‘હું’ (ત્રિકાળી તત્ત્વ) નથી; કેમ કે વેદનનો ‘મારા’માં (ત્રિકાળીમાં) અભાવ છે. ‘હું’ એક સમયના વેદનમાં આવી જાઉં તો ‘મારો’ નાશ થઈ જાય. (‘હું’ એક સમયની પૂર્ણ પર્યાય જેટલો જ નથી, પરંતુ પૂર્ણ પર્યાયથી પણ અધિક છું – એમ કહેવાનો ભાવ છે.) (૪૬૭)

વિકલ્પ ઊઠે તો એમ કહે કે ‘હે ગુરુ ! આપ મારા સર્વસ્વ છો’ (પરંતુ) તે જ સમયે અભિપ્રાય તો (એમ) કહે છે કે ‘મારે તમારી જરૂર નથી,’ ‘મારું સર્વસ્વ તો મારી પાસે છે’ એટલો વિશ્વાસ અને (સ્વરૂપનો) ઉલ્લાસ તો જરૂર આવી જવો જોઈએ કે (મારા કાર્ય માટે) મને દેવ-ગુરુની પણ જરૂર નથી; સાંભળવા-કરવાની પણ જરૂર નથી, મારું કાર્ય મારા (અંતર-પુરુષાર્થ)થી જ થશે. (૪૬૮)

બીજામાં લાભબુદ્ધિ છે, ત્યારે તો તેમાં જોડાવાની તીવ્ર વૃત્તિ જ નિયમથી રહે છે. (૪૬૯)

દૃષ્ટિ તો હરેક સમયે પોતાને પૂર્ણ જ દેખે છે. મુનિ પણ એમ કહે કે ‘અમે પામર છીએ’ પરંતુ તેમને તો પોતાની ખીલેલીપરિણતિની પૂર્ણ (સ્વરૂપ)ની સાથે સરખામણી કરતાં પોતાની પામરતા અનુભવે છે

– તે અપેક્ષાએ (પોતાને પામર) કહે છે. દૃષ્ટિ તો સાધક-બાધકપણું જ સ્વીકારતી નથી. (૪૭૦)

પર્યાય નવી ઘડવી નથી. અહીં (અંતર) દૃષ્ટિ થતાં, (શક્તિરૂપ / યોગ્યતારૂપ) પડી છે... તે પ્રગટ થઈ જાય છે. (૪૭૧)

(અજ્ઞાનીના) પરલક્ષી ઉપયોગમાં (જ્ઞાનમાં) રાગને ભિન્ન જાણવાની તાકાત જ નથી. પરલક્ષી ઉપયોગ તો અચેતન જ ગણવામાં આવે છે. (૪૭૨)

પહેલાં તો અસલ (નિરપેક્ષ) વાત નક્કી કરી લો, પછી અપેક્ષિત વાતોને સમજણમાં લો. એક બાજુ, પરદ્રવ્યનું ચિંતન રાગનું કારણ બતાવે; બીજી બાજુ, કેવળીના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનું ચિંતન મોહકાયનું કારણ બતાવે; – હવે પરદ્રવ્યનું ચિંતન રાગનું કારણ, તે તો ‘સિદ્ધાંત’ છે; અને મોહકાયનું કારણ તો ‘નિમિત્તની અપેક્ષાથી’ કહ્યું છે. આ રીતે બધી જગ્યાએ ‘નિરપેક્ષ’ વાત કાઢીને પછી ‘અપેક્ષિત’ વાત સમજી લેવી જોઈએ. (૪૭૩)

મૃત્યુ ક્યારે આવવાનું છે, તે તો નક્કી (જાણવામાં) નથી, પરંતુ આવવાનું છે તે તો નક્કી જ છે; તેથી હરક્ષણે તૈયાર જ રહેવું. શરીરના ટુકડા-ટુકડા થઈ જાય; રોમ-રોમ પર ધગધગતી સોય ભોંકાય... તોપણ, ‘મારા ધ્રુવતત્ત્વમાં’ તેનો પ્રવેશ જ ક્યાં છે ? (૪૭૪)

પહેલેથી શરીરથી ભિન્નતાનો (પ્રયોગાત્મક) અભ્યાસ જેણે કર્યો છે, તે જ મરણ સમયે (પુરુષાર્થમાં) ટકી શકશે. કારણકે જેની જે રુચિ હોય

છે તે જ મરણ સમયે મુખ્ય થઈ જાય છે. અતઃ તેથી પહેલેથી જેણે ભિન્નતાનો અભ્યાસ કર્યો છે, તે જ ટકી શકશે.

ઉત્કૃષ્ટ પાત્ર હોય – જેની એકાદ ભવમાં મુક્તિ થવાની છે, તે જ (મરણ-સમય) નિર્વિકલ્પ સમાધિ રાખી શકે છે. તેનાથી નીચે (ઓછી યોગ્યતા) વાળાને વિકલ્પપૂર્વક (આત્મ-લક્ષ્ય સહિત) તે જ તત્ત્વની દૃઢતાનું ચિંતન ચાલે છે. તેનાથી નીચેવાળાને દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની ભક્તિનો વિકલ્પ આવે છે. સાધકને તો આકરી (તીવ્ર) વેદના આદિ હોય, કાંઈપણ ન ચાલે, તોપણ ધ્રુવતત્ત્વની અધિકતા તો છૂટે જ નહિ. (૪૭૫)

પોતાથી પોતાની પાત્રતાની ખબર પડી જાય છે. બીજો કહે, ન કહે – એનાથી મતલબ નથી. દ્રવ્ય સ્વતંત્ર છે ને ! તેને પરની અપેક્ષા જ નથી. (૪૭૬)

પ્રશ્ન :- આંશિક શુદ્ધતાનું જ્ઞાનીને ધ્યેય નથી ?

ઉત્તર :- આંશિક શુદ્ધતા શું ? પૂર્ણ શુદ્ધતાનું (– એક સમયની ભેદરૂપ અવસ્થાનું) પણ જ્ઞાનીને ધ્યેય નથી. ‘હું તો ત્રિકાળ શુદ્ધ જ છું.’ (૪૭૭)

આચાર્યદેવે ‘નિયમસાર’માં કહ્યું છે કે – ભાઈ ! કેવળજ્ઞાનાદિ (ક્ષાયિક) પર્યાય પણ પરદ્રવ્ય છે, પરભાવ છે, હેય છે. – તો તમે ક્ષયોપશમ જ્ઞાનમાં તો રોકાશો જ નહિ. (૪૭૮)

જ્યાં સુધી પરિણામનું લક્ષ રહે છે ત્યાં સુધી ‘હું પુરુષાર્થ કરું, અંતરમાં વળું એમ કર્તૃત્વનો બોજો રહ્યા જ કરે છે.’ તેથી કહીએ છીએ કે ‘ભાઈ ! તું પરિણામમાત્રનું લક્ષ છોડ; વિકલ્પ-નિર્વિકલ્પ બધી પર્યાયોનું

લક્ષ છોડ; અનુભવ થયો, ન થયો તે ન જો.’ (મુમુક્ષુજીવને તત્ત્વવિચાર ચાલે છે, તેમાં જ્યાં સુધી તે પ્રકારના પરિણામ આવે છે ત્યાં સુધી તેનું તે પરિણામોં પર વજન / જોર જાય છે તો જે માત્રમાં પુરુષાર્થ સામાન્ય સ્વરૂપની પ્રતિ થવો જોઈએ, તે ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી. અતએવ તત્ત્વવિચારક મુમુક્ષુને તદ વિષયક અત્યંત સાવધાની આવશ્યક છે.) (૪૭૯)

મિથ્યાત્વ હો અથવા સમ્યક્ત્વ હો, તે જુઓ જ નહિ ! ‘હું તો ધ્રુવતત્ત્વ છું’ – અહીં આવતાં જ મિથ્યાત્વ પર્યાય પણ નિશ્ચય-નિયમથી ચાલી જ જશે. દષ્ટિના નિર્ણયમાં પૂર્ણ શુદ્ધિ ભરેલી છે. (દષ્ટિના વિષયભૂત સ્વસ્વરૂપમાં પૂર્ણ શુદ્ધિ ભરી છે, અતઃ એના નિર્ણયમાં અર્થાત્ નિર્ણયના ગર્ભમાં પણ પૂર્ણ શુદ્ધિનું સત્ત્વ છે. સ્વરૂપનિર્ણયના કાળમાં નિયમથી સ્વરૂપ અસ્તિત્વનું ગ્રહણ થાય છે અને સ્વભાવના સંસ્કાર એવા પડે છે કે જેના ફળસ્વરૂપ સિદ્ધપદ પ્રગટ થાય જ. એમ દષ્ટિના વિષયભૂત સ્વસ્વરૂપનો નિર્ણય થાતા જ બધી અવસ્થાઓં પ્રતિ ઉપેક્ષા સહજ જ થઈ જાય છે.) (૪૮૦)

આ ધ્રુવતત્ત્વ કોઈને નમતું (ઝૂકતું) જ નથી. પોતાની સિદ્ધપર્યાયને પણ નમતું નથી. (૪૮૧)

મુનિની પાસે કોઈ શાસ્ત્ર હોય, અને બીજો કોઈ તે શાસ્ત્ર માગે તો મુનિ તરત આપી દે, કારણ કે પોતે તો તે પરાશ્રયભાવ છોડવા ચાહે છે. તેથી બીજો માગે તો સહજ આપી દે છે. (મુનિદશામાં ઉપકરણની પ્રતિ પણ મમત્વ હોતું નથી.) (૪૮૨)

ભગવાનની રાગવાળી ભક્તિનો જ્ઞાનીને પ્રેમ હોય છે, પરંતુ આ તરફની (આત્માની) ભક્તિમાં જેવો પ્રેમ હોય છે એવો ત્યાં હોતો નથી. ૪૮૩.

(પોતા વિષે)... હું તો વિકલ્પોથી એકદમ થાકી ગયો હતો; તેથી (જ્યારે કોઈ) ઉપરથી એકદમ નીચે પટકે, એમ પર્યાયથી છૂટીને (જોરપૂર્વક ચેષ્ટાથી) અંદરમાં (નિર્વિકલ્પ અનુભવમાં) ઉતરી ગયો. (અંગત) (૪૮૪)

(શરૂ-શરૂમાં ધાર્મિક) પુસ્તકોનું બહુ વાંચન હતું, હજારો પુસ્તકો વાંચી લીધાં હતાં, પરંતુ દૃષ્ટિ મળી ન હતી. પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’થી દૃષ્ટિ મળી, પછી પુસ્તક વાંચવાનો રસ ઓછો થઈ ગયો. (અંગત) (૪૮૫)

જેને સંયોગની ઇચ્છાવાળાને ઇચ્છાનુસાર સંયોગનું મળવું એ પુણ્યનો ઉદય તો છે, પરંતુ તેમાં (ભોગવવામાં) તે પાપની જ પુષ્ટિ કરે છે. તેવી રીતે દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુનું મળી જવું તે પુણ્યનો ઉદય તો છે, પરંતુ તેના પ્રત્યેના ભાવમાં (શુભભાવમાં) મગ્નતા (એકતાબુદ્ધિ) રહેવી, તે મિથ્યાત્વના પાપની જ પુષ્ટિ છે. (દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ વાસ્તવમાં તો ભેદજ્ઞાનના નિમિત્ત છે. તોપણ જે જીવ આ સત્યથી અનભિજ્ઞ છે, તે માત્ર શુભભાવમાં એકત્વબુદ્ધિને દઢ કરીને પરિણમે છે, જેથી તેને આત્મહિતની જગ્યાએ ઉલ્ટો મિથ્યાત્વની જ પુષ્ટિ થઈ જાય છે. (૪૮૬)

રાત્રે ઊંઘ સહજ ઓછી થઈ જાય છે એ કેમ કે સાચો આરામ તો સ્વરૂપમાં જ છે, તેથી તે તરફની એકાગ્રતામાં ઊંઘ સહેજે ઓછી થઈ જાય છે.

જેને આખો દિવસ જે તે પ્રકારના વિકલ્પોનો થાક બહુ લાગે છે,

તેને આરામ માટે વિશેષ ઊંઘ આવે છે. પરંતુ જેને આમ- તેમ કરવાનું કર્તૃત્વ જ છૂટી ગયું છે; તેને થાક નહિ હોવાથી ઊંઘ પણ ઓછી આવે છે. જેમ મુનિઓને અંતરની જાગૃતિના કારણે વિકલ્પોનો થાક નથી, તેથી ઊંઘ પણ ઓછી છે.

મને તો (સૂતી વખતે) પહેલા બે કલાક ઊંઘ ન આવે; પછી થોડી ઊંઘ આવી જાય તો જાગતાં જ એમ લાગે કે શું ઊંઘ આવી ગઈ હતી ! પછી ઊંઘ ઉડી જાય છે અને આ જ (- સ્વરૂપનું ઘોલન) ચાલતું રહે છે. (અંગત) (૪૮૭)

જેમ તે બાજુના પંડિતોને લાગે છે કે અમે બધું જાણીએ છીએ; તેમ વાંચનકાર થઈ જાય અને ઉઘાડ થઈ જાય તો તેમાં (લોકો) ‘અમે સમજીએ છીએ’ – (એવાં અહમ્માં) અટકી જાય છે. – તેથી તે ઉઘાડ રોકાવાનું (અટકવાનું) સાધન થઈ જાય છે. પંડિતોને સંસાર તો શાસ્ત્ર કહ્યું છે ને ! (૪૮૮)

વાસ્તવમાં સાંભળવા વગેરેનો રસ ઓછો થઈ જવો જોઈએ, – તે ઓછો ક્યારે થશે ? કે – જ્યારે અંદરનો રસ વધતો જાય ત્યારે તે બાજુનો રસ ઓછો થતો જાય. (એટલે) શરૂથી જ તે બાજુમાં (સાંભળવા આદિમાં) જોર નહિ આવું જોઈએ. (મુમુક્ષુ જીવને શુભભાવમાં રસ આવે છે, તે પણ વિભાવરસ જ છે. સિદ્ધાંત તો એ છે કે કાંઈ પણ (શુભાશુભભાવમાં) વિભાવરસ તીવ્ર નહિ હોવો જોઈએ. અતઃ એવી સમજપૂર્વક અત્યંત સાવધાની રહેવાથી, ઉક્ત પ્રતિબંધક રસ તીવ્ર નહિ હોવાથી, અંતરસ્વભાવરસ ઉત્પન્ન થવાનો અવકાશ બન છે; અને એવા અવકાશથી અંતરસ્વભાવ રસ આવિર્ભૂત થવાની પ્રક્રિયા સંભવિત છે.) (૪૮૯)

બીજાને માટે અમુક પ્રવૃત્તિ કરવી તે તો બોજો થઈ ગયો. અહીં (મને) તો સહજની આદત છે. બીજા મારા માટે ગમે તેવો અભિપ્રાય ભલે બાંધી લે. (નિર્દોષને શંકા અથવા ચિંતા નથી રહેતી. પરલક્ષ્યપ્રવૃત્તિ લોકસંજ્ઞારૂપ આત્મઘાતી બહુ મોટો ભારી દોષ છે. (અંગત) (૪૯૦)

પ્રશ્ન : આ બધી વાત સાચી છે, પણ વિકલ્પ તૂટતો નથી ?

ઉત્તર : વિકલ્પથી શા માટે ડરો છો ? તેને પણ તેની સત્તામાં રહેવા દો; અને તમે તમારી ત્રિકાળી સત્તામાં રહો. વિકલ્પને તોડવા-કરવા જશો તો તમારી ધ્રુવ સત્તાનો (શ્રદ્ધામાં) નાશ થશે; તોપણ આ વિકલ્પો તો તૂટશે નહિ. (૪૯૧)

સાગરો સુધી બાર અંગનો અભ્યાસ કરે છે, પરંતુ તે પરલક્ષી જ્ઞાનમાં તો નુકશાન જ નુકશાન છે. જો ઉપયોગ બહારમાં જાય તો દુઃખ થાય જ. સ્વઉપયોગમાં જ સુખ છે. (અહીં પરસત્તાવલંબનશીલજ્ઞાનનો નિષેધ છે.) (૪૯૨)

પર્યાયને સ્વ-સન્મુખ કરું, અંતરમાં વાળું, અંતરમાં ઢળું - એવી-એવી (પર્યાયના કર્તાપણાની) સૂક્ષ્મ ભ્રાંતિ જીવને રહી જાય છે. પર્યાયનું મુખ (દિશા) બદલવાની છે, તે અપેક્ષાએ તે વાત સાચી છે; પરંતુ ધ્રુવ ઉપર બેસતાં જ તે (સ્વસન્મુખપણું) સહજ થાય છે. (૪૯૩)

ગમે તેવા પરિણામ હો, પરંતુ આપણે તેના ગુલામ શા માટે ? ('હું' તો એક સમયના પરિણામથી નિરપેક્ષ ધ્રુવ તત્ત્વ છું.) (૪૯૪)

સ્વચ્છંદથી ડરો નહિ. (સ્વરૂપના અભાનમાં) અત્યાર સુધી સ્વચ્છંદ

જ ચાલતો આવ્યો છે. હવે તો 'સહજ સ્વચ્છંદ (-સ્વમાં પ્રવૃત્તિરૂપ) દશા' પ્રગટ કરો. વિવેક આપોઆપ આવી જશે. (૪૯૫)

પ્રશ્ન :- ધ્રુવતત્ત્વનું માહાત્મ્ય વિશેષ છે કે ધ્રુવને પકડવાવાળી પર્યાયનું ?

ઉત્તર :- પોતપોતાની અપેક્ષાએ બન્નેનું માહાત્મ્ય છે. ખરેખર તો ધ્રુવતત્ત્વનું જ માહાત્મ્ય છે. પર્યાયનું માહાત્મ્ય આવવાથી જીવ પર્યાયમાં બેસી જાય છે.

પ્રશ્ન :- ધ્રુવતત્ત્વ તો અભવીમાં પણ છે, પરંતુ પકડ્યું નહિ તો શું લાભ ?

ઉત્તર :- અરે ભાઈ ! ભવી અભવી બન્ને હું નથી. હું તો ધ્રુવતત્ત્વ છું - જેમાં તે બન્નેનો અભાવ છે. (૪૯૬)

રુચિ પોતાના કાર્યમાં બાધા આવવા દેતી નથી, તે સંયોગને અને વિકલ્પને ગણતી નથી. (સ્વરૂપની) રુચિ હોય તો હર સમય આ ને આ જ (સ્વરૂપનું જ) ચિંતન ચાલતું રહે. (૪૯૭)

બીજાને લાગે કે હું જોઈ રહ્યો છું, પરંતુ કોઈ (ઘરમાં) ચોરી કરી જાય તોપણ મને ખબર ન પડે. મારાં કપડાં કેટલાં છે ? ઘરમાં ચીજવસ્તુ છે કે નહિ ? મને કંઈ ખબર નથી રહેતી. (વ્યવહારમાં એટલું લક્ષ્ય ઓછું થઈ ગયું હતું). (અંગત) ૪૯૭-અ.

રુચિ હોય તો પ્રવૃત્તિમાં પણ પોતાના કાર્યમાં વિઘ્ન આવતું નથી. બીજા પાસેથી તો કાંઈ લેવું નથી, અને (સ્વયં) સુખનું તો ધામ છે. તેથી ઉપયોગરહિત ચક્ષુની જેમ (બહારથી) પ્રવૃત્તિમાં દેખાય ખરા પરંતુ

ઉપયોગ (સાવધાની) તો આ તરફ (અંતરમાં) કામ કરતો હોય. (૪૯૮)

(જ્ઞાનીને) ભક્તિ વગેરેના શુભભાવ આવે ત્યારે બહારમાં તો ઉલ્લાસમાં દેખાય, પરંતુ તે જ ક્ષણે અભિપ્રાય નિષેધ કરે છે. (૪૯૯)

પ્રશ્ન :- અશુભમાં તો દુઃખ લાગે છે પરંતુ શુભમાં દુઃખ નથી લાગતું ?

ઉત્તર :-શુભને ઠીક માન્યું છે, તેથી દુઃખ નથી લાગતું. પહેલાં અશુભમાં ઠીક માન્યું હતું તો ત્યાં દુઃખ લાગતું ન હતું. આ તરફ (આત્મામાં) આવે તો આ તરફના સુખના અનુભવમાં શુભ-અશુભ બન્નેય દુઃખરૂપ દેખાય છે. જેમ માખી ફટકડી ઉપર બેસતાં જ તરત ઊડી જાય છે, પરંતુ સાકર ઉપર બેઠી હોય તો ભલે પાંખ તૂટી જાય... તોપણ, ઉડવા ચાહતી નથી. - તેમ અહીં પણ સમજી લેવું. (શુભ-અશુભ બન્નેમાં જ દુઃખ છે, તોપણ એમાં દુઃખ નહિ લાગવાનું કારણ ત્યાં ઠીકપણું માન્યું છે. અતએવ સ્વયંના અવલોકનથી ઉક્ત પ્રકારની ભૂલ નિવૃત્ત થાય તો શુભાશુભભાવમાં રહેલું વાસ્તવિક દુઃખ માલૂમ પડે. પરંતુ એ વિષયની સમજને માત્ર ન્યાય-યુક્તિની મર્યાદામાં રાખવી યોગ્ય નથી; અવલોકનપદ્ધતિમાં આવવું શ્રેયસ્કર છે.) (૫૦૦)

જેને પોતાનું સુખ જોઈએ છે તેને, જેને પોતાનું સુખ પ્રગટ્યું છે તેની પાસે (સર્વાર્પણ બુદ્ધિપૂર્વક શરણમાં) જવાનો ભાવ આવે છે. (૫૦૧)

શાસ્ત્ર અહીંથી (આત્મામાંથી) નીકળે છે તેથી અહીંથી નીકળેલી બધી વાતો શાસ્ત્રથી મળી આવે છે. શાસ્ત્ર જોઈને અહીંનું મેળવવું નથી, પરંતુ અહીંથી નીકળેલી વાત શાસ્ત્રથી મેળવી લેવી. (શાસ્ત્ર જોઈને સ્વયંની સમજને મેળવાની પદ્ધતિ ઉચિત નથી કારણ કે એ પદ્ધતિથી સ્વયંના

અભિપ્રાય અનુસાર શાસ્ત્રવાંચનનું અર્થઘટન (સમજ) થવાની સંભાવના છે; અને એમાં જે ભૂલ રહી હોય તો તે શાસ્ત્રધારણાથી વધારે દઢ થઈ જાય છે; સાથે જ આવી પદ્ધતિથી જ્ઞાનીના વચન પણ શાસ્ત્ર - આધારથી સ્વીકાર કરવાનો અભિપ્રાય રહી જાય છે જેથી પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષના વચન પ્રીતિ / ભક્તિ / વિશ્વાસ નથી રહેતો. અતઃ સમજેલી વાતને, અનુભવ-પદ્ધતિથી સમજવી જોઈએ; અને પછી અનુભવને શાસ્ત્રથી મિલન કરવું સાચી પદ્ધતિ છે; અર્થાત્ ઉપાદાનની મુખ્યતાવાળી પદ્ધતિ જ સાચી પદ્ધતિ છે.) (૫૦૨)

નિર્વિકલ્પતા ઉપર વજન ન દેવું (પર્યાય ઉપર વજન ન દેવું) તે મારાથી (ધ્રુવપદ્ધતિ) થોડી મોટી છે ? (૫૦૩)

સિદ્ધ જીવોથી સંસારી જીવો અનંતગુણા છે, તોપણ સિદ્ધ જીવો સંસારી જીવોને પોતાની તરફ ખેંચે છે. (પરંતુ) સંસારી જીવો (એક પણ) સિદ્ધ જીવોને પોતાની તરફ ખેંચી શકતા નથી, તેમાં જ સિદ્ધ જીવોનો વિજય સિદ્ધ થઈ ગયો. (૫૦૪)

પુરુષાર્થના ધામમાં પુરુષાર્થ જામી ગયો-તે જ પુરુષાર્થ છે. ૫૦૫

પ્રશ્ન :- આત્મા તો દેખાતો નથી તો પ્રત્યક્ષ કેમ થાય ?

ઉત્તર :- પરિણામ તો દેખાય છે ને ! તો પરિણામ જેમાંથી આવે છે... એ (અનંત પ્રત્યક્ષ) ચીજનું પહેલાં અનુમાન કરવામાં આવે છે, પછી (વેદનથી) પ્રત્યક્ષ કરવું. (૫૦૬)

આની તો જરૂરિયાત છે ને !... તેની તો જરૂરિયાત છે ને ! (- એવો ભાવ અજ્ઞાનીને રહે છે.) અરે ભાઈ ! પહેલાં 'હું' અજરૂરિયાતવાળો (નિરાવલંબી) છું' તે તો નિર્ણય કરો !

(વ્યાખ્ય-વ્યાપકતાથી) પર્યાય પૂરતું જ પોતાનું કાર્ય સીમિત છે. પરપદાર્થથી તો કાંઈ સંબંધ છે જ નહિ, એવો નિશ્ચય થઈ ગયો, પછી તો પોતમાં જ શોધ ચાલુ રહેશે. (૫૦૮)

'મહારાજ સાહેબે' દુષ્કાળમાં સુકાળ કરી દીધો છે - તે શું ઓછી મહત્વની વાત છે ? આ કાળમાં જ્યાં આવી વાત સાંભળવા મળતી નથી ત્યાં (તત્ત્વની) ધોધમાર વર્ષા કરી દીધી છે. (૫૦૯)

પ્રશ્ન :- અમને સમ્યગ્દર્શન થયું છે કે નહિ, તે કેવી રીતે ખબર પડે ?

ઉત્તર :- આ પ્રશ્ન બતાવે છે કે તમને સમ્યગ્દર્શન થયું નથી. ત્યારે જ એવી શંકા થાય છે. બીજાએ માન્યું તેથી સમ્યગ્દર્શન (છે) એમ નથી. (૫૧૦)

'હું કૃતકૃત્ય ચૈતન્યધામ છું, વિકાર મને સ્પર્શ્યો જ નથી, હું ધ્રુવધામ છું' - એવું પોતાનું અહંપણું આવવું જોઈએ. (૫૧૧)

મારો સ્વભાવ જ્ઞાન-દર્શન આદિથી ઠસોઠસ ભરેલો છે, તેમાં નવું કાંઈ કરવાનું નથી, કાંઈ વધારવાનું પણ નથી. (૫૧૨)

'પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રી'એ જે ઉપદેશ દ્વારા બતાવ્યું તે જ કાર્ય મેં કર્યું

છે. જગતમાં મને માન અથવા યશ મળે તે મને પસંદ નથી. (અંગત) (૫૧૩)

પરિણામોના ચક્કરમાં માથું દીધું તો હંમેશાં માથું ફૂટતું રહેશે. (૫૧૪)

(ભવ-ભ્રમણથી) થાકી ગયા હો તો (સ્વરૂપમાં) બેસી જાઓ; ન થાક્યા હો તો ચાલતા રહો ! (૫૧૫)

બંધ તથા મુક્તિમાં ભેદ નથી. (બન્ને એક સમયના પરિણામ છે.) દ્રવ્યને મુક્ત કહેવું, કલંક છે. તત્ત્વરસિક પુરુષ, આસન્નભવ્ય, વિજ્ઞાનઘનના રસીલા પુરુષ બંધ-મોક્ષનો ભેદ દેખતા નથી. (૫૧૬)

પ્રશ્ન : 'ગુરુદેવશ્રી'ની વાત પણ સારી લાગે છે અને બહારની અનુકૂળતા પણ સારી લાગે છે; પરંતુ 'ગુરુદેવશ્રી' ફરમાવે છે કે 'એક મ્યાનમાં બે તલવાર રહી શકતી નથી' ?

ઉત્તર : એક શુભ છે, એક અશુભ છે. બન્ને જગ્યાએથી હઠીને ત્રીજી (શુભાશુભરહિત) જગ્યાએ આવી જાઓ. (૫૧૭)

વ્યવહારનય અભૂતાર્થ કહેવામાં આવ્યો છે, જેનો સંક્ષેપ આ છે કે 'પરિણામમાત્ર અભૂતાર્થ છે.' ૫૧૮

અજ્ઞાની ઉત્પાદ્-વ્યયની સાથે ચાલ્યો જાય છે. જ્ઞાનીએ નિત્યમાં (સ્વભાવમાં) પોતાનું અસ્તિત્વ સ્થાપ્યું છે, તેથી ઉત્પાદ્-વ્યયની સાથે ચાલ્યા જતા નથી, (ઉત્પાદ્-વ્યયને) જાણી લે છે. (અજ્ઞાનદશામાં ઉત્પાદ્-વ્યયરૂપ ચલિત ભાવમાં અસ્તિત્વ સ્થાપિત રહેવાથી સ્વયંને અનિત્યરૂપનું

જ અનુભવ વર્તે છે. જ્યારે જ્ઞાનદશામાં નિત્યસ્વભાવમાં અસ્તિત્વ સ્થાપિત થવાથી બન્ને અંગોના એક સાથે જ્ઞાન રહે છે. (૫૧૯)

(દ્રવ્યનો) શુદ્ધપર્યાયની સાથે વ્યાપ્ય-વ્યાપક સંબંધ આખા દ્રવ્યના ક્ષેત્રના હિસાબે (પ્રમાણથી) છે. (સામ્ન, વિશેષરૂપ થઈ જતું નથી.) (૫૨૦)

પહેલાં તો ધારણા બરાબર હોવી જોઈએ. પરંતુ ધારણા અંતરમાં ઉતરે ત્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે. ધારણામાં પણ અહીંનું (આત્માનું) લક્ષ હોવું જોઈએ. (૫૨૧)

પર્યાયમાં તીવ્રથી તીવ્ર અશુભ પરિણામ હોય અથવા ઉત્કૃષ્ટથી ઉત્કૃષ્ટ શુદ્ધ પર્યાય હોય, ‘મારો’ કાંઈપણ બગાડ-સુધાર નથી. ‘હું તો તેવો ને તેવોજ છું.’ (પર્યાયમાં એટલો ફેરફાર હોય પરંતુ દ્રવ્ય એકરૂપ રહે છે; તેથી કોઈપણ પ્રકારની ક્ષણિક-અનિત્ય પર્યાયનું મૂલ્ય, ધ્રુવ-નિત્યસ્વરૂપની આગળ નથી। (૫૨૨)

હું પહેલાં તો બધું જાણી લઉં... સાંભળી લઉં... પછીથી પુરુષાર્થ કરીશ; તો એ રીતે પાછળવાળાનું સદાય પાછળ જ પાછળ રહેશે. વર્તમાન આ જ ક્ષણથી જ પુરુષાર્થ કરવાની આ વાત છે – પહેલાં પોતાના આત્માની પ્રભાવના કરવાની વાત છે. (૫૨૩)

પોતાના દ્રવ્યમાં દૃષ્ટિનું તાદાત્મ્ય થતાં જ જ્ઞાન પ્રમાણ થઈ જાય છે. આ રીતે પ્રમાણ થયેલું જ્ઞાન બધી વાતો જાણી લે છે. (પોતાની આંશિક શુદ્ધિ, અશુદ્ધિ અને એને નિમિત્ત આદિ બધાને, પ્રમાણ જ્ઞાન જાણી લે છે.) (૫૨૪)

કરોડો શાસ્ત્ર વાંચો તોપણ (અનુભવ વિના તે) માત્ર મનનો બોજો છે, આંબળો છે, ભાર છે. (૫૨૫)

ઉલ્લાસમાં ઉલ્લાસ આવી જાય, તે યોગ્ય નથી. (રાગ થવો તે એટલો અપરાધ નથી જેટલો તે રાગનો રાગ થવો. કારણ કે રાગનો રાગ અનંતાનુબંધીનો કષાય છે.) (૫૨૬)

પરિણામની મર્યાદા દેખતા રહેવાથી અપરિણામીનું જોર છૂટી જાય છે. (અપરિણામીના જોરમાં પરિણામનું જ્ઞાન સહજ રહે છે.) (૫૨૭)

પર્યાયમાં બેસીને ઘૂંટણ કરવાથી તો પર્યાયમાં ઠીકપણું રહે છે. એવા કૃત્રિમ પ્રયાસનો અભિપ્રાય છોડો. (૫૨૮)

ખરેખર તો વાત ‘આટલી જ’ છે, આ બાજુ (અંતરમાં) જામી જવું જોઈએ. ત્રિકાળી અસ્તિત્વમાં પ્રસરી જવું જોઈએ. (અસ્તિત્વમાં પ્રસરી જવું અર્થાત્ પરિણામ અંતર્મુખ – સ્વસન્મુખ થઈને પોતાના પૂરા ક્ષેત્રમાં વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવથી સ્વયંના સ્વભાવરૂપ અનુભવ કરવો.) (૫૨૯)

સાંભળવું, વાંચવું, ચર્ચા કરવી – તે બધી ઉપર-ઉપરની વાત છે; ખરેખર તો અંદરમાં જામી જવું જોઈએ, સ્વરૂપમાં ઊંડાં ઉતરી જવું જોઈએ. (૫૩૦)

‘ષટ્ આવશ્યક વગેરે શું ? – એક જ (નિશ્ચય) આવશ્યક છે – આ વાત ‘આત્મધર્મ’માં વાંચીને એવી ચોંટ લાગી કે બસ ! આ જ વાત ઠીક છે. (અંગત) (૫૩૧)

પ્રશ્ન :- શરૂઆતવાળાએ કઈ રીતે અનુભવનો પ્રયત્ન કરવો ?

ઉત્તર :- ‘હું પરિણામ માત્ર નથી’ ત્રિકાળી ધ્રુવપણામાં અહંપણું સ્થાપવું -- એ જ એક ઉપાય છે. (૫૩૨)

એક જ ‘માસ્ટર કી’ (Master Key) છે. બધી વાતોનો, બધા શાસ્ત્રોનો એક જ સાર છે. – ‘ત્રિકાળી સ્વભાવમાં અહંપણું જોડી દેવાનું છે.’ (૫૩૩)

વિચાર આદિ તો પર્યાયનો સ્વભાવ હોવાથી ચાલતા જ રહે છે, (પરંતુ) જોર ધ્યેય સ્વભાવની તરફ રહે છે તો પરિણતિ (અંતરમાં) ઢળી જાય છે. (૫૩૪)

આ (ધ્રુવ દષ્ટિનું) બળ આવ્યા વિના, (જીવ) બીજી જગ્યાએ અટકશે જ. (૫૩૫)

નિશ્ચય મહારાજશ્રીને જાણ્યા નહિ તો આ મહારાજશ્રીને (પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’)ને પણ વિપરીત જ જાણ્યા. (– યથાર્થરૂપથી નથી જાણ્યા.) (નિશ્ચય આત્મસ્વરૂપનું અજ્ઞાન હોવાથી દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુનું પણ યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવામાં નથી આવતું અથવા પ્રાયઃ વિપરીત જાણવું થાય છે.) (૫૩૬)

પરિણામ (– પ્રત્યે)ના રસને જમનો દૂત જાણો. (કોઈપણ પ્રકારના પરિણામ પર રસપૂર્વક વજન જાય છે તો તેમાં બહુ નુકસાન થાય છે અર્થાત્ સ્વભાવપ્રતિનું જોર નહિ આવવાનું કારણ બને છે. સંસારદશામાં રાગરસ જ રહે છે, તે જ અનંત સંસારનું કારણ છે.) (૫૩૭)

વિચાર કરવો – નિર્વિચાર થવા માટે.

મળવું – પછી નહિ મળવા માટે. (૫૩૮)

સાચા દેવ, શાસ્ત્ર, ગુરુ પણ ‘સ્વભાવ’ના (સ્વભાવ અપેક્ષાએ) અનાયતન છે. (૫૩૯)

પરિણામ (‘મારું’) અવલંબન લે છે, ‘હું નહિ.’ (૫૪૦)

પ્રૌઢ વિવેક : ‘હું નિષ્ક્રિય ચિન્માત્ર વસ્તુ છું.’ (૫૪૧)

ઘણા લોકો સંસારની દુકાનદારીને છોડી શાસ્ત્રની દુકાનદારીમાં ફસાઈ ગયા. (૫૪૨)

અહીં તો અનુભૂતિથી જ શરૂઆત થાય છે. અનુભવ થયા વિના પર્યાયથી ભિન્નતા થતી જ નથી. (– પર્યાયબુદ્ધિ છૂટતી નથી.) (૫૪૩)

‘ગુરુદેવશ્રી’ના ઉપદેશમાં એટલો ખુલાસો છે કે – આ પાયાથી (મજબૂત પાયા)ની શરૂઆતથી ધર્મ પંચમકાળ સુધી ટકશે – એમ દેખાય છે. (૫૪૪)

કાર્યથી (પર્યાયથી / પર્યાયને મુખ્ય રાખીને) કારણને (ત્રિકાળી દ્રવ્યને) દેખો છો, તેમાં મને તો એવી ચોંટ લાગે છે કે આ શું ! – એવી દષ્ટિમાં તો ત્રિકાળીથી જુદાપણું જ રહે છે. તો ત્રિકાળીમાં એકતા કઈ રીતે થશે ?

વર્તમાન પર્યાયમાં તો ‘હુંપણું’ સ્થાપી રાખ્યું છે અને ત્રિકાળી

(સ્વરૂપ)ની તરફ થવા ચાહો છો ! પરંતુ પર્યાયમાં ‘હુંપણું’ છૂટ્યા વિના ત્રિકાળીમાં અહંપણું કઈ રીતે થશે ? (૫૪૫)

પ્રશ્ન :- તિર્યચને તો અનુભવનું સુખ ઠીક અને રાગનું દુઃખ તે અઠીક એમ રહે છે, તેમાં ત્રિકાળી જ હું છું એમ કઈ રીતે ભાસતું હશે ?

ઉત્તર :- ત્રિકાળીમાં આવ્યા વિના (– ત્રિકાળી જ હું છું, એવા અનુભવ બિના) સુખ હોતું જ નથી... તેથી તેમાં ત્રિકાળી સ્વભાવનો આશ્રય આવી ગયો. પર્યાય બદલાય છે તોપણ ‘હું’ નથી બદલાતો – એમ ભાસે છે. (૫૪૬)

દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ પ્રત્યેની જે મચક છે (શુભભાવ છે) તે પણ નુકશાન જ છે; (પરંતુ) તેમાં જીવ લાભ માની બેસે છે. (ઉપરથી) કહે તો છે કે નિમિત્તથી લાભ નથી થતો, પરંતુ અભિપ્રાય તો લાભનો જ કરી રાખ્યો છે; તેથી ત્યાંથી પોતાની તરફ આવતો જ નથી. (૫૪૮)

અજ્ઞાનમાં જીવ, વાંચન-શ્રવણ-મનન આદિનો જે પુરુષાર્થ કરે છે તેમાં તો થાક (બોજો) લાગે છે; પરંતુ જેમાં થાક લાગે -- તે પુરુષાર્થ જ ક્યાં છે ? સહજ પુરુષાર્થમાં બોજો (થાક) લાગતો જ નથી. (અહીં પુરુષાર્થનું સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે : જો સહજ પુરુષાર્થ હોય તો તેમાં ક્યારે થાક લાગતો નથી પરંતુ વિકલ્પનો થાક જરૂર મટી જાય છે. જેવી રીતે જીવોને શ્વેતોચ્છવાસમાં ક્યારે થાક નથી લાગતો કેમ કે તે તેનો વ્યવહારજીવન (પ્રાણ) છે; તેવી જ રીતે સહજ પુરુષાર્થ આત્માનું જીવન છે અતઃ એમાં થાક કેવો ?) (૫૪૯)

જેવી રીતે કોઈ વીરરસનું, કોઈ રૌદ્રરસનું, કોઈ કામરસનું નિમિત્ત છે, તેવી રીતે આ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુ શાંતરસનાં નિમિત્ત છે; પરંતુ પોતાનામાં શાંતરસ જગાડે નહિ, તો તેના ઉપર ઉપચાર પણ આવતો નથી. (૫૫૦)

સાંભળવામાં પણ એકાંત ઉલ્લાસ નહિ હોવો જોઈએ, દીનતા લાગવી જોઈએ, ખેદ હોવો જોઈએ. (મુમુક્ષુની ભૂમિકામાં જેને સ્વરૂપપ્રાપ્તિની તીવ્ર લગની છે તેને સ્વરૂપની અપ્રાપ્તિમાં, સાંભળવા આદિના ભાવમાં પણ અસંતોષ / ખેદ વર્તે છે.) (૫૫૧)

‘દષ્ટિ’ પરિણામ ઉપર રાખી છે તો (તેનું) મુખ દ્રવ્ય તરફ બદલવાનું છે; તે મુખ પણ પરિણામ બદલે છે; ‘મારામાં’ (ધ્રુવ સામાન્યમાં) તો મુખ પણ ક્યાં બદલવાનું છે ? ‘હું તો જ્યાં છું ત્યાં જ છું,’ બદલવું-ફરવું કાંઈ ‘મારા’માં નથી. (‘હું તો ધ્રુવ છું’ એવી શ્રદ્ધાના પરિણામનમાં, પરિણામનું મુખ સ્વયં પલટીને આત્મોન્મુખી થઈ જાય છે.) (૫૫૨)

પ્રશ્ન :- પર્યાયનો વિવેક તો જોઈને ?

ઉત્તર :- જેમ કરોડપતિ, ભિખારીને અધિકતા આપતો નથી. (ભિખારીની સામે દીનતા કરતો નથી) તેમ પર્યાયની જેટલી મર્યાદા છે એને જ્ઞાન જાણી લે છે. પર્યાયને અધિકતા આપવા જશે તો પ્રયોજન જ અન્યથા થઈ જશે. (આ જ વિવેક છે.) (૫૫૩)

બાર અંગનો સાર, ‘નિષ્ક્રિય ચૈતન્ય તે જ હું છું’ – એવો નિર્ણય કરવાનો છે. ‘હું’ તો નિષ્ક્રિય છું; કાંઈ કરવાનું જ નથી; ‘હું’ કાંઈ કરી શકતો જ નથી; ‘મારા’માં કાંઈ કરવાની શક્તિ જ નથી; ‘હું’ વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું, (તેમાં) કરવાનું જ શું છે ? – એવો યથાર્થ

નિર્ણય થયો તો મુક્તિ થઈ ગઈ. (૫૫૪)

વિકલ્પ સહજ થાય છે; નિર્વિકલ્પતા પણ સહજ થાય છે; અને ‘હું’ પણ સહજ છે. (– એવું ‘જ્ઞાન’ જ્ઞાનદશામાં રહે છે. પરંતુ અજ્ઞાનદશામાં વિકલ્પના કર્તૃત્વપૂર્વક વિકલ્પ થાય છે તેમાં વિકલ્પનો સ્વકાળ અને સહજતાનો અસ્વીકાર થઈ જાય છે.) (૫૫૫)

‘આત્મધર્મ’ મળ્યું, તેમાંથી ‘એક જ આવશ્યક છે’, તે વાંચતાં જ ચોંટ લાગી ! – અરે ! આ આઠ દ્રવ્યોથી પૂજા કરવી ! છ આવશ્યક ! – આ બધું તો બોજો લાગે છે; અને આમાં (એક આવશ્યકમાં) તો બોજો ઘટી જાય છે. (૫૫૬)

શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન કરવાનું કહ્યું તો કેટલાક લોકો ચિંતનમાં જ રોકાઈ ગયા; અને પુરુષાર્થ કરવાનું કહ્યું તો વિકલ્પમાં જ રોકાઈ ગયા. (શાસ્ત્રની ઉપદેશાત્મક વચનપદ્ધતિથી ચિંતન અને વિકલ્પ કરવાની કૃત્રિમ કાર્યપદ્ધતિ થઈ જવા સંભવ છે અતઃ અહીં એવો વિપર્યાસની પ્રતિ ધ્યાન ખેંચ્યું છે કે સ્વરૂપલક્ષથી ચિંતન આદિ સહજ ચાલે, તે જ યથાર્થ છે. અન્યથા કૃત્રિમતા કરવાથી તો કૃત્રિમતામાં જ રોકાય જાય છે.) (૫૫૭)

પહેલાં પોતાની (નિશ્ચય) પ્રભાવના કરીને... પોતાનું સુખ પીવામાં મગ્ન રહો... પછી જેવો-જેવો યોગ હોય છે તેવો-તેવો વિકલ્પ આવે છે. (૫૫૮)

‘અમારે’ તો નિર્વિકલ્પતા પણ કરવી નથી; ધ્રુવસ્થળમાં બેસવાથી નિર્વિકલ્પતા પણ સહજ થઈ જાય છે. પહેલાં અભિપ્રાય બરાબર કરવો

જોઈએ, પછી પરિણામ પણ બરાબર થવા લાગશે. (૫૫૯)

નિષ્ક્રિયભાવ કહેવાથી, જીવને પુરુષાર્થહીનતા લાગે છે. અરે ભાઈ ! તે (સ્વભાવ) તો પુરુષાર્થની ખાણ છે; અને જે મુક્તિ થાય છે તેની પણ તેને દરકાર (અપેક્ષા) નથી. (નિષ્ક્રિયસ્વભાવમાં આવતાં જ મુક્તિપર્યંત સુધીની સર્વ પર્યાયોની અપેક્ષા જ છૂટી જાય છે, કૃતકૃત્યતા અનુભવ ગોચર થાય છે – એવો ભાવ સ્વયં પુરુષાર્થ સ્વરૂપ છે; અતઃ તેને પુરુષાર્થવિષયક અસમાધાન નથી રહેતું.) (૫૬૦)

પ્રશ્ન :- (આ બધી) સ્વભાવને મજબૂત કરવાની વાત છે ?
ઉત્તર :- સ્વભાવ તો મજબૂત જ છે. તેમાં બેસી જાઓ. (૫૬૧)

આત્મા તો સમુદ્ર છે. સમુદ્રમાં જેમ મોજા ઊઠે છે અને પોતામાં જ વિલીન થઈ જાય છે; સમુદ્રને મોજાંની શું દરકાર ? તેમ અહીં પરિણામ ઊઠે છે અને સમાઈ જાય છે; મને (ધ્રુવ સ્વભાવ) સમુદ્રને તેની શું દરકાર ? (૫૬૨)

ઉપયોગ ભઘવાનની તરફ જાય તોપણ તે (અમને તો) જમનો દૂત દેખાય છે; તો (તેને) પછી બીજો કોઈ કહે કે – ‘અમારા પ્રત્યે રાગ કરો’ – તો તે કેવી રીતે બની શકે ? (અંગત) (૫૬૩)

નિત્ય વસ્તુનો જ ભરોસો બરાબર કરવા યોગ્ય છે. (૫૬૪)

અજ્ઞાનીને એમ રહે છે કે – હું કષાયને મંદ કરતો... કરતો અભાવ કરી દઈશ; પરંતુ તે રીતે કષાયનો અભાવ થતો જ નથી. ‘સ્વભાવના

બળ વિના કષાય ટળતો નથી.’ હું કષાયને મંદ કરતો જઈશ; સહનજશક્તિ વધારતો જઈશ તો કષાયનો અભાવ થઈ જશે; અને જ્ઞાનમાં પરલક્ષી ઉઘાડ છે તે જ વધતો વધતો કેવળજ્ઞાન થઈ જશે – એમ અજ્ઞાની માને છે. (૫૬૫)

(કેટલાક લોકો) સમજ્યા વિના દ્રવ્યમાં પર્યાય નથી... નથી – તેમ લઈ લે છે. પરંતુ ‘પર્યાય નથી,’ એમ કોણ કહે છે ? દૃષ્ટિનો વિષયભૂત – ‘અપરિણામી’ – પર્યાયથી ભિન્ન છે, તેમાં પર્યાયનો અભાવ છે, તેમાં પર્યાય નથી - એમ કહીએ છીએ. (‘દ્રવ્ય’ શબ્દનો પ્રયોગ બે પ્રકારે થાય છે : (૧) પ્રમાણના વિષયભૂત પદાર્થને દ્રવ્ય કહે છે. (૨) નિશ્ચયનયના વિષયભૂત અપરિણામી દ્રવ્યસ્વભાવને પણ દ્રવ્ય કહે છે. પહેલાંમાં પર્યાયનો સદ્ભાવ છે તથા બીજામાં અસદ્ભાવ છે. અતઃ જ્યાં જે પ્રકરણ છે ત્યાં તદનુસાર અર્થઘટન કરવું જોઈએ. (૫૬૬)

‘અપરિણામી’ એક સમયના પરિણામમાં આવી જાય તો ‘અપરિણામી’ ખતમ થઈ જાય. (૫૬૭)

વેદનાસમુદ્ઘાતમાં જીવના પ્રદેશો શરીરની બહાર નીકળી જાય છે અને શરીરની બહાર વેદન આવે છે; તો કોઈ જીવ, તેના ઉપરથી પણ શરીરથી (આત્માના) ભિન્નપણાના વિચારમાં ઉતરીને કામ કરી શકે છે. (૫૬૮)

‘પરિણામમાંથી અહંપણું ખસવું અને ત્રિકાળ સ્વભાવમાં અહંપણું થવું,’ તે શુદ્ધજીવનું (પરિણામસ્વભાવ) સ્વરૂપ છે. (૫૬૯)

સ્વાધ્યાય આદિનું વિકલ્પવાળું જ્ઞાન છે તે તો આકુળતાની સાથે અભેદ છે; અને સહજજ્ઞાન ત્રિકાળીસ્વભાવની સાથે અભેદ છે. (જેમાં નિરાકુળતા છે.) (૫૭૦)

‘હું ત્રિકાળીતત્ત્વ છું,’ એમાં અહંપણું કરવું – એ જ બાર અંગ-ચૌદ પૂર્વનો સાર છે; અંગ પૂર્વમાં આ જ કહેવું છે. (૫૭૧)

‘સિદ્ધ ભગવાન ખસતા જ નથી’ તેનો અર્થ જ એવો છે કે તેઓ પરિપૂર્ણ તૃપ્ત-તૃપ્ત થઈ ગયા છે, તેથી જ ખસતા નથી. (-એવું પરિણમન થવાનું જ દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે.) (૫૭૨)

અનુભવ થવો તો સહેલો છે. પરંતુ વિશેષ ઉઘાડશક્તિ હોવી અને ન્યાયાદિ આદિ (વિચારવું) શ્રમવાળું છે. અમને તો ‘ગુરુદેવશ્રી’એ જ બધું આપ્યું છે. (૫૭૩)

સમ્યગ્દૃષ્ટિને એક વિકલ્પ પણ ફાંસી લાગે છે; વિકસિત સ્વભાવમાં (વિભાવમાત્ર) ફાંસી લાગે છે. (૫૭૪)

(જેની કર્તાબુદ્ધિ મટી ગઈ છે, એવા જ્ઞાનીના અભિપ્રાયમાં :) કેવળજ્ઞાન પણ કરવું નથી, થઈ જાય છે. તો પછી ક્ષયોપશમ આમ કરું... આમ કરું – એ તો બધું કર્તૃત્વ જ છે. (સ્વરૂપને ભૂલવાથી એવો વિપર્યાય થાય છે.) (૫૭૫)

(અધ્યાત્મની) આવી વાત સાંભળવા મળી જવાથી (કેટલાક લોકોને) સંતોષ થઈ જાય છે કે બીજા લોકોને આવી વાત મળી નથી (પરંતુ)

આપણને તો મળી છે ને ! – એ રીતે અધિકતા માનીને જીવ સંતુષ્ટ થઈ જાય છે. (નીચી દશાવાળાઓ તરફ દૃષ્ટિ રાખવી તે તો સ્વયંને માટે એક બહુ મોટું નુકસાનનું કારણ છે.) (૫૭૬)

આખા ત્રણલોકના સર્વ પદાર્થો જ્ઞાનમાં આવી જાય, તો પણ જ્ઞાન બધાને પી જાય છે; અને કહે છે કે – હવે કાંઈ બાકી હોય તો આવી જાઓ ! (૫૭૭)

(પોતાના સુખ માટે) આખા જગતમાં બસ... ‘હું જ એક વસ્તુ છું અને કોઈ બીજી વસ્તુ છે જ નહિ.’ અરે ! બીજી કોઈ વસ્તુ છે કે નહિ, એવો વિકલ્પ પણ શા માટે ? (૫૭૮)

(રાગને) જ્ઞાનનું જ્ઞેય... જ્ઞાનનું જ્ઞેય કહે છે, અને લક્ષ રાગ તરફ છે તો તે સાચું જ્ઞાનનું જ્ઞેય છે જ નહિ. (યથાર્થતામાં તો) જ્ઞાનનું જ્ઞેય તો અંદરમાં સહજરૂપ થઈ જાય છે.

લક્ષ બહાર પડ્યું હોય અને ‘જ્ઞાનનું જ્ઞેય’ છે એમ બોલે તો મને તો ખટકે છે. એ રીતે ‘યોગ્યતા’, ‘ક્રમબદ્ધ’ વગેરે બધામાં લક્ષ બહાર પડ્યું હોય અને કહે, તે તો મને ખટકે છે. (૫૭૯)

પ્રશ્ન : અપરિણામીનો અર્થ શું ? - આત્મા, પર્યાય વિનાનો સર્વથા કૂટસ્થ છે ?

ઉત્તર : અપરિણામી અર્થાત્ દ્રવ્યમાં સર્વથા પર્યાય નથી, એમ નથી. પરંતુ પરિવર્તનશીલ – પરિણામન સ્વભાવી પર્યાયને ગૌણ કરીને, ‘હું વર્તમાનમાં પરિપૂર્ણ છું, અભેદ છું,’ – એ રીતે ધ્રુવદ્રવ્ય અને ધ્રુવપર્યાયને – (જેને ‘નિયમસાર’માં કારણશુદ્ધપર્યાય કહી છે એને) લક્ષગત કરવાથી

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે.

દ્રવ્ય પલટતું નથી, પર્યાય પરિવર્તન કરે છે. જો દ્રવ્ય પરિણામનને પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પલટતા એવા દ્રવ્યના આશ્રયે સ્થિરતા થઈ શકે નહિ; અને સ્થિરતા વિના સમ્યગ્દર્શન થઈ શકે નહિ. તેથી જે પરિવર્તન પામે છે તેનું લક્ષ છોડ; અને ધ્રુવ-અપરિણામી ચૈતન્યતત્ત્વ જો એક જ સારભૂત છે, તેનું લક્ષ કર !

પર્યાય પરિણામે છે, તેનું પરિણામન થવા દે ! તેની સામે ન જો ! પરંતુ તે જ કાળે ‘તું’ પરિપૂર્ણ-અપરિણામી-ધ્રુવતત્ત્વ છે, તેને દેખ !

અહો ! ‘હું’ વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ-ધ્રુવ-અપરિણામી તત્ત્વ છું ! – તે વાત જગતના જીવોને રુચતી નથી. અને પ્રમાણના લોભમાં – આત્માને જો અપરિણામી માનશું તો પ્રમાણજ્ઞાન નહિ થાય અને એકાંત થઈ જશે, એવી આડ મારીને – પર્યાયનું લક્ષ છોડવા ચાહતા નથી. આજ કારણથી તેઓ અપરિણામી ચૈતન્યતત્ત્વને પામતા નથી. (૫૮૦)

પ્રશ્ન :- શાસ્ત્રમાં આત્માને ભેદાભેદ સ્વરૂપ કહ્યો છે; અને આપ તો આત્માને અભેદ કહો છો; તો એમાં આપનું શું પ્રયોજન છે ?

ઉત્તર :- પ્રમાણજ્ઞાનની અપેક્ષાએ આત્માને ભેદાભેદસ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે. પરંતુ વાસ્તમાં સમ્યગ્દર્શનનો વિષયભૂત આત્મા તો અભેદ જ છે; કારણ કે સમ્યગ્દર્શનનો વિષય ભેદ નથી. તેથી ભેદાભેદના લક્ષથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી નથી, માત્ર અભેદના લક્ષથી જ સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે, એ જ આશય છે. (૫૮૧)

પુરુષાર્થની વ્યાખ્યા :- સહજ ઉદમ.

‘હું’ તો અનાદિ-અનંત મારા સ્વરૂપમાં સ્થિત છું, નિર્વિકલ્પ છું જે સુખરૂપ છે. વિકલ્પવાળો કૃત્રિમ ઉદમ ખોટો પુરુષાર્થ છે, દુઃખરૂપ

છે. ૫૮૨

પરિણામ માત્ર વ્યવહાર છે. પરિણામની દષ્ટિથી દીનતા આવે છે. પર્યાયમાં રોકાવાથી એકાંત દુઃખ થાય છે. પરિણામ ઉત્પાદ-વ્યય સ્વરૂપ છે. ‘હું’ તો અપરિણામી છું, જેમાં ઉત્પાદ-વ્યય નથી; નિગોદથી લઈને સિદ્ધ સુધી એવો ને એવો જ છું. પરિણામમાં પ્રસરવાથી પરિણામ જેટલો થઈ જાય. (ક્ષણિકપરિણામ જેટલો જ પોતાનું જીવન (અસ્તિત્વ) ગ્રહણ કરવાથી – એમ મિથ્યાત્વના ફલસ્વરૂપ – નિગોદનું ક્ષણિક જીવન પ્રાપ્ત થાય છે.) (૫૮૩)

પ્રત્યેક પરિણામ સત્ છે; તેમાં ફેર-ફાર કરવાનો વિકલ્પ જુદો છે. ધ્રુવ, સદા ધ્રુવરૂપ જ છે – તે ઉત્પાદ-વ્યયને શું કરે ? (૫૮૪)

‘હું’ તો વિકલ્પમાત્રથી અને પરિણામ માત્રથી રહિત છું. (૫૮૫)

‘મારું’ અસ્તિત્વ પરિણામ તથા વિકલ્પમાં નથી. ‘હું’ તો વર્તમાનમાં જ ત્રિકાળી અપરિણામી છું. ‘મારા’માં (વિકલ્પના) કર્તાપણાનો સ્વભાવ હોય તો ક્યારેય મુક્તિ થઈ શકે નહિ. (૫૮૬)

‘હું’ નિત્ય સદૃશ છું, જેમાં કાંઈ કરવાનું અથવા ફેરફાર કરવાનો નથી. નિત્ય વસ્તુને ધ્યેય બનાવવાથી ‘મારા’માં (સાંસારિક) સુખ-દુઃખ નથી; હર્ષ-શોક તો પર્યાયદષ્ટિમાં છે. (૫૮૭)

પર્યાય વિનશ્ચર છે; તેમાં એકત્વ કરવાથી ‘સ્વયં’ વિનશ્ચર થાય છે. ‘શ્રી યોગીન્દ્રદેવ’ કહે છે : ‘પર્યાયમાં ઉત્પાદ-વ્યય, બંધ-મોક્ષ છે,

‘મારા’માં નથી.’ (‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી’એ પણ કહ્યું છે: દિગંબરના આચાર્યે એમ સ્વીકાર્યું છે કે ‘જીવનો મોક્ષ થતો નથી; પરંતુ મોક્ષ સમજાય છે.’ તે એવી રીતે કે જીવ શુદ્ધસ્વરૂપી છે; તેને બંધ થયો નથી તો પછી મોક્ષ થવાપણું ક્યાં રહે છે ? પરંતુ તેણે માનેલું છે કે ‘હું બંધાયો છું’ તે માનવાપણું વિચાર વડે કરી સમજાય છે કે - મને બંધન નથી, માત્ર માન્યું હતું. તે માનવાપણું શુદ્ધસ્વરૂપ સમજાયાથી રહેતું નથી અર્થાત્ ‘મોક્ષ સમજાય છે.’ આ વાત ‘શુદ્ધનય’ અથવા ‘નિશ્ચયનય’ની છે. પર્યાયાર્થિકનયવાળાઓ, એ નયને વળગી આચરણ કરે તો રખડી-રખડીને મરવાનું છે.) (એકાંત પર્યાયાર્થિકનયના વિષયભૂત પર્યાયસત્તાનો જેણે આશ્રય લીધો છે તેને એવી અવસ્થામાં માત્ર કલ્પનાથી સ્વયંને ‘મુક્ત સ્વરૂપ’ માની લેવાથી ગૃહીત મિથ્યાત્વ અર્થાત્ તીવ્ર મિથ્યાત્વ થઈ જાય છે જે સંસાર પરિભ્રમણનું મૂળ કારણ છે.) (૫૮૮)

અરીસામાં સમય-સમયના (પ્રતિબિંબ જેવા) આકાર થાય છે, તોપણ અરીસામાં દળ જેમનું તેમ રહે છે. તેવી રીતે, ‘સ્વભાવ’ અરીસાના દળ જેવો છે; તે સ્વયંની સાથે તાદાત્મ્ય છે, આકારની સાથે નહિ. ત્રિકાળીમાં વર્તમાન પરિણામનો અભાવ છે. (૫૮૯)

(જીવ) મુક્તિને ચાહે છે, પરંતુ અભિપ્રાયમાં કર્તાપણું પડ્યું હોય તો મુક્તિ કેવી રીતે થાય ? ‘હું પૂર્ણ છું’ એવો નિશ્ચય થવાથી, કર્તાપણું નથી રહેતું. (૫૯૦)

‘સ્વભાવ’ સાવધાન સ્વરૂપ છે. પર્યાયમાં સાવધાની થવાથી સ્વભાવ પકડવામાં આવતો નથી. (૫૯૧)

(મૂલતઃ) ‘વર્તમાનમાં જ પૂર્ણ છું,’ (પર્યાયમાં પણ) પ્રયોજન સુખનું છે, જ્ઞાનનું નથી. (૫૮૨)

‘સારા જગત જ્ઞાનનું શ્લેષ છે,’ ‘અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા કાંઈ નથી.’ – આ અભિપ્રાયમાં દષ્ટિ અભેદ હોવી જોઈએ. દષ્ટિમાં મચક નહિ આવવી જોઈએ. અભિપ્રાયમાં પરથી લાભ-નુકસાનની માન્યતા કેમ ? અભિપ્રાયમાં ઇચ્છા અથવા દીનતા નહિ હોવાં જોઈએ. (અભિપ્રાય અને દષ્ટિ સાથે વર્તે છે અને તદનુસાર જ પરિણમનનું સંચરણ / વિકાસ થાય છે, એવો સિદ્ધાંત છે.) (૫૮૩)

‘હું ત્રિકાળી અપરિણામી છું,’ પરિણામ માત્ર ગૌણ છે, વર્તમાનમાં આવો નિશ્ચય હોવો જોઈએ. ધ્રુવસ્વભાવ સદા પ્રસિદ્ધ છે; ઉત્પાદ-વ્યયના કાળમાં જુદો પ્રગટ છે. (સ્વભાવની) દષ્ટિ પ્રતિસમય પર્યાયને ગૌણ કરે છે. (૫૮૪)

પ્રશ્ન :- જીવનું કર્તવ્ય શું ?

ઉત્તર :- પર્યાયમાં કર્તવ્ય છે. પરમાર્થથી કોઈ કર્તવ્ય નથી. પ્રમાણજ્ઞાનનું પ્રયોજન તો ‘નિશ્ચય’ને પ્રકાશવાનું છે. (જીવને કર્તવ્યની મુખ્યતાના નામપર પણ કર્તાબુદ્ધિ દઢ થઈ જવાની સંભાવના રહે છે. વસ્તુતઃ બધા પ્રકારના દોષોથઈ છૂટવા / બચવા તથા સર્વ શ્રેયનું મૂલ નિશ્ચયપરમાર્થસ્વરૂપનું ‘જ્ઞાન’ છે અતઃ મૂળ પ્રયોજનભૂત વિષય ‘મૂળસ્વરૂપ’ જ છે; જેથી શ્રદ્ધા-જ્ઞાનથી પર્યાયવિષયક ઉત્તર પ્રયોજનની સિદ્ધિ સ્વયં થઈ જાય છે.) (૫૮૫)

‘હું’ તો પ્રતિમા સમાન અપરિણામી છું. ‘મારા’માં પલાંઠી વાળીને

બેસી જાઉં છું. અરીસાના દળની જેમ નિષ્ક્રિય છું. પરિણામ જે થવા લાયક છે તે થાય છે. ‘હું’ તો પર્યાયનિરપેક્ષ દ્રવ્ય છું – તે જ નિષ્ક્રિયતા છે. (૫૮૬)

પર્યાયને તેના સ્વકાળમાં રહેવા દો, એ તે કાળનું સત્ છે; તેમાં ઉપયોગ રોકવો નહિ. (૫૮૭)

દ્રવ્ય, પર્યાયને આલિંગન કરતું નથી. પર્યાય, દ્રવ્યને આલિંગન કરતી નથી; કથંચિત્ત્વ વ્યવહારથી આલિંગન કરે છે. (૫૮૮)

હર સમયે દ્રવ્યસ્વભાવની અધિકતા રહેવી જોઈએ. જેમ તરણાની ઓથે ડુંગર (પર્વત) દેખાતો નથી, તે રીતે દષ્ટિ પરિણામ ઉપર રોકાવાથી પરિણામી ઢંકાઈ જાય છે. (૫૮૯)

(સંક્ષેપમાં અધ્યાત્મદષ્ટિથી) ચાર અનુયોગ :-

કરણાનુયોગ :- વિકાર અને વિકારનાં ફળ.

દ્રવ્યાનુયોગ :- સ્વભાવ અને સ્વભાવનું ફળ.

ચરણાનુયોગ :- ચારિત્રની સ્થિરતા.

કથાનુયોગ :- ઉપરના બધાની કથા. (૬૦૦)

‘હું નિષ્ક્રિય ત્રિકાળી છું’ – આ ચશ્માં લગાવીને દેખવાથી બધા ગુણ પોતાનું કાર્ય કરે છે, તેમાં સહજ જ્ઞાન અને પુરુષાર્થ આવી જાય છે.

(સહજ સ્વરૂપમાં) સાધક-બાધક કોઈ નથી. આ ચશ્માં લગાવાથી અર્થાત્ ધ્રુવની મુખ્યાતામાં બધું યથાર્થ દેખાય છે. સાધક-બાધકભાવ પર્યાયમાં છે, ‘હું તો ધ્રુવ છું.’ (૬૦૧)

નિશ્ચયાભાસી થવાનો ભય અને પ્રમાણજ્ઞાનનો લોભ રહેવાથી સત્યમાર્ગ દેખાતો નથી. (૬૦૨)

ક્ષણિકભાવ વ્યક્ત છે તેને ગૌણ કરવો; અને ત્રિકાળીભાવ અવ્યક્ત છે તેને મુખ્ય કરવો. (૬૦૩)

યથાર્થ નિશ્ચયમાં સુખ પ્રગટ થાય છે. (૬૦૪)

જેમ એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કાંઈ નથી કરતું, તેમ એક સત્ બીજા સત્નું કાંઈ નથી કરતું. ત્રિકાળી સત્ ક્ષણિક સત્ને કરે નહિ. ક્ષણિક સત્ ત્રિકાળી સત્નું કાંઈ કરતું નથી. (૬૦૫)

ત્રિકાળીમાં વિકાર-અવિકાર કાંઈ નથી. (તે તો જેવું છે તેવું છે.) (૬૦૬)

પ્રમાણથી દ્રવ્ય પર્યાયનો કર્તા છે. નિશ્ચયથી (ત્રિકાળી) દ્રવ્ય પર્યાયનો કર્તા નથી. (૬૦૭)

‘વર્તમાનમાં જ અક્રિય-અપરિણામી છું,’ અર્થાત્ કોઈ ક્રિયા કરવાનો અભિપ્રાય નથી. કાંઈ કરું... કરુંમાં સ્વયં પરિણામતા પરિણામને કરવાનો અભિપ્રાય રહે છે. (જે મિથ્યા છે.) (૬૦૮)

નિરાવલંબી તત્ત્વમાં બેસી જવું છે. વર્તમાનમાં જ પરિપૂર્ણ છું તો પછી કરવું શું ? જ્ઞાન કરવું ! – એ તો સહજ જ છે; તેનો પણ બોજો ઉઠાવવાની જરૂરત નથી. (૬૦૯)

વિકલ્પ, સ્વનો અથવા પરનો – એની જાત તો એક જ છે – ક્ષણિક છે. ‘હું’ ત્રિકાળી નિર્વિકલ્પ છું, ‘મારા’માં વિકલ્પની નાસ્તિ છે. (૬૧૦)

જ્ઞાન વધારવાની અથવા કષાય ઘટાડવાની જરૂરત નથી, એમ તો કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરવાની પણ જરૂરત નથી. ‘પરિણામ તરફ ખેંચાઓ નહિ’ સહજ સ્વભાવ રહી જશે. (૬૧૧)

‘હું’ સ્થિર છું – એવો નિર્ણય કરવાથી સ્થિરતા આવે છે, ટકે છે, વધે છે અને સુખ થાય છે. ‘હું’ અસ્થિર છું’ – એવા ભાવમાં સુખ મળતું નથી, દુઃખ થાય છે. (૬૧૨)

(જ્ઞાનીના) અભિપ્રાયમાં, પરિણામ-ગતિ વગેરે ગૌણ થઈ જાય છે. તેમની મરણના સમયે ક્ષેત્રાંતર ઉપર દૃષ્ટિ નથી પરંતુ પરિપૂર્ણ (સ્વ) ઉપર દૃષ્ટિ રહે છે. (૬૧૩)

‘પ્રતિ સમયના પરિણામ’ (– વ્યવહાર) તે કાળે માત્ર જાણેલું પ્રયોજનવાન છે – બસ ! એટલી જ મર્યાદા છે. (૬૧૪)

વસ્તુસ્વરૂપ તો સહજનો ધંધો છે, તેમાં વાદ-વિવાદ કરે તે આંધળો છે. (૬૧૫)

જો ક્ષણિક સત્ને સ્વીકારતો નથી, તે ત્રિકાળી સત્ને કેવી રીતે સ્વીકાર કરી શકશે ? (૬૧૬)

એક બાજુ ત્રિકાળીનું છાબડું (પલ્લું), અને બીજી બાજુ ક્ષણિકનું છાબડું (પલ્લું); - જેમ એક બાજુ માલ, અને બીજી બાજુ બારદાન; મહત્તા માલની છે, બારદાનની નહિ. (૬૧૭)

ગતિમાં, વ્યવહારથી ક્ષેત્રાંતર થાય છે; નિશ્ચયથી પોતાનું ક્ષેત્ર ક્યારે પણ છૂટતું નથી. (૬૧૮)

જ્ઞાનની પર્યાય જ્ઞેયની સાથે સંબંધ રાખે છે. જ્ઞાયકનો સંબંધ કોઈની સાથે નથી. ('હું અસંગ તત્ત્વ છું.') (૬૧૯)

પ્રશ્ન :- આ કાળે સત્સમાગમ લાભકારી છે ?

ઉત્તર :- નિશ્ચય પોતાના આત્માનો સમાગમ કરવો, તે જ સત્સમાગમ છે અને તે જ લાભકારી છે. વ્યવહારથી દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર તથા ધર્માત્માનો સંગ સત્સમાગમ છે. (૬૨૦)

'હું' ધ્યેયસ્વરૂપ છું, પરિણામ 'મારું' ધ્યાન કરે છે. (૬૨૧)

જેમાં થાક લાગે, તેને હેય જાણો. શુભાશુભમાં થાક લાગે છે; શુદ્ધભાવમાં થાક નથી લાગતો.

પર્યાયને પર્યાયના સ્થાનમાં રહેવા દો ! (૬૨૨)

પોપટ ભૂંગળીને પકડવાથી ઊંધો થઈ જાય છે. પડવાની બીકથી તે ભૂંગળીને છોડતો નથી; જો તે ભૂંગળીને છોડે તો ઊડી જાય, કારણ કે ઊડવાનો તેનો સહજ સ્વભાવ છે. (પરંતુ અજ્ઞાનવશ) તે પોતાની સ્વાભાવિકશક્તિને ભૂલેલો છે. તે રીતે અજ્ઞાની પોતાની શક્તિને ભૂલીને

પરિણામને પકડેલા છે. (અજ્ઞાનવશ સ્વશક્તિને ભૂલી જવાથી રાગ અને રાગના વિષયભૂત પદાર્થોના અવલંબન / આધારથી પોતાનું જીવન ટકેલું છે, એવું પરિણામન ચાલે છે. જ્યારે સ્વશક્તિના ભાનમાં એવી દીનતા સહજ જ છૂટી જાય છે, એટલે જ જ્ઞાનદશામાં કોઈ પણ પદાર્થનો ત્યાગ સહજ થઈ શકે છે; જેમાં ન આકુળતા હોય છે અને નહિ ભય રહે છે.) (૬૨૩)

સમ્યગ્દૃષ્ટિને રાગ પ્રત્યે પીઠ છે, (પરંતુ) મુખ નથી.

'હું' તો સદા અંતર્મુખ છું, 'મારે' વિકલ્પ સાથે સંબંધ નથી; તો બીજાની તો શું વાત ? આત્મા જ નિજવૈભવ છે. (૬૨૪)

'હું પરિણામથી શૂન્ય છું' - એવું જોર આવવું જોઈએ. (૬૨૫)

દ્રવ્યલિંગીને મંદ કષાયની મુખ્યતા છે અને દ્રવ્યની ગૌણતા છે. (વ્યવહારભાસમાં સર્વત્ર એમ હોય છે.) (૬૨૬)

'મારી' ભૂમિ વર્તમાનમાં એટલી નિષ્કંપ અને નક્કર (ઠોસ) છે કે જેથી 'હું' વર્તમાનમાં જ નિર્ભય છું, નિરાવલંબી છું, પરિપૂર્ણ છું, નિષ્ક્રિય છું, સુખસ્વરૂપ છું, કૃતકૃત્ય છું, ત્રિકાળ એકરૂપ છું, અચળ છું. (૬૨૭)

(પોતાની પ્રસિદ્ધિના વિષયમાં પૂછ્યું ત્યારે કહ્યું :) કોઈ જાણે ન જાણે, તેમાં આત્માને કોઈ જ્ઞાયદો નથી. અનંત સિદ્ધો થઈ ગયા, (પરંતુ) આજકાલ કોઈ તેમના નામ પણ જાણતા નથી ! અત્યારે અસંખ્ય સમ્યગ્દૃષ્ટિ (તિર્યચ) અઢી દ્વીપની બહાર મોજૂદ છે, કોણ એમને જાણે

છે ?

તમે કોઈના માટે બોજો ઉપાડો નહિ. હું મારી વાત મારા મુખથી કહી શકું નહિ, અને કોઈ વાત બનાવી દેવી (ગોઠવી દેવી) (કે આમ કહેવું છે) (તે) જાણે તે મારાથી નહિ થઈ શકે. (ધર્માત્માના સમાગમમાં પૂર્વયોજિત વાત કરવાથી કૃત્રિમતા અને અસરળતાનો અપરાધ ઉત્પન્ન થાય છે, જ્યારે મુમુક્ષુઓને કરવા યોગ્ય નથી.) (૬૨૮)

એક પલ્લામાં (છાબડામાં) આત્મા, અને બીજા પલ્લામાં (છાબડામાં) ત્રણકાળ, ત્રણલોક; તોપણ આત્માવાળું પલ્લહું (ભારથી) બેસી જાય છે, અને બીજું પલ્લું ઉલળી જાય છે. (૬૨૯)

દ્રવ્યલિંગી મુનિએ વીર્ય બહુ ઊંધું લગાવ્યું છે. તેવો જેટલા જોરથી ઊંધા પડ્યા છે, તેનાથી અધિક વીર્ય સમ્યક્ થવામાં લગાવવું પડશે, ત્યારે જ સમ્યક્ થશે. (૬૩૦)

પૂજ્ય ‘ગુરુદેવશ્રી’ના એક કલાકના પ્રવચનમાં પૂરેપૂરી વાત આવી જાય છે. (૬૩૧)

(ધાર્મિક પર્વના દિવસોમાં મંદિરમાં પૂજ્ય ‘બહેનશ્રીબેન’ની ભક્તિ જોઈને બોલ્યા :) – ‘આવી ભક્તિ મારામાં નથી, આ વાતમાં તો (હું) મારી ક્ષતિ જોઉં છું.’ (અંગત) (૬૩૨)

(‘શ્રીમદ્ રાજ્યંદ્રજી’ના પત્રાંક :- ૪૦૮ વાંચીને પ્રમોદથી નીકળેલા ઉદ્ગાર :-) ‘અહો ! શું (તત્ત્વ) ચીજ આમાં રાખી દીધી છે !! (૬૩૩)

(લાગણી પ્રધાન થઈને ચેષ્ટા કરવાની) – એવી મારી પ્રકૃતિ નથી, તોપણ કોઈ યોગ્યતા પડી હશે, જે પોતાના સ્વકાળમાં બહાર આવી ગઈ. (આ યોગ્યતાવશ ભાઈશ્રી (સોગાનીજી) રાજકોટ એરોડ્રામ ઉપર, શ્રી લાલચંદભાઈને ગળે લગાવીને મળ્યા હતા.) (દ્રવ્યમાં પર્યાય પરિણમનશક્તિરૂપ યોગ્યતા હોય છે જે પોતાના સ્વકાળમાં પ્રગટ થાય છે. ઉક્ત વચનમાં એવો દ્રવ્યાનુયોગનો સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ થાય છે.) (અંગત) (૬૩૪)

પ્રશ્ન :- સમ્યગ્દર્શન પહેલાં આપની કેવી દશા હતી ?

ઉત્તર :- નિર્વિકલ્પતાની પહેલાં વિકલ્પનું એટલું દુઃખ લાગ્યું હતું – એવી દશા થઈ હતી – કે કાં તો દેહ છૂટી જશે અથવા વિકલ્પ ફાટી જશે ! ત્રીજી વાત થવાવાળી ન હતી. (નિર્વિકલ્પદશાની પૂર્વભૂમિકામાં સ્વરૂપ સંબંધિત સૂક્ષ્મ વિકલ્પમાં પણ એટલું તીવ્ર દુઃખ માલૂમ પડ્યા વિના, વિકલ્પ સહજ છૂટીને, નિર્વિકલ્પદશા ઉત્પન્ન થતી નથી.) (અંગત) (૬૩૫)

નિશ્ચયગ્રંથ આત્મા છે, નિશ્ચયગુરુ આત્મા છે અને નિશ્ચયદેવ પણ આત્મા છે. મૂળ વાત અહીં (અંતર)થી છે; પછી બહારના નિમિત્તો ઉપર ઉપચાર કરવામાં આવે છે. (૬૩૬)

‘હું તો અત્યારે સિદ્ધ છું,’ ચૌદમું ગુણસ્થાન થશે અને પછી સિદ્ધાલયમાં જવાનું થશે, ક્ષેત્રાંતર વગેરે થશે; પરંતુ તે બધાં કાર્યો પર્યાયમાં થશે. પર્યાયનાં કાર્યો પર્યાયમાં થાય છે, ‘મારા’માં નહિ. ‘હું’ તો અત્યારે જ સિદ્ધાલયમાં બેઠો છું ! ક્યારેય ક્યાંય આવ્યો પણ નથી, ગયો પણ નથી. (૬૩૭)

પ્રશ્ન :- પુરુષાર્થ કેમ કરવો ?

ઉત્તર :- ‘હું વર્તમાનમાં જ અનંત વીર્યનો પિંડ છું’ – એ જ પુરુષાર્થ છે.

પ્રશ્ન :- દષ્ટઅટિ તો ફેરવવાની છે ને ?

ઉત્તર :- ‘હું જ ખુદ દષ્ટા છું’ – તે ભાવમાં દષ્ટિ ફેરવવાની નથી. (તે તો સ્વયં ફરી જાય છે); વર્તમાનમાં જ કૃતકૃત્ય છું, તેમાં કાંઈ કરવાનું નથી. (૬૩૮)

પ્રશ્ન :- પરિણતિ અંતરમાં અભેદ રહે છે, તેથી આપ સાધક છો ?

ઉત્તર :- પર્યાયની અપેક્ષાએ મને સાધક કહો તો કહો. એમ તો ‘હું’ ન સાધક છું, ન બાધક છું. (‘હું’ તો જે છું તે છું.) (૬૩૯)

આ (ભવ) તો મુસાફરી છે. હવે તો આખરની મુસાફરી છે. (૬૪૦)

‘ગુરુદેવશ્રી’ માટે મારા હૃદયમાં કેવો (મહિમા) છે ? – તે ચીરીને કેવી રીતે બતાવું ? ... બસ ! એ તો મારું જ્ઞાન જ જાણે છે. (૬૪૧)

એક મુમનુક્ષુ :- અમારે ભણવું નથી, મુનિ થવું છે.

સોગાનીજી :- ‘અમારે’ તો ન ભણવું છે, ન મુનિ થવું છે. ‘અમારા’માં કાંઈ થવાનો સવાલ જ નથી. ‘હું તો જે છું તે છું.’ (૬૪૨)

(બાહ્ય કાર્યોમાં) મને એટલો થાક લાગે છે કે કેટલાય દિવસો એકાંત મળે તોપણ થાક ઉતરે નહિ. એટલી એકાંતપ્રિયતા છે. (અંગત) (૬૪૩)

(સાંજનો સમય) (પ્રસ્તાવ :) આપ અમારી સાથે ‘ગુરુદેવશ્રી’ની પાસે

આવશો ?

ઉત્તર :- આપ જાઓ ! (હૃદય ઉપર હાથ રાખીને બોલ્યા :) મેં તો ‘ગુરુદેવ’ને અહીં બેસાડી દીધા છે. (પછી તમે ધ્યાનમાં બેસી ગયા.) (૬૪૪)

પ્રશ્ન :- અત્યારે તમે કયા શાસ્ત્રનું વાંચન કરો છો ?

ઉત્તર :- શાસ્ત્રવાંચનની ખાસ ટેવ રહી નથી. અને મારે ક્ષયોપશમ પણ વધારવો નથી. (૬૪૫)

